

Dergi, TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin, Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD), ResearchBib ve İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından taranmaktadır.
The journal is indexed by TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin, SOBIAD, ResearchBib and İSAM .

Dergimizdeki İngilizce, Fransızca ve Almanca makaleler
Index Islamicus tarafından taranmaktadır.
English, French and German articles published in the journal are indexed by Index Islamicus.

Dergimize gönderilen makalelerin intihal kontrolü Ithenticate İntihal Tespit Programı ile gerçekleştirilmektedir.
Plagiarsim control of articles submitted to our journal is carried out with Ithenticate Plagiarsim Program.

Araştırma ve Yayın Etiğine uygunluk açısından ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors)
ile COPE (Committee on Publication Ethics) tavsiyelerine uymayan makaleler reddedilir.
Articles failing to comply with the recommendations of ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors)
and CODE (Committee on Publication Ethics) with regard to the research and publication ethics are rejected

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ

REPUBLIC OF TURKEY
ISTANBUL UNIVERSITY
INSTITUTE OF ATATÜRK'S PRINCIPLES
AND REFORMS

EDİTÖRYAL KURUL / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Mustafa BUDAK	İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Halil BAL	İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN	İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Ş. Can ERDEM	Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ	İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Şükrü HANİOĞLU	Princeton Üniversitesi, New Jersey, ABD
Prof. Dr. Cemil HASANLI	Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü, Azerbaycan
Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR	Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Kenan OLGUN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Prof. Dr. Vasif QAFAROV	Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü, Azerbaycan
Prof. Dr. Musa QASIMLI	Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü, Azerbaycan
Prof. Dr. Ali SATAN	Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Zaza TSURTSUMIA	St. King Tamar Üniversitesi, Tiflis, Gürcistan
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ	İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Doç. Dr. Emanuel PLOPEANU	Köstence Ovidius Üniversitesi, Köstence, Romanya
Doç. Dr. Michael REYNOLDS	Princeton Üniversitesi, New Jersey, ABD
Doç. Dr. Manizheh SADRİ	İslam Azad Üniversitesi, Tebriz, İran
Dr. Öğr. Üyesi Embiye MEHMET KAZIMOVA	Şumnu Konstantin Preslavski Üniversitesi, Şumnu, Bulgaristan
Dr. Öğr. Üyesi Metin ÖMER	Köstence Ovidius Üniversitesi, Köstence, Romanya

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT

Baş Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. Mustafa BUDAK İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Dr. Öğr. Üyesi Hayrünisa ALP İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Editörler / Editors

Prof. Dr. Mustafa BUDAK (Başkan) İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Doç. Dr. Önder KOCATÜRK İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Doç. Dr. Serkan TUNA İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yakup AHBAB İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Hayrünisa ALP İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Yardımcı Editörler / Assistant Editors

Arş. Gör. Dr. Ali ŞAHİN İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Arş. Gör. Umut DERE İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Arş. Gör. Anil DİNCEL İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Arş. Gör. Duygu SAYGIN İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

İngilizce Dil Editörleri / English Language Editors

Doç. Dr. Önder KOCATÜRK İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Elizabeth Mary EARL İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye
Alan James NEWSON İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye

Kitap Tanıtım Editörü / Book Review Editor

Dr. Öğr. Üyesi Yakup AHBAB İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Papers and the opinions in the Journal are the responsibility of the authors.

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayınlanan hakemli, açık erişimli ve uluslararası bilimsel bir dergidir.
This is an international, scholarly, peer-reviewed, open-access journal published biannually in June and December.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları

Recent Period Turkish Studies

ISSN : 1304-9720 E-ISSN : 2547-9679

Sayı/Issue: 37, 2020

Sahibi / Owner

İstanbul Üniversitesi / Istanbul University

Yayın Sahibi Temsilcisi / Representative of Owner

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
dergisinin sahibi adına temsilcisi:

Prof. Dr. Mustafa BUDAK (İstanbul, Türkiye)

Representative of Recent Period Turkish Studies on
behalf of owner is Prof. Mustafa BUDAK (Istanbul, Turkey)

Sorumlu Müdür / Director

Dr. Öğr. Üyesi Hayrünisa ALP

Baskı / Printed in

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Múc. San. Tic. Ltd. Şti.
2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,
İstanbul - Turkey
www.ilbeymatbaa.com.tr
Sertifika No: 17845

Yazışma Adresi / Correspondence Address:

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
Süleymaniye Mahallesi, Süleymaniye Caddesi, No:17/1,
Fatih, İstanbul-Türkiye

Phone / Telefon: + 90 (212) 440 00 00 /

Dahili / Internal: 10626/10437

Faks / Fax: 0212 440 03 45

e-mail: rpts@istanbul.edu.tr

<http://rpts.istanbul.edu.tr>

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press

İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü,

34452 Beyazıt, Fatih / İstanbul - Türkiye

Phone / Telefon: +90 (212) 440 00 00

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editörden / From The Editor

Mustafa BUDAK..... VI

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin (1975) Kuruluş İlanına İngiliz Parlamentosunun Tepkisi
*The Reaction of the British Parliament to the Establishment of the Turkish
Federated State of Cyprus (1975)*

Yasin COŞKUN..... 1

Düşünceden Eyleme EOKA
EOKA: From Thought to Action

İsmail ŞAHİN 21

Osmanlı Taşrasında Bir Kamu Görevlisi, Ali Saib Bey ve İşkodra Vilayetine Dair Layihası
A Public Official in the Ottoman Province, Ali Saib Bey and His Annex on Shkodra Province

H. Baha ÖZTUNÇ 51

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (Kıbrıs Cumhuriyeti'nin) Avrupa Birliği Üyeliğinin
Kıbrıs Sorununa Etkisi
The Effect of EU Membership of the Southern Cyprus (Republic of Cyprus) on the Cyprus Question

Altuğ GÜNAR 95

Millet Mekteplerinin Halk Eğitimi Açısından İncelenmesi
To Examine of Nation Schools from the Perspective of Public Education

Fezade BAYRAKTUTAN 119

Çanakkale Zaferi'nden Sonra Batı Anadolu'da Havacılık Faaliyetleri (1915-1918)
Aviation Activities in Western Anatolia Following the Victory at Gallipoli (1915-1918)

Davud KAPUCU 151

Bir Propaganda Aracı Olarak Türkiye'de Sinema: Atatürk Dönemi
Cinema as a Propaganda Means: Ataturk Cycle

Meltem TEKEREK 181

Between Tsarism and Ottomans: Russian/Caucasian Muslims in the Writings of M. E.
Resulzade During the First World War
*Çarlık ve Osmanlılar Arasında: M. E. Resulzade'nin I. Dünya Savaşı Yazılarında Rusya/Kafkasya
Müslümanları*

Vügar İMANBEYLİ..... 205

EDİTÖRDEN

Söze bizi sevindiren bir haberle başlamak istiyorum. Artık dergimiz, 2019'dan itibaren ULAKBİM TR Dizin'de resmen taranmaya başladı. Kabul edilmelidir ki bu tarz başarılar, bir ekip çalışmasıyla gerçekleşir. Dolayısıyla söz konusu olan başarı, dergimizin yayın kadrosunun başarısıdır. Onlara ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca bu süreci başlatan bizden önceki enstitü ve dergi yönetimine de teşekkürlerimi sunarım. Onlar başlattılar; biz başardık!

37. sayımızla karşınızdayız. Bu sayıda, biri İngilizce sekiz makale yayımlanmaktadır. Bu makalelerin üçü Kıbrıs'a ilişkindir. İlk makale, Yasin COŞKUN'un olup, "Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin (1975) Kuruluş İlanına İngiliz Parlamentosunun Tepkisi" adını taşımaktadır. İngiliz parlamento tutanaklarına dayalı hazırlanan söz konusu makalede, İngiliz Parlamentosunda yaşanan tartışmalar üzerinden, devrin İşçi Partili İngiliz hükümetinin, KTFD'nin ilanı karşısında izlediği siyasetin genel bir analizi yapılmaya çalışılmıştır. Derginin ikinci makalesi de Kıbrıs ile ilgilidir. Kıbrıs üzerine çalışmalarıyla tanınan İsmail ŞAHİN, "Düşünceden Eyleme EOKA" adlı makalesinde esas olarak bu örgütün kuruluş sürecini, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı ideali olan Enosis üzerinden değerlendirmektedir. Yazar, makalesini arşiv belgeleri ve gazetelerin yanı sıra konuyla ilgili kitap ve makalelere dayanarak kaleme almıştır.

Dergimizin üçüncü makalesi Balkanlar hakkındadır. H. Baha ÖZTUNÇ'un hazırladığı makale "Osmanlı Taşrasında Bir Kamu Görevlisi Ali Saib Bey ve İşkodra Vilayeti'ne Dair Layihası" adını taşımaktadır. H. Baha Öztunç'un kendi özel arşivinde bulunan bu layiha, bir Osmanlı taşra bürokratının vazife yaptığı İşkodra Vilayeti'nde yapılması gereken ıslahatla ilgili tedbirleri anlatmaktadır. Yazar, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden aldığı belgelerle desteklediği makalesinde, söz konusu layihayı analiz etmektedir.

Altuğ GÜNAR ise "Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (Kıbrıs Cumhuriyeti'nin) Avrupa Birliği Üyeliğinin Kıbrıs Sorununa Etkisi" başlıklı makalesinde, haksız bir şekilde "Kıbrıs" olarak Avrupa Birliği'ne alınan Güney Kıbrıs Yönetimi'nin söz konusu üyeliğinin Kıbrıs sorunu üzerindeki etkisini analiz etmektedir.

Bilindiği gibi, millet mektepleri, Harf İnkılabı'ndan sonra halkın yeni Türk harflerini öğrenmesinde önemli bir işlev görmüştür. Fezade BAYRAKTUTAN, "Millet Mekteplerinin Halk Eğitimi Açısından İncelenmesi" adını taşıyan makalesinde, millet mektepleri teşkilatını incelenmiş ve bu teşkilatın halk eğitimine katkılarını tartışmıştır.

Davud KAPUCU ise makalesinde, "Çanakkale Zaferi'nden Sonra Batı Anadolu'da Havacılık Faaliyetleri (1915-1918)"ni incelemiştir. Osmanlı Arşivi'ne dayanan bu çalışmada, pek fazla üzerinde durulmayan bir konu olan Osmanlı havacılığının Batı Anadolu'daki faaliyetleri ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

Meltem TEKEREK'in incelemesi ise Atatürk dönemi Türk sinemasına ilişkindir. "Bir Propaganda Aracı Olarak Türkiye'de Sinema: Atatürk Dönemi" adını taşıyan makalesinde yazar, Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı dönemindeki sinemaya ilgisi ve bunun yansımalarını incelemiştir. Bu husus incelenirken, CHP'nin sinemaya yaklaşımı da ihmal edilmemiştir.

Bu sayının tek İngilizce makalesi Vügar İmanbeyli'ye ait olup "Between the Tsarism ve Ottomans: Russian/Caucasian Muslims in the Writings of M.E.Resultzade during the First World War" adını taşımaktadır. Yazar makalesinde, gazeteci ve aydın kimliğinin yanı sıra Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucularından biri olan M. Emin Resultzade'nin I. Dünya Savaşı sırasında yazdığı yazıları incelemiş ve bu suretle Kafkasyalı Müslüman aydınların savaşa ilişkin düşünce, duygu ve endişelerini anlamaya çalışmıştır. Ayrıca İmanbeyli'nin makalesinden, Rusya Müslümanlarının, Çarlık Rusyası ile Osmanlıları tercih etmede tereddüde düştüklerini ve buna rağmen Osmanlılara sempatiyelerinin ağırlık kazandığını da öğrenmekteyiz.

Yeni sayılarda buluşmak dileğiyle...

Prof. Dr. Mustafa BUDAK
Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi Editörü

FROM THE EDITOR

I would like to start with some news that will make us all happy. Our journal has officially been indexed in the ULAKBİM TR Index since 2019. It should be acknowledged that such achievements take place through teamwork. Therefore, the success in question is the success of our journal's editorial staff. I cannot thank them enough. I would also like to thank the previous institute and journal management who initiated this process. They started it and we carried it through!

We are here with our 37th issue. In this issue, eight articles are published, one in English. Three of these articles are about Cyprus. The first article is written by Yasin COŞKUN and is titled "The Reaction of the British Parliament to the Establishment of the Turkish Federated State of Cyprus (1975)". In this article, which is based on the British Parliament minutes, a general analysis of the politics followed by the British Labour government stance against the declaration of the Turkish Federated State of Cyprus is made through the debates in the British parliament. The second article of the journal also concerns Cyprus. In his article called "EOKA: From Thought to Action", İsmail ŞAHİN, who is well-known for his works on Cyprus, mainly discusses the establishment process of this organization through Enosis, which is the ideal of the annexation of Cyprus to Greece. The author wrote his article based on archival documents and newspapers, as well as books and articles on the subject.

The third article of our journal is about the Balkans. The article prepared by H. Baha ÖZTUNÇ bears the name "A Public Official in the Ottoman Province, Ali Saib Bey and his Annex on Shkoder Province". This report, which is located in H. Baha Öztunç's own private archive, describes the measures to be taken in the Shkoder Vilayet, where an Ottoman provincial bureaucrat served. The author analyses the aforesaid report in his article, supported by documents obtained from the Presidential Ottoman Archives.

Altuğ GÜNAR, in his article called "The Effect Of EU Membership Of The Southern Cyprus (Republic Of Cyprus) On The Cyprus Question" analyses the consequences of the membership of the Administration of Southern Cyprus, which has been unfairly accepted to the European Union as "Cyprus", with regard to the Cyprus problem.

As is known, the nation's schools had an important function in people's learning of new Turkish letters after the Alphabet Reform. Fezade BAYRAKTUTAN, in her article titled "To Examine of Nation Schools From The Perspective Of Public Education", examined the organization of nation's schools and discussed the contributions of this organization to public education.

Davud KAPUCU examined "Aviation Activities In Western Anatolia Following the Victory at Gallipoli (1915-1918)" in his article. In this study, which is based on the Ottoman Archives, the activities of Ottoman aviation in Western Anatolia, which is a subject that is not dwelt on much, were discussed and evaluated.

The research of Meltem TEKEREK pertains to the Turkish cinema of the Atatürk era. In her article entitled "Cinema as a Propaganda Means: Atatürk Cycle", the author examined Atatürk's interest in cinema during his presidency and its repercussions. While examining this issue, the CHP (The Republican People's Party)'s approach to cinema has not been neglected.

The only English article of this issue belongs to Vügar İmanbeyli and is called “Between Tsarism and Ottomans: Russian/Caucasian Muslims in the Writings of M. E. Resulzade during the First World War”. In his article, the author examined the writings of M. Emin Resulzade, one of the founders of the Azerbaijan People’s Republic, as well as his journalist and intellectual identity, and thus tried to understand the thoughts, feelings and concerns of the Caucasian Muslim intellectuals about the war. In addition, we learn from a İmanbeyli’s article that the Muslims of Russia were hesitant in choosing between Tsarist Russia and the Ottomans, yet despite this, their sympathy for the Ottomans gained weight.

Hope to meet you in new issues...

Prof. Mustafa BUDAK
Editor of Recent Period Turkish Studies Journal

Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin (1975) Kuruluş İlanına İngiliz Parlamentosunun Tepkisi

The Reaction of the British Parliament to the Establishment of the Turkish Federated State of Cyprus (1975)

Yasin COŞKUN¹

¹Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Siirt, Türkiye

ORCID: Y.C. 0000-0002-8151-7874

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Yasin Coşkun,
Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Siirt, Türkiye

E-posta/E-mail:
ycoskun@siirt.edu.tr

Başvuru/Submitted: 30.04.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
14.05.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
17.05.2020

Kabul/Accepted: 17.05.2020

Atıf/Citation: Coşkun, Y. (2020). Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin (1975) Kuruluş İlanına İngiliz Parlamentosunun Tepkisi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 37: 1-19.
<https://doi.org/10.26650/YTA2020-001>

ÖZ

Bu çalışma 13 Şubat 1975 tarihinde ilan edilen Kıbrıs Türk Federe Devleti'ne yönelik İngiliz parlamentosunun yaklaşımını incelemektedir. İngiltere, 1960'ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Türkiye ve Yunanistan ile beraber üç garantör devletinden birisidir. Ayrıca adada iki askeri üsse sahiptir. Bu açıdan Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiştir. 1974 yılındaki Kıbrıs Barış Harekati'ndan sonra adada yeni bir durum ortaya çıkmıştır. Adanın kuzeyinde Kıbrıslı Türkler KTFD'yi kurmuşlardır. İngiliz Hükümeti'nden yapılan açıklamalarda, bu yeni yönetime tepki gösterilmiştir. KTFD'nin ilanının ardından İngiliz milletvekilleri konuyu İngiliz parlamentosunun gündemine taşımışlardır. Gerek muhalefet gerek iktidar partisi vekilleri KTFD'nin ilanına olumsuz yaklaşmışlardır. Ayrıca vekiller iktidarda bulunan İşçi Partisi Hükümeti'ni KTFD'nin ilanını önleyemediği için eleştirmişlerdir. Kıbrıs sorununda İngiltere'nin ne gibi yeni adımlar atabileceği parlamentoda tartışılmıştır. Bu çerçevede makale, KTFD'nin ilanının ardından İngiliz parlamentosunda yaşanan tartışmalar üzerinden İngiltere'nin Kıbrıslı Türklerin adada almış olduğu karara yaklaşımının genel bir analizini yapmaktadır. İngiliz parlamento tutanaklarının detaylı bir şekilde incelenmesi sonucunda ortaya çıkan bu çalışma, İngiltere'nin Kıbrıs politikası ve Türk-İngiliz ilişkileri konu başlıklarında alana katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs Türk Federe Devleti, Rauf Denktaş, Kıbrıs sorunu, Türk-İngiliz ilişkileri

ABSTRACT

This study examines the approach of the British parliament to the Turkish Federated State of Cyprus (TFSC), announced on 13 February 1975. Britain together with Turkey and Greece became one of the three guarantor powers of the Republic of Cyprus founded in 1960. Britain also has two military bases

on the island. Thus, Britain closely followed the developments in Cyprus. After the Cyprus Peace Operation in 1974, a new situation emerged on the island. Turkish Cypriots established the TFSC in the north of the island. In the statements made by the British government, there was a negative reaction to this new administration. British deputies brought the issue to the agenda of the British parliament. Both opposition and ruling party representatives reacted negatively to the announcement of the establishment of the TFSC. They also criticized the ruling Labour Party government for failing to prevent the announcement of the TFSC. In addition, the steps which Britain could take in the Cyprus problem were discussed in parliament. Within this context, the article analyses the debates in the British parliament after the announcement of the establishment of the TFSC and gives a general assessment of Britain's approach to the Turkish Cypriot decisions. This study, which is the result of a detailed examination of minutes taken at meetings of the British parliament, contributes to the field by examining British policy towards the Cyprus issue and Turkish-British relations.

Keywords: Turkish Federated State of Cyprus, Rauf Denktaş, The Cyprus problem, Anglo-Turkish relations

Extended Abstract

Cyprus has for many years attracted international attention due to its strategic location. The island came under Ottoman rule in 1571. In 1878, British forces took over the island from the Ottoman administration, in exchange for protection against Russian attacks. In response to the entry of the Ottoman Empire into the First World War on the side of Germany, Britain added the island unilaterally to its own territory on 5 November 1914. During the negotiations in Lausanne, the Turkish side accepted that Cyprus belonged to Britain. The declaration of the establishment of the Turkish Republic of Cyprus took place on 16 August 1960, with both Turkish and Greek Cypriots taking part in the administration of the country. However, the Republic of Cyprus was not able to continue for long. Clashes resumed on the island after Makarios attempted to restrict the rights acquired by the Cypriot Turks in the 1960 constitution.

Following the collapse of the Republic of Cyprus in December 1963, Turkish Cypriots established their own administration on the island. First, a separate Turkish administration called "General Committee" was established in 1964. Then, in November 1967, the Provisional Turkish Cypriot Administration was established. Thus, Turkish Cypriots tried to ensure their security in a more organized way. Britain did not support the steps taken by the Turkish Cypriots on the island. After Turkey's 1974 military intervention, the Autonomous Turkish Cypriot Administration was established in October 1974 in the north of the island. On February 13, 1975, the founding of the Turkish Federated State of Cyprus (TFSC) was announced.

Against this background, this study deals with the response of the British parliament to the declaration of the establishment of the TFSC by Turkish Cypriots in 1975. One of the

countries that reacted strongly to the Turkish military intervention on the island in 1974 was Britain. The announcement of the establishment of the TFSC also provoked a strong reaction from Britain. In the statements made by the British government, the establishment of the TFSC was declared to be an “undesired development”. This study examines the approach of British MPs to the TFSC through discussions in the House of Commons.

The first result of the study shows that British MPs did not support the announcement of the establishment of the TFSC. British MPs reacted to this and they questioned whether the British government knew about this announcement beforehand. British MPs also sought an answer to the question of why the government had not taken any steps to prevent the establishment of the TFSC. British government officials emphasized in their statements that they did not know that the founding of the TFSC would be announced. In addition, they expressed with certainty that the newly established Turkish administration would not be recognized by Britain. Another point that the study draws attention to was that because Ankara supported the TFSC, some MPs wanted the British government to “punish” Turkey. Moreover, one member of parliament wanted the British government to work for the suspension of Turkey’s UN membership. However, British government officials stated that they did not support such a proposal.

Some MPs expressed in the British parliament that Britain, which is one of the guarantor states in Cyprus, should take more initiative in seeking a resolution to the Cyprus problem. In response to this proposal, government officials pointed out the necessity to continue negotiations between the Turkish and Greek Cypriots for peace in Cyprus. British deputies expressed that there would be no results from long-standing inter-communal talks. They argued that the British government should follow a more active policy for peace in Cyprus. Government officials disagreed with these suggestions and stated that Britain could not act alone. Other guarantor states in Cyprus would have to agree together on a solution. Thus, the government did not take into consideration the active policy proposal for a solution to the Cyprus problem. Finally, another issue that came up after the announcement of the establishment of the TFSC was the situation of British citizens on the island. Some MPs proposed to open an official representative office within the boundaries of the TFSC for British citizens. However, British government officials opposed this proposal.

As a result, MPs in the British parliament did not accept the announcement of the TFSC. Furthermore, there were deputies who said that the Turks should not be declared solely responsible for the Cyprus problem. However, this view did not cause any change in the policy of the British government and the TFSC was not recognized by the British government.

Giriş

Kıbrıs stratejik konumu nedeniyle ilk çağlardan itibaren devletlerin ilgisini çekmiştir.¹ Ada, 1571'de Osmanlı egemenliğine girmiştir. 1878 yılında İngilizler, Rus saldırılarına koruma sağlama karşılığında² adayı Osmanlı yönetiminden kiralamıştır.³

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girmesine tepki olarak 5 Kasım 1914 tarihinde adayı tek taraflı olarak kendi topraklarına kattığını açıklamıştır.⁴ Lozan'da Kıbrıs'ın İngiltere'ye ait olduğu Türk tarafınca kabul edilmiş ve binlerce Kıbrıslı Türk adadan ayrılıp Türkiye'ye göç etmiştir.⁵ Bu tarihten itibaren adadaki Rumlarla İngiliz yönetiminin arası bozulmaya başlamıştır. *Enosis* yani Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması için çabalayan Rumlar, İngilizlerin bu isteğe karşı çıkmasından⁶ rahatsızlık duymuşlardır. 1950'li yıllarda adada İngiliz yönetimi ile Rumlar arasında çatışmalar hızlanmıştır. Daha sonra Kıbrıslı Türklerle Rumlar karşı karşıya gelmiştir. EOKA terör örgütü adadaki Türklere yönelik saldırılarını artırmıştır.⁷ Bu durum Ankara'nın tepkisine yol açmıştır. 1950 yılında Demokrat Parti, Türkiye'de iktidara gelmiştir.⁸ 1950'lerin başında pasif bir Kıbrıs politikası takip eden Türkiye⁹, Rumların *enosis* faaliyetlerini her geçen gün artırmaları üzerine daha aktif bir tutum almaya başlamıştır. Bu çerçevede *enosis*'e karşı *taksim* tezi gündeme getirilmiştir.¹⁰ Daha sonra Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında sorunun çözümü için müzakereler başlamıştır.¹¹ Bu müzakereler sonucunda 16 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıslı Türkler ve Rumların yönetiminde yer aldığı Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edilmiştir.¹² İngilizler

- 1 Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)", *Akademik Bakış*, C. 6, S. 11, 2012, s. 85-86.
- 2 İsmail Şahin, "İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878)", *Asia Minor Studies*, C. 4, S. 7, 2016, s. 170.
- 3 Soyaloğlu Tamçelik, *Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Geçiş (1878-1919)*, Lefkoşa, KKTC Cumhurbaşkanlığı Yayınları, 1997, s. 35.
- 4 Charles William James Orr, *Cyprus under British Rule*, London, Zeno, 1972, s. 172-173.
- 5 Orhan Turan, "Kıbrıs Ermeni Toplumu ve Ermeni Kilisesine Dair Bir İngiliz Raporu (1960-1963)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 5, S. 3, Aralık-2019, s. 715.
- 6 John Reddaway, *Burdened with Cyprus: the British Connection*, London, Weidenfeld & Nicolson, 1986, s. 11.
- 7 Joseph S. Joseph, *Cyprus: Ethnic Conflict and International Politics from Independence to the Threshold of the European Union*, London, Palgrave Macmillan, 1997, s. 19-20.
- 8 Beral Alacı, "Hürriyet Partisi'nin Türk Siyasi Hayatındaki Yeri (1955-1958)", *Türk Yurdu*, C. 31, S. 290, s. 135.
- 9 Yakup Kaya-Bülent Yeter, "Demokrat Parti Döneminde Kıbrıs Sorunu", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 2, 2018, s. 217.
- 10 Ronald J. Fisher, "Cyprus: The Failure of Mediation and the Escalation of an Identity-Based Conflict to an Adversarial Impasse", *Journal of Peace Research*, Vol: 38, No: 3, Special Issue on Conflict Resolution an Identity-Based Disputes, May 2001, s. 310.
- 11 Resul Babaoğlu, "Türkiye'nin Kıbrıs Politikasının Evriminde Bir Dönüm Noktası: Londra Konferansı (29 Ağustos-6 Eylül 1955)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 36, 2018, s. 328-329.
- 12 Necati Münir Ertekün, *Inter-Communal Talks and The Cyprus Problem*, Nicosia, Turkish Federated State of Cyprus, 1977, s. 10-11.

adanın kontrolünü kaybetmişler; ancak adada iki askerî üs elde etmeyi başarmışlardır. Türkiye, Yunanistan ve İngiltere yeni kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'ni korumayı taahhüt ederek Garanti Antlaşması'nı imzalamışlar ve garantör güç olmuşlardır. Ancak Kıbrıs Cumhuriyeti uzun süre devam edememiştir. Rumların, bu cumhuriyeti *enosis* için bir basamak olarak görmesi ve Türklerin 1960 anayasası ile elde etmiş olduğu hakları kısıtlama girişiminde bulunması¹³ üzerine adada yeniden çatışmalar başlamıştır. Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün 1964 yılında adaya gelmesi¹⁴ bu çatışmaları önleyememiştir. 1964 ve 1967 yıllarında Kıbrıslı Türkleri korumak için adaya müdahale girişiminde bulunan Türkiye, ABD tarafından durdurulmuştur.¹⁵ Ancak 1974 tarihinde adadaki Yunan-Rum darbesi sonrası Ankara, adaya yönelik kesin bir askeri müdahale kararı almış ve Kıbrıs Barış Harekâtı gerçekleştirilmiştir.

Adada, toplumlar arasında yaşanan çatışmalarda Kıbrıslı Türkler organize şekilde gerçekleşen Rum saldırılarına karşı varlıklarını korumaya çalışmışlar ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 1963 yılının aralık ayında dağılmasının ardından kendi yönetimlerini tesis etmişlerdir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) Kıbrıslı Türklerin kurmuş olduğu son yönetimdir. Ancak KKTC'den önce de Kıbrıslı Türkler adada başka isimler altında yönetimlerini sürdürmüşlerdir. İlk olarak 1964'ten itibaren tam örgütlü olmayan ve "Genel Komite" olarak adlandırılan ayrı bir Türk yönetimi tesis edilmiştir.¹⁶ Daha sonra 1967 yılının Kasım ayında Rumların adada Türklere gerçekleştirdikleri saldırıların ardından Aralık 1967'de Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi oluşturulmuştur.¹⁷ Böylece Kıbrıslı Türkler daha organize bir şekilde güvenliklerini sağlamaya çalışmışlardır.¹⁸ Kıbrıs Türklerinin yönetim alanında atmış olduğu bu adımlara İngiltere destek vermemiştir.¹⁹ 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ardından adanın kuzeyinde Ekim 1974 tarihinde

13 Norma Salem, "The Constitution of and its Failure", *Cyprus A Regional Conflict and its Resolution*, ed. Norma Salem, London, Palgrave Macmillan, 1992, s. 122.

14 Michael Harbottle, *The Impartial Soldier*, London, Oxford University Press, 1970, s. 16

15 Süha Bölükbaşı, *Superpowers and the Third World: Turkish American Relations and Cyprus*, Lanham, University Press of America, 1988, s. 129.

16 Cihat Göktepe, "The Cyprus Crisis of 1967 and its Effects on Turkey's Foreign Relations", *Middle Eastern Studies*, C. 41, S. 3, s. 441; Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran, C. 1 (1919-1980), İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 738.

17 Metin Tamkoç, *The Turkish Cypriot State: The Embodiment of the Right of Self-determination*, London, K. Rustem & Brother, 1988, s. 116.

18 Ercüment Yavuzalp, *Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993, s. 116-125; Sharon Anderholm Wiener, *Turkish Foreign Policy Decision-Making on the Cyprus Issue: A Comparative Analysis of Three Crises*, (Ph.D. Thesis), Duke University, 1980, s. 223.

19 *The National Archive (TNA), Foreign and Commonwealth Office (FCO)*, 51/47, "Foreign And Commonwealth Affairs Research Department Memorandum", 4 December 1968; *TNA, Cabinet (CAB)*, 128/43, "Post War Conclusion", CC (68), 9th conclusion, 18 January 1968, s. 4.

Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi kurulmuştur.²⁰ Bu süreçte ABD, Ankara'nın Kıbrıs politikasına tepki olarak 5 Şubat 1975 tarihinde Türkiye'ye yönelik silah ambargosu kararını yürürlüğe koymuştur.²¹ Ancak bu ambargo Türkiye'ye ve Kıbrıslı Türklere geri adım attırmamış ve 13 Şubat 1975 tarihinde Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi'nin yerini alacak olan Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulduğu tüm dünyaya ilan edilmiştir.²²

Bu çerçevede çalışma, Kıbrıslı Türklerin 1975 yılında ilan ettikleri Kıbrıs Türk Federe Devleti'ne²³ İngiliz parlamentosunun tepkisini ele almaktadır. İngiltere, Kıbrıs'ta garantör devletlerden birisidir. 1950'li yıllarda İngiltere ve Türkiye Rumların *enosis* isteklerine karşı beraber hareket etmişlerdir. Ancak daha sonraki süreçte İngiltere, Rum yanlısı bir politika takip eden bir görüntü sergilemiş ve Türkiye'nin Kıbrıs'ta atmış olduğu adımlara karşı durmuştur. 1974 yılındaki Kıbrıs Barış Harekâtı'na sert tepki gösteren ülkelerden biri de İngiltere olmuştur. Bu bağlamda KTFD'nin ilanı da İngiltere'nin tepkisini çekmiştir. İngiliz Hükümeti'nden yapılan açıklamalarda KTFD, kurulması istenmeyen bir gelişme olarak ilan edilmiştir. Bu çalışma İngiliz Avam Kamarası'nda yapılan tartışmalar üzerinden İngiliz vekillerin KTFD'ye yaklaşımlarının incelemesini yapmaktadır. Bu açıdan çalışmanın Kıbrıs sorunu üzerine yapılacak araştırmalara katkı sunması amaçlanmıştır. Çalışma hazırlanırken İngiliz parlamentosu tutanakları dikkatli bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca İngiliz Milli Arşivi'ne ait vesikalara da çalışmada yer verilmiştir. Bu kaynakların yanı sıra Kıbrıs sorunu üzerine kaleme alınmış araştırma eserlerinden istifade edilmiştir.

1. KTFD'nin İlanına İngiliz Parlamentosundan İlk Tepkiler

İngiliz Hükümeti'nin KTFD'nin ilanına tepkisi olumsuz olmuş ve adadaki yeni yönetimi tanımayacağını ifade etmiştir.²⁴ İngiliz Hükümeti'nin bu tavrına paralel olarak

20 TNA, FCO, 9/2149, "Cyprus: annual review for 1974", 21 February 1975.

21 Clement H. Dodd, *The Crisis of Turkish Democracy*, North Humberstone, The Eothen Press, 1983, s. 17; Farid Mirbagheri, *Cyprus and International Peacekeeping*, London, Hurst & Company, 1998, s. 112.

22 Rauf Denktaş, *The Cyprus Triangle*, Nicosia, K. Rustem & Bro, 1982, s. 80; Tozun Bahçeli, "Searching for a Cyprus Settlement: Considering Options for Creating a Federation, a Confederation, or Two Independent States", *Publius*, Vol: 30, No: 1, Winter 2000, s. 207; Glen D. Camp, "Greek-Turkish Conflict over Cyprus", *Political Science Quarterly*, Vol: 95, No: 1, Spring 1980, s. 47.

23 TNA, FCO, 9/2158, "declaration of Turkish Cypriot State", flash telegram from the British High Commission in Nicosia to FCO, No: 174, 13 February.

24 TNA, FCO, 9/2158, "record of conversation between Roy Hattersley and Turgut Menemencioglu, the Turkish ambassador", 14 February 1975.

İngiliz parlamentosundaki²⁵ milletvekilleri de adadaki yeni Türk yönetimine olumsuz yaklaşmışlardır. Muhalefette bulunan Muhafazakâr Parti'den Geoffrey Rippon²⁶, KTFD'nin ilanının ardından Kıbrıs'ta yaşanan bu gelişmeyi İngiliz parlamentosunun gündemine taşımış ve İngiliz Dışişleri Bakanı James Callaghan'ın, Kıbrıs'taki durum hakkında bir açıklama yapmasını istemiştir. Muhalefetten gelen bu izah talebine Devlet Bakanı Roy Hattersley cevap vermiştir. 13 Şubat günü öğle saatlerinde Kıbrıs Türk toplumu lideri Rauf Raif Denktaş'ın Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kuruluşunu ilan ettiğini söyleyen Hattersley, İngiliz Hükümeti olarak bu ilanı kabul etmediklerini ifade etmiştir. Hattersley, Denktaş'ın KTFD'yi ilan etmeden önce İngiliz Hükümeti ile hiçbir iletişim kurmadığının altını çizmiştir.²⁷

Aslında sadece İngiltere değil, ABD ve Yunanistan da KTFD'nin ilanına tepki göstermişlerdir. Bu nedenle Denktaş, KTFD'nin ilanının ardından yapmış olduğu açıklamada, diplomatik bir dil kullanarak bu hareketin Kıbrıslı Türkler açısından tek taraflı bir bağımsızlık ilanı olmadığını ve uluslararası alanda tanınma aramadıklarını söylemiştir.²⁸ Böylece KTFD'nin “Kıbrıs Cumhuriyeti”nden bağımsız ayrı bir devlet olmadığını altını çizerek “*Türkler Kıbrıs'ı bölüyor*” algısının önüne geçmeye çalışmıştır.²⁹ Bu açıklamadan hareketle Devlet Bakanı Hattersley, Denktaş liderliğinde kurulan KTFD'nin, İngiliz yönetiminin Rumların kontrolündeki “Kıbrıs Hükümeti'ne” olan tutumunu değiştirmeyeceğini söylemiştir.³⁰ Bu açıklamalar İngiliz Hükümeti'nin kesin bir şekilde Kıbrıs'ta, Denktaş liderliğinde atılan yeni adımı desteklemeyeceğini göstermiştir. İngilizler, Rum Hükümeti'ni adanın tek “yasal” yönetimi olarak görmeye devam edeceklerdir.

İngiliz parlamentosundaki milletvekilleri, yapmış oldukları açıklamalarda Kıbrıslı Türklerin yeni bir yönetim kurma kararının kendileri için beklenmedik bir gelişme olduğunu vurgulamışlardır. Bu çerçevede hükümetin, Denktaş'la olan görüşmelerde Kıbrıslı Türklerin ayrı bir yönetim kuracağına dair herhangi bir işaret alıp almadığı sorgulanmıştır. Vekiller, eğer İngiliz Hükümeti Denktaş'ın böyle bir girişimde bulunacağını

25 İngiliz parlamentosu çift meclisli bir yapıya sahiptir. Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Avam Kamarası'nda yer alan milletvekilleri seçimle göreve gelmektedir. Üst organ olan Lordlar Kamarası üyeleri ise atama ve veraset yoluyla belirlenmektedir. (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.tr/ingiltere-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, 15.05.2020.

26 (Çevrimiçi), <https://members.parliament.uk/member/1327/career>, 09.03.2020.

27 House of Commons (HC), 14 February 1975, Volume: 886, Column: 779.

28 TNA, FCO, 9/2158, “Turkish Cypriot Administration: Turkish Federated State of Cyprus (TFSC)”, confidential telegram from the British High Commission in Nicosia to FCO, no: 180, 13 February 1975.

29 Yasin Coşkun, “Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin (KTFD) İlanından Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) Kuruluşuna Kadar Olan Süreçte Kıbrıs Sorunu (1975-1983)”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 64, 2018, s. 125.

30 HC, 14 February 1975, Volume: 886, Column: 779.

önceden sezdiyse bu hareketi önlemek için neler yaptığı konusunda bilgi istemiştir. İngiliz Hükümeti adına konuşan Devlet Bakanı Hattersley, KTFD'nin ilanından önce kendilerine Türk tarafınca herhangi bir bilgilendirme yapılmadığını yeniden vurgulamıştır. İngiliz Hükümeti'nin KTFD ile ilgili tüm gelişmeleri gazetelerde yer alan haberlerden takip ettiğini söylemiştir. İngiliz Hükümeti'nin ne KTFD'nin ilanından önce ne de sonra Kıbrıslı Türk yetkililerle resmi bir iletişimi olmadığını altını çizmiştir.³¹ Hattersley, bu şekilde açıklamalar yaparak İngiliz Hükümeti'nin önceden KTFD'nin ilanından haberdar olduğu, ancak bu ilanı önlemek için herhangi bir girişimde bulunmadığı yönünde gelebilecek eleştirilerin önünü kesmiştir.

İngiliz parlamentosunda KTFD'nin ilanı ile alakalı olarak gündeme gelen başka bir soru İngiliz Hükümeti'nin bu ilan karşısında ne gibi adımlar atacağı üzerine olmuştur. Hükümet kanadından Hattersley, açıklamalarında KTFD'nin ilanının İngiliz Hükümeti için sürpriz bir gelişme olduğunu yinelemiştir. Çünkü Denkaş ile Glafkos Klerides arasındaki Kıbrıs sorununun çözümü için görüşmeler hâlâ devam etmektedir. Her iki müzakereci de görüşmelerin durdurulduğuna veya sonlandırdığına dair resmi bir açıklama yapmamıştır. Bu çerçevede İngiliz hükümeti adadaki Rum tarafının tepkisini çekecek bir adımın Türk tarafından atılabileceğine ihtimal vermemiştir. Bu nedenle KTFD'nin ilanı İngiliz hükümeti için beklenmedik bir gelişme olmuş ve hazırlıksız yakalanmıştır. Bu ilan karşısında Hattersley, hem Türk hem de Yunan büyükelçileri ile görüşeceğini ve adada iki taraf arasındaki müzakerelerin sürmesi gerekliliğini kendilerine iletteceğini ifade etmiştir.³² Bu açıklamadan anlaşıldığı üzere İngiliz hükümeti, KTFD'nin ilanının Türk ve Rum kesimleri arasında yıllardır devam eden çözüm müzakerelerini kesintiye uğratmasını istememiştir.

Yukarıda değinildiği gibi Kıbrıs Türk yönetimi lideri Denkaş, adanın kuzeyinde ayrı bir federe devlet kurmuş; ancak kurulan bu yeni devlet için uluslararası tanınma aramadığını söylemiştir. İngiliz parlamentosunda bazı milletvekilleri bu durumu yani hem yeni bir devlet kurup hem de uluslararası tanınma aramamayı “karışık” bir konu olarak adlandırmışlardır. Nitekim Muhafazakâr Parti Milletvekili Hugh Fraser³³ da Denkaş'ın hem adada yeni bir yönetim ilan etmesini hem de bu yeni yönetim için uluslararası bir tanıma beklememesini çelişkili bir durum olarak adlandırmıştır. Liberal Parti'den Jeremy Thorpe³⁴ ise Türkiye'nin KTFD'ye tepkisinin ne olduğunu ve yasal olarak bu yeni oluşumu tanıyıp tanımadığı sorusunu gündeme getirmiştir. Devlet Bakanı

31 HC, 14 February 1975, Volume: 886, Column: 785.

32 HC, 14 February 1975, Volume: 886, Column: 780.

33 (Çevrimiçi), <https://members.parliament.uk/member/1007/career>, 17.03.2020.

34 (Çevrimiçi), <https://members.parliament.uk/member/1700/career>, 12.03.2020.

Hattersley, bu konu hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre KTFD'ye yönelik İngiliz Hükümeti'nin tutumu gayet açıktır. Rumların kontrolündeki "Kıbrıs Hükümeti" dün olduğu gibi bugün de İngiltere tarafından adanın yasal temsilcisi olarak görülmektedir. Denктаş, KTFD'nin "Kıbrıs Cumhuriyeti"nin federatif bir parçası olduğunu ileri sürmekte ve adanın kuzeyindeki yeni yönetime bu şekilde davranılması gerektiğini düşünmektedir. Ancak İngiliz yönetimi, "Kıbrıs Cumhuriyeti"nin tek bir hükümetinin olduğunu kabul etmekte ve KTFD'yi bu Cumhuriyetin bir parçası olarak görmeyi reddetmektedir. Hattersley'in bu açıklamaları İngiliz hükümetinin açık bir şekilde KTFD'ye karşı olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Türkiye'nin tutumu konusunda ise Hattersley, yapmış olduğu değerlendirmede Türkiye'nin KTFD'yi tamamen bağımsız bir yönetim olarak olmasa da "Kıbrıs Cumhuriyeti"nin bir parçası olarak tanıdığını belirtmiştir. Ankara, Kıbrıslı Türklerin almış olduğu yeni yönetim kararını desteklemiştir.³⁵ Bu tutum İngiliz Hükümeti tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Çünkü İngilizler açısından KTFD'nin yasal bir dayanağı yoktur. Hattersley, bu konuyu Türkiye'nin Londra Büyükelçisi ile de görüşeceğini ifade etmiştir.³⁶

İngiliz parlamentosundaki milletvekilleri de Kıbrıslı Türklerin yeni bir yönetim oluşturma girişimini üzücü bir gelişme olarak tanımlamışlardır. Ayrıca Ankara'nın KTFD'yi desteklemesini, İngiltere'nin de taraf olduğu Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile ilgili anlaşmalara aykırı olarak görmüşlerdir. Bu açıdan KTFD'nin ilanının Türk-İngiliz ilişkilerinde olumsuz bir durum meydana getirdiğini ileri sürmüşlerdir. Hükümeti temsilen açıklama yapan Hattersley, kendilerinin de KTFD'nin kuruluşunu istenmeyen üzücü bir gelişme olarak gördüklerini söylemiştir.³⁷

İngiliz parlamentosunda bazı milletvekilleri KTFD'nin ilanına farklı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Buna göre parlamentodaki herkes Kıbrıslı Türkler tarafından gerçekleştirilen bu tek taraflı eylemi kınamaktadır. Ancak Kıbrıs Cumhuriyeti Hükümeti'ni, 1960 anlaşmalarına aykırı olarak 1963'ten beri tek başına Rumlar yönetmektedir. Bu nedenle yalnızca Kıbrıslı Türkleri eleştirerek İngiliz Hükümeti taraf tutmamalıdır. Bunun yerine Türk ve Rum toplumlarını bir araya getirmeye çalışmalıdır. İngiliz vekiller tarafından dile getirilen bu konuyla ilgili Devlet Bakanı Hattersley'in tatmin edici bir cevap verdiğini söylemek zordur. KTFD'nin ilanına karşı çıkmakla taraf tutmuş olmadıklarını çünkü bu ilanın Kıbrıslı Türkleri ve Rumları bir araya getirmeyi daha da zorlaştırdığını iddia etmiştir. Yıllardan beri Rumların "Kıbrıs Cumhuriyeti"ni tek başına

35 TNA, FCO 9/2158, unclassified telegram from the British Embassy in Ankara to FCO, no: 283, 13 February 1975.

36 HC, 14 February 1975, Volume: 886, Column: 780.

37 HC, 14 February 1975, Volume: 886, Column: 781.

yönetmeleri konusuna ise değinmemiştir. Kıbrıs sorununun her anlamda karışık bir durum olduğunu söyleyerek konuyu bir bakıma geçiştirmiştir.³⁸

İngiliz parlamentosunda Kıbrıs sorununun NATO ve Batı ittifakına zarar verdiğine dikkat çeken vekiller de olmuştur. Türkiye ve Yunanistan'ın aralarında sorun teşkil eden Kıbrıs'taki duruma bir an önce çözüm bulunması gerektiği ifade edilmiştir. Bunun için de İngiltere Dışişleri Bakanı Callaghan'ın inisiyatif olarak Türkiye ile Yunanistan Başbakanlarını ve Kıbrıslı toplum temsilcilerini Kıbrıs sorununu görüşmeye davet etmesi gerektiği İngiliz parlamentosunda dillendirilmiştir.³⁹ Devlet Bakanı Hattersley, bu konuda yapmış olduğu açıklamada, böyle bir girişimin yani Türkiye ve Yunanistan'ı bir masa etrafında toplamının çözüm getireceğine Dışişleri Bakanı Callaghan'ın inanmadığını, bu nedenle de harekete geçmediğini söylemiştir. Nitekim daha önce 1974 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında Callaghan, Türkiye ve Yunanistan Dışişleri Bakanları ile Cenevre'de toplantı gerçekleştirmiştir. Ancak bu toplantı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu nedenle İngiliz Hükümeti, Kıbrıs sorununun çözümü için yalnızca adada iki taraf arasındaki müzakerelerin sürmesini desteklemiştir.⁴⁰ Bunun dışında başka girişimde bulunmaya sıcak bakmamıştır.

2. KTFD'nin İlanının Adadaki Toplumlararası Barış Müzakerelerine Etkisine Yönelik Tartışmalar

Parlamentoda İngiliz vekillerin merak ettiği bir başka konu ise Türk ve Rum kesimi adına Denктаş ve Klerides tarafından Kıbrıs sorununa çözüm bulmak amacıyla yürütülen görüşmelerin akıbeti olmuştur. KTFD'nin ilanından sonra İngiliz Hükümeti'nin bu görüşmelere bakış açısında herhangi bir değişiklik olup olmayacağı sorgulanmıştır. Hükümet kanadından verilen cevapta İngiltere'nin, bu konuda tutumunun gayet net olduğu söylenmiştir. Buna göre İngiliz Hükümeti, Denктаş ile Klerides arasındaki müzakerelerin Kıbrıs'a barış ve istikrar getirmede önemli bir role sahip olduğuna inanmaya devam etmektedir ve bu görüşmeleri teşvik etmek için elinden geleni yapacaktır. Görüşmelerin yürütülmesi mümkün görülmediği takdirde ise İngiliz Hükümeti, Birleşmiş Milletler açısından kabul edilebilir başka bir çözüm seçeneğinde de iş birliği yapmaya hazırdır.⁴¹

Muhafazakâr Parti Milletvekili Hugh Fraser, İngiltere'de iktidarda bulunan İşçi Partisi Hükümeti'nin Kıbrıs'ta çözüm için Denктаş-Klerides görüşmelerine umut bağlamasını eleştirmiştir. Fraser'a göre bu görüşmelerden bir çözüm beklemek fazla iyimser

38 HC, 14 February 1975, Volume: 886, Column: 785.

39 HC, 14 February 1975, Volume: 886, Column: 784.

40 HC, 14 February 1975, Volume: 886, Column: 784.

41 HC, 14 February 1975, Volume: 886, Column: 781.

bir davranış olacaktır. Adada iki taraf arasında görüşmelerin kopması durumunda İngiliz Hükümeti'nin başka bir planının olup olmadığı Fraser tarafından sorgulanmıştır. Ayrıca Fraser, Kıbrıslı Türkler ve Rumlar arasındaki görüşmelerin sonlanması durumunda çözüm için garantör devletler İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin Kıbrıs sorununda devreye girmesi konusunu da gündeme getirmiştir.⁴² Hükümet kanadından bu sorulara verilen cevapta Denктаş-Klerides görüşmelerinin devam etmesinin iyi bir gelişme olacağı söylenmiştir. Ancak bu görüşmelerin sonlanabileceği tehlikesinin bulunduğu da altı çizilmiştir. Böyle bir durum olduğunda yani adada iki toplum arasında müzakereler sonlandığında garantör devletlerin bir araya gelmesi konusunun gündeme alınabileceği ifade edilmiştir. Ancak bu çok hassas bir durum olacaktır. Devlet Bakanı Hattersley'in ifadesiyle eğer garantör güçler çözüm için toplanacaksa bu toplantının Kıbrıs sorununa çözüm getireceğinden önceden emin olunmalıdır. Aksi halde acele bir şekilde garantör güçleri bir masa etrafında toplamak ters sonuçlar doğuracak ve Kıbrıs sorununda tarafların tutumlarını daha sert hale getirecektir.⁴³ Kısacası İngiliz Hükümeti'ne göre garantör devletleri bir araya getirmeden önce böyle bir toplantının faydalı olacağı konusunda emin olunmalıdır.

3. Kıbrıslı Rum Göçmenlerin Durumunun İngiliz Parlamentosunda Gündeme Getirilmesi

KTFD'nin ilanının ardından Kıbrıslı Rum göçmenlerin durumu İngiliz vekillerince parlamentoda dillendirilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede Muhafazakâr Parti'den Hugh Rossi⁴⁴, Rum göçmenler konusunu gündeme getirmiştir. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ardından adanın kuzeyindeki Rumlar yerlerini terk etmişlerdir. Aynı zamanda güney bölgelerinde yaşayan Kıbrıslı Türkler de evlerinden ayrılmışlardır. Birçok Rum'un Londra'ya geldiğine değinen Rossi, Kıbrıs sorununda hızlı bir çözümün zor gözükmesinin Rumları kaybettikleri evlerini ve arazilerini geri kazanma noktasında endişelendirdiğini söylemiştir. Rossi, Kıbrıslı Türklerin durumundan hiç bahsetmeyerek İngiliz parlamentosunda Rum mülteciler lehine konuşma yapmıştır. Hatta Kıbrıs'taki durumun Filistin sorununa benzeyeceğini iddia etmiştir.⁴⁵ Devlet Bakanı Hattersley de yapmış olduğu değerlendirmede Rossi tarafından dile getirilen endişelere kendisinin de katıldığını ifade etmiştir. Ancak Hattersley, Kıbrıslı Rumlar kelimesini kullanmak yerine İngiltere'de bulunan Kıbrıslılar ifadesini kullanmıştır. Ayrıca Kıbrıs sorunundaki durumun Filistin

42 HC, 14 February 1975, Volume: 886, Column: 782.

43 HC, 14 February 1975, Volume: 886, Column: 782.

44 (Çevrimiçi), <https://members.parliament.uk/member/941/career>, 18.03.2020.

45 HC, 14 February 1975, Volume: 886, Column: 783.

sorununa benzetilmesine katılmamıştır. Hattersley, tüm mültecilerin Kıbrıs'taki evlerine dönmelerine imkân sağlayacak bir çözüm elde etmek için İngiliz Hükümeti'nin çabalarının tek başına yeterli olmayacağını ifade etmiştir. Ancak yine de hükümetin bu konuda elinden gelen tüm gayreti göstermeye devam edeceğini bildirmiştir.⁴⁶

Kıbrıs'ta garantör devletlerden birisi olan İngiltere'nin çözüm için harekete geçmek yerine pasif bir tutum sergilemesine kendi partisinden bile eleştiri sesi yükselmiştir. Bu çerçevede Christopher Price⁴⁷, Rumları kastederek Londra'daki Kıbrıs toplumunun garantör devletlerden birisi olarak İngiliz Hükümeti'nin Kıbrıs'ta neyi garantilediğini sorgulamaya başladığını söylemiştir. İngiliz Hükümeti'nin KTFD'nin ilanı karşısında sadece üzgün olduğunu ifade ederek başka bir girişimde bulunmamasının Rum mültecilerde hayal kırıklığına neden olduğunu belirtmiştir.⁴⁸

Devlet Bakanı Hattersley, yapmış olduğu açıklamada hükümetin Kıbrıs konusunda Dışişleri Bakanı James Callaghan tarafından ortaya konan ilkelerin garantörü olmaya devam ettiğini söylemiştir. Bu ilkeler kapsamında İngiliz Hükümeti Kıbrıs adasında barışı, uyumu ve toprak bütünlüğünü geri kazanmak için elinden gelen her şeyi yapmaktadır. Bu çerçevede Kıbrıs sorununda müzakereleri teşvik etmektedir. Eğer vekiller hükümetin takip ettiği bu politikayı beğenmeyip Kıbrıs sorununda müzakereleri desteklemek yerine başka bir eylem yapılmasını istiyorlarsa ortaya koyacakları önerileri dinlemekten hükümetin memnuniyet duyacağını Hattersley ifade etmiştir.⁴⁹ Hattersley bu açıklamasıyla bir bakıma kendilerini eleştiren vekillere meydan okumuş ve onlara ne tür çözüm önerileri olduğunu sormuştur. Ancak vekillerden somut bir öneri gelmemiştir.

4. KTFD'nin İlanından Sonra İngiliz Parlamentosunda Adadaki İngiliz Vatandaşlarının Durumu Üzerine Tartışmalar

İngiliz vekillerin gündeme getirdiği bir başka konu Kıbrıs'taki İngiliz vatandaşlarının durumu hakkında olmuştur. Milletvekilleri, KTFD sınırları içinde kaç İngiliz vatandaşının var olduğunu sormuştur. Ayrıca hükümetin Kıbrıs'taki İngiliz vatandaşlarının haklarını korumak için özel önlemler almayı düşünüp düşünmediğine dair bilgi istenmiştir. Devlet Bakanı Hattersley, vermiş olduğu cevapta kendisinin sayısal olarak ne kadar İngiliz vatandaşının Türk kontrolü altındaki bölgede olduğunu hakkında bilgi veremeyeceğini söylemiştir. Ancak Türkiye'nin Londra Büyükelçisi'ni adanın

46 HC, 14 February 1975, Volume: 886, Column: 783.

47 (Çevrimiçi), <https://members.parliament.uk/member/1337/career>, 19.03.2020.

48 HC, 14 February 1975, Volume: 886, Column: 783.

49 HC, 14 February 1975, Volume: 886, Column: 784.

kuzeyindeki İngiliz vatandaşlarının canlarının ve mallarının korunması konusunda dikkatle uyaracağını bildirmiştir.⁵⁰

Parlamentoda vekiller, adada Türk bölgesinde ikamet eden İngiliz vatandaşlarının durumları ile ilgili hükümete soru yöneltmeye devam etmişlerdir. Devlet Bakanı Hattersley, bu konuda sunmuş olduğu bilgide Türk bölgesinde yaşayan İngilizlerin birtakım sıkıntılar yaşadıklarını belirtmiştir. Özellikle de Girne’de bazı yiyeceklerin temini konusunda sorunlar vardır. Ancak İngiliz sakinleri Lefkoşa’da alışveriş yapabilmektedirler. Mağusa’da Kıbrıslı Türk yetkililer İngiliz sakinlerini evlerinde kalmaya teşvik etmişlerdir. Böylece İngilizlerin mülklerini korumalarını sağlayamayla amaçlamışlardır.

Bazı İngiliz milletvekilleri ise adada fiili bir gerçeklik olduğundan bahsetmişlerdir. Buna göre Türk bölgesinde yaşayan birçok İngiliz vatandaşı bulunmaktadır. Bu kişilerin kimlik kartlarının yenilenmesi ve diğer vatandaşlık işlemlerinin yapılması için İngiliz Hükümeti’nin KTFD içinde resmi bir ofis açması artık bir gereklilik olmuştur. Ayrıca İngiliz vekillerce Kıbrıs’taki İngiliz sakinlerinin nerede bulduklarını İngiliz Yüksek Komiserliği’ne bildirmelerinin önemli olduğu vurgulanmış ve bu konuda İngiliz Hükümeti’nin adım atması istenmiştir. Böylece Türk bölgesinde bulunan İngiliz vatandaşları zorlukla karşılaştıklarında nerede oldukları kolayca bilinecek ve önlem alınmaya çalışılacaktır.⁵¹

Hattersley, Kıbrıs’ın kuzey bölgesinde yaşayan İngiliz sakinleriyle yakın temas kurmak için hükümet olarak ellerinden geleni yaptıklarını söylemiştir. Ancak adanın Türklerin kontrolündeki kuzey bölgesinde resmi bir büro açmanın hiçbir faydası olmayacağını savunarak bu öneriye karşı çıkmıştır. Bu cevap üzerine bazı milletvekilleri adadaki İngiliz Yüksek Komiserliği’nin Türk askeri yetkilileriyle temas kurma şekli hakkında bilgi istemişlerdir. Çünkü milletvekilleri olarak kendilerine adada “yağma” olaylarının yaşandığına dair raporlar geldiğini söylemişlerdir. İngiliz vekillere göre bu durum, Türk yetkililerle İngiliz yönetimi arasında iletişimde sorun olduğunun bir göstergesidir. Bu konuya yönelik hükümet kanadından yapılan açıklamada Türk yetkililerle temas kurmak için İngiliz Hükümeti’nin çeşitli iletişim kanallarına sahip olduğu söylenmiştir. Bu çerçevede adadaki İngiliz Yüksek Komiserliği Kıbrıs Türk yönetimi ile temas halindedir. Ayrıca, Ankara’daki Türk hükümeti ve Londra’daki Türk Büyükelçisi ile de sürekli temas halinde bulunmaktadır.⁵²

50 HC, 14 February 1975, Volume: 886, Column: 784.

51 HC, 19 February 1975, Volume: 886, Column: 1309.

52 HC, 19 February 1975, Volume: 886, Column: 1310.

Vekiller ayrıca Kıbrıs'a İngiliz Hükümeti tarafından yapılan yardımlar konusunda bilgi istemişlerdir. Devlet Bakanı Dame Judith Hart⁵³ yapmış olduğu izahatta, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin 11 Şubat'ta yaptığı Kıbrıs'a insani yardım için daha fazla fon çağrısına yanıt olarak İngiliz Hükümeti'nin 250.000 Sterlin katkıda bulunma kararı aldığını söylemiştir. Daha önce de İngiltere 500.000 Sterlinlik bir katkı yapmıştır. Vekiller, bu yardım miktarının ciddi sıkıntılar altında yaşadıklarını belirttikleri Kıbrıs'taki İngiliz vatandaşlarına ne ölçüde ulaştığını da sormuşlardır. Devlet Bakanı Hart tarafından verilen cevapta; İngiltere tarafından sağlanan 750.000 Sterlinlik yardımdan büyük ölçüde Kıbrıs'ta yaşayan İngiliz vatandaşlarının yararlandığı söylenmiştir.⁵⁴

5. İngiliz Dışişleri Bakanı James Callaghan'ın Parlamentodaki Açıklamaları

İngiliz parlamentosunda bazı vekiller, Kıbrıs'taki durum için sadece Türkiye Cumhuriyeti'ni suçlamanın haksızlık olduğunu ifade etmişlerdir. Ne de olsa olayların bu raddeye varmasında Kıbrıs'ta faşist unsurlar tarafından desteklenen Yunan-Rum darbesinin etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Bu çerçevede vekiller, İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'ye yardım konusunda Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'ni ikna etmek, Mağusa Limanı'nı ticaret için yeniden açmak, Lefkoşa Havaalanı'nı yeniden işler hale getirmek gibi olumlu adımlar atıp atmayacağını sormuşlardır. Dışişleri Bakanı Callaghan, bu konu başlıklarının yeni olmadığını ve daha önce görüşüldüğünü ifade etmiştir. Kendisinin de bu konu başlıklarının kabul edilmesinden yana olduğunu söylemiştir. Ancak henüz bu önerilerin kabul edilmelerini sağlamanın bir yolunun bulunmadığını sözlerine eklemiştir.⁵⁵

İngiliz milletvekilleri, Devlet Bakanı Hattersley'in açıklamalarının yanı sıra Dışişleri Bakanı James Callaghan'ın da Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler konusunda parlamentoyu bilgilendirmesini istemişlerdir. Özellikle Muhafazakâr Parti milletvekilleri, Kıbrıs'taki durumun Londra'daki Kıbrıs (Rum) topluluğu arasında endişeye yol açtığını söylemişlerdir. Bu nedenle vekiller, Dışişleri Bakanı Callaghan'dan bu krize en yüksek önceliği vermesini ve İngiliz diplomasisinin tüm imkânlarını Kıbrıs'taki soruna bir çözüm bulmak için kullanmasını istemişlerdir.⁵⁶ Bu açıklamalarla muhalefet, iktidarı bir bakıma Kıbrıs sorununa gereken önemi vermemekle eleştirmiştir. Callaghan, vermiş olduğu cevapta BM Güvenlik Konseyi'nin Kıbrıs'ı görüşmek üzere toplanacağını ifade etmiştir.

53 (Çevrimiçi), <https://members.parliament.uk/member/857/career>, 06.04.2020.

54 HC, 24 February 1975, Volume: 887, Column: 27-28.

55 HC, 19 February 1975, Volume: 886, Column: 1312.

56 HC, 19 February 1975, Volume: 886, Column: 1310.

İngiliz Hükümeti olarak kendilerinin bu toplantının Kıbrıs'taki durumu istikrara kavuşturmaya ve adada toplumlararası müzakerelerin devam etmesine yardımcı olacağını umduklarını söylemiştir. Callaghan, muhalefetin eleştirilerine yönelik yapmış olduğu açıklamada ise Kıbrıs sorununun çok ciddi bir konu olduğunu belirterek İngiliz Hükümeti'nin sorunun taraflarıyla sürekli görüşmeler yaptığını vurgulamıştır. Eğer hükümetin politikası beğenilmiyorsa bu konuda ne gibi başka tedbirler alınması gerektiği konusunda muhalefetin önerilerini almaktan memnuniyet duyacağını da açıklamıştır.⁵⁷ Böylece Dışişleri Bakanı Callaghan da Devlet Bakanı Hattersley gibi Kıbrıs konusunun çözümü noktasında muhalefetten gelecek fikirlere açık olduğunu göstermiştir.

İngiliz parlamentosunda bazı milletvekilleri, Türkiye'yi BM'nin Kıbrıs konusunda almış olduğu kararlara uymamakla suçlamışlardır. İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'nin BM'den çıkarılması olasılığını düşünüp düşünmeyeceği konusunu ortaya atmışlardır. Bu fikri gündeme getiren vekillere göre BM, aldığı kararlarda ciddiye alınmak istiyorsa yaptırım gücüne başvurmalıdır. Türkiye, BM'nin 3212 sayılı Kıbrıs'tan "yabancı kuvvetlerin" geri çekilmesi kararını görmezden gelmektedir ve buna karşı Ankara'ya yaptırım uygulanması gerekmektedir. Callaghan ise vermiş olduğu cevapta Birleşmiş Milletler üyelerinden herhangi birinin üyelikten çıkarılmasının Kıbrıs'taki durum için daha iyi bir sonuç getireceğine inanmadığını belirtmiş ve Türkiye'nin BM'den çıkarılması ile ilgili konuya soğuk yaklaşmıştır.⁵⁸

Bu arada Muhafazakâr Parti'den Evelyn King, İngiltere'nin Kıbrıs'ta garantör devletlerden birisi olmasına rağmen hâlihazırdaki soruna herhangi bir müdahalede bulunmamasını eleştirmiştir. Bundan sonra İngiltere'nin gelecekte herhangi bir anlaşmaya imza atmadan önce verdiği garantileri uygulamaya kararlı olup olmadığına bakması ve daha sonra yükümlülük altına girmesi gerektiğini ifade etmiştir. Evelyn King'in iktidar partisini Kıbrıs'taki garantörlük yükümlülüklerini yerine getirmemekle itham etmesi üzerine Callaghan, Kıbrıs'taki garantörlük anlaşmasının 1960 yılında Evelyn King'in üyesi olduğu Muhafazakâr Parti iktidarı zamanında imzalandığını hatırlatarak İngiltere'nin böyle bir garanti yükümlülüğü altına girmesinden Muhafazakâr Parti'yi sorumlu tutmuştur. Ayrıca Callaghan, yapmış olduğu açıklamada hükümet olarak Kıbrıs konusunda yükümlülüklerini yerine getirdiklerini söylemiş ve iddiaları kabul etmediğini beyan etmiştir. Callaghan'a göre İngiltere, Kıbrıs konusunda elinden gelenin en iyisini yapmıştır. Ancak Kıbrıs sorunu İngiltere'nin tek başına çözeceği bir sorun değildir ve diğer garantör devletlerin de uzlaşması gerekmektedir. Aksi halde Kıbrıs sorununda çözüm imkânsızdır.⁵⁹

57 HC, 19 February 1975, Volume: 886, Column: 1311.

58 HC, 19 February 1975, Volume: 886, Column: 1311.

59 HC, 19 February 1975, Volume: 886, Column: 1311-1312.

Sonuç

KTFD'nin ilanı Kıbrıs sorununda yaşanan önemli bir gelişme olmuş ve İngiliz parlamentosunda tartışılmıştır. İngiliz vekiller bu ilana yönelik olumsuz tutum alarak destek vermemişlerdir. İngiliz Hükümeti'nin KTFD'nin ilan edileceğinden önceden haberi olup olmadığını sorgulamışlardır. Ayrıca İngiliz vekiller, hükümetin KTFD'nin kuruluşunu önlemek için neden herhangi bir adım atmadığı sorusuna da cevap aramışlardır. İngiliz Hükümet yetkilileri açıklamalarında KTFD'nin ilan edileceğinden haberleri olmadığını vurgulamışlardır. Ayrıca İngiliz vekillerin KTFD'ye olan tepkisini yatıştırmak için yeni kurulan Türk yönetiminin İngiltere tarafından tanınmayacağını kesin bir şekilde dile getirmişlerdir.

Çalışmanın dikkat çektiği bir başka nokta KTFD'nin ilanının ardından bazı vekillerin bu yeni yönetime desteğini belirten Türkiye'yi "cezalandırmak" için İngiliz Hükümeti'nin harekete geçmesini istemeleri olmuştur. Hatta bu çerçevede Türkiye'nin BM üyeliğinin askıya alınması için hükümetin çalışma yapmasını bile öneren vekil olmuştur. İngiliz hükümet yetkilileri ise parlamentoda vermiş oldukları cevaplarda itidalli bir tutum almışlar ve bu öneriye olumsuz yaklaştıklarını belirtmişlerdir.

Çalışmada göze çarpan başka bir nokta Kıbrıs'ta garantör devletlerden birisi olan İngiltere'nin Kıbrıs sorununun çözümü için daha fazla inisiyatif alması gerektiğine dair görüşlerin İngiliz parlamentosunda dillendirilmesi olmuştur. Bu önerilere karşı hükümet yetkilileri, parlamentoda yapmış olduğu açıklamalarda Kıbrıs'ta barış için Kıbrıs Türk ve Rum kesimleri arasında yapılan müzakerelerin sürdürülmesi gerekliliğini işaret etmişlerdir. İngiliz vekiller ise uzun süreden beri devam eden toplumlararası görüşmelerden sonuç çıkmayacağını dile getirmişlerdir. Kıbrıs'ta barış için İngiliz Hükümeti'nin daha aktif bir politika izlemesini savunmuşlardır. Hükümet yetkilileri ise bu önerilere karşı çıkmış ve İngiltere'nin tek başına bir şey yapamayacağını, çözüm için Kıbrıs'ta diğer garantör devletlerin de uzlaşması gerektiğini ifade etmişlerdir. Böylece Kıbrıs sorununun çözümü için aktif bir politika izleme önerilerine soğuk yaklaşmışlardır. Son olarak KTFD'nin ilanının ardından gündeme gelen bir başka konu adada yaşayan İngiliz vatandaşlarının durumu olmuştur. Özellikle bazı vekiller tarafından dile getirilen; KTFD sınırlarının içinde yaşayan İngiliz vatandaşları için bu bölgede resmi bir temsilcilik açılması önerisi dikkat çekicidir. Ancak İngiliz hükümet yetkilileri bu öneriye karşı çıkmışlardır. Adanın her noktasındaki İngiliz vatandaşlarına yardımların ulaştığını ifade etmişlerdir. Sonuç olarak İngiliz parlamentosunda vekiller KTFD'nin ilanını kabul etmemişlerdir. Kıbrıs sorununda Türklerin tek sorumlu ilan edilmemesi gerektiğini

söyleyen vekiller de olmuştur. Ancak bu vekillerin sesi cılız çıkmış ve İngiliz Hükümeti'nin politikasında herhangi bir değişikliğe neden olmamıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Birleşik Krallık Parlamento Tutanakları (UK Parliament Hansard)

Avam Kamarası (House of Commons, HC)

14 February 1975, Volume: 886, Column: 779.

Volume: 886, Column: 780.

Volume: 886, Column: 781.

Volume: 886, Column: 782.

Volume: 886, Column: 783.

Volume: 886, Column: 784.

Volume: 886, Column: 785.

19 February 1975, Volume: 886, Column: 1309.

Volume: 886, Column: 1310.

Volume: 886, Column: 1311.

Volume: 886, Column: 1312.

24 February 1975, Volume: 887, Column: 27-28.

1.2. İngiliz Milli Arşivi (The National Archive TNA)

Foreign and Commonwealth Office (FCO)

FCO 9/2149, "Cyprus: Annual Review for 1974", 21 February 1975.

FCO 9/2158 "Turkish Cypriot Administration: Turkish Federated State of Cyprus (TFSC)": Confidential Telegram from the British High Commission in Nicosia to FCO, no: 180, 13 February 1975.

Unclassified Telegram from the British Embassy in Ankara to FCO, no: 283, 13 February 1975.

- “Declaration of Turkish Cypriot State”, flash telegram from the British High Commission in Nicosia to FCO, no: 174, 13 February.
- “Record of Conversation between Roy Hattersley and Turgut Menemencioglu, the Turkish Ambassador”, 14 February 1975.
- FCO 51/47, “Foreign And Commonwealth Affairs Research Department Memorandum”, 4 December 1968.
- (Cabinet) CAB 128/43, “Post War Conclusion”, CC (68), 9th conclusion, 18 January 1968.

2. Araştırma Eserler

- Böyükbaşı, Süha: *Superpowers and the Third World: Turkish American Relations and Cyprus*, Lanham, University Press of America, 1988.
- Denktash, Rauf: *The Cyprus Triangle*, Nicosia, K. Rustem & Bro, 1982.
- Dodd, Clement H: *The Crisis of Turkish Democracy*, North Humberside, The Eothen Press, 1983.
- Ertökün, Necati Münir: *Inter-Communal Talks and The Cyprus Problem*, Nicosia, Turkish Federated State of Cyprus, 1977.
- Joseph, Joseph S.: *Cyprus: Ethnic Conflict and International Politics from Independence to the Threshold of the European Union*, London, Palgrave Macmillan, 1997.
- Michael Harbottle: *The Impartial Soldier*, London, Oxford University Press, 1970.
- Mirbageri, Farid: *Cyprus and International Peacekeeping*, London, Hurst & Company, 1998.
- Orr, Charles William James: *Cyprus under British Rule*, London, Zeno, 1972.
- Reddaway, John: *Burdened with Cyprus: the British Connection*, London, Weidenfeld & Nicolson, 1986.
- Tamçelik, Soyalp: *Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Geçışı (1878-1919)*, Lefkoşa, KKTC Cumhurbaşkanlığı Yayınları, 1997.
- Tamkoç, Metin: *The Turkish Cypriot State: The Embodiment of the Right of Self-determination*, London, K. Rustem & Brother, 1988.
- Wiener, Sharon Anderholm: *Turkish Foreign Policy Decision-Making on the Cyprus Issue: A Comparative Analysis of Three Crises*, (Ph.D. Thesis), Duke University, 1980.
- Yavuzalp, Ercüment: *Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993.
- Alacı, Beral: “Hürriyet Partisi'nin Türk Siyasi Hayatındaki Yeri (1955-1958)”, *Türk Yurdu*, C. 31, S. 290, s. 134-144.
- Babaoğlu, Resul: “Türkiye'nin Kıbrıs Politikasının Evriminde Bir Dönüm Noktası: Londra Konferansı (29 Ağustos-6 Eylül 1955)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 36, 2018, s. 323-347.

- Bahcheli, Tozun: “Searching for a Cyprus Settlement: Considering Options for Creating a Federation, a Confederation, or Two Independent States”, *Publius*, Vol: 30, No: 1, Winter 2000, s. 203-216.
- Camp, Glen D.: “Greek-Turkish Conflict over Cyprus”, *Political Science Quarterly*, Vol: 95, No: 1, Spring 1980, s. 43-70.
- Coşkun, Yasin: “Kıbrıs Türk Federe Devleti’nin (KTFD) İlanından Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin (KKTC) Kuruluşuna Kadar Olan Süreçte Kıbrıs Sorunu (1975-1983)”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 64, 2018, s. 119-143.
- Fırat, Melek: “Yunanistan’la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran, C. I (1919-1980), İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 716-768.
- Fisher, Ronald J.: “Cyprus: The Failure of Mediation and the Escalation of an Identity-Based Conflict to an Adversarial Impasse”, *Journal of Peace Research*, Vol: 38, No: 3, Special Issue on Conflict Resolution in Identity-Based Disputes, May, 2001, s. 307-326.
- Göktepe, Cihat: “The Cyprus Crisis of 1967 and its Effects on Turkey’s Foreign Relations”, *Middle Eastern Studies*, C. 41, S. 3, s. 431-444.
- Kaya, Yakup - Yeter, Bülent: “Demokrat Parti Döneminde Kıbrıs Sorunu”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 2, 2018, s. 215-229.
- Norma, Salem: “The Constitution of and its Failure”, *Cyprus A Regional Conflict and its Resolution*, ed. Norma Salem, London, Palgrave Macmillan, 1992, s. 117-126.
- Sarıkoyuncu Değerli, Esra: “Demokrat Parti Döneminde Türkiye’nin Kıbrıs Politikası (1950–1960)”, *Akademik Bakış*, C. 6, S. 11, 2012, s. 85-101.
- Şahin, İsmail: “İngiltere’nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878)”, *Asia Minor Studies*, C. 4, S. 7, 2016, s. 149-176.
- Turan, Orhan: “Kıbrıs Ermeni Toplumunu ve Ermeni Kilisesine Dair Bir İngiliz Raporu (1960-1963)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 5, S. 3, Aralık-2019, s. 712-723.

3. Elektronik Kaynaklar

- (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.tr/ingiltere-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, 15.05.2020.
- (Çevrimiçi), <https://members.parliament.uk/member/1327/career>, 09.03.2020.
- (Çevrimiçi), <https://members.parliament.uk/member/1700/career>, 12.03.2020.
- (Çevrimiçi), <https://members.parliament.uk/member/1007/career>, 17.03.2020.
- (Çevrimiçi), <https://members.parliament.uk/member/941/career>, 18.03.2020.
- (Çevrimiçi), <https://members.parliament.uk/member/1337/career>, 19.03.2020.
- (Çevrimiçi), <https://members.parliament.uk/member/857/career>, 06.04.2020.

Düşünceден Eyleme EOKA

EOKA: From Thought to Action

İsmail ŞAHİN¹

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, EOKA'nın kuruluş sürecini Kıbrıs tarihinin önemli bir kısmını meşgul eden Enosis çerçevesinde incelemektir. Bugüne kadar bu örgüte yönelik kapsamlı ve yeterli ölçüde aka-demik çalışmaların yapılmamış olması, bu çalışmayı teşvik eden itici güç olmuştur. Çalışma, EO-KA'nın kuruluş fikrinin ortaya çıkışından ilk eylemini gerçekleştirenceye kadar ki örgütlenmesi ve faaliyetleri üzerine odaklanmıştır. Çalışmada Kıbrıs tarihinin önemli dönüm noktalarına da değinile-rek, makalenin konusunun daha kolay anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu çalışma, EOKA'nın Enosis'i silah yoluyla gerçekleştirmek amacıyla kurulmuş paramiliter bir örgüt olduğu tezini savunmaktadır. Ayrıca EOKA'nın Kıbrıs Rum temsilcilerinin ve Yunanistan hükümetlerinin yürüttüğü Enosis diplo-masisinin başarısızlığı sonucunda meydana çıkmış bir örgüt olduğu araştırmada ortaya konulmak-tadır. Araştırma sırasında birinci el kaynaklar, arşiv belgeleri, konuya ilişkin makale ve kitapların yanı sıra gazetelerden de istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, EOKA, Enosis, Makarios, Grivas

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the establishment process of EOKA within the framework of other important events concerning the history of Cyprus. The fact that comprehensive and adequate academic studies have not been conducted on this organization until today, constitutes the reason for this study. The research focused on the historical period from the birth of EOKA's founding idea to its first action. Throughout the research, important turning points in the history of Cyprus were also men-tioned. Thus, it was thought that the subject of the article would be easier to understand. The article argues that EOKA is a paramilitary organization that was established to put into practice the enosis through weapons. It was revealed in the research that EOKA is an organization that emerged as a result of the failure of the enosis diplomacy of Greek Cypriot representatives and Greek governments. In the study, memoirs, archive documents, articles and books about the subject and newspapers of the period were used.

Keywords: Cyprus, EOKA, Enosis, Makarios, Grivas

¹Doç. Dr., Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Balıkesir, Türkiye

ORCID: İ.Ş. 0000-0003-3144-7844

Sorumlu yazar/Corresponding author:

İsmail Şahin,
Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Balıkesir, Türkiye
E-posta/E-mail:
ismailshn@gmail.com

Başvuru/Submitted: 29.04.2020

Kabul/Accepted: 05.05.2020

Atıf/Citation: Sahin, İsmail. (2020).
Düşünceден Eyleme EOKA. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 37: 21-49.
<https://doi.org/10.26650/YTA2020-002>

Extended Abstract

At the end of the Second World War, a fast decolonization process started in the British Empire. This situation re-triggered the sovereignty debate in Cyprus. Representatives of the Greek Cypriots had been trying to make Cyprus a territory of Greece for many years. Enosis, which meant the annexation of the island to Greece, was a strong feeling among Greek Cypriots. They also wanted to take advantage of the decolonization process. However, Great Britain did not favor the annexation of the island to Greece due to its interests in the Middle East. Great Britain favored making a more libertarian constitution on the island instead of enosis. The Greek Cypriots responded to this approach of the British government by declaring that they would never step back from the enosis.

Enosis was not only prevented by Britain's interests in the Middle East. Turkish Cypriots were also strongly opposed to enosis. Because Turks living on other islands, especially in Crete, had to leave their homeland due to Greek pressure, they were concerned the same outcome would happen on their own. That is why the Turkish Cypriots defended the continuation of the British rule on the island, or it should have been given to Turkey, which was the former owner of the island. On the other hand, Turkey was also against enosis because Turkey saw the enosis as an instrument of the expansionist politics of Greece. Despite the Turkish Cypriots' and Turkey's objections, Greek Cypriots insisted on demanding Enosis.

The date of 18 October 1950 was a turning point for enosis because of Makarios III, whose original name was Mikhail Christodoulos Mouskos, was elected as archbishop. Makarios was ready to use all the facilities of the church for enosis. Enosis was a historical task, a national and religious issue for him. For that reason, he regarded leading the struggle for enosis as a great honor. According to Makarios, there were two ways to achieve enosis: diplomacy or armed struggle. He applied all the diplomatic methods he knew between 1950 and 1955. In this context, he organized demonstrations in Athens and Nicosia; directed the public opinion, sought support from the Greek lobby in the USA; and pressured the British administration.

All the diplomatic initiatives of Makarios and Greece failed to persuade Britain for enosis. Therefore, Greece applied to the United Nations to obtain the right of self-determination for Cyprus on August 16, 1954. However, the United Nations rejected Greece's application. In the same period, besides diplomatic initiatives, an armed terrorist organization was established to carry out terrorist acts on the island, but this organization declined to take any action until the United Nations made its decision on Cyprus. The name of this

organization was EOKA. It was founded under the leadership of retired Colonel Grivas and Makarios, and its aim was to carry out enosis through terrorist attacks.

The establishment activities of EOKA began secretly in 1951, and had completed all preparations by 1 April 1955. EOKA carried out all its activities on the island mostly through youth organizations such as PEON and OHEN. The Cyprus Church provided financial support to EOKA. Thanks to this financial support, the necessary weapons could be purchased. In order to become a member of EOKA, it was necessary to be Greek, a supporter of enosis and not be a communist. Therefore, EOKA was a pan-hellenic fascist organization whose purpose was limited to enosis. Consequently, EOKA cannot be described as an organization that is fighting against colonialism to gain independence for its own folk because it wanted only enosis, not national independence. It was clear that EOKA's motivation to resort to armed struggle against the British colonial administration was never independence.

Giriş

Kıbrıs meselesi, 1950'lerin başından itibaren, Türk dış politikasının başlıca meselelerinden biridir. Türk kamuoyunun da başından beri büyük bir hassasiyetle takip ettiği bu meselenin lokomotifini ise Kıbrıs adasındaki Enosis taraftarlarıydı. Bu kişilerin amacı Kıbrıs adasını Yunanistan'a ilhak etmektir. Kıbrıs'taki Enosis davasını Yunanistan Krallığı'nın kuruluşuna kadar geriye götürmek mümkün gözükse de esas mücadelenin 1878 yılında adanın İngiliz idaresine girmesiyle başladığı söylenebilir. Kıbrıs'taki Enosis mücadelesinin iki aşamalı cereyan ettiği iddia edilebilir. Bunlardan birincisi barışçıl araçlarla yani diplomasi yoluyla bu hayali gerçekleştirme gayretlerinin egemen olduğu dönemlerdir. Kabaca bu dönem, 1878-1955 yılları arasına denk düşmektedir. İkincisi ise terör eylemleri marifetiyle Enosis'i hayata geçirme düşüncesinin hüküm sürdüğü yıllardır. Silah zoruyla Enosis'e ulaşma girişiminin ilk eylemi 1 Nisan 1955 tarihinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla ilk terör eyleminin yapıldığı tarihten Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasını esas alan müzakerelerin başladığı tarihe kadarki dönem silah zoruyla Enosis kampanyasının birinci evresini oluşturur. Bu çalışmada sadece EOKA fikrinin doğuşundan örgütün ilk terör eylemini gerçekleştirdiği 1 Nisan 1955 tarihine kadar cereyan eden tarihi süreç değerlendirilmiştir.

1. Örgütün Kuruluş Gerekçesi

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Kıbrıs'a yönelik egemenlik tartışmalarının yeniden alevleneceği beklenen bir durumdu. Savaş sonrasında Londra'da İşçi Partisi iktidara gelmişti ve Büyük Britanya İmparatorluğu'nu hızlı bir tasfiye sürecine tabi tutmaya başlamıştı. İngiltere'nin uğruna uzun savaşlar verdiği ve asla vazgeçmeyeceği iddia edilen Hindistan bile 1947 yılında bağımsızlığına kavuştu. İngiliz hükümetinin gündeminde Kıbrıs'ı bu tasfiye sürecine eklemek gibi bir düşünce yoktu. 23 Ekim 1946 tarihinde İngiliz Parlamentosu'nda yapılan bir münakaşada İngiliz hükümeti, Kıbrıs'taki herhangi bir egemenlik değişimine gidilmeyeceğini, adada kurucu bir meclis toplanarak içişlerinde, özgürlükçü ve ilerici bir rejimin yetkili kılınması için bir program hazırlayacağını belirtmişti. İngiliz hükümetinin bu tavrı, Rum temsilcilerini oldukça rahatsız etti.

Hindistan ve Filistin'in bağımsızlık tartışmalarının Londra gündemini meşgul ettiği siyasi bir havada, Kıbrıslı Rumlardan oluşturulan üç kişilik bir heyet, Birleşmiş Milletler'in kabul ettiği self determinasyon ilkesinin (ulusların kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi) "Kıbrıs halkına" tanınmasına ilişkin taleplerini iletme üzere Şubat 1947'de Londra'ya gitti. Heyet, 7 Şubat günü Sömürgeler Bakanı Arthur Creech Jones ile görüştü. Heyet görüşme sırasında din, dil, tarih ve milli bilinç bakımından

Yunan olan ada için değişmez çözümün Enosis (Yunanistan ile birleşme) olduğunu; bunun haricinde hiçbir önerinin asla kabul edilmeyeceğini; adadaki Türk azınlığın haklarının korunacağını ve İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki çıkarlarının güvenliği konusunda Yunan hükümetinin gerekli kolaylıkları sağlayacağını sömürgeler bakanına iletiler.¹ Bakan Jones verdiği yanıtta İngiltere'nin Kıbrıs'ın statüsünde herhangi bir değişiklik tasavvur etmediğini, sadece adanın anayasal koşulları ile iktisadi şartlarını iyileştirici tedbirler üzerinde yoğunlaştığını, heyete bildirdi. İngiliz Hükümeti adada içişlerinde özgürlükçü, halk temsilcilerinin yönetim işlerine katılımını sağlayan daha liberal bir anayasayı yürürlüğe koymayı ve adanın sosyoekonomik açıdan gelişmesine katkı sunacak bir kalkınma programını hayata geçirmeyi planlıyordu.

Ancak Rum siyasi temsilcileri ile din adamlarının önderliğinde 16 Şubat günü, Lefkoşa'da İngiltere'nin teklifini protesto eden ve aynı zamanda Enosis'ten geri adım atılmayacağını beyan eden, binlerce kişinin toplandığı bir miting yapıldı. Mitingde dinleyicilere hitap eden Girne Piskoposu Makarios² konuşmasında, Yunanistan'ın savaş içinde İngiltere'ye büyük yardımlarda bulunduğunu ve İngiltere'nin Kıbrıs Rumlarının bu küçük arzusunu [Enosis] yerine getireceğini ümit ettiğini söyleyerek, “Kıbrıs'ın bize verilmesi Büyük İngiliz İmparatorluğu için hiçbir şey değildir.”³ ifadelerine yer vermiştir. Protesto mitingi sonrasında toplanan kilise meclisi İngiliz hükümetince sunulan yeni anayasa ve kurucu meclis tekliflerinin kabul edilmeyeceği ve de tüm bu girişimlerin boykot edileceği yönünde bir karar aldı. Bunun yanında Rum temsilciler, 28 Şubat tarihinde İngiliz halkına hitaben, nihai kararlarının Enosis olduğunu bildiren bir kararname hazırladılar ve Yunan hükümetinden bu kararı İngiliz hükümetine iletmesini talep ettiler. Aynı tarihte Yunan Parlamentosunda oybirliğiyle alınan bir kararla “Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi” gerektiği belirtildi.⁴ Şubat ayında gerek Kıbrıs'ta gerekse de Atina'da yaşanan Enosis hareketliliğinin en önemli motivasyonu, kuşkusuz, 10 Şubat 1947 tarihinde imzalanan Paris Barış Antlaşması ile Rodos, Oniki Ada ve Meis'in Yunanistan'a devredilmesi idi. Antlaşma öncesinde Kıbrıs Rum halkı gibi bu adaların Rum halkı da İngiltere ve Amerika devlet yetkililerine telgraflar yollayarak Yunanistan ile birleşme isteklerini dile getiriyorlardı. Nihayetinde İngiltere, hem Kıbrıs'taki Enosis

1 George Hill, *Kıbrıs Tarihi 1571-1948*, çev. Nazım Can Serbest, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2016, s. 483.

2 Girne Piskoposu Makarios Myriantheus ateşli bir enosis taraftarıydı. 1931 yılında patlak veren isyanın müsebbipleri arasında görüldü ve sürgüne gönderildi. Sürgün cezası 1946 yılının sonlarına doğru kaldırıldı ve ardından adaya döndü. Başpiskoposluk seçimlerine kadar, bu makamı *locum tenens* sıfatıyla vekâleten yürüttü. Ekim 1947'de II. Makarios olarak Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başpiskoposluğuna seçildi. Dolayısıyla Kıbrıs tarihine damgasını vuran III. Makarios ile karıştırılmamalıdır.

3 *Hürsöz Gazetesi*, 17 Şubat 1947.

4 George Hill, *Kıbrıs Tarihi*, s. 483-484.

konusundaki istekleri asgariye indirmek, hem de savaş boyunca ağır bedeller ödeyen Yunanistan'ı ödüllendirmek amacıyla Oniki Ada'nın Yunanistan'a verilmesi için gereken tüm desteği verdi. Ancak, İngilizlerin düşündüğünün tam aksi istikamette, Oniki Ada'nın Yunanistan'a bırakılmasının Kıbrıs ve Atina'daki Enosis arzusuna körükleyici bir etki yaptığı söylenebilir.

Adanın Rum temsilcileri, Kıbrıs'ta İngiliz idaresi başladığı günden itibaren hiç olmadığı kadar Enosis konusunda umutlandılar. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasında ve topraklarını genişletmesinde İngiltere'nin oynadığı tarihi rolden hareketle, İngilizlerin benzer şekilde Kıbrıs'ın Yunanistan toprağı olması için gerekeni yapacağını ümit ediyorlardı. Bu doğrultuda, 1878 yılından beri mütemadiyen İngiliz hükümetine yazılı dilekçeler verilmiş ve Enosis konusunda hem İngiliz kamuoyunu hem de hükümetini ikna edebilmek amacıyla birçok heyet Londra'ya gönderilmişti. Tüm bu girişimler başarı ile başarısızlık arasında gidip gelmiş; İngiliz kamuoyu ve siyaset adamları tarafından Enosis bazen şiddetle desteklenmiş bazen de şüpheyle karşılanmıştır. Ancak hemen belirtmek gerekiyor ki sömürgeler bakanlığı ile genelkurmay başkanlığının, bakanlar kuruluna vermiş oldukları yazılı görüşlerde, Kıbrıs'ın İngiltere'nin Akdeniz ve Ortadoğu'daki bütünleşik çıkarlarından dolayı elde tutulması şiddetle tavsiye edilmiştir.

İngiltere'yi 1878 yılında Kıbrıs'a yönlendiren faktör ortaya çıkan Rus tehlikesiydi. Fakat sonraki yıllarda böyle bir tehlike gün yüzüne çıkmadı. O yüzden Londra yönetimi, adaya gerekli askeri yatırımları yapmayı uygun görmedi. Bu bağlamda İngiliz donanmasına üs vazifesi sunacak bir limanın inşası gereksiz bir harcama olarak değerlendirildi. 1945 öncesinde askeri uzmanlar Süveyş'teki üslerin yeterli olduğu kanısındaydı. Ayrıca Filistin'in hâkimiyetinin kendi ellerinde olmasını askeri açıdan ek bir güvence şeklinde yorumluyorlardı. Bu nedenle Kıbrıs adası, İngiliz İmparatorluğu'nun güvenliğine doğrudan bir katkı sunmuyordu ve bundan dolayı bu durum, Londra'da daima tartışma konusu oluyordu. Başka bir ifadeyle bazı devlet adamları adanın egemenliğini elinde bulundurmanın gereksiz bir maliyet olduğu düşüncesindeydi. Tüm olumsuz düşüncelere rağmen Londra'daki hâkim görüş, adanın başka bir gücün eline geçmesini önlemektir. Zira Kıbrıs'ın Levant bölgesindeki stratejik değeri yüksekti ve başka bir güç tarafından İngiltere'ye karşı kullanılabilirdi. Bu yüzden adanın hâkimiyet altında tutulmasının yaratacağı caydırıcılığın bile imparatorluk için vazgeçilmez bir önemi vardı.

1948 yılında koşullar değişti. İngiltere'nin Filistin'den tümüyle çekilmesiyle birlikte Kıbrıs Doğu Akdeniz bölgesinde İngiliz egemenliği altında kalan tek toprak parçası haline geldi. Süveyş Kanalı bölgesindeki İngiliz üslerinde İngiliz hâkimiyetinin ne kadar

süreyle devam edeceğine ilişkin endişeler, savaş sonrasında güçlenen Arap ulusçuluğu ve Nasır hareketi ile üst düzeye çıktı. İngiltere'nin Süveyş'ten de uzak olmayan bir gelecekte çekileceğine dair işaretler artık kendini belli ediyordu. Dahası bu belirsiz siyasi ortamda İngiltere'nin kendi ulusal çıkarlarının emniyetini henüz garantiye alamadığı biliniyordu. Özellikle bölgedeki uluslararası ticaretin güvenliği ile Ortadoğu petrolerindeki yatırımları kaygı uyandıran başlıca meselelerdi. Dolayısıyla İngiliz devlet adamları değişen şartlar çerçevesinde Kıbrıs'ı yeniden değerlendirmeye tabi tuttular. İkinci Dünya Savaşı yerini Soğuk Savaş'a terk etmişti ve yakın bir süre önce müttefik safındaki Sovyetler Birliği (SSCB) yeni bir düşman olarak uluslararası statükoyu tehdit ediyordu. Öyle ki İngiliz askeri uzmanlar, imparatorluğun Ortadoğu'daki çıkarlarına yönelebilecek tek ciddi askeri tehdidin, Sovyetler Birliği'nden gelebileceği üzerinde duruyorlar ve bu hususta hükümetlerini sıklıkla uyarıyorlardı.

Bu aşamada İngiltere'nin Enosis'e evet demesinin, kendi stratejik menfaatleri açısından tutarlı ve sağlam bir karar olmayacağı ifade ediliyordu. Bilhassa sömürgeler bakanlığı ve genelkurmay başkanlığı bu görüşü ısrarla savunan kurumların başını çekiyordu. Bu kurumlar, yaptığı uyarılarda bir taraftan adanın limanlarının büyük tonajlı gemiler açısından uygun olmadığını altını çizirken diğer taraftan adanın Doğu Akdeniz'de güvenliği tesis edebilecek nitelikte düşük tonajlı savaş gemilerine müsait limanlara ve hava kuvvetlerinin üs olarak kullanabileceği uygun alanlara sahip olduğu ifade ediliyordu. Ayrıca adada kurulacak radar istasyonlarının askeri strateji yönünden İngiliz kuvvetlerine sunacağı avantajların kayda değer bir öngörü ve istihbarat sağlayacağı belirtiliyordu.⁵ Yukarıdaki jeopolitik hesaplamalardan ötürü İngiliz yönetimi Enosis fikrine sıcak yaklaşmadı. Bununla birlikte toplumdaki Enosis arzusunun şiddetinin kırılması gerekiyordu. İngiliz yöneticiler şöyle bir karara vardılar. Buna göre, şayet adanın refahı ve anayasal temsiliyeti iyileştirilirse, öncesinde işgal sonrasında da iç savaş nedeniyle iktisadi, siyasi ve toplumsal açılardan büyük bir çöküş yaşayan Yunanistan ile birleşme fikrinden adanın Ortodoks cemaati en azından kısa bir süreliğine vazgeçebilirdi. Böylelikle İngiltere, bir süre daha egemenliğini ve askeri varlığını adada güven içerisinde devam ettirebilirdi.

Londra ve Kıbrıs'ta görev yapan İngiliz yöneticiler ile memurlar, Rumların Enosis isteklerini büyük bir şaşkınlık içerisinde izliyorlardı. Onların gözünde Yunanistan, yönetim, anlayış, eğitim ve mali haklar bakımından kötü koşulların hüküm sürdüğü bir ülkeydi. Adadaki Rum sakinlerin böylesine olumsuz şartlara sahip bir ülkeyle birleşmek istemesi, İngilizlere

5 Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)* 2, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1985, s. 36.

ziyadesiyle mantık dışı geliyordu. Ancak İngilizler, çok önemli bir noktayı ya görmezlikten geliyorlardı ya da fark edemiyorlardı. Bir defa İngilizler, başından beri adayı eğreti bir şekilde ellerinde tutmuşlar ve bundan dolayı adaların sosyoekonomik sorunlarıyla çok fazla alakadar olmadılar. Eski düzeni muhafaza etmenin pek ötesine geçemediklerini iddia etmek mümkündür. Daha kötüsü, İngilizler ne adanın Müslüman ne de Hristiyan halklarıyla kaynaşabildiler. Onlara aşağı ırk gözüyle muamele etmeyi tercih ettiler. İngilizlerin entelektüel birikimlerinin kökeninde Greko-Romen miras ağır basıyordu ve başlangıçta adanın Rumlarına Antik Yunan'ın torunları nazarıyla yaklaşmışlardı. Zaman içerisinde yanıldıklarını ve onların gerçekten bir Yunan olmadığına kanaat getirdiler. Hatta bazılarına göre adanın Rum sakinleri Anadolu meleziydi. İddiaları her ne olursa olsun, adanın İngiliz yöneticileri, memurları ve onların ailelerinin Kıbrıs halkına bakışları incitici ve aşağılayıcıydı. İngiliz yönetiminin büyük bölümü toplumsal statü gösterişleriyle geçti denilebilir. Kendilerinin üstün bir ırk olduğunu düşünen İngilizler, inşa ettikleri o seçkin hayatın içerisinde adanın gerçek sorunlarını idrak edemediler. Sosyo-ekonomik sorunlar bir kenara, büyümekte ve yayılmakta olan Enosis tehlikesini bile küçümsediler. Ta ki 1931 yılında meydana gelen isyana kadar. İngiliz memurların zannettiği gibi Enosis fikrinin ardında bir avuç fanatik solcu ile birkaç bağınaz din adamı bulunmuyordu. Enosis siyasi bir idealdi ve adadaki sosyo-ekonomik şartlar her geçen gün bu idealin güc kazanmasına hizmet ediyordu.

Zaman içerisinde Rum politikacılar, aydınlar, gazeteciler, öğretmenler, din adamları ve önde gelen iş adamları elbirliğiyle Enosis'i milli bir talebe dönüştürmeyi başardılar. Ve bu taleplerinin dışında kalan herhangi bir çözümü asla kabul etmeyeceklerini defaaten İngiliz yetkililere yazılı ve sözlü bir şekilde ilettiler. Enosis, Megali İdea'nın (Büyük Ülkü) bağrından çıkmış bir düşünceydi ve ilk kez Girit'in Yunanistan'a dâhil edilmesi sırasında işitilir olmuştu. Yunanca'da birleşme manasına gelen kavram Balkan Savaşları sırasında da sıklıkla duyuldu. En geniş anlamıyla Enosis, "Büyük Yunan Milli Devleti" hayalini gerçekleştirmek için takip edilen Megali İdea politikası kapsamına alınan toprakların teker teker Yunanistan'a katılmasını sağlama girişimidir. Özel olarak ise, yaklaşık bir asırdır, Pan-Helenik ideallerin bir uzantısı olarak Kıbrıs adasının Yunanistan ile birleşmesi anlamında kullanılmaktadır. Kıbrıs, iç ve dış siyasetini şekillendiren en önemli politik faktör olan Enosis'ti. Bunun yanında Kıbrıs ve Yunanistan'da bulunan kilise temsilcileri Enosis'e dini bir anlam yüklemekten geri durmuyordu.

Enosis, orta sınıftan gelen okumuş kişiler arasında yaygın olmakla birlikte bu hareketin başını Kıbrıs Rum toplumu içindeki en önemli iki güç odağı olan kilise ile AKEL⁶

6 Anorthodiko Komma Ergazomenou Laou: Emekçi Halkın İlerici Partisi.

çekiyordu. Bu iki kurumun çevresinde toplanan Enosis hareketi, barındırdığı tutku ve ülkü sayesinde taraftarlarını kanlı bir çarpışmaya sürükleyebilecek düzeyde etkiliydi. Kilise, Rum cemaatinin en örgütlü ve en köklü kurumuydu. Osmanlı İmparatorluğu döneminde elde ettikleri “milletbaşı” yetkisiyle adadaki Ortodoks cemaatin hem siyasi hem de dini temsilcisiydi. Bu hakkı başpiskoposlar etkin bir şekilde icra ederek kilisenin iktidar alanını genişlettiler. Bugün dahi ruhani ve politik açıdan kilisenin Rum toplumu üzerindeki keskin otoritesini gözlemlemek mümkündür. Son tahlilde kilisenin, Enosis kıvılcımının büyük bir yangına dönüşmesindeki payı yadsınamaz bir gerçektir.

Benzer biçimde İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Kıbrıs Rum solunun da etkin bir Enosis kampanyası yürüttüğü görülmektedir. AKEL, 14 Nisan 1941 tarihinde kuruldu.⁷ İşçi hareketleri, sendikal faaliyetler, mesleki örgütlenmeler ve sosyalist ideolojinin propagandası başlıca etkinlik alanlarıydı. Adadaki sol örgütlenmelerin ve işçi hareketlerinin merkezi konumundaki AKEL’in başlıca rakibi kiliseydi. Öyle ki bu iki kurum arasındaki rekabetten dolayı 1943 yılında Kıbrıs Rum sendikaları milliyetçi ve solcu olmak üzere ikiye ayrıldı. Sömürgeciliğe karşı mücadelede işçileri, memurları, tarım çalışanlarını, zanaatkarları ve aydınları örgütlemeye çalışan AKEL, aynı zamanda anti-sömürgeci ve anti-empyralist bir yönü de bulunan Enosis’i olabildiğince sahipleniyor ve onu kilisenin tekeline bırakmamak için keskin bir mücadele veriyordu. Nitekim 31 Ekim 1943 tarihinde Londra’da düzenlediği Kıbrıs Konferansı adlı etkinlikte, “Kıbrıs’ın ulusal sorunu, ancak ada halkının büyük çoğunluğunun anavatanı olan Yunanistan’la birleşme gerçekleştirilerek çözülebilir”⁸ şeklinde bir karar alarak niyetini açıkça ortaya koyuyordu. Enosis konusunda her iki kurumun 1960 ertesine kadar açık bir şekilde rekabet halinde olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Sonuçta Kıbrıs adasının ortak dil, din, tarih, toprak ve köken bakımından Yunan olduğu ve bu yüzden anavatan Yunanistan ile birleşmenin vakit kaybetmeden gerçekleşmesi yönünde bir fikir birliği, yukarıdaki kurumların marifetiyle ada genelinde oluştu.

1950’li yılların başında Enosis Kıbrıs hayatının temel öğesiydi ve Rumların neredeyse tamamı Enosis taraftarıydı. Radyolar, gazeteler, kahvehaneler, okullar, siyasi partiler, dernekler ve lokaller mola vermeksizin bu konu üzerine konuşuyordu. Benzer biçimde Atina Radyosu da adadaki atmosferi ısıtan kışkırtıcı yayınlar yapmaktan geri durmuyordu. Beyaz badanalı evlerin duvarlarına yazılan Enosis yazıları neredeyse adanın bir ucundan diğer ucuna gözlemlenebiliyordu. Bugün bile tamirat görmemiş köy

7 Akel’e ilişkin daha geniş bir bilgi için bkz. T. W. Adams, *The Communist Party of Cyprus*, Stanford, Hoover Institution Press, 1971.

8 Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi*, s. 15-16.

evlerinin duvarlarında silinmeye yüz tutmuş bu yazıları görmek mümkündür. Ada genelinde yapılan gösteriler, boykotlar ve grevlere rağmen insanların çoğunun aklında İngilizlere karşı şiddet eylemlerine başvurma düşüncesi bulunmuyordu. Çoğunluk, diplomasi ve diğer barışçıl araçlarla bu işin çözüme kavuşturulacağını umuyordu.

Ancak Enosis gerçekte rasyonel temelden uzak bir düşüdü. Fakat bu konunun mantıklı bir şekilde ele alınıp tartışılmasına Rum basını, kilise temsilcileri, siyasetçiler ve diğer demagoglar müsaade etmiyordu. Bir defa Enosis'çiler Kıbrıs Türklerini hiç hesaba katmıyorlardı ve onları sadece basit ve küçük bir azınlık olarak tanımlamakla yetiniyorlardı. Yine olası bir Enosis durumuna Türkiye'nin nasıl tepki vereceği dikkate dahi alınmıyordu. Kıbrıs Türkleri Enosis lafzının dolaştığı ilk günlerden beri bu fikre karşı olduklarını her platformda dile getirmekten geri durmadıkları gibi, Türkiye'de tahsil gören, çalışan veyahut daimi surette yaşayan Kıbrıs Türkleri vasıtasıyla 1948 yılında Türk kamuoyunun Kıbrıs'a ilgi duymasını başarmışlardı. Türk kamuoyunun ve Kıbrıs Türklerinin tüm itirazlarına rağmen Grivas ve Makarios'un başını çektiği bir grup Enosis taraftarı, diplomasi ve barışçıl araçlarla Enosis'in gerçekleşmeyeceğine ve bu davanın ancak silah yoluyla kazanılabileceğine ikna olduklarında takvimler 1 Mayıs 1951'i gösteriyordu.

2. Örgütün Kuruluş Amacı

EOKA⁹, Enosis'i gerçekleştirmek amacıyla Grivas, Makarios ve Yunan Hükümeti iş birliğiyle kurulmuş silahlı bir örgüttü. Helenizm, anti-Komünizm ve irredantizm¹⁰ bu örgütün temel fikirlerini oluşturuyordu. Enosis için Kıbrıs'ta barışçıl mücadele olanaklarının tüketilmiş olduğu düşüncesi EOKA'nın ana teziydi. Örgütün kuruluş amacı, yaptığı silahlı eylemlerle dünyanın dikkatini Kıbrıs'a çekmek ve Birleşmiş Milletler'in İngiliz sömürgesinde yaşayan Kıbrıs halkına self determinasyon hakkını bir çözüm olarak sunmasını sağlamaktı. İngiltere ile Yunanistan arasında adanın devrine ilişkin bir anlaşmanın gerçekleşme ihtimali görünür olmadığı için bu süreçte uluslararası hukuk açısından en makul çözüm self determinasyon hakkının elde edilmesi ve ardından yapılacak bir plebisit ile Enosisi gerçekleştirmektir. Dolayısıyla örgütün esas amacı Enosisti ve uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri haline gelen self determinasyon hakkı Enosis kapısını açabilecek tek anahtardı. Örgütün tüm kurgusu bu basit hesaba dayanıyordu. Yunanistan, Avrupa, Amerika ve Kıbrıs'tan Enosis düşüncesini kabul eden çok sayıda asker, avukat, akademisyen, gazeteci, politikacı ve din adamı bu örgütün

9 Ethniki Organosis Kyprion Agoniston: Kıbrıslıların Millî Mücadele Örgütü.

10 Soydaşların yaşadığı yerleri kendi sınırlarına katma fikri.

kurulmasına ve dünya çapında kamuoyu yaratmasına maddi ve manevi destek verdi. Daha önemlisi EOKA başlatacağı silahlı eylemlerde yerel halkın tam desteğine güveniyordu. Zira halkla tam bir iş birliği sağlanmadan ne yoğun bir kitle çalışması yürürlüğe sokulabilir ne de örgüt mutlak bir gizlilik içinde tutulabilirdi.

EOKA, İngilizleri Enosis'e ikna edebilmek amacıyla iki koldan yıldırma ve yıpratma stratejisi sürdürmeyi planlıyordu. Bunlar kırsalda gerilla savaşı; şehirlerde sabotajlar yapmaktı. Her iki silahlı eylemin nihai hedefi adada hayatı her yönüyle felce uğratmak ve sömürge idaresini dize getirmektir. Silahlı eylemlerin yanı sıra bir diğer önemli araç, kitleleri harekete sevk etmeye yönelik çalışmalar yapmaktır. Bu doğrultuda EOKA'nın bilhassa gençlik teşkilatlarındaki kişilerin zihinlerindeki Enosis idealini ateşlediği ve onları kitlesel eylemlerde kullandığı görülmektedir. Nitekim öğrenciler arasında uğrun-da mücadele ettikleri özgürlük duygusu gibi daha soyut düşüncelere rastlanır. Buradaki gaye, dünya kamuoyunu etkilemede öğrencilerin mühim bir rol oynayacaklarını düşünmeleriydi.¹¹ Enosis önderlerine göre, İngiltere'yi Kıbrıs'ta devam eden sömürge rejiminin iflas ettiğine ikna etmek gerekiyordu. Fakat bu ikna edici eylem, 1931 isyanından farklı bir içeriğe sahip olmalıydı. Nihayetinde EOKA'nın bunu sağlayabileceğini umuyorlardı.¹² Örgütün dikkat çeken eylemleriyle uluslararası kamuoyunu ve İngiltere'nin kendisini, Kıbrıs'ın sömürge baskısı altında bulunduğu ve halkın arzu ettiği çözümlen Enosis olduğuna inandırabilirdi.

3. Örgütün Mimarları: Makarios ve Grivas

3.1. Makarios

Mikhail Christodoulos Mouskos¹³, 13 Ağustos 1913 tarihinde Trodos dağlarının eteklerinde Baf kentine bağlı Panayia köyünde, fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Babası çobandı. 1926 yılında ilkokulu bitirdikten sonra üç yaşında papaz adayı olarak yemyeşil bir dağ zirvesinde yer alan Cikko (Kykkos) Manastırı'na girdi. Burası adanın en büyük ve en ünlü manastırıydı. On iki yıl boyunca burada eğitim aldı ve hemen ardından 1938'de yardımcı papazlığa atandı. Aldığı yüksek tahsil bursuyla Atina Üniversitesi'nde teoloji okumaya gönderildi. Atina'daki üniversite öğrenciliği Alman işgaline denk gelmiş olmasına rağmen 1942'de üniversiteden mezun olmayı başardı. 1946 yılına kadar Atina'da kaldı ve bu arada St. Irene Kilisesi'nde görev yaptı. İki

11 Lawrence Durrell, *Kıbrıs'ın Acı Limonları*, çev. Ülker İnce, İstanbul, Can Yayınları, 2007, s. 145.

12 P.N. Vanezis, *Makarios: Pragmatism v. Idealism*, London, Abelard-Schuman Limited, 1974, s. 74.

13 Makarios'un gerçek adıdır. Mouskos Başpiskopos seçildikten sonra Makarios III adını almıştır. Ölüm tarihi 3 Ağustos 1977'dir.

Kıbrıslının yolları 1946’da kesişti. O sıralarda Grivas, Atina siyasetinde tanınmış bir figürdü. St. Irene Kilisesi’nin genç rahibi Michael Mouskos, Zaphyrios Valvis aracılığıyla Grivas’la tanıştı.¹⁴ Zaphyrios Valvis, Grivas’ın X örgütündeki yardımcısıydı. Tanışma sırasında Grivas 48, Mouskos 33 yaşındaydı. Tanıştıklarında Michael Mouskos, Grivas’ın siyasi partiye dönüştürdüğü X’in yayın organında komünizme karşı dini yazılar kaleme alıyordu.¹⁵ Birkaç ay sonra, Dünya Kiliseler Konseyi tarafından sunulan on burstan birini aldı ve Eylül ayında Boston Üniversitesi’nde teoloji eğitimi almak üzere Atina’dan ayrıldı. Yaptığı teolojik çalışmalar yanında hitabet dersleri aldı. Boston’da eğitim gördüğü 1948 yılında Kition (Larnaka) Piskoposu olarak seçildi. Michael Mouskos yirmi beş yaşından otuz beş yaşına kadarki ömrünü çoğunlukla Kıbrıs dışında geçirmiş olmasına rağmen adada karizmatik dini bir hatip olarak biliniyordu. Kition Piskoposu olması Michael Mouskos’u karizmatik bir hatip ve dini liderden daha öteye taşıdı ve onu kendi güç tabanını hızla pekiştiren sağlam bir politikacı yaptı.

Michael Mouskos, halk nezdindeki otoritesini 15 Ocak 1950 tarihinde tertiplelediği gayri resmi plebisit ile taçlandırdı. Plebisit her ne kadar gayri resmi olsa da son derece iyi örgütlenmişti. Tüm kiliselerde başlayan oylama 15 Ocak Pazar gününden 22 Ocak Pazar akşamına kadar devam etti. Oylamaya 18 yaşından büyük kadın ve erkekler katılabiliyordu. Oy verme işlemi oldukça basitti. Kişilerden sadece “Enosis istiyoruz” yazılı defteri imzalamaları isteniyordu. Kilise yaptığı açıklamada kullanma hakkına sahip 224.747 kişiden 215.108’in Enosis lehine oy verdiğini ilan etti.¹⁶ Bu oyların yüzde 96’sına tekabül ediyordu. İngiliz yönetimi oylamanın yasal olmadığını ve bu nedenle hiçbir sonuç doğurmayacağını ifade ederken, Kıbrıs Türkleri de plebisiti tanımadıklarını ve şiddetle protesto ettiklerini belirttiler. Yine de kilise, oylama sonuçlarını Yunanistan, İngiltere, ABD ile Birleşmiş Milletler üyelerine göndermekten geri durmadı. Michael Mouskos’un 18 Ekim 1950 tarihinde Başpiskopos seçilmesi Enosis mücadelesinde bir dönüm noktasıdır. Büyük bir çoğunluğun desteğini arkasına almayı başaran Mouskos, otuz yedi yaşında artık halkının hem dini hem de etnik lideriydi ve başpiskoposluk gelenekleri doğrultusunda Makarios III¹⁷ adını aldı.

Makarios’un liderlik özellikleri ve Enosise olan tutkusu kısa sürede gerek ada dışında gerekse de ada dışında hızla hissedilmeye başladı. Makarios, dört bir koldan yoğun bir Enosis diplomasisini vücuda getirdi. Sadece Yunanistan ve İngiltere ile

14 Charles Foley and W.I. Scobie, *The Struggle for Cyprus*, Stanford, Hoover Institution Press, 1975, s. 7.

15 General Grivas, *Hayatım*, ed. Charles Foley, çev. Cumhur Atay, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2012, s. 36.

16 Cypriot National Delegation, *The Cyprus Plebiscite and The Greek Parliament*, London, 1950.

17 Bundan sonra sadece Makarios ismi kullanılacaktır.

yetinmeyerek sömürgecilik karşıtı söylemlerin rehberliğinde Asya ve Afrika ülkelerine ulaşmaya çalıştı. Bu sayede Enosis fikrine uluslararası destek bulmaya çabaladı. Makarios'un başpiskopos olmasıyla kilise, Enosis örgütlenmesine yeni bir ivme kazandı. Özellikle sağ örgütleri kendi kontrolü altına almaya çalışırken diğer taraftan yeni örgütler kurmak suretiyle Enosis cephesini genişletme yönünde bir strateji benimsedi.

Makarios Mart 1951'de Atina'ya başpiskopos sıfatıyla üç haftalık bir ziyaret gerçekleştirdi. Öğrencilik ve ilk rahiplik yıllarında burada etkili bir çevreyle tanışma fırsatı bulmuştu. Şimdi onlardan özellikle Yunan iç politikasında etkili olan kesimlerden Enosis için yardım istiyordu. Bir taraftan Yunan hükümeti üzerinde baskı kurmaya çalışırken diğer yandan hükümetle ters düşmemek adına azami gayret sarf eden titiz bir çalışma yürütüyordu. Makarios'a göre, Yunan kamuoyu Enosis konusunda heyecanlı ve istekliydi ancak aynı istek ve heyecan hükümette benzer ölçüde bulunmuyordu. İç savaş sonrası bir türlü siyasi istikrarı tesis edemeyen Yunanistan Kıbrıs sorununu Batı ittifakı çevresinde, meseleyi uluslararası alana götürmeden İngiltere'yle anlaşarak çözmek niyetindeydi. Diğer taraftan ise kendi kamuoyu önünde Enosis'e sahip çıktığını göstermekten geri durmuyordu. Nitekim Kasım 1951'de Yunan Dışişleri Bakanı Evangelos Averoff, İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden'a Enosis karşılığında Kıbrıs'takilerin yanı sıra Girit, Kefalonya ve Yunanistan'da 99 yılına dört üs teklif etti.¹⁸ Eden, Yunan mevkidaşına hiç beklemediği bir yanıt verdi: "İngiliz İmparatorluğu satılık değildir ve Kıbrıs sorunu diye bir sorun da yoktur."¹⁹ Türkiye'nin 1950'lerin başında Kıbrıs konusunda takip ettiği politika ise adanın siyasi statüsünde herhangi bir değişiklik yapılmaması; şayet bir değişiklik yapılacaksa Türkiye'ye de söz hakkı tanınması gerekliliği üzerine kuruluydu.

Makarios'un mart ayındaki üç haftalık ziyaretinde EOKA konusunda bir dizi görüşme yapmış olma ihtimali yüksektir. Zira 1 Mayıs 1951 tarihinde Kıbrıs Etnark Kurulu üyeleri, sürgünde bulunan Savvas ve Sokrates Loizides kardeşler, Yunanistan'ın eski savaş bakanı Yorgos Stratos ile Grivas Atina'da Tsitsas kafede buluşup, İngilizlere karşı silahlı bir mücadelenin başlatılması konusunu görüştüler.²⁰ Toplantıya katılanlar Grivas'tan bu işe önderlik etmesini istiyorlardı. Bu teklifin Etnark Kurulu Başkanı Makarios'tan habersiz yapılma olasılığı oldukça zayıftır.

18 H. D. Purcell, *Cyprus*, New York, Frederick A. Praeger, 1969, s. 253.

19 H. D. Purcell, *Cyprus...*, s. 253.

20 Grivas, *Hayatım...*, s. 32.

3.2. George Theodore Grivas

George Grivas, varlıklı Ortodoks bir Rum ailenin dördüncü çocuğu olarak 23 Mayıs 1898²¹ tarihinde Kıbrıs'ın Trikomo köyünde dünyaya geldi. Altı kardeşiler ve doktor olan abisi dışında başka erkek kardeşi yoktu. Trikomo köyü verimli tarım arazilerinin bulunduğu denize kıyısı olan bir köydü. Günümüzde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalan bu yerleşim yerinin adı İskele'dir.

Grivas, Yunan milliyetçiliğinin kutsandığı bir çağda yetişti. Çocukluğuna Helenizm, Yunan mitolojisi, Ortodoksluk ve Bizans tarihi yön verdi. Yunan tarihinin destansı olayları, savaşları ve kahramanları onu adeta büyüledi. Çocukluğunun en büyük kahramanı, insanüstü güçlere sahip, savaş tekniğini fevkalade bilen, Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarını Arap saldırılarına karşı başarılı bir şekilde korumuş Dighenis Akritas'tı. Hatta Trikomo köyünün biraz uzağında yer alan büyük bir kaya parçasının Dighenis tarafından fırlatıldığına inanan köyün yaşlıları, bu hususta Grivas'ı ikna etmeyi başarmışlardı.

Kıbrıs adası o zamanlar Yunanistan'dan gelen ve gençlere Yunan milliyetçiliğini aşılmasını kutsal bir vazife bilen öğretmenlerle doluydu. Öğretmenler Megali İdea (Büyük Yunanistan düşüncesi) fikrini ilmek ilmek genç beyinlere işlemekten büyük bir keyif alıyordu. 1900'lü yılların başı Megali İdea anlatısı için uygun zamanlardı. 1910 yılında "Girit Kahramanı" ünüyle iktidara gelen Eleftherios Venizelos kısa sürede Yunanistan topraklarını ve nüfusunu ciddi ölçekte artırdı. Bağımsızlığını kazandığı yıldan beri topraklarını sürekli Osmanlı Devleti aleyhine genişleten Yunanistan, Balkan Savaşları (1912-1912) sonrasında Girit, Selanik, Makedonya'nın bir bölümü, Yanya, Sakız, Midilli ve Sisam adalarını kendi ülkesine dâhil etti. Balkan Savaşları sonunda Yunanistan'a katılan yeni topraklar, ülkenin yüzölçümünü yüzde 70 oranında büyütürken, ülkenin nüfusunu da yaklaşık 2.800.000'den 4.800.000'e çıkarttı.²² Bu yeni toprak kazanımları Yunanlıları ziyadesiyle onurlandırdığı gibi "kurtarılmamış Yunanlıları" Yunanistan'a katma arzusunu da politik olarak oldukça güçlendirdi. Büyük Yunanistan Krallığı'na giden sürecin bir parçası olma isteğini iliklerine kadar hissedenden Grivas asker olma kararı vermişti.

Lefkoşa'daki Pancyprian Lisesi'ni bitirmesinin ardından hırslı bir şekilde 1916 senesinde Atina Askeri Akademisi'nin yolunu tuttu. Böylece Grivas Birinci Dünya Savaşı'nın tüm hızıyla devam ettiği bir ortamda askerlik mesleğine giden yolda en büyük adımını attı. Akademiden mezun olur olmaz soluğu Anadolu'da aldı. Kendisinin ilk görevi Mustafa

21 Grivas 27 Ocak 1974 tarihinde öldü.

22 Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, çev. Dilek Şendil, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s. 107.

Kemal önderliğindeki “gerillaları” temizlemektir.²³ Grivas, Yunan milletinin nesillerdir içinde besleyip büyüttüğü “Megali İdea” adı verilen ve Konstantinopolis (İstanbul) başkent olmak üzere, Bizans İmparatorluğu’nu yeniden kurma rüyasına kayıtsız şartsız bağlı bir kişiliktir. 1844 yılında Yunanistan’ın resmi dış politikası hüviyeti kazanan Megali İdea, Yunan ve Rum gençlerin de millî ülküsü haline getirilmişti. Megali İdea kabaca şöyleydi:

“Yunanistan Krallığı, Yunanistan değildir; Yunanistan’ın sadece bir parçası, en küçük, en yoksul bir parçasıdır. Yunanlılar, sadece Krallık içinde oturanlar değildirler; aynı zamanda Yanya’da ya da Selanik’te, Serez’de ya da Edirne’de, İstanbul ya da Trabzon’da, Girit ya da Sisam Adası’nda, Yunan tarihine ya da Yunan ırkına bağlı başka yerlerde oturanlar da Yunanlıdır. Helenizmin iki büyük merkezi vardır. Krallığın başkenti Atina’dır. İstanbul, büyük başkent bütün Yunanlıların kenti, düşü, umududur.”²⁴

Bu teze göre Akdeniz’den Karadeniz’e kadar yayılmış Ortodoks Grekler Yunan ulusunun ayrılmaz bir parçasıydı ve Atina’daki yönetimlerin tüm bu parçaları tek çatı altında birleştirmek gibi tarihi, siyasi ve manevi bir sorumluluğu bulunuyordu. Megali İdea, irredentist pan-helenistik bir ideolojydi ve hedefinde Klasik Yunan ve Bizans Helenizmine ait bütün topraklar vardı.²⁵ Fark edileceği üzere bu toprakların neredeyse tamamı Osmanlı İmparatorluğu’nun hâkimiyeti altında bulunuyordu. Hemen belirtmek gerekir ki, Osmanlı topraklarında Hıristiyan tebaa tarafından yürütülen her türlü ayrılık hareketine Avrupalı devletler destek vermekte gecikmiyordu. Söz konusu Yunanlılar olunca bu destek misliyle geliyordu. Zira Modern Avrupa’nın Rönesans döneminden itibaren Helen dünyasına dönük özel bir hayranlığı ortaya çıkmıştı. Bu yüzden Avrupa’daki kamuoyu Yunan davasına coşkulu destek veriyordu.²⁶ Açıkça belirtmeliyiz ki Atina’daki yönetimlerin Megali İdea’yı gerçekleştirmek konusunda en büyük güvenceleri Avrupa kamuoyundan ve Avrupalı devletlerden gördükleri destektir. Yoksa kendi başlarına bu sınırlara ulaşmalarını sağlayacak ne iktisadi ne askeri ne de siyasi güçleri vardı. Yine de bu destek sayesinde Yunanistan Megali İdea yolundan epey bir mesafe aldı. Ağustos 1922’de Yunan ordusunun yok oluşu ve Başbakan Dimitrios Gounaris’le birlikte beş bakanın idamıyla sonuçlanan bir dizi askeri, siyasi, iktisadi ve toplumsal feccatle yüzleşmek zorunda kaldılar. Böylece 1844 yılında başlayan Megali İdea macerası 1922 yılında resmen çöktü ve Yunanistan’ın Sevr Antlaşması’yla elde ettiği toprak kazanımları Lozan Antlaşması’yla yok olup gitti.

23 Grivas, *Hayatım*, s. 22.

24 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, çev. Halim İnal, Ankara, Ayraç Yayınevi, 2002, s. 17.

25 Vamık D. Volkan ve Norman Itzkowitz, *Türkler ve Yunanlılar: Çatışan Komşular*, çev. Banu Büyükkal, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2002, s. 56.

26 Halil İnalçık, “Helenizm, Megali İdea ve Türkiye”, *Doğu Batı: Düşünce Dergisi*, S. 31. (Nisan 2005), s. 14.

Yunanlılar için ağır sonuçları olan bu yenilgi, Grivas'ın da Anadolu macerasını sonlandırdı. Grivas, daha sonra İstanbul'u ele geçirmek için Trakya'da tanzim edilmiş askeri bir bölüğe komutanlık etse de bu, çok kısa ömürlü oldu. Grivas'a göre Türkler savaşı Mustafa Kemal'in zekâsı ve kararlılığı sayesinde kazanmıştı. İlk gerilla savaşını Anadolu'da tecrübe eden Grivas, savaşın hemen ardından 26 yaşında genç bir yüzbaşı olarak Fransa Piyade Okulu'nun yolunu tuttu. İki savaş arası dönemde Yunan Ordusu'nun çeşitli kademelerinde görevler aldı ve Atina'daki Harp Okulu'nda askeri strateji ve taktik üzerine dersler verdi.²⁷

Grivas, Anadolu'nun ardından ikinci gerilla savaşı deneyimini İkinci Dünya Savaşı sırasında Yunanistan'ın İtalyan ve Alman işgaline uğramasıyla Yunanistan'ın kuzeyinde, Arnavutluk sınırında bulunan Pindus dağlarında işgal güçlerine karşı yaşadı. Ekim 1940'te başlayan İtalyan işgalini, Nisan 1941'de Alman istilasını takip etmiş ve Yunan hükümeti, Girit adasına kaçmak zorunda kalmıştı. Mayıs ayında Girit'in de Alman istilasına uğramasına üzerine bu defa Kral II. George himayesinde hükümet, İngiltere'nin talimatıyla Kahire'ye sürgüne gitmişti. Dolayısıyla Atina'da resmi bir hükümet bulunmuyordu ve bu başıbozuk ortamda işgal kuvvetlerine karşı halkın oluşturduğu direniş örgütleri mücadele veriyordu. İşgalin sonlarına doğru böyle bir ortamda Atina'ya dönen Grivas güvenilir subaylardan oluşan X adında bir yeraltı örgütünü kurdu. Grivas'a göre X örgütü, 300 subay ve çok sayıda sivil görevliyle, Nazi işgaline karşı müttefik kuvvetleri için istihbarat hizmetleri, silah sevkiyatları, sivil halkı örgütlenme şeklinde faaliyetler yürütüyordu.²⁸ Ancak buna karşın X'in Nazi işgaline karşı bir mücadele yürütmediği, örgütün asıl hedefinin komünistler olduğunu savunan görüşler de bulunmaktadır.²⁹ Grivas bu süreçte İngiliz istihbaratıyla yakın bir mesaide bulundu. O, İngiliz yanlısıydı ve işgaller karşısında komünistleri samimi görmüyordu. Ona göre komünistlerin tek bir amacı vardı: İktidarı ele geçirmek. Grivas'ın yazdıklarına bakılırsa X örgütü hem Nazilere hem de komünistlere karşı başarılı bir mücadelenin ardından Şubat 1945 tarihinde lağvedilmişti. Mart 1945'te ordudan emekli oldu. Grivas, sonrasında örgütünü siyasal partiye dönüştürüp mücadelesine siyaset yoluyla devam etmek istedi. Ancak siyasette umduğunu bulamadı. 1946 yılı ve sonrasında yapılan seçimlerde büyük bir hayal kırıklığına uğradı ve 1951 yılında siyasetten sonsuza dek vazgeçtiğini açıkladı.

27 Grivas, *Hayatım*, 22.

28 Grivas, *Hayatım*, 25-27.

29 Roderick Beaton, *Greece: Biography of a Modern Nation*, Chicago, University of Chicago Press, 2019, s. 315.

4. EOKA'nın Kuruluşunu Sağlayan Koşullar ve Yapılar

1 Mayıs 1951 tarihinde Atina'da yapılan toplantının ardından adada gerilla savaşı olanaklarını yerinde incelemek üzere 23 Haziran'da gerekli resmi işlemleri tamamlamasının ardından eşi Kiki ile birlikte Kıbrıs'a gitti. Grivas üç aylık vize almıştı ve aday ziyaret sebebini "akraba ziyareti" olarak belirtmişti.³⁰ Doktor abisi Michael Lefkoşa'da yaşıyordu ve Grivas eşiyile birlikte burada kaldı. Yirmi yıldan sonra ilk kez adaya gelmişti. Temmuz başından Ağustos başına kadar adada kaldı ve bu süre zarfında adanın sakinlerini, arazi yapısını ve kolluk kuvvetlerinin durumunu titizlikle inceledi. Yetişkin Rumları silahlı mücadele için cesaretsiz ve şevksiz buldu. Ada küçüktü. İngilizlerin etkin bir kontrolü söz konusuydu. O yüzden gerilla savaşı için dinamik bir ruha ihtiyaç vardı. Ayrıca Yunanistan'dan getirilmesi planlanan silah ve mühimmatın çok gizli bir şekilde ada sathına yayılması gerekiyordu. Alman işgali sırasında lise çağındaki Yunan gençlerin gerilla savaşındaki becerilerine şahit olan Grivas, ancak benzer bir örgütlenmeyle adada İngilizlere karşı durabileceklerine kanaat getirdi. Adaya gelişinden hemen sonra ve adadan ayrılmadan hemen önce, toplamda iki defa Makarios'la görüştü. Bu görüşmeler 1 Mayıs 1951 tarihinde Tsitsas kafede yapılan toplantıdan Makarios'un haberdar olduğunu işaret etmektedir. Temmuz-Ağustos 1951 tarihli Makarios-Grivas buluşmalarında silahlı mücadelenin şekli, gençlerin rolü, parasal yardımlar, silah sevkiyatı ve örgütün yapısı konularının ele alındığı, daha sonraki gelişmelerden anlaşılmaktadır.

Kıbrıs Kilisesi'nin gücü ve etkisi, Kilise'nin adadaki Enosis hareketini şekillendirmedeki rolü zaten biliniyordu. 1931 İsyanı sonrasında Kilise'nin siyasi yaşamdaki etkisi büyük ölçüde azaltılmıştı. 1947 yılında Başpiskoposluk seçimleri yeniden yapılar kadar Kilise'nin oluşturduğu siyasi boşluğu sol örgütler, kuruluşundan sonra da AKEL doldurmuştu. Fakat Makarios ile birlikte Kilise yeniden eski haşmetli gücünü tazeledi ve Kıbrıs Rum siyaseti üzerinde tam bir hâkimiyet tesis etti. Öyle ki Kilise kısa süre içerisinde milliyetçi ve sağcı örgütleri birbirine bağlayan doğal bir kanal ve milliyetçi kampı kendi çatısı altında birleştiren bir güç haline geldi. Bu dönemde Kilise artık hem dini hem de milliyetçi üst bir kurumdu ve Başpiskopos da onun doğal önderiydi. Ayrıca bu bütünleşmiş kimlikte komünistlere yer yoktu. Makarios, her ne kadar gayri yasal olsa da, 1950 Plebisiti'nde halkın Enosis iradesini yazılı olarak teyit etmişti. Organizasyonun Kilise, oylamanın ise kiliselerde yapılması Enosis davasında siyasi önderin adresini açıkça ortaya koymuştu. Makarios Enosis kampanyasının politik ve dini lideri sıfatıyla Enosis taahhüdünü yerine getirmek üzere kendisine geniş ve dokunulmaz bir alan

30 *The National Archives*, KV 2/3883: Gorgios GRIVAS: Greek. Leader of the military campaign in Cyprus for Enosis.

açtığına göre şimdi attığı her adımın Enosis için olduğunu Rum halkına kolayca anlatabilir ve onlardan her türlü desteği talep edebilirdi. Bu bağlamda Kilise'nin siyasi rolünü kitleler üzerinde artırmak amacıyla din adamları köylerde, öğretmenler okullarda, gazeteler topluma, birlikler de üyelerine yukarıdan aşağıya doğru Enosisi vaaz ettiler ve cemaatleri üzerindeki Enosis baskısını korudular. Kilise teşkilatının ada sathında yeniden tüm yönleriyle güçlendirilmesi, EOKA'nın kurulmasına büyük bir cesaret verdi. EOKA'nın maddi finansmanında, örgüt üyelerinin barınması, beslenmesi ve yeri geldiğinde saklanması Kilise kurumu kayda değer bir vazife üstlendi. Örneğin Makarios'un ilk gençlik yıllarının geçtiği Cikko (Kykkou) Manastırı, EOKA'nın ana finansörlerden biriydi ve hem manastırın içinde hem de çevresinde gerillalara güvenli bir barınak imkânı sunuyordu. Bu nedenle İngilizler, manastırı Haziran 1956'dan Mart 1959'a kadar halka kapatmak zorunda kaldı.

Makarios aynı zamanda Kilise'nin doğrudan kendi kitlesele dayanaklarını oluşturmak amacıyla da çalıştı. Bu çerçevede kendine bağlı yeni gençlik örgütleri kurmayı ihmal etmezken diğer taraftan kendisine bağlı olanları da yeniden örgütledi. PEON³¹ gençlik örgütü bu düşünceyle Ocak 1951'de Makarios tarafından kuruldu.³² Makarios'un amacı, Enosis hareketlerini tek çatı altında koordine ve kontrol etmek amacıyla milliyetçi gençlik örgütlerini Kilise'nin mutlak denetimi altına almaktı. PEON tamamen Kilise'nin himayesi altındaydı. Tüzüğünde herhangi bir değişiklik yapabilmesi Başpiskoposun onayına bağlıydı. Yine PEON yöneticilerini atama görevi Kilise'ye aitti. PEON üyeleri 18-40 yaşlarında, milli değerlere ve ideallere bağlı kişiler arasında seçiliyordu. Örgütün genç milliyetçi üyeleri Kilise'nin vereceği talimatlar yanında, propaganda, gösteri, boykot ve hatta sabotaj eylemlerini yürütmekten sorumluydu.³³ PEON'un ilk Genel Sekreteri, Stavros Poskotis idi. PEON, Haziran 1953 tarihinde yürüttüğü yasadışı eylemlerden dolayı İngiliz yönetimince kapatıldı. Üyelerinin birçoğu OHEN'e kaydırıldı.³⁴

Bir diğer önemli gençlik teşkilatı 1939 yılında kurulan OHEN³⁵ adlı örgüttü. Bu örgüt Kilise'nin önemli bir aracıydı. OHEN komünizme ve dindar olmayan örgütlere karşı kurulmuştu. PEON gibi Kilise'nin himayesindeydi. Örgüt 1950 plebisitinde kişilerin oylamaya katılım sağlaması için öncü bir rol üstlenerek varlığını hissettirmişti. Tahmin

31 Pancyprian National Youth Organisation: Kıbrıs Birliği Ulusal Gençlik Teşkilatı.

32 Yiannos Katsourides, *The Greek Cypriot Nationalist Right in the Era of British Colonialism*, Switzerland, Springer International Publishing, 2017, s. 205.

33 Yiannos Katsourides, *The Greek Cypriot*, s. 205.

34 David French, *Fighting EOKA: The British Counter-Insurgency Campaign on Cyprus 1955-1959*, New York, Oxford University Press, 2015, s. 40.

35 Orthodoxos Christianiki Enosis Neon: Yunan Ortodoks Gençlik Birliği.

edileceği üzere üyelerinin büyük çoğunluğu Enosisin fanatik destekçileriydi. OHEN üyeleri Enosis kampanyasının ayrılmaz bir parçasıydı. Her ne kadar İkinci Dünya Savaşı sonrası sol örgütlerin ve diğer milliyetçi örgütlerin kurulmasıyla OHEN'e yönelik ilgi düşüşe geçmiş olsa da Makarios teşkilatın yeniden büyümesi için tüm imkânlarını seferber etti. 1955 yılına gelindiğinde OHEN'in toplamda yaklaşık 3000 üyesi bulunuyordu.³⁶ Başpiskopos ya da Piskoposlar tarafından kontrol edilen OHEN üyeleri aynı zamanda diğer milliyetçi örgütlerle iş birliği içerisinde bulunuyorlardı. OHEN'in en önemli tarafı, köylerde etkin olmasından ileri geliyordu. Üye yelpazesi PEON'a nazaran daha genişti. Örgüt 12 yaşından itibaren gençlerle irtibata geçiyor ve 16 yaşından sonra da onları üyeliğe alıyordu.

Makarios ve Grivas tarafından PEON ve OHEN teşkilatlarının üyeleri EOKA'nın arka bahçelerine dönüştürüldü. Bu iki örgüt şehirlerde lise öğrencilerinin propaganda, gösteri ve boykot eylemlerinde bulunmalarında aktif bir rol üstlendi. Dahası EOKA'ya militan tedariki, kurye hizmetleri, ajanlık, sabotaj eylemleri, silah sevkiyatları gibi birçok faaliyet bu örgütlerin üyeleri üzerinde gerçekleşti. Dolayısıyla EOKA'nın bu iki gençlik teşkilatı üzerine kurulduğunu söylemek herhalde abartı sayılmaz.

EOKA'nın ada sathında örgütlenmesine yardım eden bir diğer önemli kuruluş Çiftçiler Birliği (PEK) idi. PEK, 1942 yılında kurulmuştu. Adanın en çok üyesi olan kurumlarından biriydi ve gerek yöneticilerinin gerekse de üyelerinin çoğu Enosis taraftarıydı. Aynı zamanda komünizm karşıtıydı. Kilise ile yakın bağları vardı. Öyle ki Genel Sekreteri Savvas Loizides, Enosis referandumuyla ilgili eylemlerinden ötürü Şubat 1950'de sınır dışı edilmişti. Adanın temel geçim kaynağının tarım olması ve toplumun büyük çoğunluğunun köylerde yaşaması nedeniyle PEK'in köy örgütlenmesi kuvvetliydi. 1949 yılında ada genelinde yaklaşık 10 bin üyesinin olduğu tahmin ediliyordu. Bu yüzden PEK, EOKA'nın kırsaldaki en önemli ayağını oluşturuyordu. 1954 yılında PEK'in Genel Sekreter koltuğuna oturan Andreas Azinas Makarios'un önemli adamlarından biriydi ve Grivas ile iletişim onun üzerinden sağlanıyordu. Azinas, aynı zamanda adaya silah sokulmasında, silahların gizlenmesinde ve dağıtılmasında paha biçilmez bir görev üstlendi. Azinas, Yunanistan'dan gönderilecek silahlar için en uygun ve güvenilir yer olarak Baf kıyısındaki Hloraka köyünü Grivas'a tavsiye etti ve beraber köyü ziyaret ettikten sonra burası için karar verdiler.

Kıbrıs'a ilk ziyaretinin ardından Grivas, 10 Ağustos 1951'de Atina'ya geri döndü. Atina'da kendisine maddi ve manevi destek sağlayabilecek kişilerle irtibata geçmeye

36 Yiannos Katsourides, *The Greek Cypriot*, s. 204.

çalıştı. Muhalefet lideri General Papagos'tan pasif destek sağladı. 2 Temmuz'da Başpiskopos Makarios başkanlığında eski savaş bakanı Yorgos Stratos, Grivas, Savvas ve Sokrates Loizides kardeşler, General Papadopoulos (Kıbrıslı), X'in eski bir mensubu Albay Elias Alexopoulos, Atina Üniversitesi'nden Profesör Yerasimos Konidaris ile Profesör Demetrios Vezanis ve bir de Avukat Antonios Avgikos olmak üzere toplam 10 kişi bir toplantı yaptılar.³⁷ Toplantıda, Kıbrıs için gizli bir Kurtuluş Komitesi kurulmasına karar verildi. Böylece 1 Mayıs 1951'de kurulması planlanan örgüt bu toplantıya ete kemiğe büründürüldü. Hem bu toplantıda hem de devamı niteliğindeki 21 Temmuz tarihli toplantıda temel tartışma konusu silahlı mücadelenin hangi yöntemle verileceğiydi. Grivas, kırsalda gerilla tekniği şehirlerde de sabotajlar yoluyla iki koldan saldırılar yapılmasını öneriyordu. Makarios gerilla savaşına ısrarla direniyordu. Ona göre gerilla savaşına gerek yoktu. Sabotajlar yeterliydi.³⁸ Başpiskopos birkaç ay devam edecek sabotaj eylemleriyle İngilizlerin yola geleceğini umuyordu. Makarios ayrıca bu süreçte Yunanistan'dan kimsenin gelmemesi gerektiğini sıkı sıkıya tembihliyordu. Amacı, eylemlerin ardında yalnızca Kıbrıslı Rumların olduğunu dünya kamuoyuna göstermekti.

Tartışma henüz kesinliğe kavuşmadan Grivas daha detaylı bir inceleme yapmak ve örgütün mücadelesinin ilk hazırlıklarını yapmak üzere yalnız başına 5 Ekim 1952 tarihinde Kıbrıs'a gitti.³⁹ Bu ziyaretini daha uzun süreli planlamıştı. Yaklaşık beş ayını burada geçirdikten sonra adadan 25 Şubat 1953'te ayrılacaktı.⁴⁰ Gelir gelmez Beşparmak ve Trodos dağlarını ziyaret etti ve buraların gerilla savaşına müsait olup olmadıklarını inceledi. Kasım ayında ise yukarıda bahsi geçtiği üzere Anazis ile birlikte Hloraka köyünü silah sevkiyatı bakımından irdeledi. PEON ve OHEN liderleri Poskotis ve Pastavros ile görüştü ve onlardan silah sevkiyatında kullanılacak güvenilir gençleri seçmelerini talep etti. Grivas bu beş aylık saha araştırması süresince gerekli tüm saldırı planlarını hazırladı. Grivas, adadaki arazi koşullarının uzun soluklu bir gerilla mücadelesi için yeterli olmadığı kanaatiyle, esas ağırlığı sabotajlara verilmesini uygun gördü. Yine gerilla savaşından tam olarak vazgeçmiş değildi. O tüm hazırlıklarını her iki saldırıya göre yapmaya devam edecekti. Sabotaj eylemlerinin istenilen sonucu verebilmesini kolluk güçlerinin ilgisini başka yöne çekecek çatışma gruplarının varlığına bağlıyordu. O yüzden sabotajı tek başına yeterli görmüyordu. Planı üç aşamalıydı: Hükümet tesislerine ve askeri noktalara karşı sabotajlar, İngiliz kuvvetlerine çok sayıda silahlı çatışma gruplarıyla saldırılar ve

---

37 Grivas, *Hayatım*, 37.

38 P. N. Vanezis, *Makarios*, s. 79.

39 KV-2-3883_007.

40 KV-2-3883_010.

halkın pasif direnişinin örgütlenmesi.⁴¹ Grivas'ın tüm bunları hayata geçirmekteki amacı İngiliz kuvvetlerini tam bir maddi yenilgiye uğratarak adadan göndermek değildi. Esas gaye onları sürekli taciz altında tutarak manevi açıdan yıpratmak ve nihayetinde pes etmelerini sağlamaktı. Bu hedef ışığında büyük şehirlerde eş zamanlı olarak polis karakollarına, radyo istasyonlarına, elektrik santrallerine, askeri kışlalara, mahkemelere, yollara, köprülere, kamu mallarına ve hükümet binalarına bombalı saldırılar yapılacaktı. Silahlı saldırıların yanı sıra sivillerin gücünden de istifade etmeyi planlıyordu. Bu noktada PEON ve OHEN başta olmak üzere adadaki milliyetçi tüm teşkilatlar sahaya sürülerek, İngilizlerin ve onlara destek veren firmaların boykot edilmesi teşvik edilecek ve sömürge yönetiminin baskıcı önlemlerine karşı protesto gösterileri tertiplenecekti. Böylece uluslararası kamuoyunun dikkati hızlı bir biçimde adaya yönelecekti.

İletişim ve ulaşım kanallarının İngilizlerin kontrolünde olduğu küçük bir adada, örgüt üyelerinin yakalanmadan işlerini yürütebilmeleri için halk desteği zaten elzemdi. Ayrıca silah mücadele kadar Rum halkının topyekûn bir şekilde İngilizlere başkaldırısı önem arz ediyordu. EOKA'ya destek vermeyenleri açık bir biçimde cezalandırmak ve böylelikle topluma korku vermek ellerindeki en büyük silahtı. Bu bağlamda, örgüt üyelerini ifşa edenler, onları barındırmaktan ya da gizlemekten kaçınanlar, asker, polis veya hükümet ajanlarıyla iş birliği yapanların infaz edileceği EOKA'nın dağıttığı bildirimlerde yer alıyordu. İşin bir de Kilise boyutu vardı. Makarios bir vaazında şöyle demişti: “Hükümetin anayasal baskısına boyun eğebilecekleri ulusal davamızın düşmanı olarak değerlendireceğiz. Bu kişileri hain gibi markalayacağız ve onları halkın öfkesinden ve ayıplamasından korumayacağız.”⁴² Görüldüğü üzere Rum halkına yönelik çift yönlü bir baskı söz konusuydu.

Teorik ve saha planlamalarını tamamlamasının ve onların bir kopyasını Makarios'a bırakmasından sonra Grivas, Şubat 1953'te Kıbrıs'tan ayrıldı. Atina'daki en büyük vazifesi gerekli silahları temin etmek ve onları adaya sevke hazır hale getirmekti. Makarios'tan nakdi yardım gelene kadar X örgütüne ait saklı silahlar ile iç savaş yıllarından kalma silahları toplamaya başladı. 7 Mart 1953 tarihinde Makarios başkanlığında Kurtuluş Komitesi Atina'da bir toplantıda bir araya geldi. Komitenin on iki üyesi de toplantıda hazır bulunuyordu. Komite üyeleri toplantı sırasında gizlilik ve sadakat yemini etti: “Kutsal Teslis adına Enosis davasıyla ilgili bütün bildiklerimi ve bileceklerimi işkence altında ya da hayatım pahasına bile olsa gizli tutacağıma yemin ederim. Bana verilen talimatlara her zaman sorgusuz uyacağım.”⁴³

41 Grivas, *Hayatım*, s. 258 (Ek I).

42 P. N. Vanezis, *Makarios*, s. 75.

43 Grivas, *Hayatım*, s. 41.

1952 yılında Yunanistan'da siyasi hayat istikrara doğru emin adımlarla ilerliyordu. Yunan İç Savaşı'nın muzaffer komutanı General Papagos, 19 Kasım 1952'deki seçimleri büyük bir oy farkıyla kazanmış ve güçlü bir hükümet kurma şansı elde etmişti. Başbakan Papagos, İngiltere'nin desteği sayesinde iç savaşı kazanmış birisi olarak bu ülkeyle çatışmaktan uzak durmaya gayret ediyordu. Fakat diğer taraftan Makarios ile birlikte Enosis rüzgârı Atina sokaklarında daha sert esiyordu ve bu duruma kayıtsız kalmak olası değildi. Bu kaygılara rağmen Yunan parti liderleri içinde Enosis hassasiyeti en yüksek olan ve iktidara geldiğinde konuyu Birleşmiş Milletlere götüreceğine söz veren tek lider Papagos'tu.⁴⁴ O başlangıçta İngiltere'yle doğrudan görüşmeler yoluyla bu meseleyi çözebileceğini umuyordu. Yine de Papagos hükümeti Enosis iddialarında Kilise ve milliyetçileri aktif olarak desteklemekten geri durmuyordu.⁴⁵ Makarios'un ise 1952'den itibaren yurtdışı görüşmelerini hızlandırdığı görülüyor. Bu kapsamda Mısır, Suriye ve Lübnan'ı ziyaret etmiş ve sonrasında da ABD, Fransa ve Almanya'ya gitmişti. Diğer taraftan da sorunu vakit kaybetmeden Birleşmiş Milletlere götürmesi için Papagos'a baskı yapıyordu.

10 Mart 1953'te Grivas, Makarios ve Savvas Loizides, Grivas'ın Atina'daki dairelerinde bir araya geldiler.⁴⁶ Gündem Grivas'ın Kıbrıs ziyaretiydi. Grivas, sabotaj ve gerilla savaşı için gerekli planların hazırlandığı ve bu planların uygulanmasında ısrarcı olduğunu yineledi. Makarios gerilla fikrine zaten karşı olduğunu daha önceki toplantılarda ifade etmişti. Başpiskopos adada İngilizleri Enosise razı etmek için kuvvet kullanılması fikrine katıldığını lakin gerilla savaşını uygun görmediğini bir kez daha teyit ediyordu. Komitenin Makarios dışındaki üyeleri Grivas'la hemfikirli. Yine de bu hususta bir karara varamadan dağıldılar. Başbakan Papagos Enosis taraftarıydı. Diploması marifetiyle bu işin üstesinden gelmeyi tasarlıyordu. Makarios önderliğinde kurulan ve Kıbrıs'ta silahlı saldırılan planları hazırlayan Kurtuluş Komitesi'nden haberdardı. Sadece isminin bu olaylar içerisinde geçmesini siyaseten doğru bulmadığından Grivas'ı bu hususta ağzını sıkı tutması için tembihlemişti.⁴⁷ Belki ki Enosis konusunda diplomatik girişimler tükendiğinde adada tetiğe basılacaktı. Tüm hazırlıklar buna işaret ediyordu.

Yapılan hazırlıklardan bilgisi olan Yunan Dışişleri Bakanı Stefanos Stefanopulos, Komiteyi kendilerinden habersiz herhangi bir eyleme girişmemesi için uyardı. Bunun nedeni Yunan hükümetinin bu tarihlerde iki yönlü bir diplomasi yürütme kararı almasından ileri geliyordu. Öncelikle İngiltere ile müzakere yolu sonuna kadar denenecek şayet

44 Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi*, s. 89.

45 Yiannos Katsourides, *The Greek Cypriot*, s. 208.

46 Grivas, *Hayatım*, s. 41.

47 Grivas, *Hayatım*, s. 41.

buradan olumlu bir netice elde edilemezse mesele Birleşmiş Milletlere götürülecekti. Eğer Birleşmiş Milletlerden de müspet bir sonuç alınamazsa o zaman silaha başvurulacaktı. O yüzden Atina-Kıbrıs hattında her üç stratejiye uygun çalışmalar ilerletiliyordu. Bu bağlamda 23 Haziran 1953 tarihinde Makarios adada sabotaj hazırlıkları için gerekli askeri malzemenin satın alınması amacıyla ilk parayı gönderdi. Böylece adada terör eylemleri için ilk adım atıldı. Bir taraftan terör eylemleri adına hazırlıklar sürerken diğer taraftan diplomatik çalışmalar yürütülüyordu.

Papagos Enosis için diplomasi ringine ilk kez Eylül 1953'te çıktı. İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden Amerika'da geçirdiği akciğer ameliyatından sonra hava değişimi ve biraz da dinlenmek üzere Yunanistan'da bulunuyordu. Papagos Eden'a 22 Eylül 1953'te bir nezaket ziyareti gerçekleştirdi. Görüşmede genel mevzuların konuşulduğu bir sırada konu Kıbrıs'a geldi. Papagos, Kıbrıs'ın geleceği hakkında İngiltere'nin ne düşündüğünü sordu. Eden, Kıbrıs meselesinin İngiltere için kapalı olduğunu ifade ettikten sonra, "Yunan hükümetlerinin neden Kıbrıs'tan daha fazla Rum nüfusa sahip olan New York ya da İskenderiye için Enosis istemediklerini sordu."⁴⁸ Bu, Papagos'un beklediği bir cevap değildi. Eden'in bu sert cevabı karşısında sohbet daha fazla sürdürmedi ve Papagos görüşmeden ayrıldı. İleride ortaya çıkan gelişmeler dikkate alındığında bu gayri resmi görüşmenin geleneksel dostane İngiliz-Yunan ilişkilerine ağır bir hasar verdiği ve ilişkilerde bir kırılma meydana getirdiği anlaşılıyor. Bu tarihlerde Enosis faaliyetlerinin hızlanmasını sağlayan faktörlerden birisi de İngiltere'nin 1950'lerin başından itibaren Kıbrıs'ı İngiltere'nin Ortadoğu Komutanlığı üssü olarak belirlemesi ve bu minvalde hazırlıklara başlamış olmasıydı.⁴⁹ Söz konusu endişenin 29 Ocak 1954 tarihinde Atina'da toplanan Kurtuluş Komitesinin kararlarına yansıdığı görülür. Nitekim toplantıda Kıbrıs'ın Büyük Britanya'nın askeri üssü haline getirilmeden adada planlanan silahlı eylemlerin yapılmasına karar verildi.⁵⁰ Kararın ardından daha önce temin edilen silah ve mühimmatların sevkiyat işlemleri için harekete geçildi. Silah sevkiyatından Çiftçiler Birliği Genel Sekreteri Andreas Azinas sorumluydu. Azinas şubat sonunda Kıbrıs'tan Atina'ya geldi. Grivas'tan aldığı direktifler çerçevesinde silahları güvenli bir şekilde Hloraka'ya ulaştırma amacıyla ilk silah sevkiyatını 2 Mart gecesi Attika'nın ıssız bir sahilinden başlattı.⁵¹

Silah sevkiyatının başlamasından on üç gün sonra, Dışişleri Bakanı Eden Avam Kamarasında yaptığı konuşmada İngiliz hükümetinin Kıbrıs'ın statüsünü tartışmak

48 Robert Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus 1954-1959*, New York, Oxford University Press, 1998, s. 32.

49 "Kıbrısta askeri üs kuruluyor", *Milliyet Gazetesi*, 20 Mart 1954.

50 Grivas, *Hayatım*, s. 42.

51 Grivas, *Hayatım*, s. 43.

niyetinde olmadığını ve bu durumun Yunan hükümetine açıkça bildirildiğini açıkladı.⁵² Dışişleri Bakanı'nın 15 Mart 1954 tarihli konuşmasına Yunan kamuoyu oldukça sert bir tepki verdi. Basın İngiltere'ye adeta zehir kusarken, Atina ve Selanik'te İngiltere'yi protesto eden öğrenci gösterileri tertipleniyordu. Rodos'ta ise taşkınlık yerini şiddete bıraktı ve göstericiler buradaki İngiliz Konsolosluğunu taşıyarak, binanın camlarını kırdılar.⁵³ Makarios'un Atina ve Rodos'ta bulunduğu sırada olayların patlak vermesi dikkat çekiciydi. İngiltere'nin Atina Büyükelçisi Sir Charles Peake olayları şiddetle protesto ederken, Papagos, "Kıbrıs meselesi bulanık bir hava içinde İngiliz-Yunan dostluğuna zarar veren hareketlerle halledilemez"⁵⁴ açıklamasıyla kamuoyunu ve İngiltere'yi teskin etmeye çalışıyordu. Yunanistan soruna daha fazla sahip çıktıkça meseleyi şiddet dolu bir mecraza hızla sürüklüyordu.

İngiltere'nin Yunanistan'ın ısrarına rağmen Kıbrıs meselesini gündemine almaması üzerine 15 Nisan 1954 tarihinde Papagos hükümeti Kıbrıs sorununu Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna götürme kararı aldı. Başbakan Papagos ve Dışişleri Bakanı Stefanopulos bu kararın alınmasından sonra Grivas'ı, Birleşmiş Milletler görüşmelerinden önce Kıbrıs'ta Yunan diplomasini zora sokacak herhangi bir eylemin yapılmaması yönünde bir kez daha uyardılar. Birleşmiş Milletlerden çıkacak kararın sonucu beklenecekti. 27 Temmuz 1954 tarihinde Enosis taraftarlarının bekledikleri endişe gerçekleşti. Başbakan Winston Churchill idaresindeki muhafazakâr hükümet, Mısır topraklarındaki İngiliz askeri gücünün tamamını 20 ay içerisinde geri çekmeyi taahhüt eden bir antlaşmayı Mısır hükümeti ile imzalamak zorunda kaldı. Antlaşmayla birlikte Kıbrıs'ın Ortadoğu Komutanlığının yeni merkezi olma konusu da kesinleşti. Antlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra, yani 28 Temmuz 1954'te, İngiliz Koloniler Bakan Yardımcısı Henry Hopkinson, Avam Kamarasında yaptığı bir konuşmada Kıbrıs'ın hiçbir zaman tam anlamıyla bağımsız olamayacağını belirten bir ifade kullandı. Hopkinson'un bu ifadesi Sömürgeler Bakanı Oliver Lyttleton tarafından da desteklendi. 1954 Temmuz'unda meydana gelen bu iki gelişme Kıbrıs'a dair İngiliz tutumunun kısa süre içerisinde değişmeyeceğini gösteriyordu.

Temmuz ayının sonlarına doğru bazı şüphelerin açıklığa kavuşmasıyla Kurtuluş Komitesinin faaliyetlerinin hızlandığı ve bu çerçevede ağustos ayının başında Makarios'un ikinci silah sevkiyatının yapılması için gerekli parayı gönderdiği görülmektedir. Diğer taraftan Yunan hükümeti, "eşit haklar ve self-determinasyon ilkelerinin, Birleşmiş Milletler koruyuculuğu altında, Kıbrıs adasında yaşayan nüfusa

52 "İngiltere, Kıbrıs hakkında Yunan teklifini reddetti", *Milliyet Gazetesi*, 16 Mart 1954.

53 "Rodosta İngiliz elçilik binası taşa tutuldu", *Milliyet Gazetesi*, 20 Mart 1954.

54 *Milliyet Gazetesi*, 20 Mart 1954.

uygulanması” talebiyle 16 Ağustos 1954 tarihinde Birleşmiş Milletlere resmi başvurusunu gerçekleştirdi.⁵⁵ Böylelikle Kıbrıs meselesini uluslararası bir sorun haline getirecek adım Yunanistan tarafından atılmış oldu. Atina’nın bir yüzünde Enosis için diploması en üst seviyeye çıkartılırken öteki yüzünde adada terör eylemlerinin hazırlıkları devam ediyordu. 24 Eylül 1954’te Birleşmiş Milletler, Kıbrıs maddesini gündemine almaya karar verdi fakat meseleyi inceleyip bir karar vermeyi ileri bir tarihe erteledi.

Ekim ayında müzakerelerin yeniden başlayacağını haber alan Makarios propaganda faaliyetleri yürütmek adına New York’a gitmek için Atina’ya geldi. Bu sırada Grivas’a silah sevkiyatını hızlandırmasını ve vakit kaybetmeden kendisinin adaya gitmesini söyledi. Makarios bu kararı, Yunan Dışişleri Bakanı Stefanopulos ile birlikte almıştı. Niyetleri Kıbrıs görüşmeleri öncesi ilk eylemin gerçekleştirilmesiydi. New York’taki Yunan delegesinden gelen malumatlara göre Atina’daki fikir sürekli değişiyordu. Makarios Grivas’a saldırının ne zaman olacağına dair haberi Amerika’dan bildireceğini ilettiler. Fakat bu karar da hemen değiştirildi. Yapılan son toplantıda Grivas’a adaya varır varmaz saldırıyı yapmasını söylediler.⁵⁶ 26 Ekim 1954 tarihinde Grivas gizlice Kıbrıs’a gitmek üzere parası Makarios tarafından ödenmiş bir tekneyle Pire’den hareket ettiler. Yanında komitenin üyelerinden ve Kıbrıs’tan sürgün cezası almış Sokrates Loizides vardı. Önce Rodos’a uğradılar. Hava şartlarının olumsuz seyretmesinden dolayı Rodos’tan ancak 8 Kasım akşamı yola çıkabildiler.

İki günlük yolculuğun sonunda Hloraka’ya vardılar. Ertesi gün vakit kaybetmeden bir taraftan Hloraka köyünde saklı tutulan silahları beş büyük kentteki örgüt mensuplarına teslimi ile PEON ve OHEN’den seçilmiş militanların eğitimi işine koyuldular. Kasım sonunda militanların eğitimleri, aralık sonunda da silahların sevkiyatı tamamlandı. Bu işlemler sürerken Birleşmiş Milletler 15 Aralık’ta Yunanistan’ın başvurusunu reddeden kararı alıyordu. Kararın adaya ulaşmasıyla birlikte 14 polisle 22 göstericinin yaralandığı, 48 kişinin tutuklandığı ciddi gösteriler baş gösterdi. Gösteriler üzerine bir radyo konuşmasıyla halkı uyaran Kıbrıs Valisi Sir Armitage, adada asayiş ve düzeni bozmaya yeltenenlerin cezalandırılacağını ifade etmesinin yanında aileleri de çocuklarını bu tür gösterilerden uzak tutmaları için uyardı.⁵⁷ Enosisçilere göre artık diplomasının sonuna gelinmişti. Bundan sonra tek seçenek terör eylemleri yoluyla İngilizleri yola getirmektir.

55 Stephen G. Xydis, “The UN General Assembly as an Instrument of Greek Policy: Cyprus, 1954-58”, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 12, No. 2 (Jun., 1968), s. 141.

56 Grivas, *Hayatım*, s. 45.

57 “Kıbrıs’ta fevkalâde hâl ilân ediliyor”, *Milliyet Gazetesi*, 20 Aralık 1954.

EOKA gizli bir yeraltı örgütü olarak tasarlandı ve adanın beş büyük kentinde gizli şubeler açtı. Her şubenin başında bir lider vardı ve liderlerin en temel vazifesi örgütlenmeyi köylere kadar büyük bir gizlilik içerisinde yaymaktı. Üyelerin güvenilir, yetenekli ve milliyetçi kişilerden seçilmesine özen gösteriliyordu. Örgüt, komünistlerden üye kabul etmiyordu. Hücre tipi örgütlenme esastı ve bu kapsamda bir üyenin başka bir üyeyi tanımamasına azami dikkat ediliyordu. Örgüt, PEON ve OHEN üyeleri üzerinden iyi bir istihbarat ve kurye ağı kurdu. Zaten EOKA'nın militan kadrosunu ağırlıklı olarak bu gençler oluşturuyordu. Grivas, PEON ve OHEN vasıtasıyla okul sınıflarına kadar temsilciler görevlendirdi. Sınıf temsilcilerinin görevi, kız ve erkek ayrımı yapmadan güvenilir öğrencilerden üyeler seçmek ve EOKA'dan gelen emirleri büyük bir itaat içerisinde uygulamaktı. Öğrencilerin büyük çoğunluğu EOKA lehine yapılan kitlesel gösterilerde yer alırken bazıları ajanlık, ulaklık, duvar yazıları yazmak ve broşür dağıtmak gibi görevler üstlendiler. EOKA'nın hedefinde sadece öğrenciler yoktu. Okul çağındaki çalışan gençler de örgütün üye havuzundaydı. Örgüt üyelerinin aşağıdaki yemini etmeleri zorunlu idi:

“Kutsal Teslis adına yemin ederim ki, Kıbrıs'ın İngiliz boyunduruğundan kurtarılması için hayatımı bile feda edecek şekilde bütün gücümle çalışacağım. Örgütün bana verebileceği bütün talimatları sorgusuz yerine getireceğim ve bunlar ne kadar zor ve tehlikeli de olsa hiçbir itirazda bulunmayacağım. Örgütün liderinden talimat almadıkça ve amacımız başarılmadıkça mücadeleyi terk etmeyeceğim. Yakalanıp işkence edilsem bile ne örgütün bir sırrını ne de şeflerimin ya da diğer üyelerin isimlerini asla kimseye açıklamayacağım. Bana verilen bir talimatı savaşı arkadaşlarıma bile açıklamayacağım. Bu yemine uymazsam, hain olarak her cezaya lâyığım ve ebedi yüzkarasına bürüneyim.”⁵⁸

10 Ocak 1955'te Makarios adaya döndü ve ertesi gün Grivas ile buluştular.⁵⁹ Görüşmede Makarios, Papagos'un eylemlere tam destek verdiğini söyledi. Toplantıda örgüte Grivas'ın isim babası olduğu EOKA adı verildi.⁶⁰ Kendisine de çocukluğundan beri hayranlık duyduğu Bizans'ın mitolojik halk kahramanı Dighenis'i kod adı olarak alıyordu. Toplantıda ilk saldırının ne zaman yapılacağı da ele alındı. Makarios 25 Mart'ta yapılmasını teklif ederken, Grivas bu tarihi oldukça geç buluyordu.⁶¹ Ona göre saldırı en kısa zamanda yapılmalıydı. Ancak Ocak ayı sonunda beklenmedik bir durumla karşılaştılar. 13 Ocak'ta Yunanistan'dan yola çıkan 27 sandık silah ve patlayıcı yüklü St. George teknesi 26 Ocak günü Hloraka sahilinde İngilizler tarafından ele geçirildi. Bu olay üzerine İngiltere ve Türkiye, Yunanistan'a nota verirken, basın Kıbrıs'ta gizli

58 Grivas, *Hayatım*, s. 46-47.

59 Grivas, *Hayatım*, s. 50.

60 Grivas, *Hayatım*, s. 51.

61 Grivas, *Hayatım*, s. 51.

bir örgütün varlığının tespit edildiğinden bahsediyordu. Buna rağmen İngiliz yönetimi adada ilave emniyet tedbirleri almak için ciddi bir girişim başlatmadı.

EOKA İngilizlerin el koyduğu patlayıcı malzemeleri, balıkçılardan ve madenlerde çalışan işçilerden çok miktarda patlayıcı temin ederek telafi etti. Takvimler mart sonunu gösterdiğinde beş veya altı kişilik sabotaj timlerinin beş büyük şehirde örgütlenmesi tamamlanmış ve ilk saldırı için planlanan saatin gelmesi için hazır halde bekletiliyorlardı. EOKA'nın en büyük avantajı adadaki İngiliz kuvvetlerinin hem yetersiz hem de düzensiz olmasıydı. Bu yüzden ada sathında güvenlik önlemleri oldukça yetersizdi. Polis silahsızdı ve karakollar arasında sıkı bir iletişim bulunmuyordu. Askerler Mısır'daki üsleri taşımakla ve yeni üsler inşa etmekle meşguldü. Sözün kısası ada terör eylemleri açısından gayet müsaitti. Grivas Makarios'tan 31 Mart gece yarısı ilk sabotajların yapılması için gerekli onayı aldı. Gece yarısı Lefkoşa, Limasol, Mağusa ve Episkopi'de büyük patlamalar meydana geldi. Hükümet radyo istasyonu, polis karakolları, elektrik santrali, Wolseley Kışlası ve mahkeme binası patlamaların hedef aldığı yerlerdi. Adada yaşayanlar 1 Nisan 1955'te elden ele dolaşan bir bildiriyle Dighenis önderliğinde EOKA adlı bir örgütün İngiliz boyunduruğunu sonlandırmak amacıyla bir mücadele başlatmış olduğunu ilk kez öğrendiler.

Sonuç

EOKA, Enosis siyasetinin yürüdüğü olağan koşulların işlerlikten kalkma ihtimali düşüncesiyle İngiliz yönetimine karşı kurulmuş silahlı bir terör örgütü olarak tarih sahnesine girdi. Kırsalda gerilla savaşı, şehirlerde ise sabotajlar yapmak suretiyle iki koldan İngilizlere karşı yıldırma ve yıpratma stratejisi yürüttü. Bu terör eylemlerinin nihai hedefi adada hayatı her yönüyle felce uğratmak ve böylece sömürge idaresini Enosis konusunda dize getirmektir. Enosis talebinin, önce İngiltere'den, ardından Birleşmiş Milletler'den diplomasi yoluyla karşılanamaması, EOKA'nın kurulmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Yunanistan'daki Papagos Hükümeti'nin kurulmasını açıkça desteklediği EOKA'nın gerek silahlı eylemlerinde gerekse de sokak gösterilerinde dünya kamuoyunun ilgisini üzerine çekebilmek maksadıyla genç yaşta öğrencileri etkin bir şekilde kullandığı görülmüştür.

EOKA her şeyden evvel Enosisi silah zoruyla gerçekleştirmek amacıyla kurulmuştur. Makalede de açıkça belirtildiği üzere başlangıçta, Enosisin gerçekleşmesinin önündeki tek engel olarak İngiltere görülmüştür. Başka bir ifadeyle EOKA'nın kuruluş planlamasının yapıldığı tarihlerde ne Kıbrıs Türkleri ne de Türkiye Enosis'e engel siyasi bir varlık şeklinde algılanmamıştır. Makarios, Grivas ve Papagos'un, adada düzenlenecek terör eylemleriyle oluşacak anarşik düzenin hem İngiltere hem de Birleşmiş Milletler

tahtında kapanan Enosis diplomasisini yeniden canlandıracağını ümit ettikleri tespit edilmiştir. Fakat hiçbir zaman, adada oluşturulan anarşik düzenin Türkiye'yi Kıbrıs meselesine güçlü bir şekilde dâhil edebileceğini hesap etmedikleri fark edilmiştir.

Rumlara ve Yunanlılara göre EOKA, Kıbrıs'ın bağımsızlığını ve özgürlüğünü kazanması için mücadele eden kahraman bir örgüttür. Bu bakış açısından dolayı 1 Nisan tarihi, örgütün kuruluş yıldönümü olarak her yıl Güney Kıbrıs'ta dini ayinler ve ulusal etkinliklerle kutlanmaktadır. Aynı zamanda EOKA mücadelesinde hayatını kaybedenlerin sembolik heykellerin ve anıt mezarlarının yapıldığı bilinmektedir.

Hâlbuki EOKA'nın İngiliz sömürge idaresine karşı silahlı mücadeleye başvurma motivasyonunun hiçbir zaman bağımsızlık olmadığı çok açıktır. Zira örgütün amaçları arasında Enosis'in dışında bağımsızlık gibi alternatif bir çözüm modeline rastlamak imkânsızdır. Dolayısıyla örgütün Enosis dışındaki tüm seçeneklerden yalıtılmış olduğu söylenebilir. Ayrıca EOKA'nın sömürge yönetimini sonlandırmak amacıyla sömürge karşıtlarının bir araya gelerek oluşturdukları heterojen bir örgüt olmadığını da özellikle vurgulamak gerekiyor. Söz gelimi sömürge karşıtı komünistler ile Türkleri bu örgüt içerisinde görmek olası değildir. Nitekim Elen olmak, komünist olmamak ve Enosis taraftarlığı örgüte katılmanın asli şartları arasında yer alıyordu.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

The National Archives, KV 2/3883: Gorgios GRIVAS: Greek. Leader of the military campaign in Cyprus for Enosis.

2. Resmî Yayınlar

Cypriot National Delegation, The Cyprus Plebiscite and The Greek Parliament London, 1950.

3. Süreli Yayınlar⁶²

Hürsöz (Kıbrıs)

Milliyet

4. Araştırma Eserler

- Adams, T. W.: *The Communist Party of Cyprus*, Stanford, Hoover Institution Press, 1971.
- Beaton, Roderick: *Greece: Biography of a Modern Nation*, Chicago, University of Chicago Press, 2019.
- Clogg, Richard: *Modern Yunanistan Tarihi*, çev. Dilek Şendil, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.
- Durrell, Lawrence: *Kıbrıs'ın Acı Limonları*, çev. Ülker İnce, İstanbul, Can Yayınları, 2007.
- Foley, Charles, W.I., Scobie: *The Struggle for Cyprus*, Stanford, Hoover Institution Press, 1975.
- French, David: *Fighting EOKA The British Counter-Insurgency Campaign on Cyprus 1955–1959*, New York, Oxford University Press, 2015.
- General Grivas: *Hayatım*, Ed. Charles Foley, çev. Cumhuriyet Atay, İstanbul Kalkedon Yayınları, 2012.
- Gürel, Şükrü S.: *Kıbrıs Tarihi (1878-1960) 2*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1985.
- Hill, George: *Kıbrıs Tarihi 1571-1948*, çev. Nazım Can Serbest, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2016.
- Holland, Robert: *Britain and the Revolt in Cyprus 1954-1959*, New York, Oxford University Press, 1998.
- İnalçık, Halil: “Helenizm, Megali İdea ve Türkiye”, *Doğu Batı: Düşünce Dergisi*, S. 31, 2005, s. 9-26.
- Katsourides, Yiannos: *The Greek Cypriot Nationalist Right in the Era of British Colonialism*, Switzerland, Springer International Publishing, 2017.
- Purcell, H. D.: *Cyprus*, New York, Frederick A. Praeger, 1969.
- Smith, Michael Llewellyn: *Yunan Düşü*, çev. Halim İnal, Ankara, Ayraç Yayınevi, 2002.
- Vanezis, P.N.: *Makarios: Pragmatism v. Idealism*, London, Abelard-Schuman Limited, 1974.
- Volkan, Vamık D., Itzkowitz, Norman: *Türkler ve Yunanlılar: Çatışan Komşular*, çev. Banu Büyükkal, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2002.
- Xydis, Stephen G.: “The UN General Assembly as an Instrument of Greek Policy: Cyprus, 1954-58”, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 12, 1968, pp. 141-158.

62 Faydalanılan süreli yayınların tarih, makale/haber başlığı ve sayfa numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

Osmanlı Taşrasında Bir Kamu Görevlisi, Ali Saib Bey ve İşkodra Vilayetine Dair Layihası

A Public Official in the Ottoman Province, Ali Saib Bey and His Annex on Shkoder Province

H. Baha ÖZTUNÇ¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tokat, Türkiye

ORCID: H.B.Ö. 0000-0002-6995-633X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

H. Baha Öztunç,
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Tokat, Türkiye
E-posta/E-mail:
bahaoztunc@gmail.com

Başvuru/Submitted: 05.05.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
18.05.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
21.05.2020

Kabul/Accepted: 21.05.2020

Atıf/Citation: Oztunc, H. B. (2020). Osmanlı Taşrasında Bir Kamu Görevlisi, Ali Saib Bey ve İşkodra Vilayetine Dair Layihası. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 37: 51-94.
<https://doi.org/10.26650/YTA2020-003>

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin bürokrasi kadrosu, 19. yüzyılda ve özellikle Gülhâne Hatt-ı Hümayunu akabinde oluşturulan yeni kurumlara oldukça genişlemiş ve ortaya çıkan personel ihtiyacı gerek merkez gerekse taşrada bu ihtiyaca cevap verecek kadrolaşma çalışmalarıyla giderilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada öncelikle son dönem Osmanlı bürokratlarından olan Ali Saib Bey'in 15 yaşında Malatya sancağı tahrirat kaleminde başlayan memuriyet hayatı ortaya konulacaktır. Daha sonra, Ali Saib Bey'in 29 Ekim 1911 tarihinde el yazması olarak kaleme aldığı ve tarafınca bir müzayededen temin edilmiş olup Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde tespit edilemeyen "İşkodra Vilâyeti'nde İcrâsı Tasavvur Buyurulan Tedâbir-i Islâhiyeye Dâ'ir Ba'zı Ma'lûmât ve Mütâla'ât-ı Fâhîrâne" başlıklı raporu değerlendirilecektir. Böylelikle hem Osmanlı taşrasında değişik hizmetlerde bulunan bir bürokratın memuriyet serüveni ortaya çıkartılacak hem de İşkodra vali vekilliği görevinde de bulunan Ali Saib Bey'in bu vilayete ilgili problemlerin tespit ve giderilmesi hakkındaki önerileri incelenecektir. Çalışmanın ana kaynağını söz konusu layiha ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nden Ali Saib Bey'le ilgili tespit edilen belgeler oluşturmakla beraber konuyla ilgili literatürde bulunan araştırma eserlerden de faydalanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ali Saib Bey, İşkodra, Malisör, Islahat, Layiha

ABSTRACT

The bureaucracy of the Ottoman State expanded considerably upon the foundation of new institutions in the 19th century following the Rescript of Gülhane, and the emerging needs for staff were met with staffing efforts both in the center and in the provinces. The civil service life of Ali Saib Bey, one of the last Ottoman bureaucrats, who started his mission as correspondence officer at the age of 15 in Malatya sanjak, will be revealed in this study. And later, his report the "İşkodra Vilâyeti'nde İcrâsı Tasavvur Buyurulan Tedâbir-i

İslâhiyeye Dâ'ir Ba'zı Ma'lûmât ve Mütâla'ât-ı Fâhirâne", which was written by Ali Saib Bey as a manuscript on October 29, 1911 and obtained from an auction by the researcher, and was unavailable in the Presidential State Archive, will be evaluated. So, both the bureaucratic process of a bureaucrat who served in different services in the Ottoman provinces and the detection and elimination recommendations of the problems related to this province by Ali Saib Bey, who also served as the deputy governor of Shkoder, will be examined. The main source of the study consists of this relevant annex and documents found about Ali Saib Bey in the Presidential State Archive, and the previous research in the literature on this subject will also be utilized.

Keywords: Ali Saib Bey, Shkodra, Malisör, The Reform, Report

Extended Abstract

This study's purpose is to provide information about Ali Saib Bey, who was in service in various provincial offices in the Ottoman State for many years and was the author of the annex which constitutes the main subject of the article. On the other hand, another purpose of the study was to determine the issues and recommendations stated in the annex and reveal whether these recommendations were realized through archive documents.

The civil service life of a public servant who served in the Ottoman provinces for many years will be examined in this study. Many issues such as his duties, assignments, and rewards taken by this officer in the provinces will be revealed in this section. In addition, the presentation of the annex that Ali Saib Bey wrote was also important in terms of showing what problems he had in Shkoder, which would come out shortly after the Ottoman Empire, and what recommendations were put forward to overcome these problems. The question of whether these recommendations were taken into consideration were examined through documents in the Presidential Ottoman Archives. It is thought that the findings obtained within the framework of this annex, which reveal the central-provincial relations and have not been studied before, will contribute to the history of this territory.

The first step in the method followed during the study was to collect data about the civil service life of Ali Saib Efendi, the owner of the annex. Later, it was evaluated in accordance with the original partition by making content analysis of the annex. And then, the documents obtained as a result of the review carried out in the Presidential Ottoman Archive on the subjects mentioned in the annex were compared. The studies conducted on the related territory were utilized for the data related to Shkoder. In this respect, the main source of the study was the annex of Ali Saib Bey and the documents obtained in the Presidential Ottoman Archive.

Ali Saib Bey, the son of a soldier father, started his career as a correspondence clerk in Malatya sanjak at a very young age and served in many parts of the country. Ali Saib Efendi, who came to Shkoder with his position as a provincial letter officer on February 1, 1909, also served as deputy governor of Shkoder during this duty. Ali Saib Bey, who briefly summarized his civil service life in this way, wrote an annex dated October 29, 1911 that formed the subject of this study. Initially, he transferred the geographical borders and population information of the province. In the section titled political and social situation and urgent needs of Shkoder, he emphasized the issue of Malesori, for which he was also assigned. One of the important determinations he made was that it was the most important problem of the people in this place to be in ignorance and misery. Also, the efforts of Austria and Italy to influence here are another issue that was mentioned in the annex. It was understood from the statements of Ali Saib Bey that they took the hearts of the people through the great investments they made in the region and that even some of the Muslims in the Malesori region left their religions for this reason. It was a remarkable determination that the people in Malesori and Shkoder took refuge in the patronage of Montenegro, which was their enemy. An important determination in this section was that the Ottoman ambassador in Çetine was acting as if he were supporting Montenegro. After this section, Ali Saib Bey gave information about the law that he defined as “not fit for civilization and humanity” under the title of Dukakin Law. The next title was education. In the annex stating that Shkoder was not at the desired level in education, it was worth noting that many of the teachers with insufficient salaries did not know Ottoman Turkish. The most important recommendation in this section was that an industrial school should be opened there. Under the title of Public Works, it mentioned that the situation of the roads was very bad and that it was necessary to do something as soon as possible. Another point mentioned in this section was that foreign engineers and conductors did not want to go to their places owing to various excuses. Under the public order title, it determined that the coast of Shkoder Lake, up to Boyana and Drac, was open to smuggling and that it was a necessity to set up observation towers in suitable places on the coast, and he emphasized the necessity of installing a telephone line between them. In the title on agriculture, he stated that agriculture was done in the old way due to the financial deficiencies of the people. Therefore, he emphasized that it was necessary to increase the capital of the agricultural bank there and to open the branch of the bank in some towns. Opening a sample field on which Ali Saib Bey was standing was one of the recommendations put into practice. Another important determination in this section is that Shkoder was very rich in terms of forest but it was not utilized properly. Under the heading of civil service, some significant opinions were given about administrative arrangements

that needed to be made by giving the current administrative division of Shkoder. The most noteworthy of these was the proposal to assign the Muslims or Christians in Shkoder, who could speak the local language, as the head of the district. Under the heading of officers to be assigned to Shkoder, it was requested that the unqualified ones be taken from there and replaced by experienced officers, and that the salaries and liabilities of the officers who would work there should be made regularly. The most striking point in the headline of politics to be implemented in Shkoder was that almost all of the people across the province had an attitude towards the government and that the people of the territory should not behave violently as a result of their nature, but it would not also result in being too soft. The only thing to do was to meet in the middle. It was another recommendation that mobile doctors should be assigned there and that these doctors should constantly treat people who were sick in the villages and mountains and make the state propaganda. Finally, it was recommended that the loyalty of the people to the state should be provided through the Muslim and Christian opinion leaders and that the financial support should be provided to poor people as much as possible.

The annex written by an officer who worked in different parts of the Ottoman Empire as the correspondence clerk of Shkoder was an important document in order to understand center-provincial relations. There were some recommendations by Ali Saib Bey that were realized as well as those that could not be realized due to financial difficulties. As a result, thinking about how to manage Shkoder better and how to handle the current problems, Ali Saib Bey explained these issues in detail. However, neither this annex nor the efforts of the Ottoman State yielded any results, and Shkoder came out of the hands of the Ottomans as a result of the Balkan Wars.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemindeki teşkilatlanmada seyfiye ve ilmiye sınıflarıyla birlikte, bürokratik sınıfa işaret eden kalemiye sınıfı bulunmaktaydı. XIX. yüzyılla birlikte “seyfiye” terimi kullanılmamaya başlandığı gibi, “kalemiye” ifadesi de yerini “mülkiye” terimine bırakıyordu¹. Özellikle Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu akabinde genişleyen bürokrasi, kamudaki insan kaynağı ihtiyacını da artırmış ve gerek merkezde gerekse taşrada, sayıları sürekli artan memur kadrosu görülmeye başlamıştı².

Çalışmanın merkezindeki bürokrat olan Ali Saib Bey de bürokrasi basamaklarını tırmanarak vali vekilliği görevine kadar ilerlemiş bir devlet memurudur. Makalenin asıl nüvesini oluşturan raporu Osmanlı Devleti'ndeki layiha geleneği içinde değerlendirmek yerinde olacaktır. Arapça kökenli olan “lâyiha” kelimesinin “düşünülen bir şeyin yazı hâline getirilmesi” anlamına geldiği görülmektedir. Osmanlı Devleti, layihayı rapor ve taslak olarak iki belge türünde kullanmaktadır. İslahat layihaları, bir memuriyet veya teftiş sonrasında tespit edilen hususların kaleme alındığı layihalar, bir mesele hakkında görüş bildiren layihalar ve esbâb-ı mucibe layihaları rapor mahiyetindeki layihalar grubuna girerken; bir de taslak mahiyetindeki layihalar vardır³. Buradan hareketle çalışmanın konusu olan layihayı, rapor mahiyetindeki layihalar içinde bulunan bir memuriyet veya teftiş sonrasında tespit edilen hususların kaleme alındığı layihalar içinde kabul etmek yerinde olacaktır.

Ali Saib Bey ve Memuriyet Hayatı

Ali Saib Bey'in gerek kim olduğu gerekse görev aldığı memuriyetlerle ilgili Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yapılan tarama neticesinde hem sicil dosyasına hem de çeşitli atama kararlarıyla ilgili belgelere ulaşıldı. Sicil dosyasındaki bilgilere bakılacak olursa Ali Saib Bey, Dördüncü Ordu Atık Süvari İkinci Alayı miralay ve Malatya'da Sultan Suyu Çiftliği nazırlığı görevlerinde bulunmuş olan müteveffa Mehmed Rahmi Bey'in oğludur. 1864 yılında Erzincan'da doğan Ali Saib Bey, sırasıyla sıbyan mektebi ve Malatya Rüştiyesi'ni bitirdi. Arapça ve

- 1 Mehmet İpşirli, “Kalemiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 24, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 248.
- 2 Osmanlı Devleti'nde bürokrasinin şekillenmesiyle ilgili yapılan çalışmalardan bazıları: Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babiâli, 1789-1922*, çev. Ercan Ertürk, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, İstanbul, Eren Yayınları, 1993; İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000; Mehmet Seyitdanhoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999; Mehmet Güneş, *Osmanlı Devleti'nde Kaymakamlık (1842-1871)*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2014.
- 3 Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 1998, s. 335-337; Mübahat S. Kütükoğlu, “Lâyiha”, *DİA*, C. 27, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s. 116.

Farsça bilgisi az, Türkçe okur-yazar ve telgraf kullanımına vakıf olup, yapılan imtihan neticesinde 21 Ocak 1886 tarihinde ikinci sınıf tahrirat müdürlüğüne hak kazanır.

Ali Saib Bey'in memuriyet hayatı henüz 15 yaşındayken Malatya sancağı tahrirat kalemine girmesiyle başlar. Burada maaşsız memuriyete devam eden Ali Saib Bey, 13 Şubat 1881 tarihinden 5 Ocak 1883 tarihine kadar 100 kuruş maaşla Malatya livası muhasebe kalemi “*mesâlih-i câriye*” refakatinde bulunur. Aynı yılın nisan ve mayıs aylarında 1.500 kuruş ücretle görevine ilaveten Malatya ağnam müfettişliği görevinde bulunur. 6 Ocak 1883 tarihinde 275 kuruş maaşla Malatya belediye dairesi kâtipliği görevine getirilen Ali Saib Bey, 26 Aralık 1884 tarihinde izinli olarak İstanbul'a gelerek bir süre Bâb-ı Âli tercüme kalemine devam eder. 15 Mayıs 1886 tarihinde 800 kuruş maaşla Sivas vilayeti merkez mutasarrıflığı tahrirat müdürlüğüne tayin edilir ama ilgili müdürlüğün lağvıyla beraber 30 Temmuz 1886 tarihinde aynı maaşla Sivas vilayeti idare meclisi kitabetine ve 27 Eylül 1886'da ise 1.200 kuruş maaşla Malatya tahrirat müdürlüğüne nakledilir. Bu görevini yürütürken ilave memuriyet olarak 13 Haziran 1888 tarihinden itibaren 41 gün süreyle ve 250 kuruş zamlı maaşla Hısnımansur kaymakam vekilliğinde bulunur. 27 Ekim 1888 tarihindeyse Hakkâri sancağı tahrirat müdürlüğü görevine getirilen Ali Saib Bey ilave memuriyetle 15 Mart-5 Nisan 1889 tarihleri arasında gönüllü olarak, 30 Mayıs-12 Haziran 1889 tarihleri arasında da 1.300 kuruş maaşla, 27 Eylül-5 Kasım 1889'a ve 20 Mayıs-15 Temmuz 1890 tarihleri arasında yine gönüllü olarak Hakkâri mutasarrıf vekilliği görevini yerine getirir. Aynı dönemde Amâdiye kazasının R.1307 (1891-92) senesi aşarının ihalesiyle görevlendirilerek 50 gün için 60 kuruş yevmiyeye çalışır. Gerek asıl memuriyeti gerekse yürüttüğü mutasarrıf vekilliği görevlerini başarıyla yaptığı Hakkâri mutasarrıflığı tarafından yazılan mülâhazada ifade edilen Ali Saib Bey'e, bu başarılarından dolayı 1 Ekim 1893 tarihinde “*rütbe-i râbi'a*” verilir⁴. 20 Mart 1894 tarihinde 1.200 kuruş maaşla Lazkiye sancağı tahrirat müdürlüğüne atanır. 26 Mart 1895-11 Mayıs 1895 tarihleri arasında bu defa Ceble kazası kaymakam vekâleti görevini yürütür. Ali Saib Bey, 13 Şubat 1896 tarihinde kendisinin talebi üzerine Beyrut vilayeti evrak müdürlüğüne nakledilir. 22 Eylül 1896 tarihinde eski memuriyeti olan Lazkiye tahrirat müdürlüğüne getirilir. 2 Eylül 1897 tarihinde bir terfi daha alarak “*rütbe-i sâlise*” ile taltif edilir. Ceble ve Merkub kazalarının 1897/98 senesi aşarının toplanmasına görevlendirilen Ali Saib Bey, eski bedellerinin 43.677 kuruş fazlasını toplamayı başarır ve 61 günlük bu görevi nedeniyle 3.822 kuruş alır. 2 Ocak-12 Mart 1898 arası Lazkiye sancağı mutasarrıf vekâletini yürütür. 4 Eylül 1898 tarihinde bu defa “*rütbe-i sâniye*” ile taltif edilen Ali Saib Bey ilk olarak 19 Nisan

4 Devlet memurlarına verilen rütbe ve nişanlarla ilgili bkz. Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, İstanbul, Eren Yayınları, 1993, s. 42-47.

1898-7 Ocak 1899 arasında 1.800 kuruş maaşla ve ikinci olarak 27 Aralık 1898-13 Mart 1899 arasında yine aynı maaşla Nablus sancağı mutasarrıf vekilliği görevini yürütür. 16 Eylül 1899 tarihinde 1.800 kuruş maaşla Beyrut vilayeti idare meclisi başkatipliğine tayin edilir. 16 Nisan 1900 tarihinde bu defa 1.700 kuruş maaşla Basra vilayeti mektupçuluğuna tayin olunur. 15 Haziran 1900-13 Mart 1902 tarihleri arasında yaptığı mektupçuluk görevinde rahatsızlığı nedeniyle hava değişimi isteyen Ali Saib Bey'in doktor raporu da aynı tespitte bulununca, kendisi Beyrut veya İstanbul'a tayinini ister; ancak Dâhiliye Nezâreti buna izin vermeyince istifa eder⁵. Bu arada vazifesini iyi yaptığı için kendisine 13 Aralık 1899 tarihinde “4. Rütbeden Nişân-ı Âlî-i Osmânî” verilir⁶.

İstifa eden Ali Saib Bey'e, 28 Eylül 1902 tarihinde 675 kuruş emekli maaşı bağlanır. Uzun süre emekli kalmayan Ali Saib Bey'in 14 Mart 1904 tarihinde 1.200 kuruş maaşla Dâhiliye Nezâreti mektubi kalemi mümeyyizliğine atandığı görülmektedir. Bu görevi esnasında 24 Nisan 1904 tarihinde “rütbe-i sınıf mütemâyizi” olarak terfi edilir. 5 Aralık 1905 tarihinde ilgili müdürlüğün muavinliğine getirilir⁷. 12 Aralık 1906 tarihinde kendisine “3. rütbeden Mecîdi Nişanı” verilir.

Ali Saib Bey'in memuriyet hayatının Rumeli coğrafyasıyla kesişmesi, 1 Şubat 1909 tarihinde 2.700 kuruş maaşla İškodra vilayeti mektupçuluğuna tayin edilmesiyle olur⁸. Görevi esnasında 3 Eylül-18 Ekim 1910 ve 18 Nisan-1 Mayıs 1911 tarihleri arasında İškodra vali vekilliği yapar. 13 Eylül 1911 tarihinde izinli olarak İstanbul'a gelir. İškodra vilayeti idare meclisi, görev yaptığı süre zarfında iyi bir yönetim gösterdiğine dair 22 Eylül 1911 tarihinde bir mazbata kaleme alır. 6 Ocak 1912 tarihinde Sinop vilayeti tahrirat müdürlüğüne nakledildiği kaydedilen Ali Saib Bey, 4 Şubat 1912 tarihinde 3.000 kuruş maaşla Hicaz vilayeti tahrirat müdürlüğüne tayin olunur⁹.

Ali Saib Bey'in İškodra vali vekilliği görevine getiriliş süreci kısaca şu şekilde gelişmiştir: Valilik görevi verilmek istenen Şevket Turgut Paşa, Dâhiliye Nezâreti'ne

5 Ali Saib Bey'in istifa nedenini dönemin Basra valisi ve kumandanı olan Mustafa Nuri; “buranın âb ve havasıyla imtizâc edememesinden” ifadesiyle açıklamakta, Ali Saib Bey de konuyla ilgili Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği uzun telgrafında yirmi seneden beri devlet memurluğu görevini başarıyla ifa ettiği, yer değiştirme ve hava değişimi için dört ay izin taleplerinin geri çevrilerek kendisine istifadan başka bir seçenek kalmadığını belirtmektedir. Bkz. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi (DH.MKT)*, 2600/28, leff 1-2, 4 Mart 1318 (17 Mart 1902)-1 Zilhicce 1319 (11 Mart 1902).

6 Bu taltif dönemin Basra Valisi tarafından mektupçuluk görevini iyi yaptığı için 6 Aralık 1900 tarihinde teklif edilmiştir. Bkz. *BOA, Dahiliye Şifre (DH.ŞFR)*, 254/41, leff 1-2, 23 Teşrin-i Sâni 1316 (6 Aralık 1900).

7 *BOA, Dahiliye Defterler (DH.SAİD.d)*, 55/166, s. 329-330.

8 Ali Saib Bey'in bu göreve atanmasıyla ilgili irade 1 Şubat 1909 tarihinde çıkmıştır. Bkz. *BOA, İrade Dahiliye (İ.DH)*, 1473/32, leff 2, 19 Kânûn-ı Sâni 1324 (01 Şubat 1909); *BOA, Bâbiâli Evrak Odası (BEO)*, 3484/261269, 22 Kânûn-ı Sâni 1324 (4 Şubat 1909).

9 *BOA, DH SAİD.d*, 150/78, s. 153.

gönderdiği 19 Nisan 1911 tarihli yazıda, askerî işlerle çok meşgul olduğundan görevi kabul edemeyeceğini ve yerine tahrirat müdürü Ali Saib Bey'in atanmasının uygun olacağını ifade eder. Aynı gün Ali Saib Bey de Dâhiliye Nezâreti'ne durumu bildirerek kendisine görev verilmeden işlem yapamayacağını, resmî işlerin aksamaması için ne yapılması gerektiğini sorar. Dâhiliye Nezâreti, konuyla ilgili Şevket Turgut Paşa'ya gönderdiği cevapta, Ali Saib Bey'in vali vekili adına imza atabileceğini ifade eder¹⁰. Ali Saib Bey de bu yazı üzerine 23 Nisan 1911 tarihinde, “*Şevket Turgut Paşa vesâtatıyla telakkî ettiğim emr-i nezâretpenâhîlerine imtisâlen ve her dürlü müşkilâta rağmen umûr-ı vilâyeti bi'l-vekâle ifâya başladığım ma'rûzdur*” ifadeleriyle göreve başladığını bildirir¹¹. Aslında Dâhiliye Nezâreti vali vekilliği görevini Şevket Turgut Paşa'ya vermiş ve Ali Saib Bey'i vali vekili adına imza atmakla yetkilendirmişti. Bununla ilgili olarak Şevket Turgut Paşa'ya Dâhiliye Nezâreti'nden 6 Mayıs 1911 tarihli gönderilen yazıda, vilayetten gelen telgrafların tahrirat müdürü tarafından vali vekili sıfatıyla imzalandığı, oysaki vali vekaletinin kendilerinde olduğunu ve eğer Ali Saib Bey'e itimatları varsa ancak vali vekili adına “tahrirat müdürü” ifadesini kullanarak imza atabileceği ifade edilmektedir¹². Bundan iki gün sonra ise vilayet vekâletinin tahrirat müdürü Ali Saib Bey'e tevdiî uygun görülmüştür denilerek vali vekilliği görevinin kabul edildiği bilgisi verilmektedir¹³.

Ali Saib Bey'in tahrirat müdürlüğü ve vali vekilliği görevleri, İşkodra vilayeti ile ilgili tecrübelerini de arttırdı. Kendisinin Malisör meselesinde gösterdiği yararlılık, “*İşkodra Heyet-i Tahkikiyesi*” başkanı Suriye Valisi Müşir Mehmed Kâzım Paşa'nın kendisini bu görevde yanına almak istemesine neden oldu. Mehmed Kâzım Paşa, kartvizitinin arkasına konuyla ilgili şu notu düşer: “*İşkodra'da hizmet-i kitâbet husûsunda müstahdem olub Malisör mes'elesinde pek çok yararlığını gördüğüm hâmil-i kart levâzımât-ı umûmiye dâ'iresi 6. şûbesine me'mûr ve tabur kâtibi Ali Sâ'ib Efendi'nin buradaki me'mûriyeti yine uhdesinde kalmak ve avdetimde berâber getirmek üzere muvakkaten refâkat-i âcizîye ta'yîni husûsunun savb-ı sadâretpenâhîlerinin harbiye nezâretine bâ-tezkire teblîğ buyurulmasını istihâm ederim efendim*”. Mehmed Kâzım Paşa'nın ilgili kartviziti aşağıda görülmektedir¹⁴.

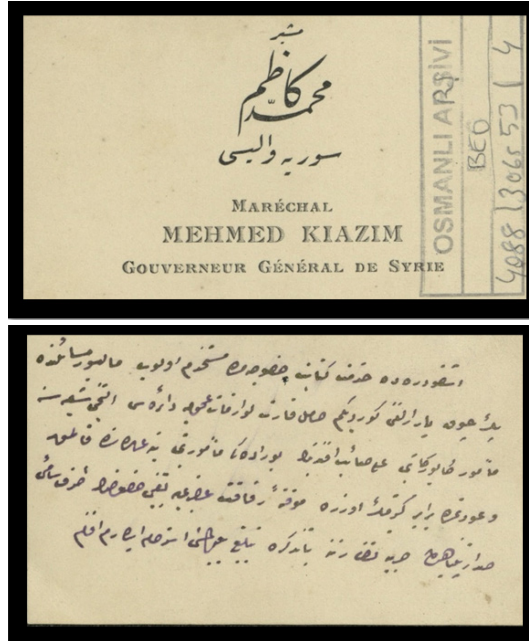
10 BOA, Dahiliye Mütenevvia (DH.MTV), 6-1/81, leff 1, 2, 3, 6 Nisan 1327 (19 Nisan 1911).

11 Aynı belge, leff 4, 9 Nisan 1327 (22 Nisan 1911).

12 BOA, DH.MTV, 6-2/25, leff 1, 23 Nisan 1327 (6 Mayıs 1911).

13 Aynı belge, leff 2, 25 Nisan 1327 (8 Mayıs 1911).

14 BOA, BEO, 4088/306553, leff 4.

Görüntü 1: Mehmed Kâzım Paşa'nın kartviziti

Paşa'nın bu talebi üzerine, Ali Saib Bey'in yapmakta olduğu “*levâzımât-ı umûmiye dâ'iresi altıncı şûbe tabur kâtibliği*” görevi uhdesinde kalmak şartıyla, Mehmed Kâzım Paşa'nın refakatinde görevlendirilmesinin kabulü ve gereğinin bir an evvel yapılması Sadaret tarafından Harbiye Nezâreti'nden istenmişti¹⁵. Harbiye Nazırı adına müsteşar vekili üç gün sonra Sadaret'e gönderdiği bilgi yazısında ilgili görevlendirmenin yapıldığını haber vermişti¹⁶. Ali Saib Bey, söz konusu göreve gitmek için harcırah talep etmiş ve İstanbul'dan hareketinde deniz yolu ile ulaşımın sağlanacağı hesabıyla Harbiye Nezâreti tarafından 750 kuruşluk harcırah verilmişti. Ancak Ali Saib Bey, süregelen Balkan Savaşları dolayısıyla deniz yolundan gidememiş ve görev yerine kara yoluyla gidip geri dönmüştü. Bu nedenle harcırahının buna göre yeniden düzenlenmesini talep etmekteydi ki çıkan karar; Avrupa'ya kara yoluyla giden memurlara verilen harcırah kadar para verilmesi şeklinde olmuştu¹⁷

15 *Aynı Belge*, leff 1, 13 Eylül 1328 (26 Eylül 1912).

16 *Aynı Belge*, leff 2, 16 Eylül 1328 (29 Eylül 1912).

17 *BOA, Meclis-i Vâlâ (MV)*, 173/58, 24 Kânûn-ı Sâni 1328 (4 Şubat 1913).

Ali Saib Bey'in Layihası

Devlet memurluğu süresi boyunca İşkodra'daki faaliyetleri ile dikkat çeken Ali Saib Bey'in, vilayetin genel problemleri üzerine de tespitleri ve çözüm önerileri vardı. Bunları *İşkodra Vilâyeti'nde İcrâsı Tasavvur Buyurulan Tedâbir-i Islâhiyeye Dâ'ir Ba'zı Ma'lûmât ve Mütâla'ât-ı Fâhîrâne* başlıklı layihasında ortaya koydu¹⁸. El yazısıyla kaleme alınan 20 sayfalık layihada; *Malisya ve Malisörler, İşkodra'nın Ahvâl-i Siyâsiye ve İctimâ'iyesi ve İhtiyâcât-ı Âcilesi, Dukakin Kânûnu, Ma'ârif, Nâfi'a, Zirâ'at, Teşkilât-ı Mülkiyesi, İşkodra'ya Ta'yîn Olunacak Me'mûrînün Ahvâli ve Onlar Hakkında Hükûmetce Yapılması Lâzım Gelen Mu'âmele, İşkodra'ca Ta'kîb Olunacak Siyâset, Hülâsâ*, başlıkları bulunmaktadır. Layihanın sonunda "İşkodra Tahrîrat Müdürü Bende Ali Sâ'ib" imzası ve 16 Teşrîn-i Evvel 1327 (29 Ekim 1911) tarihi bulunmaktadır¹⁹. Ali Saib Bey, 25 Şubat 1909 tarihinden itibaren İşkodra vilayeti tahrirat müdürlüğüne atıldığı gibi 3 Eylül -18 Ekim 1910 ve 5 Nisan 1327/18 Nisan -17 Mayıs 1911 tarihleri arasında vali vekilliği görevini de ifa etmişti²⁰. 6 Ocak 1912 tarihinde Sinop'a atandığı göz önüne alındığında, layihayı İşkodra tahrirat müdürlüğü görevini yaparken yazdığı kuvvetle muhtemeldir. Layihanın 18-20. sayfalarında *Hülâsâ* başlığıyla Ali Saib Bey'in metinde ayrıntılı şekilde verdiği öneriler, maddeler halinde sıralanmıştır. Bu nedenle, *Hülâsâ* başlığı altındaki verilere çalışmada ayrıca yer verilmeyecektir.

İşkodra'yı "*Hazret-i Fâtih'in bir yâdigâr-ı zafer ve fûtûhâtı*" olarak tanımlayan Ali Saib Bey, vilayetin sınırlarını Rumeli kıtasının kuzeybatısında, kuzeyde Karadağ, doğuda Kosova, güneyde Manastır ve batıda Adriyatik Denizi olarak vermekte; yaklaşık 240.000 olan nüfusun 138.000'inin Müslüman, 112.000'inin ise Hıristiyan olduğunu belirtmektedir²¹. Machiel Kiel, İşkodra'nın Osmanlı hakimiyeti altına girişini şu ifadelerle anlatır: "*1360-1393 yıllarında Sırp Balşić Prenslığı'nin merkezi olan şehir, Osmanlı kumandanı Kavala Şâhin tarafından ele geçirildiyse de (1393-1396) bu uzun sürmedi. 1396'da George Stratsimirović şehri Venedikliler'e sattı. Şehri tahkim eden Venedikliler 1479'a kadar burayı ellerinde tuttular. Osmanlılar, başarısız geçen birçok teşebbüsün ardından bizzat Fâtih Sultan Mehmed'in de katıldığı uzun bir kuşatmadan*

18 Arnavutluk bölgesi ile ilgili yazılan layihalar hakkında yapılmış bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bkz. Kemalettin Kuzucu, "Layihalar Işığında Bağımsızlık Sürecinde Arnavutluk'un Sosyal ve Siyasal Durumu (1860-1908)", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.XII/2, Kış 2012, ss. 309-332.

19 *Ali Saib Bey Layihası*, s. 20.

20 *BOA, DH SAİD.d.*, 150/78, s. 153.

21 *Ali Saib Bey Layihası*, s. 1.

sonra *İşkodra*'yı ancak antlaşma ile alabildiler''²². Ali Saib Bey, daha sonra *Malisya ve Malisörler* başlığı altında Malisya bölgesinin İşkodra'nın kuzeyinde bulunan 10 dağ ve 27 bayraktan²³ oluştuğunu söyler. Bu dağlar; Hot, Ğruda, Klemend, Kastrati, Eşkral, ma Loha Reç, Rapçe, Postriba, Temol Şalak'tır. Malisörler, gözü pek ve cesur kimselerdir²⁴. Ancak burada Ali Saib Bey'in dokuz tane dağın ismini verdiğini görmekteyiz. İsmi vermediği dağ ise Şale Şoş'tur²⁵.

İşkodra'nın Siyasî ve İctimaî Durumu ve Acil İhtiyaçları

Bu açıklamalardan sonra "*İşkodra'nın Ahvâl-i Siyâsiye ve İctimâ'iyesi ve İhtiyâcât-ı Âcilesi*" başlığı altında İşkodra hakkında genel bilgiler vermektedir. Bu verilerde özetle şu hususlardan bahsedilmektedir: İşkodra vilayeti, coğrafi konumu itibarıyla oldukça önem arz etmekle birlikte sahip olduğu potansiyelin aksine her türlü ilerlemeden mahrumdur. Osmanlı Devleti'nde bazı vilayetler vardır ki nedendir bilinmez merkezî hükûmetin dikkatinden kaçmış bir haldedir ki İşkodra da o meyanda kabul edilebilir. Geçtiğimiz birkaç aya kadar İşkodra adeta bir "*kat'a-i meçhûl*" idi. Malisörler meselesi²⁶ bir dereceye kadar burada uyanış meydana getirdi. Buranın halkı tabiatları gereği *haşin* olmakla beraber ıslah ve idare edilmeleri zor değildir. Ancak hükûmetin tamamen lakayt davranması, yabancıların buraya da nüfuz etmesine ve bazı zararlı hareketlerin meydana gelmesine sebep oldu. Buranın halkı bugün iki şeyin tesirindedir ki bunlar *cehâlet* ve *sefalettir*. Buldukları yer her türlü tarıma elverişli olduğu halde çoğu, hayvanlar gibi otlarla, ağaç kemirmekle hayatlarını idame ettirmeye çalışırlar. Avusturya ve İtalya

22 Machiel Kiel, "İşkodra", *DİA*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 433; Ayrıca İşkodra vilayeti ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İlkay Erken, *İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2014.

23 Mustafa L. Bilge'nin Diyanet İslam Ansiklopedisi'ndeki Arnavutluk maddesinde bayrak ile ilgili şu bilgiler verilmektedir: "*Osmanlı Devleti kabilelere bayrak veya sancak vermek suretiyle onların otorite olduklarını kabul ediyordu. Bu devirde konulan sisteme göre her kabile bir bayraktarın idaresi altında bulunuyor ve bu kabileler Osmanlı ordusuna her aileden bir kişinin katılımıyla oluşturulan yardımcı kuvvetler gönderiyorlardı*". Bkz. Mustafa L. Bilge, "Arnavutluk", *DİA*, C. 3, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 386.

24 *Ali Saib Bey Layihası*, s. 1.

25 İlkay Erken, *İşkodra Vilayetinin...*, s. 67.

26 1911 Malisör, bölgede önemli bir isyan çıkartmışlardı. 1911 Malisör isyanıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Bello, *Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre Arnavutluk'ta 1911 Malisörler İsyanı*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

birbirleriyle rekabet halinde burada yaşayanları kendi nüfuzları altına almaya çalışmaktalar²⁷. Avusturya Konsolosluğu buraya senede 40.000-50.000 lira dolaylarında para aktarmakta ve bu meblağ senenin belli zamanlarında konsolos yahut piskopos ve papazlar marifetiyle yörenin önde gelenlerine ve muhtaçlara dağıtılmaktadır. Bu da zaten aç bî-ilaç olan bu *bedbaht* halkı esir hale getirmektedir. Bu iki devletin gerek merkezde gerekse kırsalda çok sayıda okul, kilise, yetimhane, hastane ve sanayi işletmeleri bulunmaktadır. Bu müesseseler, işinin ehli müdür, öğretmen ve papazlara teslim edilmiş, onlar da hizmet ettiği devletin nüfuzunu Osmanlı Devleti'nin memurlarının hâlâ görmediği, ayak basmadığı en ücra yerlere kadar genişletmeyi başarmışlardı. Yöredeki Müslümanların pek çoğu bu kimselere meyletmişlerdi, çünkü Müslümanlar, Hıristiyanlardan daha fazla cehalet ve fakr-u zaruretten pençesindeydiler. Muhtemelen bu sebeptendir ki Malisya içindeki Müslümanlardan bir kısmının *tanassur* ettiği vakidir²⁸.

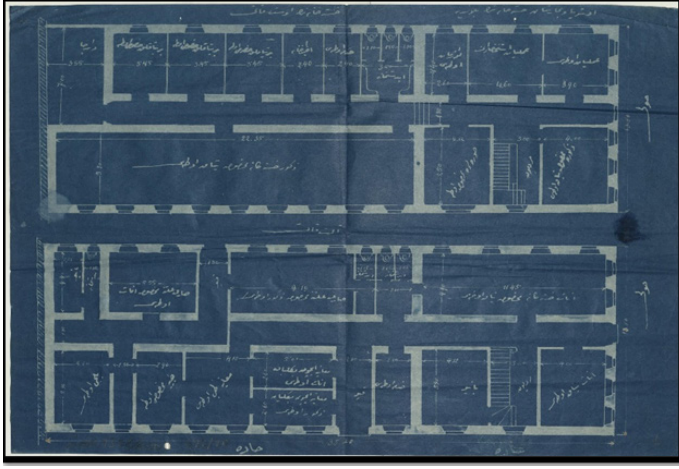
Avusturya'nın bu faaliyetlerine bir örnek olması açısından İşkodra merkezdeki Baruçe Mahallesi'nde bulunan hastane dikkati çekmektedir. Hastanenin resmi ruhsat alınmasıyla ilgili belgede gerekli ruhsatın verilmesi kabul edilirken hastanenin planı da aynı belgede yer almaktadır.²⁹ Hastanenin alt ve üst katının yerleşim planı ise şu şekildedir:

27 Avusturya, 19. yüzyılın ikinci yarısında Batı'da Alman Konfederasyonu'nu kaybetmesi üzerine özellikle 1870'lerden itibaren yönünü doğuya Balkan coğrafyasına çevirmiş ve burada hırslı bir yayılma politikası izlemeye başlamıştı. İtalya da bu dönemde birliğini tamamlamış ve sömürgecilik yarışına geç de olsa katılmıştı ve istediği topraklar Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasında kalan topraklarıydı ve doğal olarak Avusturya ile aynı bölgede hakimiyet sahasını genişletmek iki devlet arasında rekabete yol açacaktı. Bu noktada Balkan Savaşları esnasında bağımsız bir Arnavutluk devletinin kurulmasını istemekteydi ancak zayıf bir Arnavutluk istiyordu ki böyle bir durumda Arnavutluk'u kolayca ele geçirip Adriyatik Denizi'nin önemli noktası Otranto Boğazı'nın iki tarafına da egemen olarak bu denizi adeta kapalı İtalyan gölü haline getirebilsindi. Bkz. Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, s. 652, 671.

28 *Ali Saib Bey Layihası*, s. 1-2.

29 *BOA, İrade Hariciye (İ.HR)*, 422/20, leff 4, 16 Nisan 1326 (29 Nisan 1910).

Şekil 1: Baruçe Mahallesi'ndeki Avusturya Hastanesi'nin kat planlarını gösterir çizim³⁰

Arnavutluk'ta iki seneden beri devam eden hadiselerin etkisi, İşkodra havalisinde de görülmeye başladı. Müslüman ve Hıristiyan halkın Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıkları çok azalmış durumdaydı. Çıkan olaylara devletin verdiği sert tepki ve şiddet buradakileri itaatten ziyade mukavemet göstermeye itti. Çünkü yapılan muamele *ifrat-tefrit* kabilindendi. Malisörler ve bütün İşkodralılar, Karadağ'ı can düşmanı bilir ve onlarla çarpışırken birdenbire evlerini ve işlerini terk edip Karadağ'ın himayesine sığınmaları çok üzüntü vericiydi. İşkodra, uzun zaman boyunca yeterli askerî kuvvetten mahrum bırakıldığı gibi hükûmetin nüfuz ve muhabbeti birkaç tabur askerın sindirici gücü onlarda korku oluşturmamaktaydı. Şevket Turgut Paşa kumandasında, önceki sene lüzumsuz yere İşkodra'ya gelen 40-50 tabur askerın o civardaki faaliyeti ise maalesef yakıp yıkmaktan ibaretti. İki-üç ay kadar devam eden bu askerî harekât ve yakıp yıkmaya faaliyeti, herhangi bir fayda vermedi. Bu denli büyük bir kuvvetin birden İşkodra'yı terk etmesi, yapılması gereken ıslahatların maddî imkansızlıklar nedeniyle gerçekleştirilememesi halkın tekrar ayaklanmasına neden oldu. Harekât sonrasında yapılması gereken şey; halkın ihtiyaçlarını gözetmek, ihtiyaç duyulan yerlere askerî binalar yaparak içlerinde yeterli sayıda asker bulundurmak, yollar, okullar yapmak ve halka istihdam olanağı sağlamaktı. Bununla birlikte askerın bölgede olduğu müddet zarfında yapılanlarsa; nüfus sayımı, koyun sayımı ve silah toplatılmasından ibaretti ve bunların her biri halkın *ruhuna, hayatına ve menfaatine* dokunmaktaydı. Asayiş ne merkezde ne de kırsalda tesis edilemedi. Silahları toplatılarak ellerinden alınan halk, her tarafı açık olan sahillerden

30 Aynı Belge, leff, 1.

ve Karadağ'dan daha mükemmel silahlar elde etmekte hiç zorlanmadı. Çünkü Rusya ve İtalya'dan vapurlar dolusu gelmekte ve tanesi 5-10 kuruşa satılmaktaydı. Nüfus ve koynun sayımının sonucunda vergi alınmak istendi ancak buna hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar karşı çıktı.

İşbu vergiye Malisörler içinde Karadağ'a en yakın olup cesaretleriyle tanınan Hot ve Ğruda kabileleri itiraz ettiler. Karadağ da bu fırsatı ganimet bildi ve bunları Karadağ'da bulunan akrabaları marifetiyle tahrik etmeye başladı. İtalya'nın yardımlarıyla Malisörlerin Karadağ'a firarları kolaylaşmaktaydı. Oraya giden Hot ve Ğruda Malisörlerinin işlerinin sağlandığı ve kendilerine yevmiye tahsis edildiğini duyan diğer dağların halkı da Karadağ'a geçmeye başladılar. Sınırımız yerli halktan oluşan sınır bölüğü tarafından muhafaza edilmekteydi ve bunların da büyük kısmı Karadağ'a gidenele katılarak onlarla gittiler. Tuz hadisesinin sebebi işte budur. Karadağ'ın özellikle de krallık unvanını aldıktan sonra Osmanlı Devleti'ne karşı tutumu dikkat çekmektedir. Bazı devletlerden gördüğü destek sayesinde, oldukça cüretkâr hareket etmektedir. Karadağ'ın tek amacı, bu gibi olayları fırsat bilip önce Tuz havalisini ve daha sonra İşkodra'nın tamamını sınırlarına katmaktır. Çetine'deki Osmanlı elçisinin adeta bu devleti destekler biçimde yapılanlara kayıtsız kalması ise teessüf edilecek bir durumdur³¹.

Layiha yazıldığı esnada Osmanlı Devleti'nin Çetine'deki elçisi Sadreddin Bey'di. Sadreddin Bey, Hariciye Nezâreti *Evrâk-ı Umûmiye Müdürü* iken elçilik görevine 12 Mayıs 1910 tarihinde atanmıştı³². Burada bir buçuk sene kadar görev yapan Sadreddin Bey'in yerine 13 Aralık 1911 tarihinde Alfred Rüstem Bey tayin edilmişti³³. "Sadreddin Bey'in görevden alınmasında Ali Saib Bey'in görüşleri etkili olmuş mudur?" sorusuna cevap verebilmek mümkün olmasa da layihayı tarihiyle görevden alınmanın arasındaki yakınlık ilginç bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

İşkodra er geç Karadağ'ın saldırısıyla karşı karşıya kalacaktır. Onun için her şeyden önce ve derhal orada bulunan askerî kuvvetlerimizi düzenlememiz gerekmektedir. Şehrin savunulabilmesi için İşkodra merkeze altı kilometre mesafede olup daha önceden yapımına başlanılan istihkamların bir an evvel tamamlanması lazımdır. Karadağ, Boyana Nehri'ni İşkodra ile Çay Ağzı arasındaki müsait yerlerden köprülerle geçerek İşkodra-Şingın yolunu geçebilecektir. Ayrıca bir seferde yaklaşık 500 kişiyi nakledebilecek dört tane ufak vapuru da bulunmaktadır. Bu tehlikeye karşı İşkodra Gölü'nde ve

31 *Ali Saib Bey Layihası*, s. 2-4.

32 *BOA, I.HR, 422/33, leff 2, 29 Nisan 1326 (12 Mayıs 1910).*

33 *BOA, I.HR, 427/51, leff 2, 30 Teşrin-i Sâni 1327 (13 Aralık 1911).*

nehirde³⁴ işletilebilecek küçük topları bulunan birkaç vapur bulundurulması elzemdir. Olası bir savaş ilanında Karadağ'ın İşkodra mıntıkasında 30.000 kadar kuvvet sevk edeceği düşünüldüğünde; İşkodra, Kastrati ve Helim yolunun ve İşkodra-Merkut yoluyla Boyana Nehri'nin emniyette bulundurulması çok önemlidir. Sınırın Selçe'den geçerek Gosine'ye kadar açık olduğu ve Tuz sınırı da gayr-i müstahkem bulunduğu buralardaki asker sayısını arttırmak gerekmektedir. Vilayetin hiçbir yerinde düzgün yol olmadığından asker sevki ve naklinde görülen güçlük gerekenin yapılması noktasında bir uyanışa sebep olsa gerektir.

Malisör hadisesi nedeniyle İstanbul'dan gönderilen kuvvetler, üç-dört gün içinde Şingin iskelesine ulaşmıştı. Fakat orada kullanışlı bir iskelenin olmaması ve gerek Şingin-İşkodra yolunun bozukluğu, gerekse nehirde kullanılacak vapur ya da motorlu sandalların bulunmaması nedeniyle asker ve levazımat günlerce vapurlardan çıkarılamamış, İşkodra'ya sevk edilememişti. Özellikle de Tuz bölgesine asker ve malzeme sevkinde çok büyük zorluklar yaşanmaktaydı. Hem bu askerî sevkiyatları yapabilmek hem de yol yokluğundan fakr u zaruret içine düşen halkın ihtiyacını giderebilmek için öncelikle İşkodra-Şingin, İşkodra-Prizrin yolunun, akabinde Mirdita-Malisyaya ve Akçahisar-Petgra(?)³⁵ yollarının yapılması gerekmektedir. İşkodra'nın gerek İstanbul gerekse civar vilayetlerle iletişimi, sadece Leş civarından geçen Tiran telgraf hattıyla yapılmaktaydı. Mirdita eşkıyası Selçe'yi bastığında telgraf hattını tahrip etmişti ve haberleşme günlerce yapılamamıştı. Haberleşmenin yalnızca bir telle yapılmasındaki mahzur aşikâr olduğundan, İşkodra'dan Puka'ya ve oradan Prizrin'e ve Mirdita'ya merkez olacak Kuşan'a, Oroş ve Fand nahiyeleriyle Kanleb'e birer telgraf hattının acilen yapılması gerekmektedir. İşkodra Kalesi her ne kadar şimdiki harp aletlerine karşı yetersizse de *Hazret-i Fâtiḥ'in Şâhin Yuvası* olarak adlandırdığı kale, İşkodra'nın etrafıyla, Boyana ve Drin nehirlerine bir dereceye kadar hâkim olduğundan tamir ve tahkim edilmesi yerinde olacaktır. Ali Saib Bey, çoğu askerî alanda yapılması gerekenlerle ilgili görüşlerini şu cümlelerle sonlandırır: “*Askerî yetkililerin gerçekleştireceği bu gibi hususlar hakkında görüş belirtmek haddim değilse de gerekli gördüğüm bazı hususları ifade etmemden dolayı beni affedin*”³⁶.

34 İşkodra Gölü ve Boyana Nehri'yle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Öztekin, *XIX. Yüzyılda İşkodra Gölü ve Boyana Nehri (Siyasi, Ekonomik ve Uluslararası Hukuki Durumu)*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2014.

35 Her ne kadar metinde Petrga olarak verilmişse de emin olamadığımızdan ve haritalardan ilgili yeri tespit edemediğimizden metindeki yazılışını buraya vermeyi uygun bulduk.

36 *Ali Saib Bey Layihası*, s. 4-6.

Dukakin Kanunu

Ali Saib Bey'in bundan sonra değindiği konu “*Dukakin Kanunu*” idi. Kanun hakkında detaylı açıklamalar yapan tahrirat müdürü, kanunun özelliklerini ve uygulanışını şu şekilde anlatmaktadır: Malisya bölgesinde “*Dukakin*” denilen kanun geçerlidir. Bu kanun ne Bâb-ı Âli ne de mahallinde kayıtlı değilse de kanun hakkında bazı bilgiler vermek faydalı olacaktır. Elde edilen bir iki genel taahhütname ve dağ komisyonunun belirlediği kararlara nazaran cinayet ve arazi davaları hariç diğer hukukî ve cezaî konular dağ komisyonunun yetkisi altındaydı. Bu komisyona her dağ reisi dönüşümlü olarak birer kişiyle katılmakta, bir başkan ve bir de kâtip bulunmaktaydı. Reislere hükümet tarafından 10’ar kuruş yevmiye verildiği gibi başkan da 500 kuruş maaş almaktadır. Hükümet tarafından görevlendirilmiş ve ilgili dağa bağlı bir bölükbaşı da işlerin yürütülmesinden sorumluydu. Gördükleri davalardan çeşitli miktarlarda vergi almakta ve toplanan bu vergiler yine heyet arasında bölüşülmektedir. Taahhütnameye aykırı davrananlardan alınacak olan nakit ceza bedeli de heyete aittir. Öldürme, yaralama ve silah çekme suçunu işleyen kişiler, bölükbaşılardan ilgili mahalle gitmelerini müteakip 24 saat içinde teslim edilmediği veya kaçtığı takdirde, ona memleketin asayişini ihlâl etmiş gözüyle bakılarak bütün eşyası ve hayvanları müsadere edilerek evi yakılırdı. O gibilere yardım edenler, firarını sağlayanlar ve saklandığı yeri haber vermeyenler de aynı cezaya çarptırıldıkları gibi varisleri de o bayraktan sürülürdü. Katilin Osmanlı Devleti sınırları dışına çıktığı haber alınırsa, evindeki babası, erkek kardeşleri ve büyük oğulları tutuklanarak hapse gönderilir ve evleri yakılarak eşyası müsadere edilirdi. Hangi nedenle olursa olsun, para cezasına çarptırılanlar parayı ödemedikleri takdirde *ilâ-nihâye* hapiste kalırlardı. İşte özetle belli özellikler ifade edilen Dukakin kanunu medeniyete ve insanlığa sığmayacak bazı hükümler içerse de yalnız dağlardaki bayraklarda değil, bölgenin genelinde tercih edilmektedir. Burada hukukun bir an evvel yürürlüğe girmesi noktasında sulh mahkemelerinin acilen faaliyete başlaması gerekmektedir. Henüz nizamiye mahkemelerinden mahrum olan Puka ve Mirdita kazalarında birer bidayet mahkemesinin teşkili ve üyelerinin belli bir süre için yerli kimselerden seçilip atanmaları da uygun olacaktır³⁷.

Maarif

Bu başlık altında yapılan ilk tespit, İşkodra vilayetinin maarifin feyzinden mahrum olduğudur. Eğitim için oldukça önemli meblağda tahsisat verilmekteyse de bu paranın ya nereye harcandığı bilinmemekte ya da ilgili memurların yörenin ihtiyacını doğru olarak tespit edememesi nedeniyle her sene ayrılan paranın büyük kısmı boş yere

37 Ali Saib Bey Layihası, s. 6-7.

gitmektedir. Gerçi bazı köylerde eskiden kalan iptidai okulları olsa da buralarda okula dair hiçbir faaliyet görülmemektedir. Maaşları 150 kuruştan ibaret olan öğretmenler arasında Osmanlı Türkçesi'ni bilmeyenlerin sayısı çok fazladır. Zaten o maaşa daha yetenekli ve işinin ehli öğretmen bulmak da imkansızdır. Bu okulların eğitim vermektense ziyade cehalet ve zararlılık aşıladıkları şüphesizdir. İşkodra'da açılan “*dârü 'l-mu 'allimîn*”in öğretmen yetiştirmesi hedeflenmekteyse de öğretmenlerin maaşları 100-200 kuruş arasında olduğu müddetçe buraya rağbet edecek öğretmen temini mümkün değildir.

Buradaki darümualliminin yatılı okul haline getirilmesi, idadi okul sınıfının yediye çıkartılması ve Mirdita'yla Leş malisyasına yakınlığı nedeniyle Zadrime nahiyesinde, bir de İşkodra merkezinde birer yatılı iptidai mektebinin kurulması elzemdir. Bu okullara köylerden gelecek olan öğrencilere de birer-ikişer kuruş yevmiye verilerek teşvik edilmesi, eğitimle ilgili yapılması gereken önemli işlerdendir. Daha önce kararlaştırıldığı üzere Malisya'nın her bayrağında bir iptidai mektep açmak elzemdir. Şu kadar ki okullara cins ve mezhebine bakılmaksızın tayin olunacak öğretmenlere maaş verilmesi, yetenekli kimselerden seçilmesi ve hükûmetin beklentilerini telkin etmelerinin sağlanması gerekmektedir. Ali Saib Bey'in şahsî kanaatine göre İşkodra'da büyük ölçekli bir sanayi mektebinin açılması şu anda var olan idadi mektebinden daha fazla faydalı olacaktır. Sebebi ise; halkın cehalet ve fakirliği nedeniyle çocuklarının senelerce okul derslerini takip edebilmeleri mümkün olmadığı gibi veliler de sekiz-on senelik bir eğitimin evlatlarına sağlayacağı faydayı takdirden acizdirler. Çünkü veli, çocuğunu okula göndermek-tense dağdan odun kesip getirmek, koyunlarını otlatmak, çift sürmek ya da hizmetçiliğe vermek gibi gelir getiren işlerde kullanmayı tercih etmektedir. Bunun için bir sanayi mektebi açılması ve parasız olarak öğrenci alması durumunda, bir yandan kendilerine rüştiye derecesinde ders gösterilmesi diğer yandan da ileride geçimlerini sağlayacak bir sanatın öğretilmesi mümkün olabilecekti. Sanayi mektebine devam edecek öğrenci hem yevmiye alacak hem de ürettikleri üründen pay alacak ve yedi sekiz senede elinde epey bir parayla mezun olarak, bu parayı sermaye yapıp kendi işlerini kurabileceklerdi³⁸.

Aslında Ali Saib Bey'in raporunda belirttiği bu hususlar, birkaç ay evvel İşkodra maarif meclisi müdürlüğü tarafından ifade edilmişti. Şöyle ki; İşkodra Valisi 20 Temmuz 1911 tarihinde İşkodra maarif müdürlüğünün 17 Temmuz 1911 tarihli takririne atıf yaparak buradaki darümuallimin okulunun yeni eğitim öğretim yılında yatılı hale getirilmesi, bunun için İstanbul Darümuallimin Rüştiyesi'nden iki daimî öğretmenin daha atanması gerektiğini ifade etmekteydi. Ali Saib Bey'in maaşların azlığı konusuna da bu

38 Ali Saib Bey Layihası, s. 8-9.

yazıda değinilmekte, öğretmenlerin 150'şer kuruş olan maaşlarının 500 kuruşa çıkartılmasının gerekliliğinden bahsedilmektedir³⁹.

Nafia

Ali Saib Bey, İşkodra'nın nafia hizmetleriyle ilgili çok olumsuz görüşlere sahipti. Görüşlerini aktarmaya; “*Nâfi 'a denilince insanda gayr-i ihtiyârî bir te'essür uyanmak kâbil olamıyor*” ifadeleriyle başlayan tahrirat müdürü köyler ve kasaba yollarını bir tarafa bırakın merkezdeki caddelerin bile geçilemeyecek bir halde olduğunu ifade etmektedir. Nafia Nezâreti, İşkodra gibi unutulmuş yerlere gönderdiği tahsisat sorunlara çözüm bulmaktan daha çok “*def-i belâ*” kabilindendi. İşkodra'da nafia adına yapılmakta olan tek iş, senelerden beri yapımı devam eden İşkodra-Şingin yoludur. Yolun tamamı 46 kilometre olup, merhum Mustafa Âsım Paşa zamanında yapımına başlandığı halde hâlen tamamlanamamıştır. İnşaat mevsiminin geçmesinden sonra verilen az miktarda tahsisat ile bir senede yolun bir-iki kilometresi yapılmakta, fakat bir sonraki seneye kadar yapılan yer de sellerden harap olup gitmekteydi. Çok şükür yolların genel olarak yapılması için verilen büyük tahsisat ile bu yol da 1327 senesi sonuna kadar tamamlanmak üzere geçen sene bir şirkete ihale edilmişti. Çok sayıda müracaat olması üzerine şirket memurları iki-üç ay önce İşkodra'ya ancak gelebilmişler ve belki de henüz ancak profil düzenlemeye vakit bulabilmişlerdir. Yol yapabilmek için para gerekmede, gerektiği kadar para istemek de yapılacak yolun güzergahını tayin edip harita ve profillerini zamanında düzenlemekle olmaktadır. Mülkiye, askeriye ve belediyenin her türlü işine tayin edilen bir mühendisle bir kondüktör bu kadar yoğunluk arasında ne profil çıkarmaya ne de keşif defteri hazırlamaya zaman bulamamakta ve böylece nafia işleri için ayrılan paralar da heba olup gitmektedir. İşkodra'daki yol problemi diğer yerlerden çok fazlaydı. Öyle ki kaza merkezlerine bile yük ve binek hayvanıyla gitmek neredeyse imkansızdı. Buraya aylık 4.500 kuruş maaşla Fransa'dan gelen kondüktörlerden tayin edilen bir mühendis muavini varsa da bu kişiyi memurdan saymak doğru değildir. Zira kendisi ne zaman bir yolun keşfi ya da inşasıyla görevlendirilse ya mevkiin sarplığını ya da halkının haşinliğini bahane etmekte, bu gibi yerlere gitmek için taahhütte bulunmadığını söyleyerek görevden kaçmaktadır. Bu halile, mühendis muavininin varlığıyla yokluğu eşittir. Maaşı, yevmiye ve harcırahıyla neredeyse 6.000 kuruşu bulan bu kişiye karşılık hiç olmazsa Osmanlı tebaası bir-iki mühendis ve bir-iki kondüktör istihdamı daha yerinde olacaktır⁴⁰.

39 BOA, *Dahiliye İdare (DH.İD)*, 139/1, leff 5, 7 Temmuz 1327 (20 Temmuz 1911).

40 *Ali Saib Bey Layihası*, s. 9-10.

Ali Saib Bey'in yabancı kondüktör, mühendis ve mühendis muavinleri için kullandığı bu olumsuz ifadelerin elbette doğruluk payı vardır ancak resmî belgelere yansıyan bazı olaylar, Osmanlı Devleti vatandaşı olan görevlilerin de işlerini yaparken çok zorlandıklarını göstermekteydi. Layihanın yazıldığı tarihten üç gün önce, İşkodra mühendislerinden Kadri Efendi şu hususlara değinmekteydi: İnşasına devam ettiğimiz İşkodra-Tuz yolunda çalışırken yüzden fazla sayıda olan Kopluk Malisörleri silahlarıyla üzerimize hücum etti. Çalışanlardan çok sayıda kişi yaralandı ve tedavi için merkez vilayete döndüler. Yakın köylerden çalışacak işçi temini ve bir daha böyle müessif olayların olmaması için gereken tedbirlerin alınması gerekir⁴¹. Nafia Nazırı'nın durumu Sadaret'e bildirmesinden bir gün sonra, Sadaret Müsteşarı tarafından Dâhiliye Nezâreti'ne durum bildirilerek, gerekli tedbirlerin bir an evvel alınmasını istendi⁴². İşkodra Valisi de 20 Kasım 1911 tarihi itibariyle olaylara karışan Kopluk Malisörlerinin “*usûl-i cibâle*” göre cezalandırıldığı ve asayişin sağlandığını bildirdi⁴³. Ancak 14 Ocak 1912 tarihinde İşkodra Valisi Nedim Paşa tarafından gönderilen şifre yazıda, Ali Saib Bey'in sürekli değindiği mahallî dili bilmemenin bu olaya neden olduğu ortaya koyulmaktaydı ki mühendis Kadri Efendi yerel dili bilmediğinden, kendisinden iş istemeye gelen kalabalıklı aralarında çıkan anlaşmazlık neticesinde olayların patlak verdiğini ifade etmekteydi⁴⁴.

İşkodra tabiatı itibariyle çok zengin göl ve nehirlerle çevrilidir. Bölgenin gelişimi için bulunmaz nimet olan bu doğal kaynaklardan yeterince faydalanılmadığı gibi İşkodra bu göl ve nehirlerin taşması nedeniyle zarara uğramaktadır. Drin, Boyana ve Mat nehirlerinin her biri seyr-i sefaine ve elektrik üretimine uygun nehirlerdir. Ancak nehir yataklarının taşkınlara karşı setleri olmadığından, her sene bahar mevsiminde taşarak pek çok yeri, özellikle de Zadrime bölgesini tahrip etmekte, zaten durumları kötü olan halkı perişan etmektedir. Nafia Nezâreti'nin İşkodra vilayetinde yapması gereken hizmetlerden ilki, bu nehirlerin temizlenerek yataklarından taşmasının engellenmesidir. Bunun için harcanacak paranın, suların istilasından kurtarılacak olan arazilerden elde edilecek olan gelirle tazmini mümkündür. Küçük vapurlar kışın İşkodra iskelesine kadar gelip gittikleri halde, suların çekildiği zamanlarda Çay Ağzı denilen mevki geçememekte ve bütün nakliye *Londra* adı verilen kayıklar vasıtasıyla çok zor bir şekilde yapılmaktadır ki bu sıkıntıyı gidermek için *tarak vapuru* gerekmektedir. Burada bir nehir idaresi kurulsa ve bir-iki küçük vapur satın alınarak Şingin-İşkodra arasında sefer düzenlense hem bölge hem de genel olarak ülke için çok faydalı olacaktır⁴⁵.

41 BOA, (DH.İD), 25/9, leff 6, 1 Teşrin-i Sâni 1327 (14 Kasım 1911).

42 Aynı Belge, leff 7, 2 Teşrin-i Sâni 1327 (15 Kasım 1911).

43 Aynı Belge, leff 12, 8 Teşrin-i Sâni 1327 (21 Kasım 1911).

44 Aynı Belge, leff 19-1, 1 Kânûn-ı Sâni 1327 (14 Ocak 1912).

45 Ali Saib Bey Layihası, s. 11.

Ali Saib Bey'in bu fikirlerinin de ilerleyen süreçte hayata geçtiği görülmektedir. Ticaret ve Ziraat Nezâreti'nden Sadaret'e gönderilen 25 Mayıs 1912 tarihli belgede, İşkodra'da yapılması kararlaştırılan ıslahat çerçevesinde Şingin-Obot arasında iki, Obot-İşkodra⁴⁶ arasında iki ve İşkodra Gölü'nde seyrüsefer yapmak için iki olmak üzere toplam altı adet istimbotun temininin istendiği ifade edilmekteydi. Yazının devamında, hâlihazırda İşkodra'da iki vapur bulunduğu, vapurlardan birinin Boyana Nehri'nde seyrüsefer etmek için İngiltere'ye sipariş edilen bir vapur, diğerinin ise *Haliç Dersa'âdet Şirketi*'nden satın alınan ve Boyana Nehri'nde askerî hizmette kullanılmakta olan vapur olduğu belirtilmektedir. Bu vapurların altıya çıkartılabilmesi için; Obot-Şingin arasında işletilecek olan ve ikisi denize mukavemet edebilecek büyüklükte olması gereken dört geminin satın alınması ve yanaşacakları iskelelerin inşası için 30.000 lira gerekmekteydi. Bu paranın temini için gerekenlerin yapılması da Ticaret ve Ziraat Nazırı tarafından istenmekteydi⁴⁷.

Ali Saib Bey'in İşkodra Gölü'nde çalışmalar yapmak üzere bölgeye gelmesini istediği tarak vapuru hakkında Sadaret tahrirat kaleminden Bahriye Nezâreti'ne gönderilen bir yazı; vapur taleplerinin mayıs ayından önce de olduğunu ortaya koyarken, göldeki seyrüsefer faaliyetleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi vermektedir. Belgede özetle şu bilgilere yer verilmekteydi: Büyük kısmı Osmanlı Devleti'ne ait olan İşkodra Gölü'nde sadece Karadağ'a ait vapurların seyrüseferde bulunmakta ve şehirle Şingin arasındaki nakliye, Karadağ ile Macar devletlerine ait iki şirket vasıtasıyla yapılmaktaydı. Bu da merkez sancağa bağlı Tuz kazası halkının her zaman vapur bulamamasına; İşkodra'ya çoğunlukla Podgoriça ve Karadağ yoluyla gidip gelmelerine neden olmaktaydı. Bu nedenle Seyrüsefain İdaresi tarafından İşkodra'da bir acente kurularak Şingin-Obot arasında işlemek üzere iki ve seyrüsefer için olmak üzere dört ufak vapurun ve Obot-İşkodra arasında işlemek üzere 20-30 santimetre su çeker iki ufak nehir istimbotunun ve Boyana Nehri'nin temizlenmesi için bir tarak vapurunun tahsis edilerek gönderilmesi gerekmektedir⁴⁸.

Berlin Antlaşması gereğince iç sularda “kabotaj” uygulanması yasak olduğu halde⁴⁹ mahallî idarenin göz yumması nedeniyle Boyana Nehri'nde “*Loyd*” ve “*İtalya*” şirketleri, Karadağ bandırasıyla teklifsiz bir şekilde kabotaj uygulamaktaydı. Ticarî nakliyenin ve asker sevkîyatının tamamı bu iki şirketin elindeydi. Orada bir “*İdâre-i nehriye*” tesis

46 Bu hat üzerinde seferler yapılmakta ancak bu seferler İtalyan Polya vapur şirketi tarafından gerçekleştirilmekteydi. Bkz. *BOA, BEO*, 3894/291989, 28 Nisan 1327 (11 Mayıs 1911); *BOA, BEO*, 3894/291989, 2 Mayıs 1327 (15 Mayıs 1911).

47 *BOA, BEO*, 4049/303603, leff 2, 12 Mayıs 1328 (25 Mayıs 1912).

48 *BOA, BEO*, 4025/301874, 28 Mart 1328 (10 Nisan 1912).

49 Berlin Antlaşması'nın 29. maddesi bu su yolları üzerinde bir “*Serbest-i ihtilat*” hükmü getirmekteydi ki bu da her iki devletin kabotaj hakkının olmadığını göstermektedir. Bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1953, s. 416.

edilip bir iki küçük vapur satın alınarak Şingin-İşkodra arasında işletilirse hem kurulan idare hem de devlet için çok büyük fayda sağlanmış olurdu. Mirdita'nın önemi son zamanlarda yaşanan olaylarla birlikte daha da açığa çıktığından, Seliçe'den Zaderima ve Mid ve oradan da Kuşan ve Orosna'ya kadar geçilmez olan yol ve köprülerle Tuz ve Puka yollarının ulaşımına bir an evvel açılması ve yapımına başlanan Akçahisar-Petgra(?) yolunun da tamamlanmasına gayret edilmesi gerekmektedir⁵⁰. Akçahisar-Petgra(?) yolunun yapımına aslında çok zaman önce başlanmıştı. Konuyla ilgili Akçahisar Belediye Başkanı Hüseyin'in "*İşkodra vilâyeti Draç sancağı dâhilinde Akçahisar kazâsının ahâlîsi nâmına*" ifadesiyle imzalayıp Dahiliye Nezâreti'ne gönderdiği 1 Mayıs 1911 tarihli telgrafta; "*şimdiye kadar kazâmızda bir metre şose yol yapılmadığı*" ifadelerini kullanmakta ve Akçahisar-Petgra(?) yolunun güzergâhının dört sene önce yapıldığı ve işe başlanmasına rağmen yarım kaldığı bildirilmektedir⁵¹.

Ali Saib Bey'in üzerinde önemle durduğu nehirlerin temizliğiyle ilgili layihanın kalemeye alındığı tarihten iki ay kadar sonra, 31 Aralık 1911 tarihinde Sadareten Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen yazıda; Boyana ve Drin nehirlerinin mecralarının temizlenmesi ve İşkodra Gölü'ndeki çalışmalarla ilgili teşebbüslerin bir an evvel gerçekleştirilmesiyle ilgili daha önceden bazı şartlar çerçevesinde düzenlenen mukaveleye binaen gerekli keşfi yapmış olan Reji Jenral şirketinin tebliğ tarihinden itibaren 15 gün içinde taahhütnamesini vermesini aksi halde yeniden ihaleye çıkılacağı belirtilen bildirilmektedir. Bunun üzerine söz konusu şirket, taahhütnameyi vererek gerekli incelemelerde ve bulunmak üzere bölgeye Mösyö Kapin'i gönderdi. Ancak Mösyö Kapin, İşkodra'da asayişin sağlanamayacağı hakkında bir raporla geri döndü. Yapılan müzakerelerde şirket vekili Mösyö Kapin'in bu raporunun yalnızca ilgili nehirlerin temizliği gibi işleri değil demir yolu yapımı gibi bölgeyi birinci derecede ilgilendiren diğer yatırımları da olumsuz etkileyeceğini ifade etti. Sadrazam, konuyla ilgili gerekenin yapılması hususunu Dâhiliye Nezâreti'ne ifade etti⁵².

Ahvâl-i İnzibâtiye/Asayiş⁵³

Her yerde olduğu gibi İşkodra'da da hükûmetin asayiş noktasındaki tek dayanağı zabıtalardır. Önceden jandarmaların maaşları günlük geçimlerini bile karşılayamayacak kadar azdı ve çoğu zaman bu maaş da ellerine geçmezdi. Meşrutiyetin ilanıya beraber bu konuda iyileştirmeler yapılmışsa da bu iyileştirmelerden faydalananların sayısı

50 *Ali Saib Bey Layihası*, s. 11-12.

51 *BOA, DH.İD*, 44/29, leff 1, 18 Nisan 1327 (1 Mayıs 1911)

52 *BOA, DH.İD*, 25/9, leff 17, 18 Kânûn-ı Evvel 1327 (31 Aralık 1911).

53 Layihada bu başlık olmayıp başlık kısmında kısa çizgi bulunmaktadır. Konuya binaen isim tarafımızca konulmuştur.

sınırlıydı ve bu maaş alamayan ya da iyileştirme yapılmayan kişiler hükûmete karşı bir hareket içine girdiler. Burada yörenin her türlü işinde karar alıcı organ olan idarenin, bir jandarma askerini taltif etme ya da yer değiştirmeye veya bir mahalle sevk etmeye yetkileri yoktur. Özellikle de mülkî memurlara eskiden az da olsa gösterilen hürmet şu anda hiç yoktur. Vali, mutasarrıf ve kaymakamlar hiçbir iş yapmayı yalnızca mülkî idarenin varlığını yok sayan jandarma kumandanlarını idare edebilseler kâfidir. Jandarmaların genç ve eğitilmiş olmasındaki fayda inkâr edilemez. Ancak İşkodra'da belli bölgelerde görevlendirilecek jandarmaların yerli halktan seçilmesi ve mahallî dili konuşabilmesi gerekmektedir. Selânik'ten gönderilen jandarmalar ise hemen tamamı çocuk yaşta ve bölgenin ne yaşayış tarzını ne de konuşulan dilini bilmemekteydiler. Bundan dolayı da işlerini yapamamakta ve belki de gittikleri yerden hakaret edilerek geri dönmekteydiler. Bu gibi hareketlerin önüne geçebilmek için bu jandarmaların yanına bir de tercüman vermek gerekir ki bu usulün menfi sonuçları olduğu daha önceki deneyimlerle açıktır. Zabitanın etkisinin olmaması nedeniyle hemen her işte asker istihdamına, cebr ve şiddet göstermeye ihtiyaç duyulmaktaydı ki bu askerî disipline halel getireceğinden bir an evvel zabitanın görev yapabilen bir hale getirilmesi gerekmektedir. İşkodra Gölü'nün ve Boyana Nehri'nin ve Draç'a kadar olan sahilin tamamında ne karantina ne de inzibat bulunmamaktadır. Bu sahiller her türlü kaçakçılığa açık durumdadır. Arnavutluk bölgesine gelen silahların büyük kısmı İşkodra sahilinden getirilmektedir. Sahilin uygun yerlerinde ve bir diğerine yardım edebilecek mesafede birer gözetleme kulesi inşa edilmesi, bu kuleler arasında telefon hattıyla bağlantı kurulması ve bir-iki küçük vapur ve motorlu sandallarla sahilde daimî surette devriyeye çıkılması asayişin sağlanması noktasında önem arz etmektedir⁵⁴.

Ziraat

İşkodra'nın arazisi oldukça bereketlidir ve her türlü hububat yetiştirilebilir. Ancak tarım yöntemleri eski usulde yapıldığı ve halk da maddî imkânsızlık içinde olduğundan, yeni tarım aletlerini alarak yeni usulde tarım yapmak bir yana tohum tedarikinde bile zorlanmaktadırlar⁵⁵. Yörenin verimli arazisinden istenilen seviyede faydalanabilmek için vilayet merkezindeki ziraat bankasının sermayesini arttırmak, Seliçe, Tuz ve Şayak kazalarında da ziraat bankası şubesi açmak yerinde olacaktır. Halkın kendi parasıyla ziraat araç-gereç alamayacağı aşikâr olduğundan, vilayetin uygun yerlerinde depolar

54 *Ali Saib Bey Layihası*, s. 12-13.

55 Bölgedeki bu sıkıntılar önceki yıllardan beri devam etmekteydi İşkodra Valiliği'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 5 Mart 1909 tarihinde gönderilen telgrafta Kavaye'ye gönderilen paranın yetmeyeceği, yemeklik için hemen 2.000 lira ve mevsimi geçmeden tohumluk için de yeterli miktarda paranın gönderilmesi gerekliliği vurgulanmaktaydı. Bkz. *BOA, DH.MKT*, 2766/93, leff 1, 20 Şubat 1324 (5 Mart 1909).

kurarak gerekli aletleri halka taksitle satılması, bir-iki ziraat öğretmeninin bölgeye tahsisi ve bir de numune tarlası kurulması ziraatın gelişmesi adına çok faydalı olacaktır⁵⁶. Ali Saib Bey'in numune tarlası fikrinin hayata geçtiğini görmekteyiz. Konuyla ilgili mazbatada, İşkodra'da bir numune çiftliği kurulmasının kararlaştırıldığı ve bunun için gerekli olan 500.000 kuruşun Ticaret ve Ziraat Nezâreti'nin 1912-1913 yılı bütçesine eklendiği görülmektedir⁵⁷.

Ali Saib Bey'in “*Allah'ın Osmanlı Devleti'ne bahşettiği doğal zenginliklerden birisi*” olarak nitelendirdiği, İşkodra vilayetinin pek çok yerinde bulunan büyük ve eski ormanlar, maalesef ki ne korunabilmiş ne de onlardan istifade edilebilmiştir⁵⁸. 80.000 hektar genişliğinde 40 kadar büyük ormana sahip olan vilayette, eğer bunlar hakkıyla işletilebilirse devlete ne kadar büyük fayda sağlayacağını izaha lüzum yoktur. Bu ormanlardan istenilen seviyede yararlanabilmek için yapılması gerekenler özetle şunlardır: Öncelikle sahillere doğru yol yaparak belirli birkaç yere dekovil hattı kurmak gerekir. Bazı ormanlarda bulunan ve her metreküpe 45-50 kuruş arasında vergi vermeyi taahhüt eden birkaç kişiden başka kimsenin bu işe girmemesinin sebebi anlaşılammaktadır. Mevcut ormanların hiç olmazsa en büyüklerinin krokisi çıkarılsa ve işlettilirse çok iyi olur, ancak Orman Nezâreti bu konuyla maalesef ki hiç ilgilenmemektedir. Hâlihazırda 1.000.000 metreküp dolaylarında orman ürününün olduğu tahmin edilen vilayette, bu ormanlardan hakkıyla faydalanıldığından ülkeye büyük katkısı olacağı açıktır. Vilayet maden bakımından zengin olmakla beraber, bunları ortaya çıkarmak gerekmektedir⁵⁹.

Mülkî Teşkilât

İşkodra'da mevcut kazalara ilaveten, merkez vilayet ile Eşkral nahiyesinde birer kaza teşkili ve bağlı köylerinin belirlenmesi hakkında önceden bir proje düzenlenerek Bâb-ı Âli'ye takdim olunmuştu⁶⁰. Malisör meselesi nedeniyle nahiye teşkilatının buraya özgü bir şekilde yeniden düzenlenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştı. İşkodra vilayeti, mevcut durumuyla Draç sancağıyla sekiz kazadan ve altı nahiyeden ibarettir. Malisya dahilinde bulunan nahiyeler ise; Hot, Kastrati, Kelmend, Reç ve Loha, Şale ve Şoş ve

56 *Ali Saib Bey Layihası*, s. 13.

57 *BOA, MV, 227/89*, 1 Nisan 1328 (14 Nisan 1912).

58 İşkodra ve Rumeli coğrafyasındaki diğer yerlerde bulunan ormanlarla ilgili bkz. Ahmet Başkan, *1876-1909 Balkan Vilayetlerindeki Ormanlar ve Ormanlık Faaliyetleri*, Bitlis Eren Üniversitesi Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis 2016.

59 *Ali Saib Bey Layihası*, s. 13-14.

60 İşkodra'da Nahiye teşkilatıyla ilgili düzenlemelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İlkay Erken, “İşkodra Vilayeti'nde Nahiye İdaresi'nin Uygulanması (1868-1912)”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler'de Akademik Araştırmalar-1*, ed. Mehmet Yavuz Erler-Abdullah Şevki Duymaz, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2018, s. 185-200.

Eşkral'dır. Bu nahiyelere ilave olarak, Mirdita'nın Oroş ve Fand bayraklarında ve Puka kazasının Karacadağ ve Akbale bayraklarında birer nahije kurulması gerekmektedir. Karacadağ ve Akbale'nin ikinci sınıf müdürlük statüsüne alınması için 1325 senesinde irade çıktıysa da bugüne kadar tahsisat verilmedi⁶¹. Bunun yanında Oroş ve Fand bayraklarının nahiyeye çevrilmesi hakkında da yazışmalar çok sayıdadır. Malisya'daki nahiyelerin müdürlüğüne ilgili nahije bayraktarlarının tayini kararlaştırılmışsa da bu görevi yapabilecek bayraktar yok gibiydi. O kişilerden müdür tayin etmek zarardan başka bir şey getirmeyeceği gibi kendi aralarındaki rekabetten kavga çıkartacaktır. Bu uygulama yerine, buralara İşkodralı Müslüman ya da Hıristiyanlarından yörenin diline aşina olan kimseler tayin edilmeli ve her nahiyenin bayraktarları da müdür yardımcısı olarak atanmalıdır. Bununla birlikte dağ reislerinin de bir şekilde taltif edilmesi gerekeceğinden, bu kimseler de her nahiyede oluşacak meclislerin üyeliklerine 100 kuruş maaşla getirilmelidir. Nahiyelerden başka, Mirdita, Puka ve Tuz kazaları idare meclis üyelerine de 200'er kuruş maaş verilmesi çok olumlu etki yapacaktır⁶².

İşkodra'ya Tayin Olunacak Memurların Durumu ve Memurlar Hakkında Hükûmetin Yapması Gereken Muamele

İşkodra'ya bir memur tayin edilir edilmez gerek ihtiyaç malzemelerinin pahalı olması gerekse mevkiinin zorluğu nedenleriyle oradan geri dönmeyen yollarını aramaya başlamaktadırlar. İşkodra gibi zor bir coğrafyada çalışacak ve yöreye vâkıf olmayan memurların bir-iki sene içinde dahi yöreye alışıp halkın ihtiyaçlarına cevap vermesi beklenemez. Yapılması gereken şey, oraya tecrübeli, iyi ahlâk sahibi ve mümkün mertebe mahallî dili bilen memurlar tayin etmektir. Bu memurlara geçimlerini sağlayacak maaşlar verilmeli ve memuriyetleri mümkün olan en uzun süre devam ettirilmeye çalışılmalı, terfileri geçirmeksizin yapılarak iki senede bir nakit ödülle taltif edilmelidir.

Burada yapılacak önemli faaliyetlerden birisi de mevcut memurlardan ehil olmayanları başka yere tayin ederek yerlerine yukarıdaki özelliklere sahip memurlar getirmektir. Valilerin memurlar hakkındaki olumlu ya da olumsuz görüşleri dikkate alınmalıdır. Avusturya Konsolosu'nun burada senede 40.000-50.000 lira kadar para harcadığı dikkate alındığında, halkı kendine bağlamak için paradan daha etkili bir araç olmadığından İşkodra'ya hiç olmazsa 2.000 lira kadar para verilmelidir⁶³.

61 İlgili yerlerin ikinci sınıf nahije statüsüne getirilmesi Ali Saib Bey'in belirttiği 1325 yılında değil, bir sene sonra 1326 yılında olmuştu. Bkz. *BOA, I.DH*, 1481/1, leff 2, 30 Mart 1326 (12 Nisan 1910).

62 *Ali Saib Bey Layihası*, s. 14-15.

63 *Ali Saib Bey Layihası*, s. 16.

İşkodra'da Takip Edilecek Siyaset

Hemen bütün Arnavutluk bölgesinde olduğu gibi İşkodra vilayetinde de halkın neredeyse tamamı hükûmete karşı bir tavır içerisinde. Bölge halkı tabiatı gereği şiddetle yola gelmeyeceği gibi gereğinden fazla yumuşaklıkla da istenilen netice elde edilemez. O bölgede bulunacak üst düzey devlet görevlileri, vakar ve azametlerini göstermeli, rastgele yumuşak hareketlerde bulunmamalı ve itidalden ayrılmamalıdır. Müslüman halkın ve onlardan daha fazla Hıristiyanların gönlünü almaya çalışmalıdırlar. Malisörler, Karadağ'dan döndükten sonra çok şımarıklarından, bu gibilere fazla yüz verilmemeli, ancak içlerinde devlete sadakat gösterenler bir işle görevlendirilmeli ya da küçük hediyelerle taltif edilmelidir. Üç-dört işinin ehli ve iyi maaş verilen seyyar doktor temin edilerek bölgeye gönderilmeli ve bu doktorlar sürekli köyler ve dağlarda göreve çıkarak hem yöre halkından hasta olanları tedavi etmeli hem de devletin propagandasını yapmalıdırlar.

İşkodra'daki konsolosların başvuruları kolaylaştırılmalı ancak usule uygun olmayan isteklerde bulunmalarının alışkanlık haline getirilmesi önlenmelidir. Konsolos tercümanlarının kimseye hissettirilmeksizin elde edilmesine çalışılmalıdır. Hıristiyan halk arasında papazların nüfuzu çok etkili olduğundan, ara sıra din adamlarına hediye ve ikramda bulunulmalıdır. Kasabalardaki ulemadan bazılarını belli zamanlarda Müslüman köylerine göndererek halkın devlete ısındırılması noktasında tavsiyelerde bulunması sağlanmalıdır. Müslüman ve Hıristiyanların kanaat önderlerini tanıyıp, onlar aracılığıyla devletin oradaki nüfuzu sağlamlaştırılmalıdır. Senede 1.000 liralık zahire alınarak muhtaç durumda bulunan ailelere az da olsa verilmelidir⁶⁴. Layihanın tarihinden hemen bir ay sonra böyle bir yardımla ilgili bir yazışma, devletin maddî olarak orada bulunan fakir halkı desteklediğini göstermektedir. 25 Kasım 1911 tarihli yazıda, bölgedeki Malisör olsun olmasın fakir halka verilmek üzere 50.000 lira tahsisat ayrıldığı görülmektedir. Yazının devamında, Malisörler için İşkodra vilayetine şimdiye kadar 50.000 lira gönderildiği ifade edilmekte, yöre halkında bu paranın peyderpey verildiği ve halkta herhangi bir huzursuzluğun görülmediği tespiti yapılmaktadır⁶⁵.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde genç yaşta başladığı memuriyet hayatında değişik görevlerde hizmet eden Ali Saib Bey, uzun süre tahrirat müdürlüğü ve bir ara vali vekilliği yaptığı İşkodra'da önemli hizmetlerde bulundu. Malisör meselesinde gösterdiği yararlılık üzerine

64 *Ali Saib Bey Layihası*, s. 17-18.

65 *BOA, HR.SYS*, 150/7, leff 1, 12 Teşrin-i Sâni 1327 (25 Kasım 1911).

“İşkodra Heyet-i Tahkikiyesi”nin başkanı ve Suriye Valisi Müşir Mehmed Kâzım Paşa tarafından özel olarak davet edilerek yanında göreve gitmesi de buna delalet etmektedir. Ali Saib Bey’in yazmış olduğu bu layihayı küçük yaşlardan itibaren devletin çeşitli kademelerinde ve ülkenin çok değişik bölgelerinde görev yapması neticesinde oluşan tecrübenin bir sonucu olarak değerlendirmek gerekir. Layiha incelendiğinde, bölgeye ve bölge insanına hakimiyeti ortaya çıkmaktadır. Yöre sakinleriyle ilgili: “bölge halkı tabiatı gereği şiddetle yola gelmeyeceği gibi gereğinden fazla yumuşaklıkla da istenilen netice elde edilemez” ifadesi bu noktada dikkati çeker. Bölgede yapılan askerî faaliyetlerdeki orantısız güç kullanımını eleştirebilmesi, doğru bildiğini söyleme noktasında herhangi bir çekince göstermediğini ortaya koymaktadır. Merkezî hükûmeti de mahallî unsurları da açıkça eleştirmekten geri kalmaz. Eğitim, ziraat ve bayındırlık noktasındaki teklifleri, aslında yapılması gerekenlerle ilgili maddî kaynak sorununun ne kadar önemli olduğunu ortaya çıkarması açısından önem taşır. O, tespitleri yaptığı gibi bu tespitleriyle ilgili teşhislerde de bulunmaktadır. Layihada üzerinde durulan ve yapılması tavsiye edilen önerilerden bazılarının kısa süre sonra resmîyete kavuşması, layihanın doğru noktalar üzerinde durduğunu göstermektedir. Yapılan önerilerin yerine getirildiği hususlar arasında numune tarlası oluşturulması, fakir halka maddî destekte bulunulması gibi olaylar bulunurken eğitim noktasında üzerinde önemle durduğu sanayi mektebinin faaliyete geçmediği anlaşılmaktadır. Burada, layihada belirtilen hususlardan yerine getirilemeyenlerle ilgili aslında Osmanlı Devleti’nin girişimde bulunmak istediği ancak maddî imkansızlıkların buna müsaade etmediği görülmektedir. Layiha, özelde İşkodra’nın genelinde ise Rumeli bölgesinin Osmanlı Devleti’nin elinden çıkmasıyla ilgili de bilgiler vermektedir. “Müslüman ve Hıristiyan halkın Osmanlı Devleti’ne olan bağlılıkları çok azalmış durumdadır ifadesi” oradaki insanların aidiyet duygularının derecesini gösterirken; Karadağ, Avusturya ve İtalya devletlerinin de bölgede gerek yaptıkları yatırımlarla gerekse karışıklık çıkartarak burayı Osmanlı Devleti’nden ayırmak için her türlü yol başvurduğu görülmektedir. Tüm bunlara rağmen Ali Saib Bey, İşkodra’nın daha iyi nasıl yönetilebileceği ve mevcut sorunlarının nasıl giderilebileceğiyle alakalı kafa yorarak bunu layihasında ayrıntılı bir biçimde açıklamaktadır. Ancak neticede ne bu layiha ne de Osmanlı Devleti’nin çabaları da sonuç vermeyecek ve Balkan Savaşları neticesinde İşkodra elden çıkacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Ali Saib Bey Layihası, 16 Teşrin-i Evvel 1327 (29 Ekim 1911).

1.1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)⁶⁶

Bâbîâli Evrak Odası (BEO)

Dahiliye İdare (DH.İD)

Dahiliye Mektubi (DH.MKT)

Dahiliye Mütenevvia (DH.MTV)

Dahiliye Defterler (DH SAİD.d)

Dahiliye Şifre, (DH ŞFR)

Hariciye Siyasi, (HR.SYS)

Haritalar, (HRT.h)

İrade Dahiliye (İ.DH)

İrade Hariciye (İ.HR)

Meclis-i Vâlâ (MV)

2. Araştırma Eserler

Akyıldız, Ali: *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, İstanbul, Eren Yayınları, 1993.

Armaoğlu, Fahir: *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

Başkan, Ahmet: *1876-1909 Balkan Vilayetlerindeki Ormanlar ve Ormancılık Faaliyetleri*, Bitlis Eren Üniversitesi Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis 2016.

Bello, Hasan: *Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre Arnavutluk'ta 1911 Malisörler İsyanı*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

Bilge, L. Mustafa: "Arnavutluk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, ss. 383-390.

Erim, Nihat: *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih* Metinleri, C. 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1953.

66 Faydalanılan belgelerin numaraları ve leffleri dipnotlarda belirtilmiştir.

- Erken, İlkey: *İşkodra Vilayetinın İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2014.
- Erken, İlkey: “İşkodra Vilayeti’nde Nahiye İdaresi’nin Uygulanması (1868-1912), *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler’de Akademik Araştırmalar-1*, ed. Mehmet Yavuz Erler-Abdullah Şevki Duymaz, Ankara, Gece Kitaplığı Yayınları, 2018, ss. 185-200.
- Findley, V. Carter: *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform Babıâli, 1789-1922*, çev. Ercan Ertürk, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Güneş, Mehmet: *Osmanlı Devleti’nde Kaymakamlık (1842-1871)*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2014.
- İpşirli, Mehmet: “Kalemiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 248-249.
- Kiel, Machiel: “İşkodra”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 433-434.
- Kuzucu, Kemalettin: “Layihalar Işığında Bağımsızlık Sürecinde Arnavutluk’un Sosyal ve Siyasal Durumu (1860-1908)”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.XII/2, Kış 2012, ss. 309-332.
- Kütükoğlu, S. Mübahat: *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 1998.
- Kütükoğlu, S. Mübahat: “Lâyiha”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, ss. 116-117.
- Ortaylı, İlber: *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Öztekin Yusuf: *XIX. Yüzyılda İşkodra Gölü ve Boyana Nehri (Siyasi, Ekonomik ve Uluslararası Hukuki Durumu)*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2014.
- Seyitdanlioğlu, Mehmet: *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

EKLER

Ek 1: Ali Saib Bey'in layihasının transkripsiyonu

İşkodra Vilâyeti'nde İcrâsı Tasavvur Buyurulan Tedâbir-i Islâhiyeye Dâ'ir Ba'zı Ma'lûmât ve Mütâla'ât-ı Fâhirâne

Hazret-i Fâtih'in bir yâdigâr-ı zafer ve fütûhâtı olan İşkodra vilâyeti Rumeli kıt'ası'nın şimâl-i garbisinde vâki' ve şimâlen Karadağ şarken Kosova cenûben Manastır ve garben Adriyatik deniziyle mahdûddur. 240.000 raddesinde olan nüfus-ı umûmiyesinden 138.000'i İslâm 112.000 mikdârı da Hıristiyandır.

Malisya ve Malisörler

Malisya kıt'ası İşkodra'nın cânib-i şimâlisinde vâki' ve 10 cebel ve 27 bayrakdan ibâretidir. Cibâl-i Aşere: Hot, Ğruda, Kelmend, Kastrat, Eşkral, ma'a Lohareç, Rapçe, Postriba ve ma'a Temal Şalak denilen cebellerdir. Malisörler ale'l-ıtlâk kaviyyü'l-bünye cerî ve cûd bir kavimdir.

İşkodra'nın Ahvâl-i Siyâsiye ve İctimâ'iyesi ve İhtiyâcât-ı Âcilesi

İşkodra vilâyeti mevki'-i coğrâfisi i'tibârıyla pek mühimdir. Fevkalâde kâbiliyât-ı mevki'ası olduğu halde her türlü terakkiden mahrumdur. Ba'zı vilâyetlerimiz vardır ki her neden ise hükûmet-i merkeziyenin enzâr-ı dikkatinden dûr ve mehcûr kalmıştır. İşkodra da o meyânda ta'dâd olunabilir! Şu birkaç aya gelinceye kadar orası âdetâ bir kıt'a-i mechûleden add olunabilirdi. Malisörler mes'elesi bir dereceye kadar müceb-i teyakkuz ve intibâh olabilmıştır. Ahâlîsi teb'an haşin olmağla berâber idâre ve ıslâh halleri müşkül değildir. Ancak büsbütün denecek surette hükûmetin harekât-ı lâ-kaydânesi, ecnebilerin oralarda da nüfuz ve hulûlüne ve birtakım muzır cereyânların zuhûruna sebep olmuştur. O havâlî ahâlîsi [s.2] bugün iki dâhiyenin taht-ı te'sîrinde lertzândır ki biri cehâlet diğeri sefâletdir. Buldukları muhit hazâ'in-i tabi'iyetle mâlâmâl olduğu hâlde çoğu hayvanlar gibi otlarla, ağaç kabuğu kemirmekle idâme-i hayâta çalışırlar. Avusturya ve İtalya yekdiğerine rekâbet edercesine bunları dâ'ire-i nüfûzlarına almağa sâ'idirler. Avusturya konsolatosu senede kırk elli bin lira raddesinde para sarf etmektedir. Senenin muhtelif zamânlarında konsolos yâhud piskopos veya papazlar ma'rifetleriyle rû'esâyâ ve muhtâcîne tevzî' ve taksîm edilen bu meblağ zâten aç ve bî-ilâc olan bu bedbaht ahâlîyi gereği gibi esîr ve teshîr eylemiştir: Avusturya ve İtalya'nın gerek

dâhil-i memleketde ve gerek kurâda müte‘addid mektepleri kiliseleri eytamhâneleri has-tahâneleri ve sanâyi‘hâneleri vardır. Bu mü‘esseseler muktedir ve fa‘âl müdürlere mu‘allimlere, papazlara tevd‘î olunmuş, onlar ise hizmet ettiği acentenin nüfuzunu me‘mûrîn-i Osmâniyenin hâlâ göremediği, ayak basamadığı en hücrâ[ücrâ] yerlere ka-dar tevsî‘ ve ta‘mîme muvaffak olmuşlardır. Birçok İslâm rü‘esâsı da bunlara mağlûb ve meclûbdur. Çünkü İslâmlar, Hıristiyanlardan daha ziyâde cehâletin fakr-u sefâletin mü-dhiş girdâbları arasında çarpınıb duruyorlar! Bu hâlin te‘sîrâtından olmalıdır ki Malisya içinde bulunan İslâmlardan bir kısmının tanassur ettiği vâki‘dir.

Arnavudlukda bir iki seneden beri cereyân eden vekâyi‘in İşkodra havâlisinde de aks-i te‘sîri görülmeğe başlamıştır. İslâm ve Hıristiyân ahâlînin hükûmet-i Osmâniyeye olan râbitaları pek ziyâde kesb-i za‘af eylemiştir. Kuvâ-yı mertebenin her iki def‘ada o havâli-de ibrâz ve irâ‘e ettiği satvet ve şiddet bunları itâ‘atden ziyâde vâdî-i muhâlefet ve mukâ-vemete sevk etmiştir. Çünkü bu yapılan mu‘âmele ifrât ve tefrit hâlinde güzêrân olmuş-dur. [s. 3] Malisörler ve bütün İşkodralılar Karadağ‘ı hasm-ı cân bilirler ve onlarla çarpışub dururlar iken Malisörlerin birden bire mesken ve me‘vâlarını terk ile Karadağ‘ın âğûş-ı himâyetine sığınmaları ne elîm bir hâdisedir. İşkodra birçok zamanlar kuvve-i kâfiyeden mahrûm bırakılmış iken yine hükûmetin nüfuz ve mehâbeti birkaç tabur askerin satveti anlarda bir hiss-i havf ve haşiyet uyandırmaktan hâlî değildi. Şevket Turgut Paşa kuman-dasıyla evvelki sene bilâ-lüzûm İşkodra‘ya gelen kırk elli tabur askerin o havâlîdeki ic-ra‘âtı, yakup yıkmakdan ibâret kalmıştır. İki üç ay kadar devâm etmiş olan bu harekât-ı askeriye ve bu yakup yıkmak suretiyle olsun yine ıslahâta mukaddem olacak sûrette te‘mîn-i menâfi‘ eylemekden hâlî kalmamış idi. Ne çâre ki o kuvve-i azîmenin birdenbire İşkodra‘yı tahliye ile avdet etmesi ve ıslahât icrâsına da fikdân-ı mebâliğ ve vesâ‘it hase-biyle imkân bulunamaması ahâlîyi ayaklandırmaya sebep olmuşdur. Bu hareket bu şiddeti müte‘âkib ahâlînin ihtiyâcâtı nazar-ı dikkate alınmak icâb eden yerlerde mebânî-i askeriye inşâ ve içlerine mikdâr-ı kâfi asker ik‘âd edilmek, yollar mektebler yapıdırılmak ve ahâlîyi i‘âşe ve işfâh edecek işler istihzâr eylemek lâzım idi. Hayfâ ki askerin orada bulunduğu müddet-i cüz‘iyeden bi‘l-istifâde tahrîr-i nüfus ta‘dâd-ı ağnâm ve istirdâd-ı esliha gibi her biri ahâlînin rûhuna hayâtına ve menâfi‘ine dokunan icraâtdan başka bir şey yapılmadı. Âsâyiş de kurâda ve cibâl dâhilinde takrir edilemedi! Silahları istirdâd olunan ahâlî, zâten her tarafı açık saçık olan sevâhilden ve Karadağ‘dan daha mükemmel esliha, elde etmekte hiç müşkilâta uğramadılar. Çünkü Rusya ve İtalya‘dan vapurlar dolusu gelen ve beş on guruşla satılan esliha bunları evvelkinden ziyâde teşhiz eylemiştir.

Tahrîr-i nüfusun ve ta‘dâd-ı ağnâmın neticesi askere resm almakdan ibâret idi. Âna teşebbüs olununca İslâmda, Hıristiyânda umûmî bir hoşnutsuzluk görülmeğe

başladı. Malisörler içinde Karadağ'a en yakın olan [s. 4] ve cesaretleriyle ma'rûf bulunan Hot ve Ğruda bayrakları işbu rûsûma en evvel muhâlefet etti. Karadağ da bu fırsatı ganîmet bilerek bunları Karadağ'da bulunan akrabâ ve müte'allikâtı ma'rifetleriyle tahrik ve teşvîke müsâra'at eyledi. İtalya'nın inzimâm-ı mu'âvenetiyle Malisörlerin Karadağ'a firârlarını teslîh ve te'mîne muvaffak oldu. Oraya giden Hot ve Ğruda Malisörlerinin i'âşe ve teslîh edildiğini ve yevmiyeler aldığını duyub işiden diğer cibâl ahâlîsi de takım takım Karadağ'a geçmeğe başladılar. Hudûdumuz yerliden teşkil olunan hudûd bölüğü efradıyla muhâfaza edilmekte idi. Kısm-ı azâmı Malisör bulunan bu efrâd da onlara iltihâk ederek biri silahlarıyla berâber Karadağ'a geçdiler. Tuz hâdisesinin sebep ve mebde'i işte budur!

Zâten Karadağ'ın hele krallık unvânını aldıktan sonra Devlet-i Osmâniye'ye karşı ittihâz ettiği meslek şâyân-ı dikkat bir hâldedir. Ba'zı devletlerden görmekte olduğu müzâheret, tezâyid-i cür'etine sebep olmaktadır. Karadağ'ın maksad-ı yegânesi ve matamma'-ı nazarı bu gibi şûrişlerden istifâde ederek Tuz havâlîsini ve daha sonra İşkodra'yı mülküne ilâve eylemektir. Çetine'deki sefirimizin âdetâ Karadağ'a meclûb denecek sûretdeki kayıtsızlığına te'essüf etmemek elden gelmez! Er geç, İşkodra Karadağ'ın muhâcemâtına ma'rûz kalacaktır. Onun için her vakitten ziyâde ve her şeyden evvel oradaki kuvvetimizi tanzîm ve tevsîk eylemek gerekir. Şehrin bir ta'arruz-ı nâgihânîye karşı müdâfa'ası için altı kilometre mesafede inşâsı muktezi olan ve eyyâm-ı âhirede başlanılan istihkâmların bir an evvel vücûda getirilmesi lâzımdır. Karadağ'ın terakkiyât-ı hâziresine göre Boyana Nehri'ni İşkodra ile Çay Ağzı arasındaki müsâ'id mahallerden edevâtı mevcûd olan köprüleriyle [s. 5] geçerek İşkodra ile Şenkin tarikini kat' edebileceğinden ve def'aten dört beş yüz kişiyi nalk edecek dört ufak vapuru da mevcûd bulunduğundan buna karşı gölde ve nehirde işletilebilecek birkaç ufak ve toplarla mücehhez vapur bulundurulması kat'ıyyü'l-vücûbdur. Kezalik harb vukû'ında Karadağ'ın İşkodra mıntikasına otuz bin kadar kuvvet sevk edeceğine nazaran İşkodra, Kastrat ve Helim tarikinin ve İşkodra-Merkut tarikiyle Boyana Nehri'nin taht-ı emniyette bulundurulması ehemm ve elzemdir. Hudûdun Selîçe'den bed'en ile Gosine'ye kadar açık olmasına ve Tuz hududu da gayr-i müstahkem bulunmasına binâ'en buralarda da tezâyüd-i tahfize-i askeriye ittihâz ve icrâsı muktezîdir!

Vilâyetin hiçbir tarafında muntazam yollar bulunmadığı cihetle sevkîyât ve nakliyât-ı askeriye husûsunda tesâdüf edilen müşkilât nazar-ı intibâhî açmış olsa gerekdir!

Malisör hâdisesi münâsebetiyle Dersa'âdet'ten gönderilen kuvve-i imdâdiye, üç dört gün zarfında “Şenkin” iskelesine yetişmiş iken gerek orada muntazam bir iskele

olmamasından ve gerek Şenkin-İşkodra yolu yapılmamasından ve nehirde işleyecek vapur yâhud motorlu sandallarımız bulunmamasından nâşî o asker ve eşyâ günlerle vapurdan çıkarılamamış ve İşkodra'ya sevk olunamamıştır. Hele Tuz'a ya mevâki'-i sâ'ireye asker ve eşyâ sevk ve îsâlinde uğranılan müşkilât kâbil-i tasvîr değildir. Binâ'en-aleyh hem sevkîyât-ı askeriyeyi hem de en ziyâde yolsuzluktan dolayı düçâr-ı fakr ve sefâlet olan ahâlînin ihtiyâcâtı te'mîn edilmek için birinci derecede İşkodra-Şenkin, İşkodra-Prizrin, derece-i sâniyede Mirdita-Malisya ve Akçahisar-Petgra(?) yollarının inşâsı lâbüddür. İşkodra'nın İstanbul'a ve vilâyât-i mütecâvire ile olan muhâberâtı yalnız Leş civarından geçen Tiran telgraf hattına münhasırdır. Mirdita eşkiyâsı Selçe kasabasını basdığı zamân telgraf hattını tahrib etmiş ve muhâbere günlerle [s. 6] düçâr-ı inkitâ' olmuş idi. Muhâberâtın bir tele münhasır kalmasındaki mahzûr ma'lûm olduğundan İşkodra'dan Puka'ya ve oradan Prizrin'e ve kezalik Mirdita'ya merkez olacak Kuşan ve Oroş ve Fand nahiyeleriyle Kanleb'e birer telgraf hattının temdîdi mevadd-ı müsta'cele cümlesindedir.

Her ne kadar şimdiki âlât-ı harbiyeye karşı metânet-i lâzımeyi hâ'iz değil ise de hazret-i Fâtih'in “*Şâhin Yuvası*” tesmiye ettiği İşkodra kal'asının, İşkodra'nın etrâf ve eknâfına ve Boyana ve Drin nehirlerine bir dereceye kadar hâkim bulunması cihetiyle şu hâlde âşiyâne-i bûm ve gurâb olan mezkûr kal'anın ta'mîr ve tahkîmi elzemdir.

“Cihet-i askeriyece takdîri lâzım gelen bu gibi husûsât için arz-ı mütâla'a haddim değilse de mücerred mağlûb-ı hissiyât olarak alâ- tarîkü'l-istitrâd vukû'bulan işbu ma'rûzâtımdan dolayı temennî-i avf eylerim!

Dukakin Kanunu

İsimleri bâlâda arz olunan Malisya kıt'asında “*Dukakin*” kânunu denilen usûl cârî ve mer'îdir. Bu usûl ne Bâb-ı Âlice ne de mahallince mazbût ve mukayyed olmadığı cihetle bu bâbda mücmelen ba'zı ma'lûmât arzı fâ'ideden hâlî değildir. Elde edilen bir iki ta'ahhüd-nâme-i umûmî ve cibâl komisyonunun ittihâz ettiği mukarrerâta nazaran cinâyet ve arâzi da'vaları müstesnâ olmak üzere sâ'ir mevadd-ı hukûkiye ve cezâ'iyeyi rü'yet cibâl komisyonunun salâhiyeti tahtındadır. Bu komisyon her cebel rü'esâsından bi'l-münâvebe birer zâtdan ve bir de re'is ve kâtibden mürekkebirdir. Rü'esâyâ taraf-ı hükûmetten onar guruş yevmiye verildiği gibi re'ise de beş yüz guruş ma'âş i'tâ olunmaktadır. [s. 7] Cibâlin vesâit-i icrâ'iyesi ise taraf-ı hükûmetten muvazzaf ve cibâle merbût olan bölük başlarıdır. Rü'yet ettikleri de'âvîden icâb ve tahammülüne göre aldıkları rüsûm yine bu hey'et arasında taksîm olunur. Ta'ahhüd-nâme hilâfına hareket edenlerden alınacak cezâ-yı nakdî kezalik hey'ete â'iddir. Usûl-i cibâl, şedîd-a'mâl

olmakla berâber yine içlerinde mer'îdir. Katl ve cerh veyâ teşhîr-i silâh fi'iliyle maznûn eşhas, bölük başlarının mahall-i cürme muvâsalatlarından yirmi dört sa'âte kadar teslîm-i nefis edilmediği yâhud firâr eylediği hâlde âna memleketin yasasını ve âsâyîşini ihlâl etmiş nazarıyla bakılarak emvâl ve eşyâsı ve hayvanâtı zabt ve müsâdere ve hânesi ihrâk olunur. O gibilere mu'âvenet ve firârını teshîl edenler, mahall-i ihtfâsını haber vermeyenler aynı cezâ ile tecziye ve vâris-i kibârları o bayrakdan tarda teb'îd edilir. Kâtil ve mu'ayyen kâtilin Memâlik-i Osmâniye hâricinde bir mahalle savuştuğu haber alınır ise hânesindeki peder ve birâderleri ve büyük oğulları der-dest ve hubs ve hâneleri ihrâk ve emvâl ve eşyâsı müsâdere edilmek sûretiyle tazyîk ve tecziye olunur. Herhangi mes'eleden olursa olsun mahkûm olduğu cezâ-yı nakdîyi i'tâda temerrüd edenler ilâ-nihâye taht-ı tevkîfde bırakılır.

İşte münhasıran arz olunan “*Dukakin*” kanunu havsala-i medeniyet ve insâniyete sığmayacak birtakım ahkâm-ı şedîde-i cezâ'iyeyi şâmil olduğu halde mücerred mahkemelerin tûl ve dîrâz-ı müşkülâtına ma'rûz kalmamak için bugün yalnız cibâl değil o havâlînin bütün sükkânı bu usûlü tercih etmektedir. Bu cihetle mahkemelerimizin ve usûl-ü muhâkememizin husûsiyle o havâlîde ıslâh ve tanzîmi ve sulh mahkemelerinin bir an evvel teşkîliyle hukûk-ı umûmiyenin te'mîni esbâbının istihsâli derece-i vücûbdadır. Henüz mehâkim-i nizâmiyeden mahrûm bulunan Puka ve Mirdita kazalarında birer bidâyet mahkemesinin teşkîli ve a'zâsının bir zaman için yerliden intihâb ve ta'yîni ilcaât-ı mevkî'eye göre münâsib olacaktır.

[s. 8] Ma'ârif

İşkodra vilâyeti feyz-i ma'ârifden mahrûmdur. Ma'ârif nâmına oldukça mühim bir tahsîsât verilmekte ise de bu paranın sûret-i sarfı bilinmemekden yahud me'mûrîn-i ma'ârifin ihtiyâcât-ı mahalliyeyi takdîr edememesinden dolayı seneden seneye bir hayli para bîsûd bir sûrette telef olub gitmektedir. Gerçi devr-i sâbıktan mürûr olarak ba'zı kurâda birer mekteb-i ibtidâ'î vardır. Lakin mektebe benzer hiçbir eser görülemez. Ma'âşları yüz, yüz elli guruşdan ibâret bulunan mu'allimleri meyânında ise lisân-ı Osmâniye bile vâkıf olmayanlar pek çoktur. Zâten o kadar ma'âşa karşı daha ziyâde iktidâr ve evsâfi câmi' mu'allim bulmak imkân hâricindedir. Bu yoldaki mekteblerin neşr-i ma'ârifden ziyâde ta'mîm-i cehâlet ve mazarrat etmekde olduğuna şübhe buyurulmamalıdır. İşkodra'da te'sîs edilen “*dârü'l-mu'allimîn*”in mu'allim yetiştirmesi me'mûl ise de ma'âşı yüz ile iki yüz guruş arasında bulundukça oralara rağbet edecek mu'allim tedârîki gayr-i kâbilidir.

Dârü'l-mu'allimînin leylîye tahvili, i'dâdî mektebi sınıfının yediye iblâğı ve Mirdita ve Leş malisyasına kurbî hasebiyle Zadrime Nâhiyesinde ve bir de nefsi-i İşkodra'da

birer leylî ibtidâ'î mektebinin te'sîsi ve buraya kurâ ahâlîsinden devâm edecek tâliblere birer ikişer gurus yevmiye i'tâsı sâretiyle teşvîki cümle-i ihtiyâcâtı mahalliye-i ma'ârifdendir. Mukarrerât-ı âhire ile va'ad olunduğu üzere malisyânın her bayrağında da birer mekteb-i ibtidâ'înin te'sîsi zarûrîdir. Şu kadar ki bu mekteplere cins ve mezhebine bakılmaksızın ta'yîn olunacak mu'allimlere müstevfâ ma'âş verilerek onların erbâb-ı iktidârdan olmalarına ve âdetâ âmâl-i hükûmeti telkin edecek bir mesleği ihtiyâr etmelerine dikkat olunmalıdır. [s. 9] i'tikâd-ı kemterâneme göre İşkodra'da büyük mikyâsda bir sanâyi' mektebinin te'sîsi hâl-i hâzır için mekteb-i i'dâdîden daha ziyâde memlekete te'mîn-i menfa'at eyler, esbâbına gelince ahâlînin cehâlet ve fakr u zarûretleri çocuklarının senelerce mekteb derslerini ta'kîb etmesine gayr-i müsâ'iddir ve sekiz on senelik bir tahsîlin ne gibi menâfi' te'mîn edeceğini takdîrden âcizdirler. Çünkü mektebe gönderceği çocuğunu dağdan odun kesip getirmek, koyunlarını otlatmak, çift sürmek ya hizmetçiliğe vermek gibi husûsâta sevki menfa'atlerine daha muvâfık bulmaktadırlar. Bunun için bir sanâyi' mektebi te'sîs olunarak meccânen talebe kabûl edildiği hâlde bir taraftan onlara rüşdiye derecesinde ders gösterilmek ve diğer taraftan hâl-i istikbâlde ma'îşetlerini te'mîn edebilecek birer san'at öğretmek gibi iki fâ'ide te'mîn edilmiş olacaktır. Sanâyi' mektebine devâm edecek talebenin gerek yevmiyeden ve gerek satışdan iktisâd edecekleri mebâliğ ise yedi sekiz sene zarfında bir hayli yekûna bâliğ olacağından mektebden çıkacakları zamân ellerindeki o sermâye ile bir san'ata sülûk etmeleri daha ziyâde sa'âdetlerini te'mîn eder.

“Nâfi'a”

Nâfi'a denilince insanda gayr-i ihtiyârî bir teessür uyanmamak kâbil olamıyor. Nasıl kâbil olsun ki kurâ ve kasaba yollarından sarf-ı nazar umûmî caddelerimizin de geçilemeyecek bir hâlde bulunduğu hamîşe manzûr dîde-i te'essür oluyor. Nâfi'â nezaretinin, husûsiyle İşkodra gibi unutulmuş mahallere seneden seneye tahsîs ettiği meblağ-ı cüz'î bir fâ'ide-i nâfi'a te'mîni için değil def'-i belâ kabilinden olduğuna bugünkü hâlî şâhididir. İşkodra'da nâfi'a nâmına senelerden beri yapılmakta olan yegâne bir yol vardır ki o da “İşkodra-Şenkin” tarikidir. [s. 10] bu tarik dolu dolu kırk altı kilometreden ibâret olup Mustafa Âsım Paşa merhûmun zamânında başlanmış olduğu hâlde henüz ikmâl edilememiştir. Mevsim-i ameliyâtın mürûrundan sonra verilen cüz'î tahsîsât ile bir sene içinde bir iki kilometrelik yol yapılmakta fakat ertesi seneye kadar ora hücum-ı seylâb ile harâb olup gitmekdedir. Hamdolsun ki turuk-ı umûmiye meyânında tarik-i mezkûr dahi üç yüz yirmi yedi senesi nihâyetine kadar ikmâl edilmek şartıyla geçen sene şirkete ihâl olunmuş idi. Pek çok mürâca'ât ve tazyîkât üzerine şirket me'mûrları iki üç ay evvel ancak İşkodra'ya gelebilmişler ve belki de henüz daha profil tanzîmiyle meşgûl

bulunmuşlardır. Yol yapabilmek paraya muhtâc, lüzumu kadar para istemek ise yapılacak yolların güzergâhını ta'yîn ve harita ve profillerini vakt ve zamânıyla tanzîme mütevakıftır. Mülkiye askeriye ve belediye nâmına her işe sevk olunan bir tek mühendis ile bir tek kondüktör ise ne yakın güzergâha ne de profil ve keşifnâme tanzîmine imkân bulamamaktadır. İşte bu sûretle nâfi'a nâmına verilen paralar telef olup gitmekte ve hiçbir iş görülememektedir.

İşkodra vilâyeti bugün her yerden ziyâde yolsuzluk yüzünden bozulmağa giriftâr olmuşdur. Çünkü kaza merkezlerine bile hayvan ile gidip gelmek müte'assirdir demek olur ki ora nâfi'ası birinci derecede me'mûrîn-i fenniyyeye muhtâcdır. Gerçi Fransa'dan gelen kondüktörlerden dört bin beş yüz guruşla bir mühendis mu'âvini de vardır. Fakat bunu me'mûrdan add etmek sahih olamaz. Zîrâ bir yolun keşfine yâhud inşasına me'mûr edildiği zaman mevki'in münâ'atından ahâlîsinin huşûnetinden bahs etmekde ve bu gibi yerlere gitmek için bir güne ta'ahhüdde bulunmadığını serd ile ifâ-yı hizmetten imtinâ etmekdedir. Bu hâlde mühendis mu'âvininin vücûduyla ademi müsâvî olmak gerektir. Yevmiye ve harcırahıye hemen ma'âş altı bin guruşa bâliğ olan mu'âvin-i mûmâ-ileyhe mukâbil hiç olmaz ise bir iki Osmanlı mühendisi ve bir iki kondüktör istihdâmı daha ziyâde te'mîn-i maksada hâdimdir zann olunur!

[s. 11] İşkodra'da yapılması taht-ı vücûb-ı müsta'celede bulunan yolların bir kısmı yukarıda arz olunmuş idi. Tabi'atın o havaliye bahş ve ifâza ettiği bedâyi'-i gûnâgûndan biri de göl ve nehirleri olup bunlar memleketin her dürlü terakkiyât-ı medeniye ve iktisâdiyesine hâdim olacak bir hâlde iken ma'a-te'essüf İşkodra bu göl ve nehirlerin taht-ı istilâsında kalarak seneden seneye pek çok hasârâta dûçâr olmaktadır.

(*Drin*), (*Boyana*), (*Mat*) nehirleri ki seyr-i sefâ'ine, elektrik istihsâline müsâ'id nehirlerdendir. Yataklarının tuğyana karşı sedleri olmadığından her sene bahar mevsimlerinde tuğyân ve İşkodra'nın hele Zadrime ve Dağ Kenarı'na doğru birçok yerlerini tahrîb ile zâten fakir olan biçâre ahâlîyi bir kat daha giryân ve perîşân etmekdedir.

Nâfi'a nezâretinin İşkodra vilâyetine yapabileceği hizmetlerden en birincisi bu nehirlerin tahtîr ve islâhiyla men'-i mazarratına yol bulmaktır. Bu uğurda vukû'bulacak mesârifin taht-ı istilâdan kurtarılacak birçok arâzî bedelâtıyla tazmîn ve te'mîni muhakkaktır.

Küçük vapurlar kışın İşkodra iskelesine kadar amed ve şod edegeldikleri halde suların inhitâta uğradığı zamanlarda (*Çay Ağzı*) denilen mevki'i geçememekde ve bütün nakliyât (*Londra*) tesmiye olunan kayıklar vâsıtasıyla ve kemâl-i müşkilât ile icrâ edilmektedir. Bunun için bir tarak vapurunun vücûduna lüzûm-ı kat'î vardır.

Berlin mu'âhedenâmesi mücebince dâhilî sular da kapotaj icrâsı gayr-i câ'iz iken mücerred ihtiyâcât-ı mahalliye endişesine mağlûben hükümet-i mahalliye nin ağmâzından nâşî Boyana nehrinde (*Loyd*) ve (*İtalya*) kumpanyaları Karadağ bandırasıyla bilâ-tekellûf kapotaj icrâ etmektedir. Bütün nakliyat-ı ticâriye ve sevkîyat-ı askeriyeye bu iki kumpanyanın elindedir.

Orada bir (*İdâre-i nehriye*) te'sîs ve bir iki küçük vapur mübâya'a edilerek Şenkin ile İşkodra arasında işlettilirse hem idâre hem de memleket için pek büyük fâ'ideler te'mîn edilmiş olur.

Mirdita'nın derkâr olan ehemmiyet-i mevki'esi vukû'ât-ı âhire ile hâlen daha ziyâde kesb-i nezâket eylemiş olduğundan Selçe'den (*Zadrime*) ve (*Mid*) ve oradan da (*Kuşan*) ve (*Orsona*) kadar geçilmez olan yol ve köprülerin [s. 12] ve (*Tuz*) ve (*Puka*) yollarının mürûr ve ubûra ve nakliyat ve sevkîyat-ı askeriyeye sâlih bir hâle serî'an ifrâğ ve başlanılmış olan Akçahisar-Petrgra(?) tarihinin de ikmâlîne gayret olunması muktezîdir.

Vilâyetin ahvâl-i inzibâtiyesine gelince her yerde olduğu gibi İşkodra'da da hükümetin yegâne vâsita-i icrâ'iyesi zâbitadır. Devr-i sâbıkda jandarmaların ma'âşları kuvvet-i yevmiyelerini dahi te'mîn edemeyecek derecede kalîl olmakla berâber o da ellerine geçmez idi. Meşrûtiyetin cümle-i mehâsin-i mübeccesinden olmak üzere lillâhi'l-hamd şimdi hem terakkiyatı hem de tahsîsâtı tezyîd edilmiş olduğu hâde yine bunlardan istifâde mahdûd kalmış ve bu hey'et-i zâbita hükûmete karşı evvelkinden daha fenâ bir vaz'iyet almıştır.

Memleketin kâffe-i mesâ'il ve mes'ûliyetini tahammül etmek olan me'mûrîn-i idâre nin bir jandar ma neferini dahi taltîf yâhud tebdîle ve bir mahalle sevk ve tesyîre salâhiyetleri yokdur. Hele me'mûrîn-i mülkiyeye karşı devr-i sâbıkda bile diriğ edilmeyen ve nefîce i'tibâriyle me'mûrîn'in enzâr-ı umûmiyede tezâyüd kadar ve haysiyetlerine hâdim olan cüz'î küllî ihtirâmâtın şimdi kâffesi kaldırılmışdır. Vali, mutasarrıf, kaymakamların hiçbir iş olmasa ma'iyetlerindeki siyâset-i mülkiyeden gâfil jandar ma kumandanlarını idare ile uğraşması kâfidir.

Jandarmaların genç ve dinç olmasında ve mekteb görmesindeki muhsinât gayr-i kâbil-i inkârdır. Ancak İşkodra'daki husûsiyet-i mevki'eye mâlik olan yerlerde bulun durulacak jandarmaların herhâlde yerliden olmaları ve lisân-ı mahalliye âşinâ bulunmaları taht-ı vücûddadır. Dersa'âdet'ten ve Selânik'ten gönderilen jandarmalar ise kâmilen denecek sûrette çocuk ve oranın misâk ve ma'îşet ve seferiyesine gayr-i tahammül

olmakla berâber ahvâl ve elsine-i mahalliyeye de vâkıf olmamalarından nâşî hiçbir iş görememekte ve belki gittikleri yerlerden dûcâr-ı hakâret olarak avdet eylemekdedirler. Ale'l-ekser bunlara birer delil ve tercümân terfikine mecbûriyet hâsıl olmaktadır ki bu hâlin inzibât-ı mahallîye olan su'-i te'sîri muhtâc-ı izâh değildir. [s. 13] Zâbitanın nüfûz-suzluğu yüzünden hemen her işde asker istihdâmına ve cebr ve şiddet irâ'esine mecbûriyet hâsıl olmaktadır. Bu ise satvet ve intizâm-ı askeriyeyi haleldâr edeceğinden zabitanın bir hâl-i fa'âliye ifrâğî çâresini aramak gerektir. Gölün ve Boyana Nehri'nin ve Draç'a kadar bütün sevâhilin her tarafı vesâ'it-i tahaffuziye ve inzibâtiyeden hâlidir. Bu sâhillere; her dürlü kaçakçılığa mâ'id birer girizgâhdır. Arnavudluk'a idhâl olunan eslihânın kısm-ı azamı İşkodra sevâhilinden ferceyâb-ı duhûl olmaktadır. Sevâhilin mevâki'-i münâsebesinde ve yekdiğerine mu'âvenet verebilecek sûrette birer tarassud kal'ası inşâ ve telefonla yekdiğerine rabt edilmesi ve bir iki küçük vapur ve motorlu sandallarla sevâhilin tarasudât-ı dâ'ime altında bulundurulması âsâyîş ve inzibât noktasından pek ziyâde hâ'iz-i ehemmiyettir.

Zirâ'at

İşkodra vilâyeti arâzîsi gayet münbit ve mahsûldârdır. Her nev' hubûbât yetiştirir. Yalnız usûl-i zirâ'at nâkıs ve ahâlînin fakr u zarûretleri âlât ve edevât-ı cedîde tedârik ve celbî şurda dursun tohum tedarikine bile gayr-i müsâ'iddir. O feyyâz arâziden lâyıkıyla istifâde edilebilmek için merkez vilâyetdeki zirâ'at bankası sermâyesinin tezyîdi ve Selîçe, Tuz, Şiyak kazalarında da birer zirâ'at bank şu'belerinin te'sîsi lâzımdır. Ahâlînin kendi başlarına âlât ve edevât-ı zirâ'îye celb ve mübâya'asına kudretleri olmadığından vilâyetin münâsib mevki'inde birer depo ittihâzıyla lüzûmü kadar âlât ve edevâtın bi'l-celb ahâlîye taksit ile bey' ve fûruht edilmesi ve bir zamân için bir iki de zirâ'at mu'allimlerinin bulundurulması ve bir de numûne tarlası vücûda getirilmesi pek fâ'idelidir.

Cenâb-ı feyyâz-ı mutlakın memalik-i Osmâniye'ye müstefiz ettiği havas-ı servet-i tabî'iyeden biri de ormanlardır. Bu cümleden olmak üzere İşkodra vilâyetinin pek çok yerlerinde cesîm ve kadîm ormanlar vücûd olduğu hâlde [s. 14] hayfâ ki ne muhâfaza edilmiş ne de ândan istifâde olunabilmiştir. Seksen bin hektar vüs'atında kırk kadar cesîm ormanlar vardır ki bunlar işletirildiği hâlde devlete ve memlekete ne büyük servet ve sa'âdet tevlîd edeceği vâreste-i arz ve izâhdır.

Bu ormanlardan lâyıkıyla istifâde edebilmek evvel bâ-evvel sâhillere doğru birer yol yapmak birkaç yerlerine de "*dekovil*" hattı temdîd eylemekle hâsıl olur. Ba'zı ormanlara zuhûr eden ve beher metre-mik'abda kırk beş-elli guruş raddesinde resim vermeği ta'ahhüd eden birkaç tâlibden hiçbirinin mes'ûlü is'âf edilmemesindeki sebep bilinemez.

Mevcûd ormanlardan hiç olmazsa en zengin ve büyüklerinin birer krokisini çıkarmak ve bunların işlettirilmesi esbâbını istihşâl etmek içinse Orman nezâretinin ciddî hiçbir teşebbüsde bulunmaması sezâ-yı te'essüfdür. Bugün tahammül-ü fennîsi sâbit olmak ve bir milyon metre-mik'aba karîb orman vardır ki satılması yâhud işlettirilmesi hâlinde hazîne-i devlet için ne kadar fâ'ide te'mîn edeceği bi'l-hesâb tezâhür eyler. İşkodra vilâyeti ma'den cihetiyle de zengindir. Yalnız bunları ta'kîb ve taharrî etmek gerekdir.

Teşkilât-ı Mülkiyesi

Mevcûd kazalara ilâveten merkez vilâyette ve “Eşkral” nâhiyesinde birer kazanın teşkili ve ba'zı kurânın yekdiğerinden fekk-i irtibâtı hakkında vaktiyle bir proje tanzîm ve Bâb-ı âliye takdîm olunmuş ise de Malisörler mes'elesinden dolayı âhiren ittihâz edilmiş mukarrerâta nazaran nevâhî teşkilâtının îcâbât-ı mahalliyeye göre icrâsı lüzumuna mebnî o noktadan arz-ı mütâlâ'a zaruridir. [s. 15] İşkodra vilâyeti şu halde Draç sancağıyla sekiz kazadan ve altı nahiyeden ibârettir. Malisya dâhilinde bulunan nevâhî ise Hot Ğruda Kastrat Kelmend Reç ma'a Lohe Şale ve Şoş ve Eşkral'dan ibâttir.

Bu nevâhiye ilâveten Mirdita'nın “Oroş” ve “Fand” bayraklarında ve Puka kazasının (Karacadağ) ve (Akbale) bayraklarında birer nâhiye teşkili îcâb eder. Zâten Karacadağ ve Akbale'de ikinci sınıftan müdüriyet teşkili için üç yüz yirmi beş senesinde irâde-i seniyye sūdūr etmiş ise de her neden ise hâlâ tahsîsâtı verilmemiştir. Oroş ve Fand bayraklarının nâhiyeye kalbi hakkında pek çok muhâbere mesbûkdur.

Malisya dâhilindeki nevâhî müdürlüklerine o nâhiye bayrakdarlarının ta'yîni mukarrerât-ı vâkı'a cümlesinden ise de bayrakdarlar içinde müdüriyet vazifesini îfâ edecek hemen bir ferd yokdur. Onlardan müdür ta'yîni hükûmetce zarardan başka bir fâ'ide te'mîn etmeyeceği gibi sâ'ika-i rekâbetle kendi aralarında da bu yüzden gavâ'il zuhûrı müsteb'id değıldir. Fikr-i fâhirâneme göre buralara yine İşkodra İslâm yâhud Hıristiyanlarından lisâna âşinâ kimseler ta'yîn ve her nâhiyenin bayrakdarlarının da müdür mu'âvini olarak istihdâm edilmesi, bununla berâber cibâl rü'esâsının birer sûretle taltîf ve celb-i amâlesi matlûb olmasına göre her nâhiyede teşekkül eden meclis a'zâlığına isimleri ma'lûm ve mazbût olan rü'esânın a'zâ sıfatıyla ve yüz guruş ma'âşla münâvebeten devâm ettirilmesi daha muvâfik gibidir.

Nevâhîden başka Mirdita, Puka ve Tuz kazaları mecâlis-i idâre a'zâsının da müsteviyen ikişer yüz guruş ma'âşla tavzifi pek ziyâde hüsn-ü te'sîr husûle getirecektir.

[s. 16] İškodra'ya Ta'yîn Olunacak Me'mûrînin Ahvâli ve Onlar Hakkında Hükûmetce Yapılması Lâzım Gelen Mu'âmele

İşkodra'nın galâ-yı es'ârı metâ'ib ve meşâgil-i mevkî'esi hasebiyle oraya gönderilen me'mûrlar muvâsalatlarıyla berâber oradan birer sûretle kurtulmak kaydına düşmekdedirler. İşkodra gibi bir muhit-i muzallem ve mechûl içinde bulunacak me'mûrun bir iki sene içinde ahvâl ve ihtiyâcât-ı mahalliyeye kesb-i vukûf eylemesine ihtimâl verilemez. Vukûfi olmayan bir me'mûrdan ise bittabi' hüsn-ü hizmet beklenemez. İşkodra'nın bir hâl-i intizâma ircâ'ı matlûb ise ora için en muktedir ve tecrübekâr ve hüsn-ü ahlâk ashâbından ve mümkün olduğu kadar lisân-ı mahalliyeye âşinâ kimselerden me'mûrlar intihâb ve ta'yînine begâyet i'tinâ eylemek gerektir. Bu evsâf ile muttasıf olarak ta'yîn edilecek me'mûrlara müstevfâ ma'âş verilmeli ve esbâb-ı mucibe-i sahîha olmaksızın oradan kaldırılmamalı ve mümkün olduğu kadar me'mûriyetleri temdîd edilmelidir. Fi'ilen ve maddeten ibrâz-ı hüsn-ü hizmete muvaffak olan me'mûrînin hakk-ı terfî'i muhâfaza edilmekle berâber bir iki senede bir mükâfât-ı nakdiye ile taltîf ve teşvîk olunmalıdır.

İşkodra için evvel bâ-evvel yapılacak islahât me'mûrîn-i hâzireden nâ-ehl olanların kaldırılarak yerlerine evsâf-ı ma'rûzayı hâ'iz me'mûrlar göndermek ve o muktedir ellerle icrâsı mutasavvir olan tedâbir-i islâhiyeyi esaslı bir sûrette te'sîs eylemek gerektir. Bu me'mûrîn içinde en ziyâde rü'esâ-yı me'mûrîn-i mülkiye nazar-ı ehemmiyete alınmalı ve diğer sınıf me'mûrînin de her hâlde erbâb-ı iktidâr ve imtizâcdan olmasına dikkat edilmelidir.

Vâlilerin me'mûrîn hakkındaki şükr ve şikâyeti fakat müdellel olmak şartıyla kabûl ve ahvâl-i sâ'ireye dâ'ir olan iş'ârâtı tervîc edilerek nüfûz ve haysiyeti a'lâ edilmelidir. Avusturya konsolatosunun senevî kırk-elli bin lira raddesinde para sarf etmekte olduğu yukarıda bi'l-münâsebe arz olunmuş idi. Celb ve teshîr-i kulûb için paradan mü'essir bir vâsıta olamayacağından İşkodra'ya da tahsîsât-ı mestûre nâmıyla hiç olmazsa iki bin lira para verilmelidir. Vâliler cihet-i askeriyeye karşı dâ'imâ himâye edilmelidir.

[s. 17] "İşkodra'ca Ta'kîb Olunacak Siyâset"

Bütün Arnavudluk'ta olduğu gibi İşkodra vilâyetinde de hemen umûmiyetle karîb sûrette ahâlî hükûmete karşı bir vaz'-ı bâridâne göstermekdedir. Anladığıma göre Arnavudların tabi'atı şiddete mütehammil olmadığı gibi lüzûmundan ziyâde hilm ve mülâyemete de müsâ'id değildir. Oralarda bulunacak rü'esâ-yı me'mûrîn vakar ve azametini muhâfaza etmekle berâber rastgele dilşikenlikde bulunmamalı ve dâ'ire-i i'tidâlden ayrılmamalıdır. Gerek İslâm ahâlînin gerekse onlardan ziyâde hükûmetden

mütevahhiş olan Hıristiyanların celb-i kulübüne çalışmalıdır. Malisörler Karadağ'dan avdetten sonra pek ziyâde şımarmış olduklarından bunlara oraca yüz vermemek ve büsbütün terbiyesiz bırakmamakla berâber içlerinde nâmuskârâne ve sâdikâne hareket edenler birer iş ile tazvîf ve ufak tefek hediyelerle taltif edilmelidir. İki, mümkün ise üç-dört muktedir ve nâmuslu ve müstevfâ ma'âşlı seyyâr tabibler ta'yîn olunarak bunları sûret-i dâ'imede kurâ ve cibâl dâhilinde dolaştırılarak bir taraftan ahâlinin hastalarını tedâvî diğere taraftan progandalar yapıdırılmalı.

Oradaki konsolosların şâyân-ı kabûl-i mürâca'atlarını teshîl etmeli fakat usûle muvâfık olmayan mutâlibini kabûle alışdırırmamalıdır. Konsolos tercümânlarının kimseye hissettirilmeksizin birer sûretle elde edilmesine çalışılmalı.

Ahâlî-yi Hıristiyâniye üzerinde en ziyâde papazların nüfûzu cârî olduğu cihetle ara sıra onlara atıyye ve ikrâmıda bulunulmalıdır.

Kasabadaki ulemâdan ba'zılarını vakit vakit kurâ-yı İslâmiyeye göndererek oralarda dolaştırılmalı ve onlar vâsıtasıyla ahâlîyi hükûmete ısındırılmalıdır.

İslâm ve Hıristiyânların nâfizü'l-kelam rü'esâsını tanıyıp onlar vâsıtasıyla nüfûz-ı hükûmeti te'sîs ve takviye etmelidir. [s. 18] senede bin liralık kadar zahire alınarak en muhtâc ahâlîye velev az mikdârda olsun tevzî' edilmelidir.

“Hülâsâ”

İşkodra'nın ahvâl ve ihtiyâcâtını ihâtâ ve takdire ve bunu birkaç sahîfede icmâl ve telhîse aczim mânî' olub mücerred telakkî ettiğim emre emsâlen tasvîr-i hâtîrâta cür'et eylerim. Ma'rûzât-ı kemterânemin hülâsâsı zîrde ma'râuzdur.

1. İşkodra'ya intihâb ve ta'yîn olunacak her sınıf me'mûrînin muktedir ve tecrübe-kâr ve hüsn-ü ahlâk ashâbından bulunması ve hüsn-ü idâresi bi't-tecrübe sâbit olacak me'mûrînin esbâb-ı mucibe-i sahiha olmaksızın oradan kaldırılmaması ve taltif ve terfî'leri iktizâ edenlerin yine o havâlî dâhilinde kullanılması.
2. İşkodra'daki kuvve-i askeriyenin bir mertebe-i mükemmeliyet ve kifâyete iblâğı ve göl cihetindeki istihkâmın tesrî'-i ikmâli tarîk-ı askeriyenin bir an evvel inşâsı.
3. Gölde ve nehirde işlilecek kıt'ada iki üç vapurun mübâya'a ve irsâli
4. İşkodra-Şenkin ve İşkodra-Prizrin yollarıyla kaza ve mevâki'-i askeriyeye ulaşan yolların inşâsı.

5. İşkodra'dan bed'en ile Puka tarîkiyle Prizrin'e ve Mirdita cihetlerine birer telgraf hattının temdidî. [s. 19]
6. Mirdita ve Puka kazalarında da a'zâsı yerliden olmak üzere birer mahkeme teşkîli.
7. İşkodra'daki dârü'l-mu'allimînin leylîye kalbî ve leylî i'dâdî mektebinin de yedi sınıfa iblâğı.
8. Nefs-i İşkodra ile Zadrime nâhiyesinde birer leylî ibtidâ'î mektebinin te'sîsi.
9. Malisyanın her bayrağında birer mekteb-i ibtidâ'î te'sîsi.
10. Büyük mikyâsda bir sanâyi' mektebinin te'sîs ve inşâsı.
11. İşkodra nâfi'ası için lüzûmı kadar me'mûrîn-i fenniyenin ilâvesi.
12. Boyana göl ve nehriyle Drin ve Kir nehirlerinin tathîr-i mecrâları ve seyr-i sefâ'ine sâlih bir hâle ifrâğı.
13. Gölde ve nehirde isti'mâl edilmek üzere bir tarak vapurunun tedârîki.
14. Jandarmaların yerliden intihâb ve ta'yîni.
15. Sevâhilin mevâki'-i münâsebesinde birer tarassud kal'aları yapılarak telefonla yekdiğerine rabt edilmesi.
16. Seliçe, Tuz kazalarında birer zirâ'at bank şû'besi teşkîli.
17. Avrupa'dan âlât ve edevât-ı cedide-i zirâ'ie celb olunarak taksit ile ahâlîye verilmesi.
18. Ormanlarının işletilecek bir hâle konulması.
19. Mirdita'nın Oroş ve Fand bayraklarında ve Puka'nın Karacadağ ve Akbale bayraklarında birer nâhiyenin teşkîli.
20. Cibâl dâhilindeki nevâhîye Hıristiyândan birer müdür mu'âvini ta'yîni ve nevâhî mecâlisi a'zâsına yüzer ve kaza a'zâsına ikişer yüz gurus ma'âş verilmesi. [s. 20]
21. İki ya üç-dört seyyâr tabib ta'yîniyle sûret-i dâ'imede kurâ ve cibâlde dolaşdırılması ve hastagânın meccânen tedâvî ettirilerek bu etibbâ vesâtatıyla propagandalar da yapıdırılması.
22. Mahsûsât-ı mestûre nâmıyla İşkodra'ya hiç olmazsa senevî iki bin lira tahsîsât i'tâsı.

İşkodra Tahrîrât Müdürü Bende Ali Sâ'ib 16 Teşrîn-i Evvel 1327

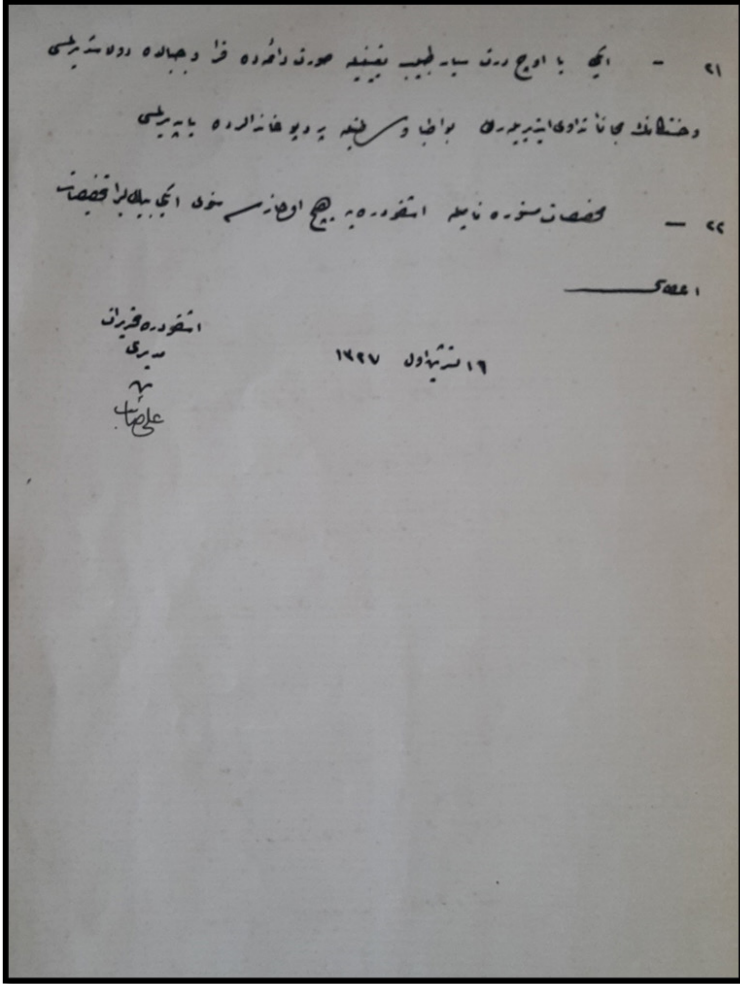
Ek 2: İşkodra Vilayeti haritası⁶⁷

67 BOA.HRT.h.2133.

استغوره دلایت اجمالی تصویر ویتیک نابرا صحرایی را بر بعضه معلومات دقت نظر
 حضرت فایده بر یادگار - فخر و تو خانی اولاد - استغوره - ولایت - درم ای نقطه سگ نمای غریب
 دشمنان زده صبح سرفا قوسه جویا صاندر و غربا آو - باجه رزیم کردود - ایچ اولاد
 بله راه سه اولاد نه قوی محمود بنده بو اولاد نه کی یک مضایده ضرباندر -
 مایلیا و عالیورد -
 مایلیا - نظری استغوره نکه جاب شمسده واقع داون چین ویکیری با بافته عبارت -
 جاده شه : حوط غزده فخر نظران استغور مع لوه - جیم ییم یوسنیا
 دمع قناد سوره دینله جیلدر - مایورد علی اولاد نه قوی الید جری دهور بر نود -
 استغوره نکه احوال یایی و اصحابی راضیا جان عاجدی "
 استغوره ولایتی موقع جبارنی اعتباریم بله مراد - فو اولاده فایلیا - موقعی اولادینج اولاد - نور زده بود
 بعضه در بنفرد وارد که هم زده ای حکومت مرکز نکه انظر رفته دور دما اولاد - استغوره
 او با نده نهاد اولادینجیلد - سوز فایح آیه کچیره فخر - اوزی عادت بر نقطه کچیره اولادینجیلد
 مایورد سندی بر درجه فخر - مویجه نقطه و اجنابه اولادینجیلد - الهی بیضا خین استغوره
 اراده و اصمیح حالده شکر کلد - آخیر بیخونه دینجهک صورتی حکومت حرکت لایق اولاد
 اولادده ده نفوذ و حکومت در دستم مضرجه بانک اولادینجیلد - اولاد الهی

Ek 3: Ali Saib Bey'in layihasının ilk sayfası

Ek 4: Ali Saib Bey'in layihasının son sayfası

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (Kıbrıs Cumhuriyeti'nin) Avrupa Birliği Üyeliğinin Kıbrıs Sorununa Etkisi

The Effect of EU Membership of the Southern Cyprus (Republic of Cyprus) on the Cyprus Question

Altuğ GÜNAR¹

¹Dr. Öğr. Üyesi., Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Balıkesir, Türkiye

ORCID: A.G. 0000-0001-8094-624X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Altuğ Günar,
Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Balıkesir, Türkiye
E-posta/E-mail:
agunar@bandirma.edu.tr

Başvuru/Submitted: 30.04.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
13.05.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
18.05.2020

Kabul/Accepted: 18.05.2020

Atıf/Citation: Gunar, A. (2020). Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (Kıbrıs Cumhuriyeti'nin) Avrupa Birliği üyeliğinin Kıbrıs sorununa etkisi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 37: 95-118.
<https://doi.org/10.26650/YTA2020-004>

ÖZ

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi olarak Avrupa Birliği'ne üye olan ve Kıbrıs Cumhuriyeti olarak tanınan, Akdeniz'de oldukça stratejik bir öneme sahip ada, 1950'li yıllardan itibaren uluslararası ilişkilerin en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. "Kıbrıs Sorunu" olarak isimlendirilecek olan bu problem önce Yunanistan, Türkiye ve Birleşik Krallık arasında çözümlenmeye çalışılmış, ancak 1960'lı yılların başından itibaren Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Kıbrıs Sorununa dahil olmaya başlaması sonucu problem boyut değiştirmiştir. Yunanistan'ın, Kıbrıs Sorununu Türkiye'nin önce Avrupa Birliği'ne adaylık, daha sonra da üyelik sürecinde "Avrupalaştırması", üyelik sürecinde Türkiye ile Avrupa Birliği arasında Kıbrıs'ın aşılabilir bir engel olarak kalmasına neden olmuştur. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Avrupa Birliği'ne üye olması ile birlikte üyeliğin getirmiş olduğu avantajlara sahip olan yönetim, Kıbrıs Sorununa yönelik olarak uluslararası alanda ülkelerin çoğunun desteğini elde etmiştir. Çalışmanın amacı, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğinin Kıbrıs Sorunu üzerindeki etkisini değerlendirmek ve analiz etmektir. Bu bağlamda öncelikle "Kıbrıs Sorunu" olarak adlandırılan kavram tartışılmış, daha sonra ise Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile Avrupa Birliği arasındaki ilişki üyelik süreci bağlamında ele alınmış, son olarak ise Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Avrupa Birliği üyeliğinin Kıbrıs Sorunu üzerindeki etkilerinin betimsel analiz yöntemi ile ele alınmasına gayret gösterilerek, elde edilen veriler, oluşturulan başlıklar içerisinde incelenmiştir. Sonuç olarak Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Avrupa Birliği'ne üye olmasının Kıbrıs Sorununun boyutunu değiştirerek, bugün problemin çok aktörlü, oldukça karmaşık ve bir o kadar da çözümsüzlüğe mahkûm edildiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Türkiye, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Avrupa Birliği, Yunanistan

ABSTRACT

The island, which is a full member of the European Union as the Greek Cypriot Administration, is recognized as the Republic of Cyprus and has very strategic importance in the Mediterranean, has become the most important agenda item of international relations since the 1950s. There were initial attempts to solve the problem, which will be called the "Cyprus Question", by Greece, Turkey and the United Kingdom, but the dimension of the problem changed after the involvement of the European Economic Community in the early 1960s. The Europeanization of the Cyprus Question by Greece in the process of candidateship and membership of Turkey created for Cyprus an insurmountable obstacle in the process of Turkey's accession negotiations with the European Union. With the full membership of Southern Cyprus to the European Union, the government has gained the support of most of the countries in the international arena for the Cyprus Question. The aim of the study is to evaluate and analyze the impact of Southern Cyprus's full membership to the European Union on the Cyprus Question. In this context, the concept of the "Cyprus Question" was firstly discussed, and then the relationship between the Greek Cypriot Administration and the European Union was discussed in the context of the full membership process, and finally, an attempt was made to conduct a descriptive analysis of the effects of the European Union Membership of the Greek Cypriot Administration on the Cyprus Question and the data obtained were examined under the titles created. As a result, the full membership of the Greek Cypriot Administration to the European Union has changed the size of the Cyprus Question, and today, it has been found that the problem is highly complicated with multi-actors and is sentenced to deadlock.

Keywords: Cyprus, Turkey, Southern Cyprus, European Union, Greece

Extended Abstract

Cyprus has had an important place in the foreign policies of countries geographically, economically, and politically for centuries. The island, which has a very important position in the Mediterranean, has possessed significance in terms of international relations since the United Kingdom changed its approach towards the island adopting a global vision in its foreign policy. As part of Disraeli's foreign policy approach, Britain had control in Cyprus to protect the Suez Canal and Britain's interests over India. With the 1880s, the importance of Cyprus for Britain decreased due to having control in Egypt. The Asquith government considered leaving Cyprus to Greece. The Greek Cypriots' basic approaches were to unite with Greece, and the idea of uniting with Greece instead of remaining under British rule was encouraged in the community. In this context, The United Kingdom's domination on the island began to deteriorate and social protests targeting the end of the United Kingdom's presence on the island reached its climax. Indeed, the rivalry between the Church and AKEL for the representation of the island caused tensions to increase on the island. AKEL's coalition assertion with nationalist feelings was not accepted by the Church, causing the organization of a plebiscite among the Churches on the island with the broad public support of the enosis. In the 1950s, developments that would cause a significant break in the Cyprus problem emerged. Cyprus had been an indispensable issue for Britain because of the jeopardy of the interests of the United Kingdom in the Eastern Mediterranean following the victory of Jamal

Abdunnasir in Egypt. Greece has brought controversial Cyprus issue to the agenda of the United Nations General Assembly in line with the principle of self-determination and has stressed that requests of the island people should be considered based on the future of the country. As a result of the developments, violent clashes occurred on the island, and violent acts were organized against other social groups who were in favour of peace, particularly the British. This situation led to the establishment of the Turkish Resistance Organization on the island and caused the emergence of the parties and the structure that would form the basis of the Cyprus problem. In line with the treaties between the United Kingdom, Turkey and Greece, The Republic of Cyprus was founded on the constitution that was agreed in 1960. The Republic of Cyprus, which was founded with the reconciliation between the communities and power-sharing axes, recognized Britain, Greece and Turkey's right to intervene should the constitutional order be jeopardized, leaving out the division claims put forward by Turkey and Enosis by Greece. Based on the authority given by the Treaty of Guarantee, Turkey conducted a Peace Operation in 1974 which would later result in the establishment of the Turkish Republic of Northern Cyprus in 1983. Greece and the European Union blame this Peace Operation by Turkey as the starting point of the Cyprus problem. Turkey, on the other hand, considers the Peace Operation as an outcome in solving the problems in Cyprus. Despite the problems with Turkey, the partnership agreement between the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus and the European Union entered into force in 1973. Becoming a member of the European Community in 1981, Greece supported the partnership relations with the European Union and the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus and Turkey's relationship with the European Union was damaged because of Greece's efforts in Cyprus. The Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus applied for full membership to the European Union in 1990 and the negotiation process between the parties started in 1998. Full membership negotiations between the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus and the European Union were completed, and the Greek Cypriot Administration became a full member of the European Union in 2004, starting to use the Euro as a currency in 2008 and also participating in the Euro area. The Greek Administration of Southern Cyprus's application to the European Union without a comprehensive and complete solution in Cyprus and acceptance of the membership by the European Union transformed the problem into another dimension. The rejection of the Annan Plan by the Greek Cypriot Administration of Southern and the preference for European Union membership caused a usurpation of the rights of the Turkish Republic of Northern Cyprus. After the European Union membership, the Cyprus problem was sentenced to a serious deadlock, leading to neglect of international law and treaties between the parties, resulting in a multi-lateral and highly complex international deadlock situation.

Giriş

Akdeniz'in kalbi olarak ifade edilebilecek olan Kıbrıs, yüzyıllar boyunca çoğu medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Jeostratejik konumunun Kıbrıs'a vermiş olduğu nitelikler, adanın Doğu Akdeniz'de söz sahibi olmak isteyen güçler arasında bir çıkar çatışması alanı haline gelmesine neden olmuştur. Birleşik Krallık dış politikası açısından önem taşıyan ada, ülkenin politikasını değiştirmesi sonucu gözden çıkarılsa da Doğu Akdeniz'de kontrolün kaybedilmesi riske edilememiş, Birleşik Krallık Kıbrıs'ta Yunanistan ve Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı bir yapı oluşturmuş ve Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti kurucu Antlaşmalarından kaynaklanan hakkına dayanarak, adada ortaya çıkan şiddet eylemlerinin durdurulması adına 1974 yılında Türkiye tarafından barış harekâtı düzenlenmiş ve 1983 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) kurulmuştur. 1981 yılında Yunanistan'ın Avrupa Ekonomik Topluluğu'na¹ üye olması, Kıbrıs'ın 1973 yılında ortaklık anlaşmasının yürürlüğe girmesini takiben 1998 yılında üyelik müzakerelerine başlaması ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) aday temsil edercesine yetkin sayılıp AB'ye 2004 yılında üye olması ile çalışmanın konusunu oluşturan Kıbrıs Sorunu başta Türkiye olmak üzere aktörler arası ilişkilerin karmaşıklaştığı ve çözümsüzlüğe mahkum edilmiş bir sorun olarak günümüze kadar gelmiştir.

Çalışmanın temel amacı Kıbrıs Sorununu AB üyeliği bağlamında analiz etmek oluşturmaktadır. Çalışmada AB üyeliğinin Kıbrıs Sorununa etkisi, öncelikle Kıbrıs Sorununun tanımlanması daha sonra GKRY'nin AB üyeliğinin incelenmesi ve GKRY'nin AB Üyeliğinin soruna etkisi bağlamında ele alınması yoluyla analiz edilmeye çalışılmıştır.

1 Metin içerisinde Avrupa Birliği'ne yönelik kısaltma, entegrasyonun ilgili tarih içerisindeki durumunu gösterecek şekilde kullanılmıştır. Avrupa Birliği 1970'li yıllarda Avrupa Toplulukları olarak anılırken 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile birlikte entegrasyonun ismi Avrupa Birliği olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz; Çağrı Erhan, Tuğrul Arat, "Avrupa Topluluklarıyla İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar; Cilt II, 1980-2001*, ed. Baskın Oran, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.84.

1. Kavramsal Arka Plan: Bir Sorun Olarak Kıbrıs

Kıbrıs² olarak bilinen ve Anadolu'nun bir parçası olan ada, stratejik konumu nedeniyle doğu ile batı arasında oldukça önemli bir coğrafi konumda bulunmaktadır. Adanın Orta Doğu ülkelerine yakın olması bu stratejik önemini daha da arttırmaktadır. Kıbrıs (ya da Kıbrıs Adası) “Süryaniler, Mısırlılar, İranlılar, Romalılar, Araplar ve Türkler” olmak üzere çoğu medeniyete ev sahipliği yapmış ve yönetimleri altına girmiştir. Ada, “1571 ile 1878” yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altında yönetilmiştir. Kıbrıs tarihin hiçbir döneminde “Kıbrıs Ulusu/Milleti” olarak isimlendirilmemiştir. Nitekim adanın farklı ulusal dini ve kültürel karakterinin çeşitliliği bu durumun en temel nedeni olmuş, adadaki iki farklı toplum bir arada uzun bir süre boyunca yaşayabilmiştir. Kıbrıs Adası'nın içermiş olduğu bu özel nitelikler sorun olarak tanımlanmakta olan bu

- 2 Kıbrıs'ın mevcut statüsü uluslararası alanda tartışmalı durumdadır. Türkiye KKTC'yi tanıyan tek ülke olmakla birlikte Libya ile yapılan Akdeniz mutabakatı (deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin mutabakat) bağlamında ilgili ülkenin KKTC'yi de facto-fili olarak tanımış olduğu iddia edilebilir. İsmail Şahin, “Türkiye Güney Kıbrıs'ı Libya'dan Vurdu”, *Diriliş Postası*, Kasım 29, 2019 (Çevrimiçi) <https://www.dirilispostasi.com/makale/turkiye-guney-kibrisi-libyadan-vurdu>, 11 Mart 2020. Türkiye Kıbrıs'ın statüsüne yönelik olarak AB bağlamında Ankara Anlaşması Katma Protokolü'ne yönelik 29 Temmuz 2005 tarihinde yapmış olduğu açıklamada, BM Genel Sekreterinin çözüm çabalarını desteklediğini belirtmiş, 1960 tarihinde kurulmuş olan “Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Protokol'de belirtilen devlet ile aynı devlet olmadığını, bu nedenle Türkiye'nin GKRY ve otoritelerini tampon bölgenin güneyinde yer alan bölgede kabul edeceğini ve GKRY'nin Kıbrıslı Türkleri temsil etmediğini, Türkiye'nin belirtilen protokolü onaylamasının Protokolde geçen “Kıbrıs Cumhuriyeti'nin” tanınması anlamına gelmediğini ve Türkiye'nin “Garanti Anlaşması”, “İttifak Anlaşması” ve 1960 yılındaki “Kuruluş Anlaşmalarından” kaynaklanan haklarına herhangi bir zarar getirmediğini, Türkiye'nin Protokole taraf olmakla birlikte Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile ilişkilerinin aynı kalacağını ve Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik olarak kapsamlı bir çözüm olmadan yaklaşımını değiştirmeyeceğini ve eğer çözüm olursa yeni “ortaklık” devleti ile ilişkilerini kurmak istediğini açık bir şekilde belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, “Declaration by Turkey on Cyprus”, July 29, 2005 (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/declaration-by-turkey-on-cyprus_-29-july-2005.en.mfa, 15 Mart 2020. Türkiye'nin Kıbrıs Sorununa yönelik kararları için bkz; Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, “Cyprus”, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/sub.en.mfa?55806b36-748e-4504-bab5-4ca952070a1c>, 15 Mart 2020. Kıbrıs Sorunu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1974 yılında almış olduğu 353 sayılı karar bağlamında “Kıbrıs Cumhuriyeti” olarak belirtilmiş ve “yabancı askeri müdahalenin” kaldırılması kararı alınmıştır. İlgili karar için bkz; United Nations, “Resolution 353 (1974) of 20 July 1974”, (Çevrimiçi) <http://unscr.com/files/1974/00353.pdf>, 15 Mart 2020. BM Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu 360 sayılı karar ile birlikte “Kıbrıs Cumhuriyeti'ne karşı yürütülen tek taraflı askeri eylemlerin onaylanmadığı” belirtilmiştir. İlgili karar için bkz; United Nations, “Resolutions 360 (1974) of 16 August 1974”, (Çevrimiçi) <http://unscr.com/files/1974/00360.pdf>, 15 Mart 2020. Önemli olan nokta BM'nin bu kararlarında “Kıbrıs Cumhuriyeti'nin” tek resmi temsilcisi olarak GKRY'nin görülmesidir. Daha detaylı bilgi ve BM'nin Kıbrıs ile alakalı almış olduğu kararlar için ayrıca bkz; Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Başlıca BM Güvenlik Konseyi Kararları (İngilizce)”, (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/_baslica-bm-guvenlik-konseyi-kararlari-_ingilizce_.tr.mfa, 17 Mart 2020. AB'ye göre Kıbrıs “de facto olarak bölünmüş bir ada olmakla birlikte bir AB toprağıdır”. AB'de seyahat etme hakkına sahip olan ve Kıbrıs'ta yaşamakta olan Kıbrıslı Türkler birer AB vatandaşıdır. Ancak AB hukuku GKRY'nin etkin kontrolünün olmadığı topraklarda uygulanmamaktadır. Adada Rumca ve Türkçe kullanılmakla birlikte sadece Rumca resmi bir AB dili olarak kabul edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz; European Union, “Cyprus”, (Çevrimiçi) https://european-union/about-eu/countries/member-countries/cyprus_en, 18 Mart 2020. BM ve AB bağlamında alınan kararlara yönelik daha fazla bilgi için bkz; Nejat Doğan, “Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği Kararlarında Kıbrıs Sorunu”, *Akdeniz İ.L.B.F Dergisi*, C.II. No: 4, (2002). Kıbrıs'ın AB'ye üyeliğine yönelik hakkında daha fazla bilgi için bkz; Altuğ Güner, “Kıbrıs'ın Avrupa Birliği'ne Katılım Süreci”, *Avrupa Birliği'nin Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar Genişlemesi*, ed. Ercüment Tezcan, İlhan Aras, Altuğ Güner, İstanbul, Sentez Yayınları, 2014.

uluslararası problemin karmaşık bir siyasi konu haline gelmesinde oldukça önemli bir role sahip olmuştur. Ancak en basit hali ile “Kıbrıs Sorununun” temelinde oldukça basit bir gerçek bulunmaktadır. Kıbrıs adasında yaşamakta olan Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar ve aralarındaki ilişkinin, sorunun başlangıç noktasını oluşturmuş olduğu belirtilebilir. Kıbrıslı Rumlara göre “Kıbrıs Sorununun” başlangıcı 1974 yılında Türkiye'nin adaya müdahalesi ile başlamaktadır. Yani Kıbrıs Sorunu olarak tanımlanan bu durum, Türkiye'nin askeri müdahalesi sonucu ortaya çıkan bir durum olduğu iddia edilmiştir. Nitekim böyle bir ön kabul Türkiye'nin askeri varlığını Kıbrıs adasında sonlandırması ile birlikte sorununda ortadan kalkacağına yönelik bir sonucu beraberinde getirmektedir. 1960 yılında bir sorun olarak uluslararası alanda dikkatleri üzerine çeken Kıbrıs Sorununda, Türkiye'nin adaya müdahale etmesi, sorunu başlatan bir eylem olmaktan öte ortaya çıkan soruna yönelik alınmış bir sonuç ve tedbirdir.³

1878 yılında Britanya'nın önde gelen bürokratlarından olan Disraeli'nin⁴ stratejisi bağlamında Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Süveyş Kanalı'nın korunması aynı zamanda da Rusya'nın genişlemesi bağlamında Hindistan'daki Britanya çıkarlarının gözetilmesi için Britanya adada kontrolü ele almıştır. 1882 yılında Britanya'nın Mısır'da kontrolü kazanması Kıbrıs'ın önemini azaltmış ve Asquith hükümeti⁵ Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesini planlanmıştır. Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesi düşüncesi, Kıbrıslı Rumların temel yaklaşımı olmuştur. Bu bağlamda milliyetçi duygular adada Britanya hâkimiyeti döneminde başta okullar olmak üzere yurtiçinde çoğu alanda teşvik edilmiştir. Britanya'nın adadaki temsiliyeti bu tarihten sonra zarar görmeye başlamıştır. İngiliz otoritesine karşı Ada halkı, Yunanistan ile birleşme talebini dile getirmek için kalabalıklar halinde protestolar düzenleyerek, İngilizleri adayı terk etmeye zorlamışlardır. 1945 yılında İngilizlerin adayı terk etmesine yönelik baskı adadaki Rum halkın temsiliyetine yönelik rekabetin Kilise ve komünist yaklaşıma sahip olan Emekçi Halkın İlerici Partisi (AKEL/*Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού*) arasında yaşanması ile doruk noktasına çıkmıştır. Kilise Michael Mouskos'un⁶ önderliğinde AKEL'in milliyetçi bir koalisyon oluşturma ve kendi kendini

3 Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, “Cyprus-The Cyprus Issue”, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/the-cyprus-issue-overview.en.mfa>, 19 Mart 2020.

4 Başkan olarak 1874 yılında Benjamin Disraeli, Britanya'nın Doğu Akdeniz'e yönelik politikasını değiştirmiştir. Britanya'nın ticari çıkarlarını önceleyen politikası yerine kapsamlı evrensel hedefler kabul edilmiştir. Bu bağlamda Britanya için Kıbrıs'ın genel olarak ise Doğu Akdeniz'in dış politikada önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Andrew Borowiec, *Cyprus: A Troubled Island*, London, Greenwood Publishing Group, 2000, s.19.

5 Herbert Henry Asquith. İngiliz siyasetçi ve belirtilen dönemde başbakan olarak görev yapmıştır.

6 Makarios; 1913 yılında doğmuş ve ismini daha sonra Makarios olarak değiştirmiştir. Makarios III olarak bilinen başpiskopos, 30 yıl boyunca Kıbrıs politikasında söz sahibi olmuştur. Bilgi için bkz; Christos P. Ioannides, *Cyprus under British Colonial Rule: Culture, Politics, and the Movement toward Union with Greece 1878-1954*, United Kingdom, Lexington Books, 2018, s. 227.

yönetmeye yönelik taleplerini kabul etmemiş ve 1950’li yıllarda halkın *enosise*⁷ geniş desteği ile birlikte Kiliseler arasında bir plebisit yapılmasına yönelik istek ortaya konmuştur. Makarios 1950’li yıllar ile birlikte desteğini arttırmak istemiş ancak Mısır’da Cemal Abdülnasır’ın yönetime gelmesi ile birlikte Britanya’nın Süveyş Kanalı üzerindeki kontrolünün kaybolması “Koloni İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanı” olan Henry Hopkinson’ın Britanya’nın Kıbrıs’a yönelik tutumunu değiştirmesi ve böyle bir durumda Kıbrıs’ın tam bağımsızlığının desteklenemeyeceğini belirtmesi ile sonuçlanmıştır. Britanya’nın stratejik çıkarları bağlamında Kıbrıs’a yönelik stratejisinin değişmesine paralel olarak Ortadoğu ve Avrupa için önem arz eden çıkarlar da göz önünde bulundurulmuştur. Yunanistan ilgili durum karşısında Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu’na konuyu getirerek, 1958 yılına kadar Kıbrıs’ın “*kendi kaderini tayin etme*” hakkı bağlamında mevcut durumu BM Genel Kurulu’nda yoğun bir şekilde tartışılmasını sağlamıştır. Bu şekilde konu ilk kez BM makamlarına getirilmiştir. Böylece Kıbrıs’ta *enosisin* gerçekleştirilmesi adına İngilizler ile EOKA (*Kıbrıslıların Milli Mücadele Örgütü/Eθνική Οργάνωσις Κυπρίων Αγωνιστών*) arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Çatışmalarda EOKA’ya Makarios ve Goegerge Grivas önderlik etmiş, şiddetlenen çatışmalar sadece İngilizlere saldırılar ile sınırlı kalmamış, adada yaşamakta olan ve iki halkın iş birliğinden yana çözümü destekleyen toplum üyelerine de saldırıda bulunulmuştur.⁸

EOKA tarafından gerçekleştirilen şiddet eylemleri sonucunda Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) kurularak karşılıklı şiddet eylemleri devam etmiştir. 1950’li yılların sonunda Britanya hükümeti, Türkiye’yi üçlü olarak gerçekleştirilen müzakerelere dâhil etmiştir. Bu dönem içerisinde Kıbrıslı Rumlar tarafından adada meydana gelen eylemlerin İngilizler tarafından teşvik edilmekte olduğu iddia edilmiştir. 1958 yılı ile birlikte BM’nin merkezi gündemini oluşturan Kıbrıs’ın durumu, Kıbrıs’ta yaşamakta olan halkların sorunu olmaktan çıkmış ve bir iç güvenlik konusu haline gelerek, Türkiye ile Yunanistan arasında temel bir anlaşmazlık boyutuna bürünmüştür. Bu bağlamda Yunanistan ve Türk dışişleri bakanları, Kıbrıs Sorununun çözülmesi adına Zürih’te bir araya gelerek ortak bir anayasa üzerine kurulu cumhuriyet tasarlamışlardır. İngilizce olarak adadaki halkların temsilcilerine sunulan anayasa bağlamında 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Her iki toplumu temsil eden liderlerin başkan ve başkan yardımcısı olarak önemli siyasi konular ve kararlarda veto haklarının olduğu, toplumlar

7 Güney Kıbrıs Rum Kesimi’nin Yunanistan ile birleşme düşüncesi anlamına gelmektedir. Enosis kelime anlamı olarak “birleşmek” anlamındadır. Kelime Kıbrıs’ta yaşayan Rum vatandaşların, Yunanistan ile birleşme düşüncesi anlamında uzun bir süredir kullanılmakla birlikte, 1960 yılında imzalanan Londra, Zürih Anlaşmalarını ve Kıbrıs Anayasası’nın yürürlüğe girmesi ile enosis düşüncesi kanun dışı kalmıştır. Enosis hakkında daha fazla bilgi için bkz; Farid Mirbagheri, *Historical Dictionary of Cyprus*, The United States of America, Scarecrow Press, 2009, s.57-59.

8 David Souter, “An island Apart: A Review of the Cyprus Problem”, *Third World Quarterly*, C.VI, No: 3, s.658-661.

arasındaki farkı gözeterek güç paylaşımına dayanan bir Kıbrıs Anayasası⁹ kabul edilmiştir. Kabul edilen anayasa ile birlikte tarafların iddia etmiş oldukları *enosis* ve *taksim* tezleri dışarıda bırakılmış ve Garanti Antlaşması ile birlikte garantör güçler olarak Britanya, Yunanistan ve Türkiye anayasal düzenin tehlikeye düşme durumunda düzeni yeniden sağlamak adına müdahale etme hakkına sahip olmuşlardır.¹⁰

Kıbrıs'ın bir sorun olarak boyut değiştirmesi 1981 yılında o dönemde Avrupa Toplulukları (AT) ile üyelik müzakereleri yürütmekte olan Yunanistan'ın üye olarak AB'ye kabul edilmesi ile mümkün olmuştur. Yunanistan ile Türkiye arasında sürekli bir denge gözetmeye çalışan AT, Yunanistan'a yönelik üyelik müzakerelerine başlama kararı aldıktan sonra, Türkiye ile Yunanistan arasındaki rekabette benimsemiş olduğu denge yaklaşımını kaybetmiş, bu durum Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve dış politikaya yönelik endişelerini arttırırken, Yunanistan ile Türkiye arasındaki eşit muamele yaklaşımını uygulanamaz hale getirmiştir.¹¹

Kıbrıs Sorunu açısından önem taşıyan bir diğer dönüm noktası 2004 yılında gerçekleştirilen "Annan Planı" dır. Planın, Kıbrıslı Rumlar tarafından reddedilmesinin ana amacı AB'ye üye olarak katılma ile daha fazla avantaj elde edileceğini düşüncesi olmuştur. AB'ye üyeliğinde masada bulunduğu bir durumda, AB tarafı tercih edilmiş, Kıbrıs geleceğine yönelik kararların AB'nin bir üyesi olarak daha iyi bir pozisyonda ve daha güçlü olarak savunulabileceği düşünülmüştür.¹²

2. GKRY'nin Avrupa Birliği'ne Üyeliği

Kıbrıs ile AB arasında üyeliğe yönelik ilişkiler 1962 yılında başlamıştır. Bağımsızlığını kazanmış olan Kıbrıs o dönemde AET'ye ortaklık ilişkilerinin başlaması için başvuruda bulunmuştur. İngiliz Commonwealth sistemi içerisinde yer alan adanın başvurusu, Birleşik Krallık'ın 1961 yılında yapmış olduğu başvuru sonucu ekonomik

9 Kıbrıs Cumhuriyeti Kıbrıs adasında uluslararası olarak tanınan tek devlet olarak belirtilmektedir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) sadece Türkiye tarafından tanınmaktadır. AB katılım müzakereleri AB ile Kıbrıs Cumhuriyeti arasında müzakere edilmiştir. Türkiye ile Avrupa Birliği arasında 17 Aralık 2004 tarihinde gerçekleşen Brüksel Zirvesi'nde Avrupa Konseyi üyelik müzakerelerinin başlatılması kararı almış ve Türkiye ile AB arasındaki üyelik müzakereleri müzakere çerçeve belgesinin kabulü ile birlikte 3 Ekim 2005 tarihinde başlamıştır. Türkiye ile Avrupa Birliği müzakerelerinde temel engelin Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Türkiye tarafından tanınmaması olduğu belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Anthony Comfort, *Turkey and the problem of the recognition of Cyprus*, Brussels, European Parliament 2005, s.3.

10 David Souter, "An island Apart: A Review of the Cyprus Problem", s. 658-661.

11 Hasan Mor, "Kıbrıs Sorununun Türkiye – AB İlişkilerine Endekslenme Süreci", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.XII, No: 1-2, 2008, s. 986.

12 Alexis Heraclides, "The Cyprus Problem: An Open and Shut Case? Probing the Greek-Cypriot Rejection of the Annan Plan", *Cyprus Review*, C.XVI, No: 2, 2004, s. 47.

çıkarlarını garanti altına almak istemesini tetiklenmiştir. Bu dönemde Kıbrıs, Birleşik Krallık'ın üyelik başvurusuna tepkisinden çekinmiş olsa da Birleşik Krallık adanın ortaklık ilişkisine dâhil olmak istemesine olumsuz yaklaşmamıştır. Charles de Gaulle'ün Birleşik Krallık'ın AET'ye yapmış olduğu başvuruya olumsuz yaklaşması ve Birleşik Krallık'ın başvurusunun veto edilmesi ile birlikte Kıbrıs da ortaklık anlaşması imzalamaya talebini ertelemiş De Gaulle'ün 1971 yılında iktidardan düşmesi önce Birleşik Krallık'ın başvuru yapması önünde engeli kaldırmış, daha sonra ise Kıbrıs'ında AET ile ortaklık anlaşmasınının 19 Aralık 1972 tarihinde imzalanması ile sonuçlanmıştır.¹³

Kıbrıs'ın AET başvurusunun, Birleşik Krallık'ın başvuru durumuna göre geliştiği bilinmektedir. Birleşik Krallık'ın 1973 yılında AET'ye katılması ile Kıbrıs'ın da AET ile ortaklık anlaşması yürürlüğe girmiş ve 10 yıl olarak planlanan 2 aşamalı bir süreç içerisinde gümrük birliğinin taraflar arasında tesis edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁴

Gümrük Birliği'nin ilk kademesinin 1977 tarihine kadar tamamlanması, ikinci kademesinin de 1982 yılına kadar tamamlanması ve son bulması üzerinde uzlaşmaya varılmıştır. Bu süreç içerisinde Kıbrıs'ta meydana gelen gelişmelerin dışında tutulmaya gayret gösterilen AET süreci çeşitli alanlardaki aksamalara rağmen 1987 yılında katma protokolün taraflar arasında imzalanması, gümrük birliğinin tesis edilmesi için ikinci aşamaya geçilmesini sağlamış ve 1990 yılında Kıbrıs AET'ye üyelik için başvuruda bulunabilmiştir.¹⁵

Kıbrıs tarafından AET'ye yapılan başvurusu sonrası Avrupa Komisyonu 1993 yılında üyelik başvurusuna yönelik kararını açıklamıştır. Avrupa Komisyonu kararında Kıbrıs'ın üyeliğinin uygun olduğunu belirtmiştir. AB, Kıbrıs'ın entegrasyon sürecine destek olmakla birlikte bu süreç içerisinde adada çözümün sağlanmasına yönelik olarak üyelik müzakerelerini geciktirmiş, ancak 1994 yılında toplanan Korfu Zirvesi'nde AB, genişleme perspektifine Kıbrıs'ı da dahil ederek bir sonraki genişlemenin Kıbrıs'ı içerdiğini deklare etmiştir.¹⁶

Kıbrıs'ın AB'ye üyelik için başvurusu sonrası Avrupa Komisyonu Kıbrıs'a yönelik oldukça çarpıcı ve dikkat çekici tespitler yapmıştır. Kıbrıs'ın Avrupa medeniyeti

13 Angelos Sepos, *The Europeanization of Cyprus Polity, Policies and Politics*, United Kingdom, Palgrave Macmillan, 2008, s. 34.

14 Kevin Featherstone, Cyprus and the Onset of Europeanization: Strategic Usage, Structural Transformation and Institutional Adaptation, *South European Society and Politics*, C.V, No: 2, 2009, s.142.

15 Angelos Sepos, *The Europeanization of Cyprus Polity, Policies and Politics*, s. 34.; James Ker-Lindsay, Hubert Fasutman, Fiona Mullen, *An Island in Europe The EU and the Transformation of Cyprus*, London-New York, I.B. Tauris, 2011, s.17.

16 Saskia Ramming, Cyprus's Accession Negotiations to the European Union: Conditional Carrots, Good Faith, and Miscalculations, *International Negotiation A Journal of Theory and Practice*, C.XIII, No: 3, 2008, s. 370.

için büyük bir öneme sahip olduğu coğrafi olarak Avrupa'nın kaynakları arasında bulunduğu ve bu durumunun onu Avrupa'nın bir parçası yapmakta olduğunu belirtmiştir. Kıbrıs sorunu bağlamında Avrupa Komisyonu, sorunun çözülmesi ile birlikte Avrupa ve adanın arasındaki ilişkilerin güçleneceğini bu şekilde de insan hakları, demokrasi ve temel özgürlüklerin AB üyelik süreci bağlamında yeniden tesis edilerek adada çoğulcu bir demokratik sistemin oluşturulmasında öncü role sahip olacağını belirtmiştir. Avrupa Komisyonu AB'ye Kıbrıs'ın üye olarak katılımı ile birlikte; güvenlik ve refahın artmasının adada yaşamakta olan iki toplumun yakınlaşmasını sağlayacağını ortaya koymuştur.¹⁷

Avrupa Komisyonu tarafından Kıbrıs'ın AB'ye katılımına yeşil ışık yakılmasıyla, adadaki mevcut duruma yönelik kapsamlı bir çözüm getirilmeden, AB ile Kıbrıs arasında üyelik müzakerelerinin başlatılmasına karar verilmiş, 1993 yılında başlatılan görüşmeler 1995 yılında başarılı bir şekilde tamamlanarak Kıbrıs'ın bir sonraki Zirve'de AB genişleme perspektifi içerisinde yer almasına karar verilmiştir. 1996 yılında gerçekleştirilen AB Hükümetlerarası Konferansını takiben, katılım stratejisi taraflar arasında kabul edilmiştir. Katılım Stratejisi ile yapısal diyalog oluşturularak, Kıbrıs'ın AB'ye katılma sürecini kolaylaştıracak kurumların inşa edilmesi amaçlanmış ve adanın hızlı bir şekilde AB'ye dâhil olması hedeflenmiştir.¹⁸

Kıbrıs'ın hızlı ve sorunsuz bir şekilde AB'ye üye olarak dâhil olması dört aşamada gerçekleşmiştir. Birinci aşama ortaklık anlaşmasının imzalanması ile başlamıştır. İkinci aşamaya 1990 yılında geçilmiş, bu dönem katılım öncesi stratejisinin kabul edilmesi ve Kıbrıs'ın AB'ye üyelik başvurusu gibi önemli gelişmelerle birlikte 1997 yılında tamamlanmıştır. Üçüncü aşama 30 Mart 1998 tarihinde başlamış ve 2002 yılına kadar gerçekleştirilen faaliyetler bağlamında tamamlanmıştır. 1998 tarihinde Kıbrıs'ın üyelik müzakerelerine başlaması bu aşamanın en önemli gelişmesidir. Kıbrıs'ın AB üyeliğine yönelik dördüncü ve son aşaması ise Kıbrıs'ın AB'ye üye olarak katılmış olduğu 2004 yılında başlamıştır.¹⁹

AB ile Kıbrıs arasında üyelik müzakereleri 31 Mart 1998 tarihinde başlatılmıştır. Kıbrıs, AB ile üyelik müzakereleri sonucunda oldukça gayretli bir şekilde hareket

17 European Communities, "Commission Opinion on the application by the Republic of Cyprus for Membership", (Çevrimiçi) <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/99cd34a4-e06a-4e6f-a957-b8f562034cdc>, 18 Mart 2020, s. 22.

18 Angelos Sepos, *The Europeanization of Cyprus Polity, Policies and Politics*, s. 42-43.

19 Angelos Sepos, *The Europeanisation of the Cyprus central government administration: the impact of the EU membership negotiations*, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, C.VII, No: 3, 2005, s. 371, 372, 374, 378.

ederek üyelik müzakerelerini Aralık 2002 yılında başarılı bir şekilde tamamlanmıştır. 2004 yılı ile birlikte Kıbrıs AB'ye üye olarak kabul edilmiştir. Kıbrıs 2008 yılında Euro bölgesine dâhil olmuş ve Euro'yu para birimi olarak kabul etmiştir.²⁰

Kıbrıs, diğer AB üye ülkeleri gibi kendine has özelliklere sahip olan AB'nin özel bir statü içinde değerlendirdiği küçük ülkelerinden birisidir. Kıbrıs'ı diğer AB üye ülkelerinden farklı kılan 2 durum bulunmaktadır. Lefkoşa'nın Brüksel'e olan coğrafi uzaklığı karar alma ve kurumlarda temsil açısından çeşitli sorunları ortaya çıkarmaktadır. Bu durumun ötesinde Kıbrıs sorunu, AB üyeliğine yönelik olarak oldukça ciddi bir problem yaratmaktadır. Kıbrıs'ın "bir cumhuriyet ve adanın tek temsilcisi olarak GKRY'nin kabulü ile AB'ye üye kabul edilmesinin getirmiş olduğu sorunların boyutları her geçen gün büyümektedir. Bu bağlamda Kıbrıs'ın, AB'ye üye olarak kabul edilmeden önce Nisan 2004'de Annan Planı referandumunda Cumhurbaşkanı Papadopoulos'un "Hayır" kampanyası yürütmüş olduğu ve AB'nin uygulamadığı koşulluluk (*conditionality*) ilkesi üzerinden fayda sağlamış olduğu belirtilmektedir. Referandum gerçekleşmeden 3 gün önce o dönemde AB genişlemeden sorumlu olan Komisyoneri Verheugen²¹ Kıbrıs tarafından aldatıldığını dile getirmiştir. AB ilgili duruma tepki göstermiş ve AB karar vericileri ve bazı AB üyeleri tarafından Kıbrıs'ın bu yaklaşımı eleştirilmiştir. Nitekim Kıbrıslı Rumların, Kıbrıslı Türkler ile alakalı bir durumda hukuksal bir yaklaşım benimsemeleri ve çözüm odaklı hareket etmemeleri, GKRY açısından AB bağlamında üyelikle alakalı çok fazla sorunu gündeme getirmektedir. Kıbrıs'ın mevcut ekonomik ve diğer sınırlı kapasiteleri bağlamında AB'den alacağı yarar ve AB'de göstereceği etkinin artması, Kıbrıs sorunu bağlamında ciddi zarar görmektedir.²²

20 European Union: "Cyprus", (Çevrimiçi) https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/cyprus_en, 18 Mart 2020.

21 İlgili dönemde genişlemeden sorumlu AB Komisyoneri olan Günter Verheugen, Kıbrıs'ta gerçekleştirilen Annan Planı referandumundan üç gün önce Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Başkanı Tassas Papadopoulos'un Annan Planı'na karşı yürütmüş olduğu "Hayır" kampanyasını ciddi bir şekilde eleştirerek, Rum Yönetimi hükümeti tarafından aldatılmış olduğunu belirtmiştir. GKRY'li liderin görüşmelerde farklı bir yaklaşım, Annan Planı'nın onaylanma sürecinden önce farklı bir yaklaşım benimsemiş olduğunu belirterek, referanduma GKRY tarafından Hayır oyu verileceği tahmininde bulunmuşlardır. Avrupa Parlamentosu'nun çoğu görevlisi, GKRY'yi "kurnazlık" ve "hile" kullanılarak AB üyesi olmakla itham etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Sharon Spiteri, "Verheugen feels 'cheated' by Greek Cypriot government", euobserver, Nisan 21, 2004, (Çevrimiçi) <https://euobserver.com/enlargement/15270>, 18 Mart 2020; DW, "VERHEUGEN Feels 'Cheated' by Greek Cypriot Government", Nisan 21, 2004, (Çevrimiçi) <https://www.dw.com/en/verheugen-feels-cheated-by-greek-cypriot-government/a-1176506>, 18 Mart 2020. Nisan 2004 tarihinde gerçekleştirilen Avrupa Parlamentosu oturumunda GKRY'nin yaklaşımı oldukça ağır bir şekilde eleştirilmiş, GKRY'nin Kopenhag kriterlerini ihlal ettiği yönünde eleştirilerde bulunulmuştur. Günter açık bir şekilde "Kendimi Rumlar tarafından aldatılmış hissediyorum" şeklinde düşüncelerini dile getirmiştir. İlgili dönem içerisindeki tartışmalar ve AB'li yetkililer tarafından dile getirilen diğer görüşler hakkında daha fazla bilgi edinmek için bkz; Mehmet Özcan, Ercüment Tezcan ve Fatma Yılmaz, "Kıbrıs Sorununa Alternatif Yaklaşımlar: Çok Bileşenli Adım Modeli", *USAK Raporları No: 08-02*, Ankara, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 2008, s.9.

22 Neill Nugent, "Cyprus and the European Union: The Significance of its Smallness, Both as an Applicant and a Member", *European Integration*, C.XXVIII, No: 1, 2006, s. 61.

3. GKRY'nin Avrupa Birliği Üyeliği'nin Kıbrıs Sorununa Etkileri

3. 1. Taraflar Açmazı: Türkiye Yunanistan ve Avrupa Birliği

Kıbrıs'ın Türkiye, Yunanistan ve AB tarafından bir sorun haline gelmesinin tarihsel kökenleri 1950'li yıllara kadar geri götürülebilmektedir. Adanın %80'ini oluşturan Kıbrıslı Rumlar, o dönemde ortaya çıkan sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmasına yönelik eğilimlerden etkilenerek Birleşik Krallığın adadaki hegemonyasından kurtulmak için hareket geçmiş ve “*enosis*” bağlamında Kıbrıs'ı birleştirmek istemiştir. Kıbrıslı Rumların bu girişimi adada yaşamakta olan Kıbrıslı Türkleri de harekete geçirerek adanın “*taksim*” tezi bağlamında paylaşılması gerektiği ve fiziksel olarak ada taksim edildikten sonra ayrılan parçaların birleşmesi düşüncesi ortaya konmuştur. 1960 yılında adada “Kıbrıs Cumhuriyeti” ismi ile güç paylaşımına dayanan bir anayasa bağlamında bir bağımsız cumhuriyet oluşturulmuş, ancak şiddet olaylarının baş göstermesini takiben anayasal düzen bozularak adada yaşayan iki toplum arasındaki ilişkiler gerginleşmiştir.²³

Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası atmosfere uyum sağlayabilmek için tercihini batıdan yana kullanmıştır. Türkiye vakit kaybetmeden batı kolektif güvenlik örgütlerine dâhil olmuş ve batı içerisinde yenedünya stratejisini oluşturmuştur. Bu dönemde sömürgelerin özgürlüklerini kazanma girişimleri Kıbrıs'ı Türkiye'nin ana gündemi haline getirmiştir. İki kutuplu dünyada batıya göre tek tehdit olarak bilenen “Komünist Tehdit” karşısında NATO'nun (*North Atlantic Treaty Organization/Kuzey Atlantik İş Birliği Örgütü*) iki üyesinin birbiri ile büyük bir anlaşmazlık yaşamamasının NATO ve batı için getireceği sonuçların kabul edilemez oluşu ve NATO'nun güneyinde bu duruma bağlı olarak ciddi bir kırılmanın ortaya çıkması, Kıbrıs'ın Yunanistan ve Türkiye açısından ne derece önemli olduğunu ortaya koymuştur. Türkiye'nin Yunanistan'a karşı algılamış olduğu tehdit, Kıbrıs sorununun ortaya çıkması ile iki kat artmış ve tarafların çatışma yaşamaları olasılığı hiç olmadığı kadar yükselmiştir. Batı ittifakı tarafından böyle bir çatışmaya izin vermeyecek özel bir formül hızlı bir şekilde ortaya konmuş ve Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu durumda Türkiye adadaki haklarını korurken, NATO ve batılı dostlarının çıkarlarını Yunanistan ile çatışma yaşayarak tehlikeye atmama ile sınırlandırılmıştır. Soğuk Savaş sürecinde tarafların karşılıklı rekabet seviyesini düşürmüş olduğu “yumuşama” “*detente*” döneminde Kıbrıs'ta meydana gelen toplumsal şiddet olayları Türkiye'yi harekete geçirmiş ancak Türkiye önce “Johnson Mektubu” daha sonra ise batılı dostları ve “bağlantısız” ülkelerin tutumları

23 Andreas P. Kyriacou, “A Just and Lasting Solution to the Cyprus Problem: In Search of Institutional Viability”, *Mediterranean Politics*, C.V, No: 3, 2000, s. 54.

karşısında yalnız bırakılmıştır. Bu bağlamda Türkiye dış politika stratejisini yeniden ele alarak çok boyutlu bir strateji benimsemiş ve 1974 yılında Türkiye tarafından gerçekleştirilen “Kıbrıs Barış Harekati” bu değişimin en önemli dönüm noktası olmuştur. Türkiye, başta güvenlik olmak üzere ulusal stratejilerini gözden geçirmiş ve 1989’dan sonra yeniden tanımlanan dünya düzeninde Kıbrıs’ın, Türkiye’nin batıya entegre olma sürecindeki her girişiminde önüne koyulacak olan bir şart olduğunu anlayabilmiştir.²⁴

AB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin bozulmasındaki en temel meselelerden biri olan Kıbrıs sorununun Türkiye ile AB arasındaki ilişkileri etkilemesi 1981 yılında Yunanistan’ın Avrupa Topluluklarına (o dönemde) üye olması ile başlamış olduğu kabul edilebilir. Bu bağlamda Kıbrıs’ın AB’ye üyeliği Türkiye’nin üyelik müzakerelerini sürdürebilmesi ve müzakere sürecinde Yunanistan’ın vetosuna takılmamasının ön koşulu haline gelmiş, ancak AB’nin adadaki durumu görmezden gelerek soruna elle tutulabilir ve açık bir çözüm getirilmeden üye olması sorunun boyutu değiştirmesi ile sonuçlanmıştır.²⁵

Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs’a yönelik tartışmalar açısından dönüm noktası 1974 yılında Türkiye’nin Kıbrıs’a yönelik gerçekleştirmiş olduğu barış müdahalesi olmuştur. Türkiye tarafından düzenlenen barış harekâtı sonrasında Türkiye ile AB arasında Kıbrıs konusu ikili ilişkilerin merkezinde yer almıştır. Bu bağlamda 1981 yılında Yunanistan’ın AB üyesi olması ile Kıbrıs konusu AB için oldukça karmaşık bir hale gelmiştir. Her şeyden önce AB Yunanistan ile Türkiye’ye üyelik süreçlerinde objektif yaklaşma refleksini kaybetmiş, Türkiye’nin AB ile ilişkilerini düzeltmesi Atina ve Lefkoşa ile iyi ilişkiler geliştirmesi ile ilişkilendirilmiştir. Türkiye’nin AB’ye üyeliğinin Kıbrıs ile ilişkilendirilmesinde ikinci perde Kıbrıs ile Türkiye’nin aday ülke ilan edilmesi sonrası ortaya çıkmıştır. Helsinki Zirvesi ile birlikte Türkiye’nin AB potansiyel aday ülke statüsünden aday ülke statüsüne kavuşması Kıbrıs’ta çözümü Türkiye’nin AB’ye üyeliği için bir ön koşul olmaktan çıkarıp, bir zorunluluk ya da olmazsa olmaz “*sine qua non*” haline getirmiştir. Nitekim Türkiye Helsinki Zirvesi sonrası Kıbrıs’a yönelik pozisyonunu AB üyeliği hedefi bağlamında gözden geçirmek durumunda kalmıştır.²⁶

Kıbrıs’ın AB’ye üye olması ile ortaya çıkacak olan durum ve Annan Planı ile talep edilen değişiklikler, Türkiye’nin Kıbrıs sorununa yönelik kabul etmiş olduğu geleneksel

24 Melek Fırat, “Helsinki Zirvesinden Günümüze AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Gelişmeleri” *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, C.IV, No:1, 2004, s. 48-49.

25 Nesrin Demir, “Avrupa Birliği Türkiye İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.XV, No: 1, 2005, s. 348.

26 Semin Suvarierol, “The Cyprus Obstacle on Turkey’s Road to Membership in the European Union”, *Turkish Studies*, C.IV, No: 1, 2003, s. 55-56.

dış politika çizgisinde radikal değişiklik beklentilerinin olduğunu açığa çıkarmıştır. Nitekim Türkiye'nin dış politikada karşı karşıya kalmış olduğu sorunların çoğunun merkezinde 1970 sonrası Kıbrıs Sorununun yer aldığına yönelik bir ön kabul ortaya çıkmıştır. Türk diplomasisinin Kıbrıs Sorunu nedeni ile uluslararası alanda sürekli savunma durumunda kaldığı ve tam olarak potansiyelini ortaya koyamamış olduğu iddia edilmektedir. Soğuk Savaşın bitmesi ve Kıbrıs'ın AB'ye üyelik başvurusunda bulunması, Türkiye'nin Kıbrıs politikasını gözden geçirmesine neden olmuştur.²⁷

Kıbrıs'ın 2004 yılında üyeliği gerçekleşikten sonra Kıbrıs sorununun bir bakıma askıya alınmış olduğu belirtilebilmektedir. Bu bağlamda Kıbrıs'ın üyeliği Türkiye'nin AB müzakere sürecini de ciddi şekilde etkilemiş, Türkiye'nin gümrük birliğini Kıbrıs Cumhuriyeti dâhil olmak üzere tüm AB üyesi ülkelere genişletmiş olduğuna yönelik Ankara Anlaşması'na dahil ek protokolü imzalaması²⁸ ve ek protokolün imzalanmasının ardından Türkiye'nin tek taraflı deklarasyonu²⁹ ile protokolde belirtilen devletin 1960 yılında kurulmuş olan devlet ile aynı nitelikleri taşımadığı ve belgenin imzalanmasının Kıbrıs Cumhuriyeti olarak protokol metninde yer alan devletin Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanındığı anlamına gelmediğini belirtmesi ile birlikte Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler gerilmiştir. Türkiye'nin tek taraflı deklarasyonuna AB tarafından verilen cevapta, tüm AB üyesi ülkelerin müzakere sürecinin parçaları olduğu belirtilmiş, Türkiye de Kıbrıs'ta çözüm sağlanmadan GKRY'nin meşru temsilci niteliğinde kabul edilerek KKTC'ye AB tarafından uygulanan izolasyonun kaldırılmadığı sürece bu protokolü uygulamayacağını belirtmiştir.³⁰

Türkiye Dışişleri Bakanlığı 1 Mayıs 2004 yılında GKRY'nin AB'ye üyeliğini oldukça sert bir şekilde eleştirmiştir. GKRY'nin adanın tümünü temsil ettiği iddiası ile AB'ye üye olması, aynı statüye sahip olan Kıbrıslı Türkleri AB nezdinde temsil ettiği anlamına gelmemektedir. Nitekim GKRY meşru otorite olarak Kıbrıslı Türkler yerine egemenlik hakkını kullanarak AB'ye başvuru yapmıştır. Belirtilen durum uluslararası hukuk açısından mümkün olmadığı gibi, GKRY'nin Kıbrıslı Türkler üzerinde egemenlik haklarını temsiliyet hakkı da bulunmamaktadır. Bu bağlamda GKRY'nin başvurusu,

27 Kıvanç Ulusoy, "The Europeanization of Turkey and its impact on the Cyprus Problem", *Journal of Southern Europe and Balkans*, C.X, No: 3, 2008, s. 323.

28 İlgili metine ulaşmak için bkz; Official Journal of the European Union, "Council", (Çevrimiçi) https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/protokol_2005.pdf, 21 Mart 2020.

29 İlgili metine ulaşmak için bkz; Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "No: 123-29 Temmuz 2005, 1963 Ankara Anlaşması'nı Tüm AB Üyelerine Genişleten Uyum Protokolü hk", (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/no_123---29-temmuz-2005_-1963-ankara-anlasmasi_ni-tum-ab-uyelerine-genisleten-uyum-protokolu-hk_.tr.mfa, 21 Mart 2020.

30 Gözde Yılmaz, "From EU-phoria to EU-phoria? Changing Turkish Narratives in EU-Turkey Relations", *Baltic Journal of European Studies*, C.IX, No: 1, 2019, s. 23-24.

Kıbrıslı Türklerin adadaki haklarını gasp etmekte ve GKRY tek yasal temsilci olarak AB üyeliği perspektifi ile kabul ettirilmeye çalışılmaktadır. Bu durum açık bir şekilde KKTC'nin adadaki haklarını gasp etme anlamına gelmektedir.³¹

3. 2. GKRY'nin AB Üyeliği Açmazı

AB'nin Kıbrıs sorununa ilişkin yaklaşımı, Kıbrıs ve Yunanistan'ın AB üyesi olmadan önce soruna taraf olmama şeklinde gelişmiş ve Avrupa Siyasi İş birliği (*European Political Cooperation*) içerisinde taraflara soruna yönelik iş birliğine gitme çağırısında bulunarak adadaki durumun BM direktif ve kararları bağlamında çözümlenmesine yönelik olmuştur. Nitekim bu durum 1981 yılında Yunanistan'ın AB'ye üye olarak dâhil olması ve 1987 yılında Kıbrıs ile gümrük birliğinin tesis edilmesi sonrası değişmiş, AB Kıbrıs sorunundaki tarafsızlık rolünü kaybetmiştir. Kıbrıs sorunun çözülmesine yönelik olarak 1993 yılında BM nezdinde gerçekleştirilen topluluklar arası görüşmelere AB'nin bir temsilci ile katılımı, AB'nin soruna ilk kez doğrudan dahil olduğu göstermesi açısından bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Nitekim Kıbrıs'ın Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile 1994 yılında gerçekleştirilen Korfu Zirvesinde³² AB aday ülkesi ilan edilmesi ve genişleme perspektifine alınması AB'nin Kıbrıs sorununa dahil olma sebebini açık bir şekilde göstermektedir. Kıbrıs sorunu AB açısından büyük bir belirsizliğin ortaya çıkmasına neden olmuş, AB kendi çıkarlarını Kıbrıs ve Yunanistan'a yönelik olarak bütünleştirici bir politika belirlemediği için Kıbrıs'ın üyeliği üzerinden sorunun çözülmesi gündeme gelmiş ve Kıbrıslı Rumlar AB üyeliğinin getireceği avantajlara yönelik büyük bir beklenti içerisine girmişlerdir. Kıbrıs, AB açısından büyük bir ikilem durumu ortaya çıkarmıştır.³³

AB'nin GKRY ile 1997 yılında gerçekleşen Lüksemburg Zirvesi ile katılım müzakerelerine başlanmasına yönelik kararı, Kıbrıs'a yönelik çözüm sürecini karmaşıklaştırmıştır. AB'nin bu kararı alırken temel yaklaşımı, GKRY ile başlatılan görüşmelerin bir "katalizör" görevi görerek çözüm sürecini kolaylaştıracağı ve Kıbrıslı Türkleri de teşvik ederek soruna daha esnek yaklaşımlarını sağlayacağı düşüncesi olmuştur. AB'nin Kıbrıs'a yönelik olarak kabul etmiş olduğu bu strateji tamamen geri tepmiş ve tarafların tepkilerini toplamış olduğu gibi Türkiye'nin de Kıbrıs'a yönelik yaklaşımını daha öncelikli bir dış politika konusu haline getirmesine neden olmuştur. Türkiye'nin KKTC yaklaşımı öncelikle Kıbrıslı Türklerin güvenliğini sağlamak olarak kabul edilirken, 1997 sonrası Türkiye Kıbrıs sorununu bir ulusal güvenlik meselesi haline getirmiştir. Nitekim

31 İsmail Şahin, "Doğu Akdeniz'de Enerji Çatışması ve İş birliği", *ORSAM Rapor No:3*, 2019, s.14-15.

32 O dönemde Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi olarak isimlendirilen yapı bugün 2009 yılında kabul edilen Lizbon Antlaşması ile Avrupa Konseyi olarak bir AB örgütü haline gelmiştir.

33 Heinz Kramer, "The Cyprus Problem and European Security", *Survival*, C.XXXIX, No: 3, 1997, s. 25-26.

1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik "Barış Harekatı" düzenleme talimatını veren Başbakan Bülent Ecevit, 1997 sonrası Kıbrıs sorununun Türkiye'nin bir güvenlik meselesi olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin AB kararı sonrası Kıbrıs'a yönelik değişen yaklaşımı, Türkiye ile KKTC arasında bir "ortaklık konseyi" kurulmasını sağlamış ve KKTC'nin Türkiye'ye katılımı gündeme alınmıştır. Ada toplumlarının bir araya gelmiş olduğu 1997 yılındaki görüşmelerde Rauf Denktaş, AB'nin bir müzakereci rolü ile süreçte yer aldığı sürece ve KKTC'nin GKRY gibi bağımsız bir devlet olarak tanınmadığı sürece görüşmelere devam edilmesini kabul etmemiştir.³⁴

AB ile Kıbrıs arasında 1973 yılında imzalanmış olan ortaklık anlaşması ile AB ada çözümden öte mevcut durumun daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Bu bağlamda çözüm yerine çıkmaza sürüklenen Kıbrıs sorununda AB önemli bir aktör haline gelerek Kıbrıs'ın üyeliği ile Kıbrıs sorununu ve Türkiye'nin AB'ye üyeliğini birbiri ile bağlantılı hale getirmiştir. Belirtilen durum AB'nin yapısı bağlamında da kendisini göstermektedir. AB kurumları bağlamında durum ele alınmış olduğunda, Kıbrıslı Türklerin Avrupa Birliği Adalet Divanı'na başvurabilmesi mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle AB'nin Kıbrıslı Türklerin siyasi haklarını garanti altına alan bir çözüm geliştirmesinin gerekliliğini de ortaya çıkarmaktadır. AB'nin Kıbrıs olarak GKRY'yi üye kabul etmesi ile birlikte Türkiye artık AB düzleminde Yunanistan ve Kıbrıs Cumhuriyeti olmak üzere çıkarlarının çatışmakta olduğu iki ülke ile karşı karşıya kalmıştır.³⁵

AB'nin GKRY'yi Kıbrıs'ın meşru temsilcisi olarak kabul etme ısrarı, KKTC'nin talep ve isteklerinin göz ardı edilmesinden öte toplumlar arası barışın altını oymuş ve AB bir çözüm üretici olarak değil adeta çatışmayı tetikleyen bir aracı olarak hareket etmiş ve diplomatik çözüm olasılıklarına zarar vermiştir. Aynı zamanda AB'nin BM Güvenlik Konseyi kararlarına vurgu yapması uluslararası alanda ilgili kararların benimsenmesi için doğrudan bir baskı oluşturmuştur.³⁶

GKRY tarafından AB her zaman ekonomik, siyasi ve güvenlik alanlarında önemli bir güvence olarak görülmüş, üyelik başvurusunda da bu üç önemli faktörün bahsedilen dönemde AB'ye yapılan üyelik başvurusu ile ilgili olarak büyük bir anlam taşıdığı belirtilmiştir. Kıbrıs'ın AB'ye üye olması ile birlikte Kıbrıslı Rumlar bağımsızlığın, birliğin ve güvenliğin sağlanacağını, AB'ye üyeliğin gerçekleşmesi ile birlikte, Kıbrıs sorunun çözüleceğini, sosyal demokrasi ve sivil hakların garanti altına alınacağını, Kıbrıs'ın bir bütün

34 F. Stephen Larrabee, "The EU Needs to Rethink its Cyprus Policy, *Survival*, C.XL, No: 3, 1998, s. 25-26.

35 Meltem Müftüler-Bac, Aylı Güney, "The European Union and the Cyprus Problem 1961-2003", *Middle Eastern Studies*, C.XLI, No: 2, 2005, s. 290-291.

36 Nejat Doğan, "Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği Kararlarında Kıbrıs Sorunu", s. 93.

halinde ekonomik faaliyetlerinin hızlanarak ekonomik atağa kalkacağına yönelik güçlü umutlar beslemişlerdir. Ancak şüphesiz ki, Kıbrıs'ın AB'ye üye olmasının istenmesindeki temel amaç, Kıbrıs sorununun Rumlar lehine çözümlenmesine olan büyük inanç olmuştur. Kıbrıs'ın AB'ye üye olması ile birlikte, Kıbrıslı Rumlar ulusal ülkelerini uluslararası alanda daha kolay bir şekilde dile getirecek ve daha kolay lobi faaliyetinde bulunarak, kendilerine yeni koalisyonlar ve taraftarlar bulabilme inancıyla hareket etmişlerdir.³⁷

Kıbrıslı çoğu yetkili ve bürokrat Kıbrıs'ın AB'ye üyeliğinin gerçekleşmesinden sonra herhangi bir kriz durumunda Türkiye'nin adaya müdahale etmesinin imkânsız olduğunu belirtmektedir. Nitekim bu iddianın temeli AB hukukuna dayandırılmaktadır. Aynı şekilde Kıbrıs AB üyesi olduktan sonra Kıbrıs'ın AB savunma bölgesi içerisine girmiş olduğu ve bu nedenle de Kıbrıs'ın güvenliğinin aynı zamanda AB'nin güvenliği anlamına geldiği ve adanın güvenliğinden AB'nin sorumlu olacağı iddia edilmektedir. Kıbrıs'ın AB'ye üyeliğine yönelik ekonomik faktörlerin siyasi faktörler karşısında zayıf kaldığı görülmektedir. Nitekim adanın AB üyesi olmayı istemesinin en güçlü motivasyonunu siyasi nedenler oluşturmaktadır. Kıbrıs'ta kapsamlı bir çözüm olmadan adanın üye olmasını destekleyen tek ülke Yunanistan olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin yoğun diplomatik faaliyetleri Kıbrıs müzakere sürecinde sonuç vermiş ve AB'nin önde gelen ülkeleri Türkiye'ye destek vererek Kıbrıs'ın üyeliğinin adadaki çözümden sonrasına bırakılmasının gerekliliği üzerinde durmuşlar, ancak buna rağmen Kıbrıs Cumhuriyeti 2004 yılında AB'ye üye olarak kabul edilmiştir.³⁸

Kıbrıs'ın üyeliği sonrası KKTC'nin AB düzeyinde bir iç komşu “*inner neighbourhood*” haline gelmiş olduğu da iddia edilmektedir. AB müktesebatının mevcut durumda KKTC'ye uygulanması bir normalleşme sürecine bağlıdır.³⁹ Nitekim AB, koşulluluk ilkesi gereğince KKTC'nin bazı gereklilikleri karşılanmasına bağlı olarak potansiyel ayrıcalıklardan yararlanacağını ortaya koymakta ve KKTC'nin durumunu muğlak halde bırakmaktadır.⁴⁰

GKRY ve AB bağlamında dikkat çekilmesi gereken bir diğer önemli konu “Yeşil Hat” “Green Line” olarak kabul edilen düzenlemedir. Yeşil Hat BM tarafından Kıbrıs'ta görevlendirilmiş olan barışı koruma gücü⁴¹ ile korunan ve Kıbrıs'ı ikiye bölmüş olan düzenleme

37 Angelos Sepos, *The Europeanization of Cyprus Polity, Policies and Politics*, s. 39.

38 Kamil Sertoğlu, İlhan Öztürk, “Applications of Cyprus to the European Union and the Cyprus Problem”, *Emerging Markets Finance & Trade*, C.XXXIX, No: 6, 2003, s. 67-68.

39 AB'ye göre Kıbrıs tamamen bir AB toprağıdır. Yine AB'ye göre KKTC'de Kıbrıs hükümetinin etkin kontrolü bulunmamakta ve AB mevzuatının uygulanması askıya alınmıştır.

40 Anne Casaglia, “Northern Cyprus as an inner neighbour: A Critical Analysis of European Union Enlargement in Cyprus”, *European Urban and Regional Studies*, C.XXVI, No: 1, 2019, s. 46.

41 United Nations Peace Keeping Force in Cyprus (UNFICYP), “About”, (Çevrimiçi) <https://unficyc.unmissions.org/about>, 18 Mart 2020.

olarak bilinmektedir. Yeşil Hat olarak isimlendirilmesinin nedeni Tüm General Peter Young tarafından Kıbrıs'ta yaşanan olaylar dikkate alınarak yeşil bir kalem ile Kıbrıs haritası üzerine adayı ikiye bölen bir çizginin çizilmesine dayanmaktadır.⁴² AB, Kıbrıs'ın tamamını kendi toprağı olarak kabul etmekle birlikte katılım anlaşmasına ekli olan 10. protokol⁴³ bağlamında GKRY'nin adada etkin olmadığı kuzeyinde AB mevzuatının uygulanmasını askıya almıştır. Aynı zamanda 1974 yılı ve sonrası Yeşil Hat bağlamında ikiye bölünmüş ada üzerinde AB Yeşil Hat Tüzüğü⁴⁴ ile birlikte hattın ticaret faaliyetlerinde nasıl kullanılması gerektiğine yönelik düzenlemeleri kabul etmiştir. Bu bağlamda AB, KKTC'nin etkin kontrolünün olduğu bölgeyi gümrük ve mali düzenlemeler dışında tutmakta, ancak Kıbrıslı Türkleri bir AB ülke vatandaşı olarak görmektedir. AB belirtilen durumun Kıbrıs Sorununun çözülmesi ile sona ereceğini belirtmiş ve AB mevzuatının tüm adada uygulanacağını ortaya koymuştur.⁴⁵

Mendelson⁴⁶, Kıbrıs'ın resmi temsilcisi olarak GKRY'nin AB'ye üyelik başvurusunda bulunamayacağına yönelik uzman görüşünde KKTC tarafından üyelik başvurusuna yapılan itirazı doğrulamıştır. KKTC'ye göre 1960 yılında kurulmuş olan "Kıbrıs Cumhuriyeti'nin" kurucu anlaşmalarına göre GKRY "Kıbrıs Cumhuriyeti" ismi ile AB'ye üyelik için başvurma yetkisine sahip olmamakla birlikte Türkiye ve Yunanistan'ın üye olmadığı herhangi bir uluslararası örgüte de taraf olma hakkına sahip değildir. GKRY'nin AB'ye üyeliğinin Türkiye'nin üyeliği sonrası gerçekleşmesi gerektiği ve Birleşik Krallık başta olmak üzere Yunanistan'ın 1960 yılında "Kıbrıs Cumhuriyeti'ni" kuran Anlaşmalar bağlamında GKRY'nin AB'ye üyelik başvurusunu durdurma sorumluluğunu yüklemiş olduğu belirtilmiştir.⁴⁷

42 Farid Mirbagheri, *Historical Dictionary of Cyprus*, s.72.

43 İlgili protokol için bkz; EUR-LEX, "Act concerning the conditions of accession of the Czech Republic, the Republic of Estonia, the Republic of Cyprus, the Republic of Latvia, the Republic of Lithuania, the Republic of Hungary, the Republic of Malta, the Republic of Poland, the Republic of Slovenia and the Slovak Republic and the adjustments to the Treaties on which the European Union is founded - Protocol No 10 on Cyprus", Eylül 23, 2003, (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12003T/PRO/10&from=EN>, 18 Mart 2020.

44 İlgili tüzüğe ulaşmak için bkz; EUR-LEX, "C1 COUNCIL REGULATION (EC) No 866/2004 of 29 April 2004 on a regime under Article 2 of Protocol 10 to the Act of Accession", Ağustos 8, 2013, (Çevrimiçi) <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2004R0866:20130808:EN:PDF>, 17 Mart 2020.

45 Avrupa Komisyonu Kıbrıs Temsilciliği: "Kıbrıs Türk Toplumu", (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/cyprus/about-us/turkish-cypriots_tr, 22 Mart 2020.

46 M.H. Mendelson'un Kıbrıs Sorunu hakkındaki uzman görüşünü hakkındaki eseri için bkz; *Why Cyprus Entry into the European Union Would Be Illegal*, London: Embassy of the Republic of Turkey, 2001. Mendelson'un görüşleri hakkında daha fazla ve detaylı bilgi için bkz; Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs: "EU and Cyprus: An Expert View Opinion of Professor M.H. Mendelson Q.C on the Application of "the Republic of Cyprus" to Join the European Union", (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/eu-and-cyprus_an-expert-view.en.mfa, 26 Mart 2020.

47 Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs: "EU and Cyprus:..." Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz; Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs: "EU and Cyprus: An Expert View Opinion of Professor M.H. Mendelson Q.C on the Application of "the Republic of Cyprus" to Join the European Union Page1 The Facts", (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/page1-the-facts.en.mfa>, 26 Mart 2020.

Sonuç

Büyük medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan Kıbrıs, Doğu Akdeniz açısından stratejik olarak tartışılmaz bir öneme sahiptir. Birleşik Krallık dış politikası açısından önemli göz ardı edilemeyecek olan Kıbrıs'ta barışın ve istikrarın söz konusu olduğu sürdürülebilir bir sistemin oluşturulması önem taşımıştır. Bu nedenle Kıbrıs'taki ortaya çıkan siyasi anlaşmazlık Birleşik Krallık öncülüğünde sosyolojik durumda göz önüne alınarak Yunanistan ve Türkiye'nin garantörler güçler olarak belirlendiği Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması ile düzenlenmiştir. 1960 yılı ve sonrası çeşitli nedenler bağlamında adada şiddet olaylarının ortaya çıkması, Türkiye'nin garantörlük haklarına dayanarak barış hareketi düzenlemesi ile sonuçlanmış ve 1983 yılında KKTC kurulmuştur. Yunanistan'ın AB'ye üye olarak kabul edilmesi, GKRY'nin Kıbrıs'ta kapsamlı bir çözümü beklemeden 1973 yılında ortaklık ilişkilerini başlatması ve 2004 yılında AB'ye üye olması Kıbrıs Sorunu olarak kabul edilen problemin boyutunun ciddi şekilde değişmesine neden olmuştur. Bu bağlamda çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda, GKRY'nin AB'ye üyeliğinin Kıbrıs Sorununa etkileri şu şekilde belirtilebilmektedir;

GKRY'nin yapmış olduğu başvuruyu kabul eden AB, Kıbrıs Sorununa yönelik taraf-sızlığını kaybetmiş, AB soruna yönelik barışı kuran olma fırsatını değerlendiremediği gibi temsil etmiş olduğu değerlere aykırı düşen bir pozisyonda kalmıştır,

AB üyeliği, Kıbrıs'ta uluslararası hukuk ve taraflar arasında gerçekleştirilen antlaşmaların göz ardı edilmesi sonucunu ortaya çıkarmış, bu durum çok taraflı ve oldukça karmaşık bir uluslararası çözümsüzlük durumuna neden olmuştur,

GKRY'nin AB'ye üyeliği, Kıbrıs Sorunun çözümsüz kalmasına mahkum edilme olasılığını arttırmış, AB'nin GKRY'nin AB üyeliği üzerinden sorunu Türkiye'ye AB hukukun dayatarak çözmek istemesi, Kıbrıslı Türklerin hakkı yok saymasına neden olmuş ve GKRY'yi adanın tek meşru temsilcisi olarak kabul edilmesine yönelik bir ön kabulün ortaya çıkmasına neden olmuştur,

Kıbrıs'ta ortaya çıkan bu durum Türkiye'nin de AB üyelik müzakerelerini etkilemiş ve en önemli müzakere başlıklarının tek taraflı olarak GKRY tarafından bloke edilmesine ve AB tarafından bazı müzakere başlıklarının açılış kriterlerinin Türkiye'nin ek protokolden doğan sorumluluğu yerine getirmesine bağlanmıştır,

AB üyeliği sonrası Kıbrıs Sorunu Türkiye için bir ulusal güvenlik meselesi haline gelmiş ve Türkiye Kıbrıs'a yönelik dış politika yaklaşımını yeniden revize etmiştir,

GKRY'nin AB üyeliği, Kıbrıs'ta AB hukukunun uygulanmasına yönelik bir olasılığı ortaya çıkarmakla birlikte, AB'nin Kıbrıs'ı bir AB toprağı olarak görmesi ve dış politika konularında bu pozisyon üzerinden hareket etmesi, Türkiye, Yunanistan ve AB'yi, çoğı dış politika konusunda ve Doğı Akdeniz'e yönelik stratejik konularda çatışmaya varacak şekilde karşı karşıya getirmektedir,

GKRY'nin AB üyeliği, KKTC'nin bir AB "iç komşusu" olması sonucunu doğurmuş, AB müktesebatının askıya alınması, KKTC'nin durumuna ilişkin muğlak bir sonuç ortaya çıkarmıştır,

GKRY'nin BM nezdinde kapsamlı bir çözüm sağlanmasını beklemeden AB'ye üyeliğini gerçekleştirmesi ve AB'nin bu süreci yönetememesi, Kıbrıslı Rumların BM yerine AB'yi desteklemelerine neden olmuş, GKRY'nin ekonomik, siyasi ve hukuki beklentileri AB bağlamında yükselmiştir.

Kıbrıs Sorunu Türkiye'nin AB üyeliği başta gelmek üzere, dış politika alanında maksimum fayda sağlaması önündeki en önemli problemlerden biridir. Ancak GKRY'nin ve AB'nin soruna yaklaşımı Türkiye'nin Doğı Akdeniz'deki ulusal çıkarlarını ciddi şekilde tehdit etmiş olduğu gibi, Kıbrıs sorunun boyutunu değıştirerek yeni sorunların ortaya çıkması, Türkiye'yi baskı altında bırakmaktadır. Bu nedenle AB'nin Kıbrıs Sorununa tek boyutlu açıdan bakmayı bırakarak, Türkiye, Yunanistan, GKRY ve KKTC'nin de içerisinde yer aldığı çok aktörlü yapıyı kapsayan ve BM önderliğinde bir çözümü destekleyen bir katalizör olarak hareket etmesinin gerekliliğı ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde AB yıllardır aramakta olduğu dış politikada da etkinlik rolüne kavuşacak ve imajını düzeltebilme olanağına kavuşabilme fırsatı bulacaktır.

Hakem Değıerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Araştırma Eserler

- Borowiec, Andrew: *Cyprus: A Troubled Island*, London, Greenwood Publishing Group, 2000.
- Casaglia, Anne: “Northern Cyprus as an inner neighbour: A Critical Analysis of European Union Enlargement in Cyprus”, *European Urban and Regional Studies*, C.XXVI, No: 1, 2019, ss. 37-49.
- Christos P. Ioannides: *Cyprus under British Conolonial Rule: Culture, Politics, and the Movement toward Union with Greece 1878-1954*, United Kingdom, Lexington Books, 2018.
- Comfort, Anthony: *Turkey and the problem of the recognition of Cyprus*, Brussels, European Parliament, 2005.
- Çağrı, Erhan, Tuğrul Arat: “Avrupa Topluluklarıyla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II 1980-2001* ed. Baskın Oran, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Demir, Nesrin: “Avrupa Birliği Türkiye İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.XV, No: 1, 2005, ss. 347-364.
- Doğan, Nejat: “Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği Kararlarında Kıbrıs Sorunu”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, C.II. No: 4, 2002 ss. 84-106.
- Featherstone, Kevin: “Cyprus and the Onset of Europeanization: Strategic Usage, Structural Transformation and Institutional Adaptation”, *South European Society and Politics*, C.V, No: 2, 2000, ss. 141-164.
- Fırat, Melek: “Helsinki Zirvesinden Günümüze AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Gelişmeleri” *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, C.IV, No:1, 2004, ss. 47-79.
- Güner, Altuğ: “Kıbrıs’ın Avrupa Birliği’ne Katılım Süreci”, *Avrupa Birliği’nin Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar Genişlemesi*, ed. Ercüment Tezcan, İlhan Aras, Altuğ Güner, İstanbul, Sentez Yayınları, 2014.
- Heraclides, Alexis: “The Cyprus Problem: An Open and Shut Case? Probing the Greek-Cypriot Rejection of the Annan Plan”, *Cyprus Review*, C.XVI, No: 2, 2004, ss. 37-54.
- Ker-Lindsay, James, Hubert Fasutman, Fiona Mullen: *An Island in Europe The EU and the Transformation of Cyprus*, London-New York, I.B. Tauris, 2011.
- Kramer, Heinz: “The Cyprus Problem and European Security”, *Survival*, C.XXXIX, No: 3, 1997, ss.16-32.
- Kyriacou, Andreas P.: “A Just and Lasting Solution to the Cyprus Problem: In Search of Institutional Viability”, *Mediterranean Politics*, C.V, No: 3, 2000, ss. 54-75.

- Larrabee, F. Stephen: “The EU Needs to Rethink its Cyprus Policy”, *Survival*, C.XL, No: 3, 1998, ss.25-29.
- Mirbagheri, Farid: *Historical Dictionary of Cyprus*, The United States of America, Scarecrow Press, 2009.
- Mor, Hasan: “Kıbrıs Sorununun Türkiye – AB İlişkilerine Endekslenme Süreci”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.XII, No: 1-2, 2008, ss. 983-1026.
- Müftüler-Bac, Meltem, Aylin Güney: “The European Union and the Cyprus Problem 1961-2003”, *Middle Eastern Studies*, C.XLI, No: 2, 2005, ss. 281-293.
- Nugent, Neill: “Cyprus and the European Union: The Significance of its Smallness, Both as an Applicant and a Member”, *European Integration*, C.XXVII, No: 1, 2006, ss. 51-71.
- Özcan, Mehmet, Ercüment Tezcan ve Fatma Yılmaz: “Kıbrıs Sorununa Alternatif Yaklaşımlar: Çok Bileşenli Adım Modeli”, *USAK Raporları No: 08-02*, Ankara, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 2008.
- Ramming, Saskia: “Cyprus’s Accession Negotiations to the European Union: Conditional Carrots, Good Faith, and Miscalculations”, *International Negotiation A Journal of Theory and Practice*, 2008, C.XIII, No: 3, 2008, s. 365-386.
- Sepos, Angelos: The Europeanisation of the Cyprus central government administration: the impact of the EU membership negotiations, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, C.VII, No:3, 2005, ss. 367-385.
- Sepos, Angelos: *The Europeanization of Cyprus Polity, Policies and Politics*, United Kingdom, Palgrave Macmillan, 2008.
- Sertoğlu, Kamil, İlhan Öztürk: “Applications of Cyprus to the European Union and the Cyprus Problem”, *Emerging Markets Finance & Trade*, C.XXXIX, No: 6, 2003, ss. 54-70.
- Souter, David: “An island Apart: A Review of the Cyprus Problem”, *Third World Quarterly*, C.VI, No: 3, s.657-674.
- Suvarierol, Semin: “The Cyprus Obstacle on Turkey’s Road to Membership in the European Union”, *Turkish Studies*, C.IV, No: 1, 2003, s. 55-78.
- Şahin, İsmail: “Doğu Akdeniz’de Enerji Çatışması ve İş birliği”, *ORSAM Rapor No:3*, 2019.
- Ulusoy, Kıvanç: “The Europeanization of Turkey and its impact on the Cyprus Problem”, *Journal of Southern Europe and Balkans*, C.X No: 3, 2008, ss. 309-329.
- Yılmaz, Gözde: “From EU-phoria to EU-phoria? Changing Turkish Narratives in EU-Turkey Relations”, *Baltic Journal of European Studies*, C.IX, No: 1, 2019, ss. 20-32.

2. Elektronik Kaynaklar

- Avrupa Komisyonu Kıbrıs Temsilciliği: “Kıbrıs Türk Toplumu”, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/cyprus/about-us/turkish-cypriots_tr, 22 Mart 2020.
- DW: “VERHEUGEN Feels ‘Cheated’ by Greek Cypriot Government”, Nisan 21, 2004, (Çevrimiçi) <https://www.dw.com/en/verheugen-feels-cheated-by-greek-cypriot-government/a-1176506>, 18 Mart 2020.
- EUR-LEX: “Act concerning the conditions of accession of the Czech Republic, the Republic of Estonia, the Republic of Cyprus, the Republic of Latvia, the Republic of Lithuania, the Republic of Hungary, the Republic of Malta, the Republic of Poland, the Republic of Slovenia and the Slovak Republic and the adjustments to the Treaties on which the European Union is founded - Protocol No 10 on Cyprus”, Eylül 23, 2003, (Çevrimiçi), <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12003T/PRO/10&from=EN>, 18 Mart 2020.
- EUR-LEX: “C1 COUNCIL REGULATION (EC) No 866/2004 of 29 April 2004 on a regime under Article 2 of Protocol 10 to the Act of Accession”, Ağustos 8, 2013, (Çevrimiçi), <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2004R0866:20130808:EN:PDF>, 17 Mart 2020.
- European Communities: “Commission Opinion on the application by the Republic of Cyprus for Membership”, (Çevrimiçi) <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/99cd34a4-e06a-4e6f-a957-b8f562034cdc>, 18 Mart 2020.
- European Union: “Cyprus”, (Çevrimiçi) https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/cyprus_en, 18 Mart 2020.
- Official Journal of the European Union: “Council”, (Çevrimiçi) https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/protokol_2005.pdf, 21 Mart 2020.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs: “Cyprus”, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/sub.en.mfa?55806b36-748e-4504-bab5-4ca952070a1c>, 15 Mart 2020.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs: “Cyprus-The Cyprus Issue”, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/the-cyprus-issue-overview.en.mfa>, 19 Mart 2020.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs: “EU and Cyprus: An Expert View Opinion of Professor M.H. Mendelson Q.C on the Application of “the Republic of Cyprus” to Join the European Union”, (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/eu-and-cyprus_an-expert-view.en.mfa, 26 Mart 2020.

- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs: “EU and Cyprus: An Expert View Opinion of Professor M.H. Mendelson Q.C on the Application of “the Republic of Cyprus” to Join the European Union Page1 The Facts”, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/page1-the-facts.en.mfa>, 26 Mart 2020.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs: “Declaration by Turkey on Cyprus”, 29 July 2005”, (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/declaration-by-turkey-on-cyprus_-29-july-2005.en.mfa, Erişim Tarihi: 15 Mart 2020.
- Spiteri, Sharon: “Verheugen feels ‘cheated’ by Greek Cypriot government”, *euobserver*, Nisan 21, 2004, (Çevrimiçi) <https://euobserver.com/enlargement/15270>, 18 Mart 2020.
- Şahin, İsmail: “Türkiye Güney Kıbrıs’ı Libya’dan Vurdu”, Kasım 29, 2019 (Çevrimiçi) <https://www.dirilispostasi.com/makale/turkiye-guney-kibrisi-libyadan-vurdu>, 11 Mart 2020.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: “Başlıca BM Güvenlik Konseyi Kararları (İngilizce)”, (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/_baslica-bm-guvenlik-konseyi-kararlari-_ingilizce_.tr.mfa, 17 Mart 2020.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: “No: 123-29 Temmuz 2005, 1963 Ankara Anlaşması’nı Tüm AB Üyelerine Genişleten Uyum Protokolü hk”, http://www.mfa.gov.tr/no_123---29-temmuz-2005_-1963-ankara-anlasmasi_ni-tum-ab-uyelerine-genisleten-uyum-protokolu-hk_.tr.mfa, 21 Mart 2020.
- United Nations Peace Keeping Force in Cyprus (UNFICYP): “About”, (Çevrimiçi) <https://unficyp.unmissions.org/about>, 18 Mart 2020.
- United Nations: “Resolution 353 (1974) of 20 July 1974”, <http://unscr.com/files/1974/00353.pdf>, 15 Mart 2020.
- United Nations: “Resolution 360 (1974) of 16 August 1974”, (Çevrimiçi) <http://unscr.com/files/1974/00360.pdf> 15 Mart 2020.

Millet Mekteplerinin Halk Eğitimi Açısından İncelenmesi

To Examine of Nation Schools from the Perspective of Public Education

Fezade BAYRAKTUTAN¹

¹Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

ORCID: F.B. 0000-0002-9160-6539

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Fezade Bayraktutan,
İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail:
fezade@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 26.04.2019
Revizyon Talebi/Revision Requested:
17.04.2020
Son Revizyon/Last Revision Received:
27.04.2020
Kabul/Accepted: 12.05.2020

Atıf/Citation: Bayraktutan, F. (2020). Millet Mekteplerinin Halk Eğitimi Açısından İncelenmesi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 37: 119-150.
<https://doi.org/10.26650/YTA2020-005>

ÖZ

Türkiye’de 1928 yılında Arap harflerinden oluşan alfabe terk edilerek Latin harflerine dayanan yeni bir alfabe kabul edildi. Bu inkılap sonrası yeni alfabenin halka öğretilmesi amacıyla Millet Mektepleri kuruldu. Millet Mektepleri 1 Ocak 1929 tarihinde resmen faaliyete geçti ve bu ilk dönemde edinilen bilgilere göre bazı yeni düzenlemeler yapılarak 1 Kasım 1929 tarihinde ikinci dönemi açıldı. Çalışmanın amacı, Millet Mektepleri’nin bir eğitim kurumu olarak incelenmesi ve halk eğitimine katkılarının değerlendirilmesidir. Çalışmada, Harf İnkılabı’na kısaca değindikten sonra Millet Mektepleri teşkilatı incelenmiş sonra da halk eğitimine katkıları tartışılmıştır. Çalışma sırasında arşiv belgeleri, gazeteler, Meclis Tutanakları, basılı kaynaklar ve Millet Mektepleri’nde okutulan kitaplar kaynak olarak incelenmiştir. Özellikle ders içeriği konusu Millet Mektepleri’nden beklenenin ortaya konması amacıyla Millet Mektepleri talimatnamesinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Millet Mektepleri’nin ilk ve en önemli katkısının yeni alfabenin duyurulması ve tanıtılması olduğu söylenebilir. Bu aynı zamanda yeni bir dönemin de duyurulmasıdır. Millet Mektepleri ayrıca ülkedeki okuryazar oranının artmasına, halk eğitiminin daha kurumsal bir yapı kazanmasına da yardımcı olmuştur. Millet Mektepleri’nin ve okuma odalarının daha sonra açılacak Halkevleri ve Halk Odaları için birer prova niteliği taşıdığı da söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Halk Eğitimi, Harf İnkılabı, Millet Mektepleri

ABSTRACT

The alphabet which was formed with Arabic Letters was abandoned and replaced with a new alphabet based on Latin letters in Turkey in 1928. After this revolution, the Nation Schools were founded for the purpose of teaching the new alphabet to the public. The Nation Schools were officially activated on January 1, 1929. Its second term opened by making some arrangements for new experiences which it had earned in the first term. The aim of this study are to

examine in detail the Nation Schools as an education institution and to argue about its assistance to public education. In the study, after the Alphabet Revolution, Nation Schools were examined as an institution and finally the contribution to public education was examined. Archive documents, newspapers, The Turkish Grand National Assembly Records, books, articles, and textbooks of Nation Schools were used during the study. The lesson content was prepared using The Nation Schools regulations book to show what the educational expectations were for the Nation Schools. The first and most important contribution of Nation Schools were to announce and introduce the new alphabet. At the same time, it was an announcement of a new era. The Nation Schools contributed to an increased rate of literate students and helped public education have more structure. Nation Schools and Reading Rooms were the precursor for the Nation Houses and Rooms which would open a couple of years later.

Keywords: Public Education, Alphabet Revolution, Nation Schools

Extended Abstract

On November 1, 1928 a new alphabet was accepted in Turkey. After this revolution, Nation Schools were activated to teach the new alphabet to the Turkish people to make them literate. The Prime Minister, İsmet İnönü, described the Nation Schools as an initiative to rescue the people from ignorance.

Through the Nation Schools, reading and writing was taught to people without any setback in their daily activities and work. Nation Schools started education programs on January 1, 1929. After extensive publicity campaigns, the Nation Schools were the scene of enthusiastic openings.

A new mission was created in the second term; new lessons would be given in addition to teaching reading and writing. The aim was to provide some basic information to the people.. For that reason, it began to give new lessons such as health, counting and measurement, and homeland information.

Lessons were six hours per week and students were 16-45 years old. There were two types of Nation Schools, itinerant and settled. Itinerant Nation Schools would give service for the areas which had no schools. A book which contained the constitution would be given as a present to the first three students that obtained the best degrees. There were two classes in Nation Schools, A and B classes. The content of A classes was reading, writing, and numbers. In the B classes, counting and measurement, health, and homeland information would be taught. Lessons and their time periods per week were:

Reading and writing - two hours, Counting and Measurement - two hours, Health - one hour, and Homeland Information – one hour.

The reading lesson intended to teach easy reading to make students love to read. The Writing Lesson's aim was to teach students how to write their ideas and thoughts clearly. Such topics as counting, measuring units, and four operations were taught in Counting and Measurement. The Health Lesson's first aim was to give basic information about the body, organs, and their functions. Secondly, to teach individual and social health essentials. Homeland Information included titles like basic Turkish History, the Republic, the Turkish Grand National Assembly, elections, the president of the republic, local governments, taxes, the military profession, and national holidays.

In February 1929 the Ministry of Education published a magazine called "Public" to encourage people's reading habit. Also, the Ministry of Education published some special alphabets and books and distributed them for free. The reading rooms were opened to continue people's reading habit. Finally, Village Boarding Classrooms were designed for villages which did not have any schools.

Nation Schools were under province management as noted in the regulations book. Money was set aside from the education part of a province budget for Nation Schools. How many schools that opened in an area was dependent on the provincial government.

Nation Schools failed to carry on its success for the long term. Economic factors played a role in this situation. There was a difference of opinion between the Ministry of Education and the Ministry of Finance. Also, the 1929 economic crisis affected both the economy and agenda of the country. In the first five years, 1.2 million people graduated from Nation Schools. This is an important result to take into consideration. But, the most important contribution of Nation Schools was the introduction of the new alphabet. Nation Schools contributed to an increased rate of literacy and helped public education to have more structure. The Nation Schools and Reading Rooms were the precursor for Public Houses and Rooms which would open a couple of years later.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa, Tanzimat Döneminde eğitim ve yazım sorununun artması ile birlikte aydın-bürokrat çevrelerinde mevcut alfabenin yetersizliği ile ilgili tartışmalar dile getirilmeye başlanmıştı. Tanzimat dönemiyle bir modernleşme sürecine girmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nda; bürokratik merkeziyetçilik ve yaygın eğitim çabaları, kullanılmakta olan imlayı bir sorun haline getirmiş, bunun üzerine de yazıyla ilgili tartışmalar başlamıştı.¹

Bu dönemde geri kalmışlığın nedenleri arasında, başta kullanılan Arap alfabesi gösterilmiş ve bu yüzden de alfabede bazı değişikliklerin yapılması gerektiği öne sürülmüştü. Münif Paşa'dan Azerbaycanlı edebiyatçı Mirza Fethali Ahundzade'ye, Ali Suavi'den Namık Kemal'e, Gaspıralı İsmail Bey'den Ebuzziya Tevfik'e kadar dönemin en önemli aydınları bu tartışmalara bizzat katılmışlardı.²

Henüz 1853 yılında İbrahim Şinasi Efendi harflerde bazı işaretlerle düzeltmeler yaparak dört yüz kadar olan matbaa harfleri kasasını 112'ye indirerek ıslahat fikrini uygulama safhasına koyuyordu.³

1862'de Münif Efendi ilk kez Arap yazısının okuryazarlığı kösteklediği ve cahilliğin yaygınlaşmasına yol açtığı fikrini ortaya atmıştı. Bundan iki yıl sonra Azerbaycanlı Fethali Ahundzade ya da Ahundov Osmanlı bilim kuruluna bir proje sundu. Projesinin başlıca fikirleri, cahilliğin başlıca sebebinin Arap yazısı olduğu, Arap yazısı kullanmanın bir din işi olmadığı, yeni bir yazı benimsenmesinin dini açıdan sakınca oluşturmayacağı ve yeni yazıya geçiş sürecinde eski yazının kullanılmaya devam edilebileceği şeklindeydi.⁴

Yine aynı dönemde Latin harfleri yavaş yavaş Türk basın hayatına girmeye başladı. Latin harflerine, gazete ve dergi başlık ve lejantlarında, batılı yazarlardan yapılan alıntılarda, terimlerde, yerli ve yabancı özel isimlerde ve yabancı şirketlerin ilan ve reklamlarında posta pullarında rastlanmaktaydı. Latin harflerinin yaygınlaşmasında, azınlıkların çıkardığı Latin harfli gazetelerin de etkisi olmuştu.⁵

1 Fahri Kılıç, "Yeni Türk Alfabesinin Kabulü ve Öğretiminde Kullanılan Yöntemler-Araçlar", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011, s.18.

2 Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010, s.187.

3 *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Alfabe Tartışmaları*, yay. haz. Hüseyin Yorulmaz, İstanbul, Kitabevi, 1995, s.357.

4 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 7. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.264-265.

5 *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*s.357. Fahri Kılıç, *Yeni Türk Alfabesinin...*, s.14.

Alfabe ile ilgili tartışmalar Alfabenin ıslahının yeterli olduğu ve tamamen değiştirilmesi gerektiği noktalarında yoğunlaşıyordu.⁶ Şinasi, Namık Kemal ve Suavi gibi dönemin önemli aydınları da alfabede düzeltmeler yapılmasına sıcak bakıyorlar fakat Latin harflerine karşı çıkıyorlardı⁷.

Osmanlı Devleti'nde Batıcılar olarak bilinen ve görüşlerini daha çok İçtihat Mecmuası'nda yayımlayan aydınlar programlarında “*Mevcut elifbayı Osmanî atılarak yerine Latin harfleri kabul edilecektir*” demekteydiler. Bu akımın önemli isimlerinden Celal Nuri (İleri) de “Tarih-i Tedenniyat-i Osmaniye” adlı eserinin “Edebiyat Meselesi” başlığı altında Arap alfabesinin yetersizliğinden bahsederek, ilerlemeye engel olduğunu ve büyük bir cesaretle Latin Alfabesinin kabul edilmesi gerektiğini savunuyordu.⁸

Alfabe tartışmalarının iyice yoğunlaştığı II. Meşrutiyet döneminde Abdullah Cevdet, *İctihad* dergisi ile kitaplarında Romen rakamları kullanmaktaydı.⁹ Birinci Dünya Savaşı'ndan önce “Tanin” gazetesinin birinci sayfasında Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın yeni yazı denemeleri yer almaktaydı. Enver Paşa kendi dairelerinde Türk yazısını değiştirmişti. Yeni yazıda bitişik harf usulü kaldırılmış, imla harfleri üzerine hareke konmuştu. Hatta resmî nezaket tezkereleri yeni yazı ile yazılmaktaydı.¹⁰

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanmasının ardından alfabe tartışmaları devam etmişti. Nitekim, Millî Mücadele sonrası Latin harfleri ile ilgili ilk tartışma İzmir'de yapılan İktisat Kongresinde İşçi delegelerinden İzmirli Nazmi ve iki arkadaşının verdiği önerge ile gündeme getirilmişti. Kazım Karabekir Paşa aynı kongrede yaptığı konuşmada bu fikre karşı olduğunu açıklamıştı.

Ancak alfabe meselesi, Lozan Antlaşması'ndan sonra, 25 Şubat 1924'te TBMM'de bütçe görüşmelerinin yapıldığı sırada yeniden gündeme getirilecekti. Şubat 1924'de Şükrü Saraçoğlu, yaptığı bir konuşmada halkın okuma yazma oranının %2 civarında olduğunu, bunun sorumlusunun da Arap harfleri olduğunu söylemişti.¹¹

1926 yılında Latin harflerine geçileceğine dair çıkan söylentiler üzerine Şükrü Kaya bir açıklama yaparak Latin harflerinin kabulüyle ilgili hükümetçe kabul edilmiş bir

6 Durmuş Yalçın vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, 9. Baskı, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2012, s.110.

7 Cemal Avcı, “Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri”, *Mediterranean Journal of Humanities, Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, Akdeniz Üniversitesi, III/1, 2013, s.45.

8 Cemal Avcı, “Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri”, s.45.

9 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul, Pozitif Yayınları, s. 507.

10 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya...*, s.505.

11 Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal...*, s.192.

karar olmadığını ifade etti. Bu söylentinin çıkmasının bir nedeni de pullar üzerinde yer alan Latin harfleri kullanılan birkaç kelimeydi.¹²

1927 sonlarına doğru Latin yazısını Türkçeye uygulama denemeleri başladı. Bu denemelerin, Aralık 1927 ile Mayıs 1928 arasında çıkan bir dizi yazıyla en kapsamlısını yapan ve Atatürk'ün bu konudaki görüşünü yansıttığı anlaşılan Ahmet Cevat (Emre), Ayyaz İshakî'nin tersine yazı değiştirme sorununun bir ulusal hars (kültür) sorunu değil, bir uygarlık sorunu olduğunu savundu.¹³

23 Mayıs 1928 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile Latin harfleriyle yeni Türk alfabesini hazırlamakla görevlendirilen bir heyet oluşturuldu. Bu dil encümeninde; Falih Rıfkı Atay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ruşen Eşref Üneydin, Ahmet Cevat Emre, Ragıp Hulusi Özdem, Fazıl Ahmet Aykaç, İbrahim Grantay, Mehmet Emin Erişirgil, İhsan Sungu görev almışlardı.¹⁴

9/10 Ağustos 1928'de Sarayburnu'nda yaptığı konuşmada Mustafa Kemal Paşa "... *Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz...*" diyerek hem halkı aydınlatmış hem de Harf İnkılabını başlatmıştı.¹⁵

Mustafa Kemal Paşa, alfabe seferberliğini, halka duyurmak ve tanıtmak amacıyla yurt gezilerine de çıkmıştı. Gittiği yerlerde yazı tahtasının başına geçerek yeni Türk alfabesini tanıtıyor, yeni yazıyı öğrenenleri sınavdan geçiriyor ve toplumdaki tepkiyi saptamaya çalışıyordu. 23 Ağustos'ta Tekirdağ'da bu konudaki ilk dersini vermişti. Tekirdağ'da 23 Ağustos 1928 tarihinde başladığı Bursa, Çanakkale, Maydos (Eceabat), Gelibolu, Sinop, Samsun, Turhal, Tokat, Sivas, Şarkışla ve Kayseri'den oluşan Gezi Programını 20 Eylül 1928 tarihinde tamamlayarak Ankara'ya dönmüştü.¹⁶ Başbakan ve diğer önemli isimler de onu izlediler ve kısa zamanda bütün ülke, halka yeni yazıyı okuyup yazmayı öğreten, kara tahta ve sehpa ile donatılmış bütün aydınlarıyla bir ders odasına döndü.¹⁷

Mustafa Kemal Paşa 1 Kasım 1928 tarihli meclisi açış konuşmasında Latin harflerine geçiş nedenini Latin esasına dayalı Türk alfabesinin Türk diline daha uygun

12 "Latin Hurufatı", *Cumhuriyet*, 11 Mart 1926, s.3.

13 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma...*,s.549.

14 Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal...*,s.194.

15 Cemal Avcı, "Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri", s.49.

16 Fahri Kılıç, *Yeni Türk Alfabesinin...*,s.81; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 3, Kitap (Birinci Bölüm) Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, 3. Baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2013, s.207.

17 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, 7. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998, s.277.

olduğunu belirterek, “*kolay bir okuma yazma anahtarı*” olarak tanımladı.¹⁸ Ardından İsmet Paşa’da yeni alfabenin kolaylığına vurgu yaparak yeni alfabenin halka öğretilmesi için Millet Mektepleri Teşkilatının kurulacağını duyurdu.

Millet Mektepleri Teşkilatı

İsmet Paşa 1 Kasım 1928 tarihinde yeni alfabe ile ilgili kanun görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmasında Harf İnkılabını “milleti cehaletten kurtarma teşebbüsü” olarak özetledikten sonra, inkılabın başarılı olacağına dair inancının ilk nedeninin halktaki istek, ikincisinin ise yeni harfleri öğrenmenin kolaylığı olduğunu ifade etti. Millet Mekteplerini ise bu kolaylıktan hakkıyla istifade edebilmek ve birkaç sene içinde gözle görülür sonuçlar alabilmek için hükümetin çabalarından biri olarak sundu.¹⁹

8 Kasım 1928 tarihindeki meclis konuşmasında ise Millet Mekteplerinden bahsederken, sistemin kolaylığını öne çıkarmıştı. Millet Mektepleriyle yeni Türk harfleri tüm vatandaşlara kapılarının önünde, işlerinin başında öğretilbilecekti. Millet Mektepleri köy şehir demeden tüm yurdu kaplayacak, vatandaşların en müsait zamanlarında ve yakınlarında iki ya da dört aylık kurslar açılacak; şehirde ve köyde mekteplere, belirli toplanma yerlerine vakitleri müsait olmayan vatandaşlar için seyyar muallim teşkilatı yapılacaktır; devletin en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün memurları Millet Mektepleri teşkilatında ihtiyaca göre çalışacaklardı. Gazi Mustafa Kemal Paşa da Millet Mektepleri teşkilatının Genel Başkanlığını ve Başöğretmenliğini kabul etmişti.²⁰

Millet Mekteplerinde ilköğretim çağını geçiren vatandaşlara eğitim verilecekti. Mustafa Necati Bey’den sonra geçici olarak Maarif Vekilliği görevini üstlenen İsmet Paşa’nın öğretmenlere gönderdiği genelgede bu husus vurgulanarak “Türk Harfleri Usul-i Tedrisi” kitapçığının iyi okunması, Millet Mekteplerine devam eden halkın yetişkin olduğunun unutulmaması ve ona göre davranılması, yeni yazıyı öğretmenin yanı sıra vatandaşlara temiz, düzenli yaşama şeklinin de gösterilmesi istenmişti.²¹

Millet Mektepleri Teşkilatının işleyişini ve bağlı olduğu kuralları ortaya koymak için Millet Mektepleri Talimatnamesi hazırlanmış ve bu 52 maddelik talimatname Bakanlar Kurulunun 8 Kasım 1928 tarihli toplantısında kabul edilerek, 24 Kasım 1928 tarihinde

18 TBMM Zabıt Ceridesi, D.III, İ.S. II, C.V, (1.11.1928), s.4.

19 TBMM Zabıt Ceridesi, D.III, İ.S. I, Cilt: V, (1 Kasım 1928), s.7-8.

20 TBMM Zabıt Ceridesi, D.III, İ.S.III, Cilt:V, (8 Kasım 1928), s.26.

21 Yasemin Kuroğlu, “Harf İnkılabı’nın Atatürk Devrimlerinin Yayılmasına Etkisi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, 2008, s.26-27.

Resmî Gazetede yayınlanmıştı.²² 1928 talimatnamesi ilk dönemin ardından edinilen tecrübeye göre tadil edilecek ve 56 maddelik yeni bir talimatname oluşturulacaktı.²³

1928 talimatnamesine göre Millet Mektepleri teşkilatı A ve B dersaneleri olarak iki sınıftan oluşacaktı ve bu dersaneler sabit ve seyyar şekillerde eğitim imkânı sunacaktı. A dersaneleri tahsil çağını geçirmiş olup ne Arap ve ne de Türk harflerini bilmeyen vatandaşların okuma yazma öğrenmeleri için dört aylık bir dönemi kapsayacaktı. B dersaneleri ise eski Arap harfleriyle okuyup yazma bilen ama yeni Türk harflerini bilmeyen vatandaşlar için iki aylık bir dönemden ibaretti.²⁴ Ancak 1929 Talimatnamesi ile Millet Mekteplerine gelen vatandaşlara bazı temel pratik bilgiler de verilmek istendiği için B sınıfları A sınıflarını bitirenlerin girebilecekleri bir üst sınıfa dönüştürüldü.²⁵

1929 Talimatnamesiyle sabit ve seyyar A dersanelerinde okuma yazma bilmeyenlere veya Arap harfleriyle okuma yazma biliyor olup, yeni alfabeyi bilmeyenlere yeni harfler öğretilirken (madde 4), sabit ve seyyar B dersanelerinde A dersanelerini bitirip, okuma yazma öğrenenlere, günlük hayatta ihtiyaçları olacak temel bilgi ve beceriler kazandırılması ile vatandaşlık tanımının gerektirdiği bilgilerle donatılmaları amacıyla eğitim verilecekti. (m.5).²⁶

Millet Mekteplerinin kuruluş amacı 1928 talimatnamesinde “*yeni Türk harflerinin kısa bir zamanda ve kolay surette her ferde okuyup yazabilmek imkânını bahşeden mahiyetinden Türk Milletini azami surette istifade ettirmek ve büyük halk kitlelerini süratle okuryazar bir hale getirmek maksadıyla millet mektebi teşkilatı yapılmıştır*” şeklinde belirtilmişti.²⁷ 1929 talimatnamesinin birinci maddesinde Millet Mekteplerine yeni bir görev yüklenerek amaç “*Türkiye halkını okuyup yazmaya muktedir bir hale getirmek ve ona hayat ve maişetinin gerektirdiği ana bilgileri kazandırmak maksadıyla Millet Mektepleri Teşkilatı vücuda getirilmiştir*” şeklinde tanımlanırken sabit ve seyyar (B) dersanelerinin hedefi açıklanırken “*vatandaşlık tanımlarının gerektirdiği ana bilgilerle donatmak*” ifadesine yer verilmişti.²⁸

22 T.C. Resmî Gazete, Sayı:1048, 24 Kasım 1928, s.6101.

23 T.C. Resmî Gazete, Sayı:1321, 16 Ekim 1929, s.8395.

24 T.C. Resmî Gazete, Sayı:1048, 24 Kasım 1928.

25 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 3...*, s.211.

26 T.C. Resmî Gazete, Sayı:1321, 7 Ekim 1929, s.8396.

27 T.C. Resmî Gazete, Sayı:1048, 24 Kasım 1928, s.6101.

28 T.C. Resmî Gazete, Sayı:1321, 16 Ekim 1929, s.8396.

Böylece Millet Mektepleri halkın yeni alfabeyi kolayca öğrenmesi ve okuryazar oranının yükseltilmesi için kurulmuştu ve halka ihtiyacı olduğu düşünülen temel bilgilerin kazandırılması amacıyla da faaliyetine devam etmişti.

Millet Mekteplerinin tanıtılmasına ilk günden itibaren büyük önem verilmiş ve bu faaliyetlerin neler olabileceği ile ilgili bilgiler Millet Mektepleri Talimatnamesinde ayrı bir başlık altında detaylıca belirtilmişti. İlk talimatnameye göre Millet Mektepleri İdare Heyeti tarafından halkın yeni harflere karşı ilgisini arttırmak ve cazip hale getirmek için propaganda heyetleri oluşturulacaktı. Bu heyetler, sinema ve tiyatrolarda matinelere arasında okuyup yazmanın faydalarına ait uygun propaganda devreleri düzenlemek; kahvehane ve gazino gibi halka açık yerlerde, kasaba ve köylerde panayır, pazar, güreş, koşu, sergi gibi geniş halk kitlelerini çeken yerlerde konferanslar vermek, tedaris levhaları asmak, ilgi çekici gösteriler tertip etmek; Mecmua, gazete, risale gibi yayınlar hazırlamak, şehir ve köylerde halkın ilgisini çeken konular duvar gazeteleri ve tabelalar yazdırmak ve astırmak; imkân bulunan yerlerde radyo hitabeleri düzenlemek ve caddelere, meydanlara yerleştirilecek hoparlörlerle halkı aydınlatmak ile görevliydi. Maddenin sonunda propaganda faaliyetleri ve araçlarının ancak gerektiği kadar kullanıldığında faydalı olacağı bu yüzden de aşırıya kaçmamak ve halkı taciz etmemek gerektiği notu düşülmüştü (m.44).²⁹

1929 talimatnamesinde ise 48. maddede bu konuya ver verilmişti. 28. ve 29. maddelerde ise açılış günü hazırlıkları hakkındaki detaylardan bahsedilmekteydi. Millet Mekteplerinde öğrenime başlanmadan birkaç gün evvel idare heyeti tarafından gazete ve dergilerde yayın yapılarak, bildiriler yayınlanarak, duyurular yapılarak, davul, etiket ve benzeri her çeşit yayın ve bildiri vasıtalarından yararlanılarak öğretime başlanacağı bu müesseselere devam etmenin bireylere ve topluma kazandıracakları vatandaşlara duyurulacaktı (m.28). Açılış günü olan 1 Kasım'da köy, şehir ve kasabalar bayraklarla donatılacak, mekteplerde orkestralarla konserler düzenlenecek, halkı büyük meydanlarda, toplantıya müsait yerlerde toplayarak nutuklar gerçekleştirilerek açılış günü kutlanacaktır (m.29).³⁰ Yine talimatnameye göre ilk derste öğretmen Millet Mektebinin gayesi, okuyup yazmanın gerekliliği ve faydası hakkında en fazla on beş dakika sürecek bir konuşma yaptıktan sonra derse başlayacaktı.³¹

29 *T.C. Resmi Gazete*, Sayı:1048, 24 Kasım 1928, s.6107.

30 *T.C. Resmi Gazete*, Sayı:1321, 16 Ekim 1929, s.8399.

31 *T.C. Resmi Gazete*, Sayı:1321, 16 Ekim 1929, s.8399.

Millet Mektepleri, 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren planlandığı gibi görkemli açılışlara sahne olmuştu. İstanbul’da ilk tören öğleden sonra Taksim’de yapıldı. Saat 14’te çeşitli okullara bağlı izciler Taksim meydanında toplanmış bulunuyorlardı. Darüleytam talebelerinin ve şehir bandosunun katılımından sonra resmi geçit başladı. En önde şehir bandosu, sonra darüleytam talebeleri ve onları takiben de İstanbul ve Galatasaray lisele-ri, Ameli hayat izcileri yürüyüş yaptılar. Taksim abidesinin selamlanmasından sonra alay geniş bir halk kitleisi ile çevrili bir halde İstiklal Caddesi, tepebaşı yolundan Karaköy’e indi ve orada mektepler ayrıldılar. Gece yapılan merasim de oldukça parlaktı. Bilhassa Galatasaray Lisesiyle Beşinci ilk mektepte yapılan merasim mükemmeldi.³²

Açılış günü mektepler süslenmişti ve pek çok mektebin dış cephesi elektrik tesisatıyla donatılmıştı. Kadıköy’de her mektepte akşam saat 5’ten 8’e kadar müsamereler düzenlenmesi planlanmıştı. Bu müsamerelere hükümetin önde gelenleri, milletvekilleri ve çocukların velileri davet edilmişti. Üsküdar Askeri Fırka Kumandanlığı da törene bir bando ekibi gönderecekti. Resmi açılış takiben öğretmenler, örnek bir ders vereceklerdi. Elektrik almayan mekteplerin aydınlatma vasıtaları da Üsküdar aza heyeti tarafından temin edilmişti.³³ Açılış gününün tek üzücü hadisesi Maarif Vekili Necati Bey’in vefatı olmuştu.³⁴

Millet Mektepleri Açılış Merasimi programı şu şekilde planlanmıştı:

1. İlk mektepler tamamen donatılacaktı.
2. Mektepler açılırken vali, maarif erkânı ve müdür ile muallimler tarafından Türk harfleri hakkında konuşmalar yapılacaktı.
3. Harfler marşı ve İstiklal marşı söylenecekti.
4. Mektep talebeleri tarafından temsiller verilecek, bazı mekteplerde bandolar bulunacak şenlikler düzenlenecekti.³⁵

Açılış günü heyecanı gazete sütunlarında şu şekilde yer bulmuştur: Açılış akşamı saat altıdan sonra yalnız İstanbul’da 60 bini aşkın kişi “mekteplere giderek, yeni derse başlayan çocuklar gibi, ellerinde kitap sıralara oturdular, okumaya başladılar. Birçok kadınlar kucaklarında çocukları ile beraber mekteplere giriyorlar ve beyaz sakallı ihtiyarlar ellerinde defter dershanelerin en ön sıralarını işgal ediyorlardı. Bu münasebetle

32 “Halk Mektepleri”, *İkdam*, nr. 11386, 2 Ocak 1929, s.1.

33 “Bugün Maarif Bayramı var”, *Cumhuriyet*, 1 Ocak 1929, s.1.

34 “Millet Mektepleri Dün Gece Açıldı”, *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1929, s.4.

35 “Okuma yazma seferberliği bugün başlıyor; Büyük tezahüratla Millet Mektepleri akşama açılacaktır”, *Milliyet*, 1 Ocak 1929, s.1.

bütün mekteplerde merasim yapıldı. Nutuklar irad edildi. Nümayişler yapıldı, şenlikler icra edildi. Bütün hükümet erkânı, Vali, Polis müdür, maarif emini, Maarif müdürü, Maarif erkânı mekteplerde yapılan merasimde hazır bulundular."³⁶

Vali Muhittin Bey Unkapanı, Fatih, Cibali, Kasımpaşa ve diğer semtlerde açılan mektepleri teftiş ve ziyaret ettiği bütünü bu mekteplerde kadınların daha büyük bir heyecanla sıralarda ders okuduklarını görmüştür.³⁷ Vali Muhittin Bey Maarif Müdürü Haydar Bey ile sırasıyla Galatasaray'da, Nişantaşı 12nci, Beyazıt 5'inci ve 6'ncı, Unkapanı 40ıncı mekteplerde açılan Millet Mekteplerinin açılış merasiminde bulunduktan sonra Eyüp 36ıncı ilk mektebe gitmişti. Bu son mektepte halk dağılmıştı. Vali beyin ziyareti üzerine tekrar toplanmış, kendilerine Harf İnkılabının önemi hakkında izahat verilmişti.³⁸ Milliyet Gazetesi, Gelibolu, Denizli, Muğla, Konya, İnegöl, Adana, Kastamonu, Kırşehir, Samsun, Bolu, Giresun, Çankırı, Gerede muhabirlerinden de parlak açılışlar hakkında telgraflar aldığını belirtmekteydi.³⁹

Gazete haberlerine göre, açılışın sadece dört gün sonrasında Millet Mekteplerinde oturacak yer kalmamıştı. Halk dersanelere adeta hücum etmişti ve 50 kişinin alınması gereken dershaneye 100 kişi kabul edilmiş olmasına rağmen talep karşılanamamıştı. Maarif idaresi civardaki diğer bazı okulları Millet Mektepleri haline getirmeye karar vermişti. Bununla birlikte bunların da ihtiyaca kâfi gelmediği anlaşılacak Cemiyeti Umumiye-i Belediye salonunun da millet mektebi dershanesine dönüştürülmesi kararı alınmıştı. Üsküdar, Kadıköy, Boğaz, Beyoğlu gibi muhtelif yerlerde açılan dersaneler de yetersiz kalmıştı. Bu yoğun talepten dolayı bu eğitim devresine dahil olmayanlar hakkında kanuni işlem yapılmamasına karar verilmişti. Sınıfların doluluğu nedeniyle derslere katılamayanlar hakkında bir liste hazırlanacaktı.⁴⁰ Bu istisnai durum dışındaki devamsızlıklarda ise, derslere devam etmeyenlerin isimleri polis merkezleri tarafından mahalle ihtiyar heyetlerine bildirilmiş olup bunlar hakkında kanuni takibata başlanılacaktı.⁴¹ Devam mecburiyeti olduğu için, kayıt olmayanlar veya kayıt olup da devam etmeyenlerden 5 liradan 60 liraya kadar nakdi ceza alınacaktır. 1931 senesinden itibaren de Millet Mektepleri vesikası olmayanlar hiçbir işe kabul edilmeyeceklerdi.⁴²

36 "Halk Mektepleri", *İkdam*, nr.11386, 2 Ocak 1929, s.1.

37 "Millet Mektepleri", *İkdam*, nr.11387, 3 Ocak 1929, s.2.

38 "Herkes Okuyor", *Son Saat*, nr.1363, 3 Ocak 1929, s.1.

39 "Her tarafta Millet Mektepleri Açılmıştır", *Milliyet*, nr.1040, 3 Ocak 1929, s.2.

40 "Mektep yetişmiyor!", *İkdam*, nr.11390, 6 Ocak 1929, s.1.

41 "Millet Mekteplerinde İmtihan ve devamsızlar", *Son Saat*, nr.14201 Mart 1929, s.4.

42 "Cehaletle Mücadele başladı", *İkdam*, nr.11680, 2 Kasım 1929, s.5.

Millet Mektepleri talimatnamelerine göre kadınlara ve erkeklere ayrı ayrı veya karışık sınıflar açılabilmektedir fakat uygulamada genelde ayrı sınıflar açılmıştı. Örneğin, ikinci sene İstanbul'da pazartesi-perşembe günü yalnız kadınlara ders verilecek, diğer günler de yalnız geceleri herkese mahsus dersler verilecektir. Bu derslere kadınlar da katılacaktır.⁴³ Bu arada dersanelerde çocuklarını emzirmekte olan kadınlar ikinci devreye bırakılacak, çocukları iki yaşından yukarı olan kadınlar için de bazı dersaneler açılacak, ders esnasında çocuklara ayrı odalarda hademeler bakacaktı.⁴⁴

İkinci seneye ait Millet Mektepleri faaliyetine de 1929 Kasım ayı başında başlanarak Şubat 1930 sonuna kadar devam edilmesi planlanmıştı. Yeni ders senesinde özellikle hiç okuyup yazma bilmeyenlerin yetiştirilmesi amaçlanmıştı. Kasabaların bütün ilk mekteplerinde ve mektebi bulunan köylerin hepsinde Millet Mektepleri açılacaktı.⁴⁵ Millet Mekteplerinin yeni senede daha iyi neticeler vermesi için bir hafta öncesinden maarifte ve İstanbul vilayet idaresinde hazırlıklara başlandı ve bekçiler de halkı dersanelere davet ettiler.⁴⁶

İkinci yıl da açılışlar için büyük hazırlıklar yapılmıştı. Açılış ve kayıt kabul tarihlerinin davullarla halka ilan edilmesi planlandı. Ekim sonu itibarıyla İstanbul'da 700 dersane hazırlandı. Millet Mekteplerinin açılacağı gün gerek şehir gerek dersaneler baştanbaşa donatılacak ve vali, maarif emini, maarif müdürü gibi yönetim kadrosu da açılış merasiminde hazır bulunacaktı.⁴⁷ Açılışlar yine halktan büyük ilgi görmüş hatta birçok mektepte temsil, halk müsamere salonuna sığmadığı için tekrar edilmişti.⁴⁸ İstanbul dışındaki illerde de Millet Mektepleri açılışı coşkulu olmuştu. Diyarbakır, Manisa, Ankara, Kırklareli, İzmir, Kütahya gibi illerde de mektepler süslenmiş, askeri kumandanlar veya şehrin önde gelenleri açılışlara katılmıştı.⁴⁹

Halk fırkası da bütün teşkilatına bir tamim göndererek Millet Mektepleri için harekete geçmelerini tavsiye etti.⁵⁰ Tamimde, Millet Mektepleriyle hedeflenen kutsal amacın gerçekleştirilebilmesi için fırkaya önemli görevler düştüğünü, cehalet denilen en kötü düşmana karşı fırkanın adeta bir askeri şube gibi sorumlu olduğu hatırlatılmıştı. Bütün

43 "Bari bu sene ciddi tutulsa", *İkdam*, nr.11675, 26 Ekim 1929, s.2.

44 "Kadınların hücumu", *Milliyet*, nr.10414, Ocak 1929, s.1.

45 "Maarif Vekâleti bir vergi tesisini istiyor", *Cumhuriyet*, nr.1805, 17 Mayıs 1929, s.2.

46 "Cehaletle Mücadele başladı", *İkdam*, nr.11680, 2 Kasım 1929, s.5.

47 "İstanbul'da Millet Mektepleri için 700 dersane açılmıştır. Mektepler 1 teşrinisani akşamı açılacaktır", *İkdam*, nr.11677, 28 Ekim 1929, s.1.

48 "Millet Mektepleri dün merasimle açıldı", *Cumhuriyet*, nr.2331, 2 Kasım 1930, s.2.

49 "Millet Mektepleri açıldı", *Cumhuriyet*, nr.1970, 2 Kasım 1929, s.1; "Diyarbakır'da samimi merasimle açıldı", nr.1972, 4 Kasım 1929, s.3.

50 "İstanbul'da Millet Mektepleri için 700 dersane açılmıştır. Mektepler 1 teşrinisani akşamı açılacaktır", *İkdam*, nr.11677, 28 Ekim 1929, s.1.

firka üyelerinin devlet memurlarına elden geldiğince yardım etmekle beraber inkılabın keskin zaferini sağlamak önemli olan bu büyük girişimde gayet istekli ve rekabetçi bir şekilde yer almaları istenmekteydi. Halkın talimatnameye uygun olarak Millet Mekteplerine devamı ve açılış gününde yerini almasının sağlanması için ihtiyar heyetleri ile ortak hareket edilmesi istenmekteydi.⁵¹

Üçüncü sene de yine Vilayetlere gönderilen bir tamimle konuya dikkat çekilmişti. 1930 Ekim’inde Maarif vekili bütün vilayetlere bir tamim göndererek 1 Kasım’da Millet Mekteplerinin açılacağını bildirmiş ve önem verilecek noktaları belirtmişti. Buna göre ilk olarak 1929 yılında okumaya başlayan vatandaşların okuma becerilerini arttırmak ve kendi düzeylerinde olan yayınları okuyup anlayacak hale getirip, onlara faydalı yayınlar okuma merakı aşılacak isteniyordu. İkinci olarak ise henüz yeni alfabeyi öğrenmemiş olan vatandaşların bir an evvel cehaletten kurtarılmasına çalışmak amaçlanmıştı. Aynı tamimde bir önceki sene vilayet raporlarındaki tavsiyelere istinaden değiştirilmek üzere olan talimatnamenin muaddel maddelerinin de kısa sürede tebliğ edileceği de bildiriliyordu.⁵²

Millet Mektepleri bütçesi her vilayet ve kazada millet mektebi idare heyeti tarafından hazırlanarak ve Maarif Vekâletine tasdik ettirilecekti. Bütçenin kaynakları ise şunlardı:

- A) Hususi bütçelerden tefrik ve nakil olunacak miktar,
- B) Mahalli ticaret ve ziraat odalarından tahsis edilecek muavenet,
- C) Mahalli belediyelerden yapılacak muavenet,
- D) Hususi bağışlar,
- E) «Gazi hitabesi» plağından elde edilecek gelirin tamamı.⁵³

Vilayet bütçelerinin Millet Mektepleri için tahsisat ayırabilmesi için 10 Kasım 1928’de 1354 sayılı “1928 senei maliyesi Maarif Vekâleti bütçesine tahsisatı fevkalade itasına ve muhtelif devaîr bütçelerine mevzu tahsisattan bazılarının imhasına dair Kanun” çıkartılmıştır. Kanunun ilk maddesinde “1928 senei maliyesi Maarif Vekâleti bütçesinde (yeni Türk harflerinin istilzam eylediği masraf) namile yeniden açılan 718 inci fasla 400 000 lira tahsisatı fevkalade olarak vazolunmuştur.” denmektedir.⁵⁴

51 “Millet Mektepleri teşrinisanide açılıyor”, *Cumhuriyet*, nr.1966, 28 Ekim 1929, s.1; “İstanbul’da Millet Mektepleri için 700 dersane açılmıştır. Mektepler 1 teşrinisani akşamı açılacaktır”, *İkdam*, nr.11677, 28 Ekim 1929, s.1.

52 “Millet Mektepleri hazırlığı başladı”, *Cumhuriyet*, nr.2317, 18 Ekim 1930, s.3.

53 *T.C. Resmi Gazete*, Sayı:1048, 24 Kasım 1928, s.6105-6106

54 *Kanunlar Dergisi*, Cilt:7, s.3.

Ayrıca 26 Aralık 1928 tarihli bakanlar kurulu toplantısında Millet Mektepleri için özel idarelerin maarif kısmı için ayrılan gelirler dışında belirli bazı işler için ayrılan paradan da harcama yapılabilmesi kabul edildi.⁵⁵ Millet Mektepleri bütçesi için ek tahsisatlar ayrılacaktı. Örneğin henüz 20 Ocak'ta İstanbul Valisi Muhittin Bey'e yeniden millet mektebi açmak için ek (*munzam*) tahsisattan 130 bin lira verilecekti.⁵⁶ Dört gün sonrasında İstanbul Vilayetine heyet-i vekilenin yeni bir kararnamesi tebliğ edilecekti. Bu kararnameye göre gerektiği takdirde maarif varidatından başka bütçelere ait gelirlerden de harcama yapılabilecekti. İlk adımda bu harcamaların bir kısmıyla kadınlara özel 100 derslane açılmasına karar verilmişti.⁵⁷ Millet Mektepleri için özel idarelerin maarif kısmı bütçesi dışında, kanunen belirli başka iş ve cihetlere ayrılmış olan tahsisattan da harcama yapılabilmesi İcra Vekiller Heyetinin 26 Aralık 1928 tarihli toplantısında kabul edilmişti.⁵⁸ Şubat ayı sonunda, şehremaneti de mekteplere harcanmak üzere 10 bin lira daha ayırmıştır. Bu para ile ihtiyaç görülen bazı semtlerde yeniden mektepler açılacaktı. Diğer taraftan Haziran'a kadar Avrupa'ya talebe gönderilmeyeceği haberi yer almaktadır. Avrupa'ya gidecek talebeye ait tahsisat da Millet Mekteplerine harcanacaktı. Sadece şubat sonunda Adliye Vekâleti adına Avrupa'ya hukuk eğitimi almak üzere beş erkek talebe gönderilmişti.⁵⁹

Ancak ilerleyen dönemde Millet Mekteplerine ayrılacak bütçe konusunda bazı sorunlar yaşanacaktı ve bu durum Millet Mekteplerinin başarısını etkileyen nedenlerden biri olacaktı.

Millet Mektepleri bütçeleri Vilayet İdare Heyetlerince oluşturulmaktaydı. Bir bölgede açılacak dershanelerin türünü tayin ve her türden ne kadar dershanenin nerelerde açılacağını tespit etmek hakkı ilgili bölgenin millet mektepleri idare heyetine aitti (m.25). Millet mekteplerinin maarif müdürü ve ilk tedrisat müfettişleri tarafından teftişini mümkün kılmak üzere her sene vilayet maarif bütçesinin hususi faslına kâfi miktarda harcırah ayrılacaktı (m.23). Millet Mekteplerinde görev alan, öğretmen, başöğretmen, kaza maarif memurları, ilköğretim müfettişleri ve maarif müdürleri hizmetlerine karşılık belirlenen ücreti alacaktı.⁶⁰

55 *BCA*, 30-18-1-2-11-11.

56 "Mektep için tahsisat", *İkdam*, nr.11403, 20 Ocak 1929, s.2.

57 "Alfabe Dersi", *İkdam*, nr.11407 24 Ocak 1929, s.1.

58 *BCA*, 30-18-1-2-1-11-11, 26 Aralık, 1928.

59 "Millet mekteplerine devam etmeyenler takip edilecek", *İkdam*, nr.114421 Mart 1929, s.1

60 *T.C. Resmi Gazete*, Sayı:1321, 7 Ekim 1929, s.8399.

İlk sorun, Millet Mekteplerinde ders veren üst yönetim kadrosuna verilecek ücret konusunda olmuştu. Şöyle ki Millet Mektepleri talimatnamesi ile 1452 sayılı kanunun çeşitli olması nedeniyle Millet Mekteplerinde görev yapan müfettiş ve öğretmenlere ücret ödenmesi konusunda maarif ve maliye vekâletleri arasında bir fikir ayrılığı yaşanmıştı.

1452 sayılı “Devlet memurları maaşatının tevhit ve teadülüne dair kanun”un 15. Maddesinde, “*İhtisas ve komisyon ücreti ve makam tahsisatı ve tahsisatı maktua ve hakkı huzur namlarile memurlara ayrıca umumî ve hususi bütçelerden hiçbir meblağ verilmez. Ancak kanunun tahmil etmediği munzam bir vazifeye veya ihtisas dolayısıyla tesis olunacak komisyonlara memur edilenlere muayyen çalışma saatleri haricindeki mesailerine mukabil İcra Vekilleri Heyetince takdir olunacak bir ücret verilebilir*” denmektedir.⁶¹ (Kabul Tarihi: 24/05/1929)

Maarif Vekâleti evvelki senelerde verilen ve küçük bir tutar olan bu ücretlerin 1930 senesinde verilmemesinin, bu teşkilatın dağılması tehlikesini doğurduğunu ve bazı yerlerde ücretlerin verilmemesi yüzünden şimdiden kayıtsızlığın başladığını ifade etmekteydi.⁶²

18 Aralık 1930 ile 1 Temmuz 1931 tarihleri arasında Eğitim ve Maliye Bakanlıkları ve son olarak Başbakanlık arasında devam eden bir dizi yazışmadan bu sorunu izlenebilmektedir. 1452 sayılı kanuna göre memurlara asli vazifeleri dışında bir vazife yüklenmediği takdirde çalışma saatleri dışındaki mesailerini için ek bir ücret ödenmeyecek olması, iki bakanlık arasındaki Millet Mektepleri için harcanan mesainin idari kadronun asli görevine dahil olup olmadığı konusunda bir fikir ayrılığına neden olmuştu. Maliye Bakanlığı, Maarif müdür ve memurlarıyla ilk tedrisat müfettişlerine millet mektepleri ile ilgili vazifelerinden ötürü ücret ödenemeyeceğini savunmaktaydı.⁶³

Maliye Bakanlığına göre, Millet mektepleri faaliyetleri idari kadronun asli görevine dahildir ve bu fikri savunurken bazı tezler öne sürmektedir. Bunlardan ilki, Maarif müdür ve müfettişleri anayasa belirtilen mecburi ilköğretimi sağlamakla mükellef birer memurdurlar ve mesai saatleri dışında çalışsalar da asli görevleri dışında bir görev yapmış sayılmazlar.⁶⁴ Ayrıca kendilerine bu ücretin ödenmesinin Teadül kanununun 15. maddesinin birinci fıkrasıyla ilga edilmiş olan tahsisatı maktua ve makam ücretlerinin birer vesile ile ihya ve itasını temin etmek olacağını savunmaktadır.⁶⁵

61 *Kanunlar Dergisi*, Cilt 7, s.551.

62 *BCA*, 30-18-1-2-21-46-19.

63 *BCA*, 30-18-1-2-21-46-19, 16 Şubat 1931.

64 *BCA*, 30-18-1-2-21-46-19, 7 Şubat 1931.

65 *BCA*, 30-18-1-2-21-46-19, 16 Şubat 1931.

Maarif Vekâleti ise, halkı okutmak ve yetiştirme işinin yalnız masa başı ve kırtasi bir iş olmaktan ziyade teşvik, irşat, denetim ve daimî bir enerji ve faaliyet gerektiren bir iş olduğunu belirterek, bu memurların öğretmenlerden daha çok yorulduğunu, aynı zamanda buldukları vilayetlerde “genel kâtip” olarak görev yaptıklarını, bütün yazışma ve istatistiki bilgilerden sorumlu olduklarını savunmaktaydı. Bu yüzden talimatnamenin 22nci maddesinde bu memurlara da ücret verileceği belirtilmişti. Bu ücretlerin verilmesi ilga edilmiş makam tahsisatı ve maktu ücretlerin yeniden ortaya çıkmasına sebebiyet vereceği iddiasına karşı ise, bir talimatname ile belirlenmiş oldukça düşük bir ücretin alınmasının hak olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, yerine getirilmesi son derece zor olan vazife ve mesuliyetler için bu memurların haklarının verilmesi, Millet Mekteplerinin gelecek seneki faaliyeti üzerine de olumlu etki yapacaktı.⁶⁶

Bütün bu yazışma sonrası, Millet Mektepleri Talimatnamesinin 22.inci maddesine uygun olarak ilgili memurlara ücret ödenmesi kabul edilmiştir.⁶⁷

Millet Mektepleri, talimatnamelerde de belirtildiği gibi Vilayet yönetimindedirler ve Millet Mektepleri için vilayet bütçesinin eğitim kısmına tahsisat ayrılır. Bir il de kaç tane Millet Mektebi açılacağına Vilayet yöneticileri karar verecekti. Cumhuriyet gazetesinin haberine göre, 1934 yılında Millet Mektepleri için İstanbul Vilayet bütçesine tahsisat konulmamıştı. Maarif idaresince 5000 liralık tahsisat gerekli görülmüş fakat bu talep kabul edilmemişti. Şehir Meclisi azasından Avni Bey, bu tahsisatın kabul edilmeme nedenini şöyle anlatmaktaydı: “*Bu meselenin müzakeresi esnasında hazır bulunan Maarif Müdürü Haydar Bey, artık tahsisata lüzum kalmadığını, halkın mühim bir kısmının yeni harfleri öğrenmiş olduğunu, mütebakisi için Maarif idaresince tedbir alınacağını söylemişti. Mesul makamın bu mütalaasını nazari itibara alarak tahsisat koymaya lüzum görmedik.*”⁶⁸

Böylece yeni sene şehir bütçesinde millet mektepleri için tahsisat ayrılmamıştı. Bu yüzden maarif müdürlüğü halkın ihtiyacını dikkate alarak, öğretmenlerin hamiyet ve fedakârlıklarına müracaat etmek suretiyle bu işi yürütmek niyetindeydi. Ekim ayında 60 derslane açılmasına karar verilmişti. Yeni harfleri öğrenenlerin imtihanlarına maarif müdürlüğünde devam edilerek her hafta 50 kadar müracaat sahibine diploma verilecekti. İstanbul bölgesinde verilen diploma miktarı 350 bini bulmuştu ve bu oranın %25’ini kadınlar oluşturmaktaydı.⁶⁹

66 BCA, 30-18-1-2-21-46-19, 16 Şubat 1931.

67 BCA, 30-18-1-2-21-46-19, 16 Şubat 1931.

68 “Millet Mekteplerine niçin tahsisat verilmemiş?”, *Cumhuriyet*, nr.3642, 27 Haziran 1934, s.2.

69 “İş muallimlerin hamiyetine kaldı”, *Cumhuriyet*, nr.3639, 24 Haziran 1934, s.2.

Eğitim İçeriği

Millet Mektepleri yeni alfabeyi halka öğretmek ve okuryazar oranını arttırmak amacıyla kurulmuştu. Bu okulları bitirenlerin okuma yazma becerilerini sürdürdürebilmelerine yardımcı olmak için de ilk dönemden itibaren haftalık bir dergi yayımlanmıştı. Halk Mecmuası isimli bu derginin ilk sayısı 11 Şubat 1929'da çıkmıştı.⁷⁰ Bunun yanında Halk Mecmuası gibi, Maarif Vekâletinin Millet Mektepleri için bastırıldığı özel alfabeler, yalın ve iri yazılı okuma kitapları da kurs öğrencilerine ücretsiz veriliyordu.⁷¹

Millet Mekteplerinde Talim ve Terbiye Heyeti tarafından onaylanan kitaplar okutulacaktı. Millet Mekteplerini en iyi derece ile bitiren ilk üç kişiye içinde anayasa metninin yer aldığı bir kitapçık hediye edilecekti (madde 46).⁷² Kitabın başında “Millet mektebinden çıkan ... Efendiye tarafımdan hediyedir.” Mustafa Kemal; yazacaktı.⁷³ İçinde ayrıca, Atatürk'ün imzalı bir fotoğrafının bulunduğu sayfa ve Gençliğe Hitabe olacaktı.⁷⁴ Böyle bir hediye, vatandaşlık eğitiminin pekiştirilmesi bakımından anlamlı görülmektedir.⁷⁵

İkinci dönemden itibaren vatandaşa bazı temel bilgiler kazandırılmak istenmesi sebebiyle eğitim içeriğine yeni dersler eklendi. Buna göre ikinci dönemden itibaren haftada toplam 6 saatlik ders verilecek A dersanelerinde dört saat Milli Talim ve Terbiye Heyeti tarafından belirlenen ve gösterilen şekilde alfabe, kıraat, imla ve yazı öğretilecek, iki saat ise matematiğin hayattaki gerekliliği ve faydası anlatılarak sayı sayma, yazma, toplama ve çıkarma işlemleri gösterilecekti.⁷⁶

B dersanelerinde ise kıraat, imla, yazı ve tahrirle karışık olarak; hesap, sağlık ve yurt bilgisi dersi verilecekti. Yurt bilgisinde milli tarih ve coğrafya bilgisine özellikle önem verilecekti. B Dersanelerinde okutulan dersler ve haftalık süreleri şöyledir: Kıraat ve Tahrir 2 saat, Hesap ve Ölçüler 2 saat, Sağlık Bilgisi 1 saat, Yurt Bilgisi 1 saat.⁷⁷ Derslerin öğretim şekli ve içerikleri talimatname kitapçığında gösterilmişti.

70 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 3...*, s.211-212.

71 İlhan Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, 3. Baskı, İstanbul, Pan Yayıncılık, 2004, s.136

72 *T.C. Resmi Gazete*, , Sayı:1048, 24 Kasım 1928 s.6107.

73 “Millet Mektepleri başmualliminin talebesine hediyesi”, *Cumhuriyet*, nr.1890, 13 Ağustos 1929, s.1.

74 Mücteba İlgürel, *Millet Mektepleri (Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan)*, Ayrı basım, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1981, s.33-34.

75 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 – M.S. 2015*, Ankara, Pegem Akademi, 2015, s.405.

76 *BCA*, 490-1-0-0-1-3-12. (Millet Mektepleri Talimatnamesi ve Tatbikine Rehberlik Edecek Dahili Talimatnameler, 2. Bölüm, Millet Mektepleri Teşkilatında Maarif Memurlarının Vazifeleri)

77 *BCA*, 490-1-0-0-1-3-12.

Kıraat dersinin amacı kolayca ve doğru okuma ile okuma sevgisi aşlamaktı (*okumak zevkini almak*)⁷⁸ Bu amaçları gerçekleştirmek için izlenecek yöntemler de belirlenmişti. Talebenin ilgi duyacağı parçalar okutulacak ve anlaşılması sağlanacaktı. Bir parça okunmadan evvel, gereklikçe, öğretmen parçanın konusu veya ana fikri hakkında talebelere bilgi verecekti. Okuma kitabı olarak seçilen kitaptan yararlanılacak olmakla birlikte ara sıra güzel halk şiirlerinden veya yeni şiirlerden seçmeler okutturulması gerekli görülmüştü. Öğretmenlerden okutulan parçaların halka zararlı fikirler vermeyecek parçalar olmasına dikkat etmesi, şiir ve estetik değeri olan parçalarda güzel kısımlarda talebenin dikkatini çekmesi beklenmekteydi. On beş günde bir gazete veya dergilerden uygun makalelerin ve fıkraların okutturulması ve okutulacak yazıların halkı ilgilendiren ya da ilgilendirmesi gereken olaylara ait olması faydalı bulunmuştu. Polis vakalarına ve cinayetlere ait yazılar kesinlikle okutulmayacaktı. Okunan yazılar hakkında yapılacak tartışmalarla güzel konuşma ve okuma alışkanlığı kazandırılmasına çalışılması gerekli görülmüştü.⁷⁹

Kompozisyon (tahrir) derslerinde talebelere aşamalı olarak, fikirlerini düzgün ve anlaşılır şekilde yazabilmeyi öğretmek amaçlanmıştı. Mektup, tezkere telgraf, senet gibi hayatta daima ihtiyaç duyulan konuların seçilmesi faydalı görülmüş ve tahrir dersleri mektupların şekil kurallarını da içermektedir. Düzgün tarih atmak ve adres yazmak gibi. Talebeye yeri geldikçe imla ve gramer kaidelerinden bahsedilecek, sıkça yaptıkları imla, gramer ve harf dizim (nahiv) hataları düzeltililecekti.⁸⁰

Dershanelerde bu ders için Sabri Cemil'in Kıraat kitabı okutulmaktaydı. Bu kitap, ahlaki, vatani ve milli esaslara göre seçilmiş parçaları içermekteydi. 128 sayfalık küçük bir kitap olan eser, şiirler, hikâyeler, destanlar ve bazı tarihi parçalarla yaşlı ilerlemiş öğrencilerin ilgisini çekecek şekilde hazırlanmıştı.⁸¹

Hesap ve Ölçüler dersinin temel amacı gündelik hayatta daima rastlanan ve zihni hesapla her zaman halledilemeyen basit meselelerin çözümüne yarayacak genel esas ve kuralları öğretmek ve bunları kolay, doğru ve çabuk kullanma becerisi kazandırmaktı.⁸²

Derste önce sayılar öğretilecek, talebe yeterince beceri kazandıktan sonra toplama işlemine geçilecekti. Derslere önce problem ve örneklerle başlanacak, bunlardan

78 BCA, 490-1-0-0-1-3-12.

79 BCA, 490-1-0-0-1-3-12.

80 BCA, 490-1-0-0-1-3-12.

81 Mücteba İlgürel, *Millet Mektepleri*...,s.28.

82 BCA, 490-1-0-0-1-3-12.

kurallara varılacaktı. Talebenin en baştan itibaren hızlı ve doğru ilerlemesine çalışılacaktı. Sayılar öğretilirken ölçüler konusuna da girilecek, talebeye, toplama ve çıkarma işlemleri ayrı ayrı öğretildikten sonra her iki işlemin karışık olduğu problemler verilecekti. Ölçülerde uygulamanın faydalı olacağı belirtilmekteydi. Derslerde hayattan uzak birtakım konulara fazla yer verilmeden, dershanedeki çeşitli meslek erbabını en çok ilgilendirecek konuların seçilmesi gerekli görülmüştü. Çarpım tablosu ve kuralları da aşamalı olarak öğretilecek, bölmeye önce kesirsiz neticeler verecek problemlerle başlanacak, bir taraftan ölçüler de kullanılırken yavaş yavaş kesirli netice verecek problemlere geçilecekti. Derste öğretilecek ölçüler şunlardır: okka-dirhem; kilogram: metre-santimetre ve kilometre; arşın; lira-kuruş-para; kuruş-santim. Bunların dışında en çok kullanılan mahalli ölçüler de öğretilecekti. Metre ve arşın ile dersane dahilinde yüzölçümleri yaparak uzunlukların ölçülmesi iyice öğretilecek ve bundan kare ve dikdörtgen alanlara geçilecekti. Alan ölçüsünde dikdörtgenden daha ileriye gidilmeyecekti.⁸³

Sağlık Bilgisi dersinin amaçları vücut, organlar ve görevleri hakkında temel fikirler vermek ile bireysel ve toplumsal sağlık esaslarını öğretmek ve alışkanlık kazandırmaktır.⁸⁴

Derslerin olabildiğince talebeyle karşılıklı konuşma, sohbet şeklinde yapılması ve mümkün mertebe resim, levha, diyagram gibi araçlardan yararlanılması dersin amacına ulaşmasında faydalı görülmüştü. Sağlık bilgisi dersine konu olan içerik şöyleydi:⁸⁵

İnsan bedeni, başlıca organlar ve görevleri (nefes alma, ciğerler; kan, dolaşım ve kalp; yemek ve hazım, ağız, dişler ve bağırsaklar). Hava, su, gıdalar hakkında sağlık tavsiyeleri. İçki ve zararları (İçkinin ferde, aileye, millete zararları: İçki az kullanan milletlerde umumi refah ve saadet; içki çok kullanan milletlerde sefalet). Ölümcül hastalıklar (Frengi, Verem, sıtma, belsoğukluğu; bunlardan korunma). Milletten sağlığı için herkes nelere dikkat etmeli: Sokakta, vapurda, tramvay ve otobüste tükürmenin zararları.

Giyinmenin sıhhi şartları. Çocuklara nasıl bakmalı (kadınlar için)

Kır ve açık hava ve güneşin faydaları.

Bulaşık hastalıklardan çekinme; halkın bu hususta vazifeleri.

Kazalar; zehirlenmeler; Hayvan ısırmaları; bunlarda ne yapılır? (Bunun için mümkün olan yerlerde hükümet doktoru tarafından uygulanmalı bir iki ders verilmelidir.)

83 BCA, 490-1-0-0-1-3-12.

84 BCA, 490-1-0-0-1-3-12.

85 BCA, 490-1-0-0-1-3-12.

Bu derste kullanılan Muhittin Celal Bey'in "Millet Mektepleri ile Halk Dershanelerine Mahsus Sağlık Bilgisi" kitabı temel sağlık bilgilerinin verildiği 16 bölümden oluşmaktadır. Konuların daha iyi anlaşılması için resimlere yer verilmiştir. Büyük puntolarla sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır.

Bölüm başlıkları ve uzunlukları şöyledir⁸⁶:

1. Her işin başı sağlıktır. (s. 3-8)
2. Vücudun yapısı ve işi (s.9-14)
3. Hareket cihazı (s. 15-28) (*Kemikler ve adalelerden bahsediliyor*)
4. Hazım cihazı (s.29-35) (*Sindirim sistemi*)
5. Teneffüs cihazı (s.36-40) (*Solunum sistemi*)
6. Kan ve deveren cihazı (s.41-47) (*Kalp ve damarlar*)
7. Sinir cihazı ve duygular (s.48-59) (*Beş duyu*)
8. Hava, su, gıda (s. 60-73)
9. İçki ve zararları (s.74-84)
10. Tehlikeli hastalıklar (s.85-98)
11. Milletin sağlığı (s.98-101)
12. Giyinmenin sıhhi şartları (s.101-105)
13. Çocuk bakımı – Hanımlar için (s. 105-114)
14. Kır, açık hava, güneş (s.115-119)
15. Bulaşık hastalıklardan korunma (s.120-123)
16. Kazalar, zehirlenmeler, hayvan ısırılmaları (s.124-128)

İlgörel'e göre Millet Mekteplerinin en önemli dersi Yurt Bilgisiydi.⁸⁷ 1 Mart 1923'te TBMM'nin yasama yılı açılış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa, basit ifadeli ve

86 Muhittin Celal, *Millet Mektepleri ile Halk Dershanelerine Mahsus Sağlık Bilgisi*, İstanbul, Şirketi Mürettebiye Matbaası, 1930. (Eserde yazar adı Doktor Muhittin Celal olarak geçmektedir.)

87 Mücteba İlgörel, *Millet Mektepleri (Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan)*, s.33.

uygulanabilir tarzda bir “Devlet Kitabı” hazırlanmasını ve halkın bilgilendirilmesini istemişti.⁸⁸ Cumhuriyetin ilanından sonra bu konu ile ilgili olarak, Maarif Vekâleti bütün okullara bir genelge göndererek, çeşitli derslerde (Malumat-ı Hukukiye, Malumat-ı Medeniye, Hukuk ve Tarih gibi) cumhuriyet esaslarının öğrencilere iyice kavratılmasını istemişti.⁸⁹ Yurt bilgisi ders kitabının bu taleplere uygun olduğu düşünülmektedir.

Yurt Bilgisi dersinin amacı, talebeye vatan, millet vatandaşlık hak ve vazifeleri hakkında bir vatandaşın bilmesi gereken asgari malumatı kazandırmaktı. Yurt Bilgisi dersinde işlenen konular şöyledir:⁹⁰

- Türk Bayrağı; Türk bayrağının dalgalandığı yerler: Türkiye, Türkiye’nin hudutları: Türkler, nüfusumuz.
- Türk milletinin eskiliği; eski zamanlarda Türk devletleri; Yeni Türk Cumhuriyetinin kuruluşu; Sultanlar istibdadının neticeleri; Büyük harp, Türkiye’nin düşmanlar tarafından istilası; İstiklal kavgası; Büyük Gazinin hizmetleri; Türk istiklal ve hürriyeti; Teşkilat-ı Esasiye kanununun esas maddeleri.
- Büyük Millet Meclisi; milletvekili seçimi; cumhurbaşkanı; vekiller; vilayetler ve kazalar; belediye teşkilatı ve meclis-i umumi ve belediye seçimleri.
- Vergiler, askerlik.
- Mahkemeler.
- Hükümete nasıl müracaat edilir: dilekçe.
- İyi bir Türk vatandaşı: vatanını sever, Milletini sever, vazifesini bilir, çalışır, insanidir.
- Türk Milli bayramları ve manaları: 23 Nisan, 23 Temmuz, 29 Teşrinievvel, 31 Ağustos.

Bu derste, İbrahim Hilmi’nin “Millet Mekteplerine ve Halka Mahsus Yurt Bilgisi” adlı eseri okutulmuştu. Kitabın konu planı, talimatnamedeki içeriğe paralel olarak hazırlanmış, sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştı.

88 Şaban Ortak, “Atatürk Dönemi Eğitim Politikalarında Yabancı Uzman Raporlarının Etkileri,” *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü, Erzurum, 2004, s.18.

89 Şaban Ortak, “Atatürk Dönemi Eğitim Politikalarında Yabancı Uzman Raporlarının Etkileri”, s.18

90 *BCA*, 490-1-0-0-1-3-12.

Kitabın giriş kısmında maksat; “*Talebeye vatan, millet, vatandaşlık hak ve vazifeleri hakkında bir vatandaşın bilmesi lazım olan asgari malumatı kazandırmaktır*”; şeklinde ifade edilmişti.⁹¹

Kitaba göre iyi vatandaş, yurdunu çok iyi tanıyan, vatan ve hürriyet aşkı duyan, adalete saygı duyan, memleketin kanunlarına uyan, aile ve vatandaşlarına karşı her an fedakârlık yapmaya hazır bulunan insana denir. Vatandaşlık hak ve vazifesi de ancak Yurt Bilgisi okumakla öğrenilir.⁹²

Cumhuriyet idaresi, bütün kuvveti halka bırakan, bütün halkın istediği, en iyi yönetim şekli olarak tanıtılıyor.⁹³ Teşkilatı Esasiye Kanunu için, “Bu kanun Cumhuriyetin ruhudur. Her Türk vatandaşı bu kanunu bilmelidir. Çünkü bu kanun bize hürriyet, müsavat, adalet, serbest çalışma, düşünme, malımıza sahip olma ve saire gibi birçok umumi haklar vermiştir. Bu hakların kıymetini bilelim. Cumhuriyet idaresinin faziletlerini anlayalım” ifadelerine yer veriliyor.⁹⁴

Eserde Türklerin genel ve siyasi hakları şöyle sıralanmıştır: özgürlük, eşitlik, mesken masuniyeti, vicdan hürriyeti, düşünce ve neşir hürriyeti, seyahat hürriyeti, çalışma ve iş hürriyeti, mülk edinme ve tasarruf etme hak ve hürriyeti, şirket teşkili hakkı, toplanma ve cemiyet teşkili hakkı.⁹⁵

Bu bilgilerden sonra Teşkilatı Esasiye kanununun ana fikirleri sıralanıyor: hâkimiyet milletindir, Türkler kanun karşısında eşittir, her Türk hürdür, herkes düşündüğünü söyler ve yazar, bütün Türkler okuma yazma bilmeye mecburdur.⁹⁶

Millet Mekteplerinin Halk Eğitime Katkısı

Eğitim Cumhuriyetin kuruluşundan beri önde gelen sorunlardan biri olmuştu. Ankara hükümeti, henüz Kurtuluş Savaşı sırasında cephelede çarpışmalar devam ederken ve savaşın gidişatı henüz belli değilken bile 1921 yılında Millî Eğitim Şûrası toplayarak eğitime verdiği önemi göstermişti.⁹⁷ Ülkedeki okuryazar oranının çok düşük olması sebebiyle halk eğitimi konusu da ayrı bir öneme sahipti.

91 İbrahim Hilmi, *Millet Mektepleri ile Halk Dershanelerine Mahsus Yurt Bilgisi*, İstanbul, Marifet Matbaası, 1931., s.2.

92 İbrahim Hilmi, *Millet Mektepleri ile...*,s.4.

93 İbrahim Hilmi, *Millet Mektepleri ile...*,s. 46-47.

94 İbrahim Hilmi, *Millet Mektepleri ile*, s. 48.

95 İbrahim Hilmi, *Millet Mektepleri ile*, s.50-54.

96 İbrahim Hilmi, *Millet Mektepleri ile...*,s.52-53.

97 Cemal Avcı, “Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri”, s.43

“Cumhuriyet döneminin başında öğretmenler ve onların meslekî kuruluşları kentlerde, köylerde, *İrşad Heyetleri* (aydınlatma toplulukları) adı altında halkı aydınlatma çalışmaları yapmışlar, halka devrimlerden bahsetmişler, okuma yazma öğretmişlerdir (1925- 1928).”⁹⁸

“Maarif Vekili Necati Bey, eğitim alanında yapacağı çalışmaları anlatmak için 8 Şubat 1926’da yaptığı basın toplantısında; halkın eğitime yönelik olarak, Halk Dershaneleri, Halk Kütüphaneleri açılacağını, konferanslar düzenleneceğini ve sinemalar kurulacağını açıklamıştır.”⁹⁹ İlerleyen dönemde de Milli Eğitim Bakanlığı ülkedeki cehaletin önüne geçebilmek ve okuma-yazma oranını artırabilmek amacıyla bakanlık bünyesinde Halk Eğitimi birimini kurmuş ve ilk defa 1927 yılında Halk Dershaneleri’ni faaliyete geçirmişti. Bu dersaneler Harf İnkılabından sonra yeniden düzenlenerek Millet Mektepleri adı altında teşkilatlanmıştı.¹⁰⁰

Millet Mekteplerinin asıl kuruluş amacı yeni Türk alfabesini halka öğretmek ise de ilk yıldan itibaren Millet Mekteplerinin Halk Eğitime dolaylı da olsa bir katkı sağlama amacı taşıdığı gözlenmektedir. İlk talimatnamede A ve B sınıflarını bitirenlerin 28 Mayıs 1928 tarihli Halk Dershaneleri nizamnamesine uygun olarak gerekli mesleki ve fenni bilgileri edinmek, gerekli uygulamayı yapmak ve üretim kabiliyetini arttırmak amacıyla, açılacak dil, ticaret ve sanat dersanelerine devam edecekleri belirtilmişti. Millet Mekteplerini tamamlamak Halk Dershanelerine katılmak için ön koşul olarak belirlenmişti.¹⁰¹ İkinci dönemden itibaren ise doğrudan bu amaca yönelik bir faaliyete girilmiş, halka bazı temel bilgilerin kazandırılması istenmişti.

98 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s.404.

99 Şaban Ortak, “Atatürk Dönemi Eğitim Politikalarında Yabancı Uzman Raporlarının Etkileri”, s.124

100 Cemal Avcı, “Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri”, s.53 (Not: Halk Dershaneleri, 1927’de kurulan, Millet Mektepleriyle benzerlik gösteren bir halk eğitimi kurumudur. Halk dershaneleri, mecburi tahsil yaşını geçirdiği halde okumamış yahut istediği terbiye veya tahsil derecesine erişememiş olanlara mahsus olup isteğe bağlı ve parasız bir halk eğitimi kurumudur. Halk dershanelerinde, halka muhtaç olduğu mesleği ve fenni bilgileri vermek, icap eden tatbikatı yaptırmak ve bu suretle halkın istihsal kudretini arttırmak maksadıyla, imkân görülen yerlerde, geçici veya daimî olmak üzere lisan, ticaret ve sanat kursları veya dershaneleri açılır (madde 7). İlk halk dershanelerinde tedrisat terbiyeyi esaslara dayanır, medeni hayata ve milli harsa intibak edecek tarzda icra edilir. Derslerin mümkün olduğu kadar somut (müşahhas) ve uygulamalı olmasına çalışılır. Bu hususta sinema, projeksiyon, tablo ve saire gibi somut (*mücessim*) ve cazip vesaitten ve ayrıca çeşitli eğitim araçlarından faydalanılır. İlk halk dershanelerinde ana dili öğretilir. Milliyet ve cumhuriyet prensipleri dairesinde kuvvetli bir terbiye verilir. Vatani, tarihi, coğrafi, sıhhi, zirai, ticari ve iktisadi bilgiler temin edilir. Kadınlara mahsus dershanelerde ayrı bir dikiş ve nakış dershanesi mevcut olmadığı takdirde dikiş ve nakış da öğretilir. Ev idaresine ve çocuk bakımına ait malumat verilir (madde 14). (*T.C. Resmî Gazete*, Sayı:943, 19 Temmuz 1928, s.5544-5546)

101 *T.C. Resmî Gazete*, Sayı:1048, 24 Kasım 1928.

Millet Mektepleri başarılı olmuş mudur? Bu çalışma sırasında Millet Mekteplerinin alfabenin duyurulması ve tanıtılması konusunda başarılı, okuryazar oranına katkısı açısından ise kısmen başarılı olduğu gözlenmiştir.

Coşkulu açılış törenleri, önde gelen devlet görevlilerinin bu törenlere katılması ve Millet Mekteplerinin iktidar ve basın tarafından desteklenmesiyle Millet Mekteplerinin en çok yeni alfabenin halka bildirilmesi ve tanıtılması konusunda katkı sağladığı söylenebilir.

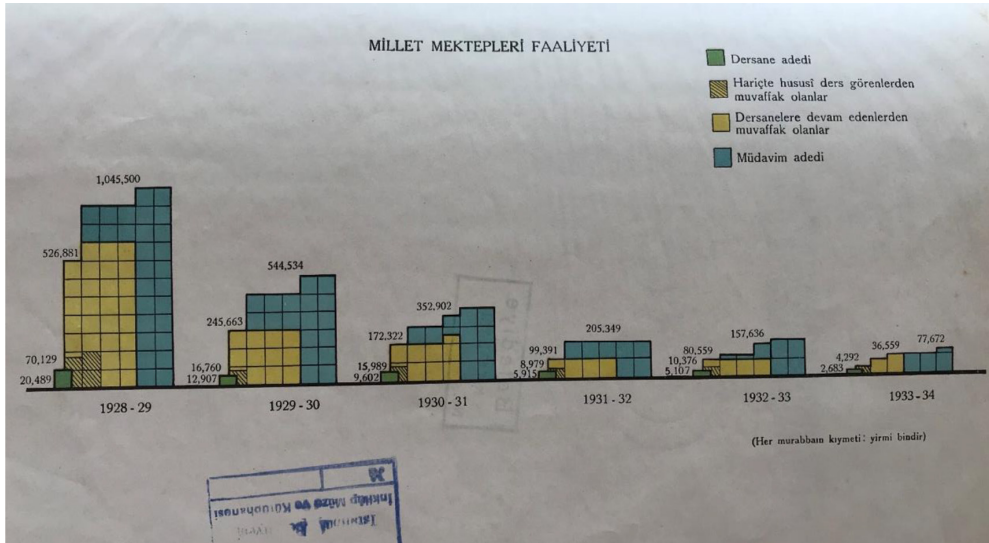
Millet Mektepleriyle okuma yazma sorunu tamamen çözülememiş olsa da ilk yılda verilen yüksek mezun sayısı yeni alfabenin iki ve dört aylık dönemlerle hızlı ve kolayca öğrenilebildiği mesajını vererek yeni alfabenin kolayca öğrenilebileceğine dair bir veri oluşturmuştur.

Sayısal olarak bir değerlendirme yapılırsa kısmi bir başarıdan söz edilebilir. İsmet Paşa'nın sözlerine göre, Millet Mektepleri henüz faaliyete geçmeden önce bu teşkilat sayesinde bir senede, vatandaşın iş hayatındaki düzenini hiç sarsmaksızın ileri yaşlarda birkaç yüz bin nüfusun okutulabileceği hesap ediliyordu.¹⁰² Bu cümle esas alınırsa Millet Mekteplerinin sayısal anlamda sadece ilk iki sene başarılı olduğu söylenebilir. Tabloda da görüldüğü gibi ilk sene kursa devam eden ve başarılı olanların sayısı 526,851 iken ikinci sene bu sayı 245,663'tü. Sonrasında ise sayı ciddi oranda azalmaktadır.

Yine aynı tabloya göre dershaneye devam edenlerle dershaneye devam edenlerden başarılı olanların oranı karşılaştırılırsa başarı oranının yüzde elli olduğu dikkati çekmektedir. Katılımcıların başarı oranı düşük görülmektedir.

102 TBMM Zabıt Ceridesi, D.III, İ.S.III, C.V, (8 Kasım 1928), s.26.

Tablo 1: Millet Mektepleri Faaliyet İstatistiği¹⁰³

İstatistiki olarak yeterince veri olmadığı için nüfus üzerinden kaba bir hesap yapılırsa sonuç olumlu görülmektedir. Millet Mektepleri sadece tahsil çağını geçirmiş halk kitlesini hedef almıştı ve devlet dairelerinde görevli memurlar çeşitli kurslarla yeni harfleri öğrenmiş ve 12 Kasım 1928'den itibaren imtihanlara girmişti.¹⁰⁴ Dolayısıyla hedef kitleden Millet Mektepleri öncesi yeni alfabeyi öğrenen kişilerin çıkarılması gerekmektedir. 1928-1933 istatistiğinin önsözündeki bilgiler de dikkate alınmıştır. Buna göre istatistikler sadece Millet Mekteplerinden mezun olanların miktarını gösterir. Türk harfleriyle okuyup yazma bilenlerin toplamı kitapta görülen sayının (1,247,149) üç dört misli fazladır. Çünkü Millet Mektepleri dışında Türk harfleriyle okuma yazma öğrendiği kesin olan toplamı yüz bini geçen devlet, özel idare ve belediye memurlarıyla on sekiz bin küsür öğretmen ve yeni harflerin yürürlüğe girdiği sene tüm okullarda mevcut yarım milyondan fazla öğrenci, ordu ve jandarma görevlisi, orduda okuma öğrenen yüzbinlerce kura efradı, tüm bankalar ve benzeri kurumlar ve şirket çalışanları ayrıca halk arasında kendi kendisine okuma yazma öğrenenler bu toplama dahil değildir. Türk harfleriyle okuma yazma bilenlerin toplamı en küçük bir hesapla 3 milyonu geçer.¹⁰⁵ 1927 nüfus sayımında Türkiye nüfusu 13,6 milyon kişi iken, 1935'te 16,1 milyon kişiye

103 Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maarif 1928-1934 Millet Mektepleri Faaliyeti İstatistiği, Neşriyat No:51, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s.50.

104 Mücteba İlgürel, *Millet Mektepleri...*, s.28.

105 Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maarif 1928-1934 Millet Mektepleri Faaliyeti İstatistiği, Neşriyat No:51, İstanbul, Devlet Matbaası, 1934.

yükselmiştir.¹⁰⁶ 1927 sayımında 20-45 yaş arası nüfus 4,949,520 iken 7-19 yaş arası 3,422,656'dır.¹⁰⁷ 7-19 yaş arası nüfustan, yani yaklaşık 3,5 milyon kişiden ne kadarının 16 yaş ve üstü olduğu bilinmemektedir. Bu rakamlar dikkate alınrsa Millet Mekteplerinin 1,2 milyon mezun vermesi (1934'e kadar) başarı olarak görülmelidir.

Katılımcı sayısının giderek azaldığı hükümetin de farkında olduğu bir gerçektir. 1932'de Mahmut Esat Bey Millet Mekteplerine devam eden vatandaşların seneden seneye miktarlarının azalma nedeninin bir kısım vatandaşların "B" kurslarında da meşgul olmalarından meydana geldiğini söylemekteydi.¹⁰⁸

Mücteba İlgürel'e göre Millet Mektepleri tam manasıyla hedefine ulaşamamıştı, açılışlardan bir süre sonra devam eden öğrenci sayısında düşüş olmuştu. Ayrıca imtihanlara girenlerin seviyelerinde de bir düşme olduğu ve bunun öğrenciler üzerinde olumsuz etki yarattığı anlaşılmıştı.¹⁰⁹

Bir başka görüşe göre de, 1929 ekonomik buhranının da etkisiyle gündemdeki yerini kaybeden Millet Mektepleri Türkiye'nin aydınlanma sürecinde belirlenen hedeflere ulaşamamış olsa da, Harf devriminin toplumda tutunması sağlanarak önemli bir işlev yerine getirmişti.¹¹⁰

1929 ekonomik buhranı yanında, Osmanlı borçlarının ödenmeye başlanacak olması, CHF'nin yerel yönetimde düzeyinde çok iyi örgütlenememiş olması, Millet Mektepleri-Halkevleri iş birliğinin yeterince sağlanamamış olması, Necati Bey'in vefatı, yetişkinlerin eğitiminde kullanılacak olan çalışma yöntemlerinin yeterince bilinmemesi Millet Mekteplerinin başarısının sürdürülememesinin bazı etkenleri arasındaydı.¹¹¹

Etkinlikleri giderek azalsa da ilk 5 yıl içinde bu okullardan bitirme belgesi alanların 1,217,144'e ulaşması küçümsenemeyecek bir başarının göstergesidir.¹¹²

Millet Mektepleri sayesinde halk eğitiminde daha güçlü bir kurumsallaşmaya gidildiği de söylenebilir. 1929 yılında Millet Mektepleri kapsamı, seyyar ve sabit Millet

106 Ali Çiftçi, "Türkiye'nin Nüfus Bilgileri Işığında Kazım Karabekir'in Aile ve Nüfus Politikalarına İlişkin Görüşleri ve Bugünkü Durum", *Aile ve Toplum*, Y.11, C.5, S.19, Kasım-Aralık 2009, s.27.

107 Mustafa Köse, "1927 Nüfus sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Afyonkarahisar, 2010, S.179

108 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.IV, İ.S. LXX, C. IX, (25 Haziran 1932), s.321.

109 Mücteba İlgürel, *Millet Mektepleri...*, s.34

110 Saime Yüceer, "Türkiye'nin Aydınlanma Sürecinde Bir Kültür Devrimi Millet Mektepleri", *Atatürkçü Bakış Dergisi*, Uludağ Üniversitesi, C. 1, S.1, 2002, s.32

111 Mustafa Şahin, "Bir Halk Eğitim Çalışması Örneği Olarak Millet Mektepleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S.2, Ocak 1992, s.231-232.

112 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 3...*, s.213.

Mektepleri A ve B dershaneleri, halk okuma odaları ve köy yatı dershaneleri olarak genişletilmişti (m.2).¹¹³

Halk Okuma Odalarıyla halkın okuma yazma alışkanlığı kazanması ve okuma araçlarına kolayca ve ücretsiz olarak erişebilmesi amaçlanmıştı. Bu çalışmalarla halkın okuma gereçlerine ücretsiz ulaşımı sağlanmıştı.

Maarif idaresi Halk okuma odaları ile ilgili Kasım 1929'da tetkikat yapmış ve Halk odalarının açılacağı yerler tespit edilmişti.¹¹⁴ Kasım 1930'da her tarafta arttırılan okuma odalarının miktarı 5100'e varmıştı.¹¹⁵ 21 Eylül 1930 Tarihindeki haberde ise bu sayı 1350'dir. Aynı habere göre Maarif Vekâleti 11500 lira masrafla 5691 kitap olarak okuma odalarına dağıtmıştı.¹¹⁶ İstanbul'da da Halk okuma teşkilatı etrafındaki faaliyet gittikçe gelişmekteydi. Maarif idaresi Selçuk Hatun ve kız sanayi mekteplerinde de gece kursları açmıştı.¹¹⁷ Maarif vekâleti ikinci Millet Mektepleri talimatnamesi ile kabul edilen Halk okuma odaları hakkında yeni bir rehber de yayınlamıştı. Vekâlet bu rehberle ilave ettiği bir mukaddemede Halk Okuma Odalarının amacını ve faydalarını etraflıca izah etmektedir. On yedi maddelik rehberde odaların oluşturulma ve idare şekli tayin edilmiştir.¹¹⁸

1929 talimatnamesi kitapçığında ayrıca Köy Yatı Dershaneleri hakkında bir bölüm de yer almaktadır. Köy Yatı Dershanelerinin seyyar Millet Mekteplerinden farkı, yaş 12-18 arasında olan sağlıklı ve zeki çocuklara yatılı eğitim verecek olmasıdır.¹¹⁹

Millet Mekteplerinin ilk devresinin bitmesinin ardından, tatil dönemi esnasında Ankara'ya mektepleri olmayan köylerden 'zeki ve on iki yaşından büyük' çocuklar getirilerek okutuluyor; bir ay zarfında elde edilen netice, bu sistemin mümkün olan yerleri de kapsamasını kuvvetle teşvik edecek mahiyet ve değerde görülüyor. Bu girişimin, aynı zamanda köy çocuklarının zekâları üzerinde (öğretmenlerinin rehberliğinde Ankara'daki bütün müesseseleri gezip görmeleri ve tanınmaları neticesinde) çok verimli sonuçları olmuştu. Böylece 1929 talimatnamesiyle başlayacak yeni dönemde- mektepleri ve muallimleri bulunan yerlerde- bu tür dershanelerin açılması da öngörülmüştü. Bu dershaneler ve talebelerinin barınma ve yeme-içmeleri büyük bir masraf

113 *T.C. Resmî Gazete*, Sayı 1321, 7 Ekim 1929, s.8396.

114 "Halk okuma odaları tetkikatı", *İkdam*, nr.11683, 4 Kasım 1929, s.2.

115 "Millet Mekteplerinde Faaliyet", *Cumhuriyet*, nr.2340, 11 Kasım 1930, s.4.

116 "Bu sene 12,692 dersane açıldı", *Cumhuriyet*, nr.2290, 21 Eylül 1930, s.3.

117 "Yeni dershaneler açılacak", *İkdam*, nr.11685,6 Kasım 1929, s.2.

118 "Okuma odaları", *Milliyet*, nr.1398, 2 Ocak 1930, s.6.

119 *BCA*, 490-1-0-0-1-3 – 12.

gerektirmemektedir. Detaylar, Maarif Vekâletince yayınlanacak özel bir tamimle ilgililere bildirilecekti.¹²⁰

Böylece Maarif teşkilatının henüz ulaşamadığı mektepsiz köylerin çocuklarını okutup köylerine iade etmek üzere Millet Mektepleri talimatnamesi hükümlerine uygun olarak “köy yatı dersaneleri tesis edilmesine karar verilmişti. Bu dersaneleri bitiren çocuklar mensup oldukları köyde bir mektep açılacağı ve bütün köy çocuklarının okutulmasına imkân sağlanacağı güne kadar mühim bir ihtiyacı giderecek ve köylerinin; muhitine faydalı okuryazar insanları olacaklardı.¹²¹

Milli Talim ve Terbiye Heyeti Dairesinde, Türkiye’ye çok faydası dokunmuş eğitime dair dikkate değer teknik bilgi ve malumat toplanmıştı.¹²² Millet Mektepleri sayesinde halk eğitimine dair veriler elde edilmişti. Millet Mektepleri talimatnamesiyle her sene Maarif Vekâletine Millet Mektepleri dersane, öğretmen ve katılımcı istatistikleriyle meydana gelen sayısal değişiklikler, çeşitli kurslara taksim şekilleri ve halkı okutma faaliyetleri hakkındaki genel değerlendirme ile temennilerin bildirilmesi istenmişti.¹²³ Maarif Eminleri de halkın okuma faaliyetlerini sürekli teftiş faaliyetlerinden edindikleri izlenim ve değerlendirmelerini raporlarla Maarif Vekâletine bildirirler. Ayrıca Maarif Müdürleri de Maarif eminliğine Millet Mekteplerinde cereyan eden faaliyet hakkında istatistik bilgi de içeren iki rapor hazırlamakla yükümlüydü.¹²⁴

Cumhuriyet yönetimi çağdaş uygarlık düzeyini hedeflemiş ve bu hedefe uygun toplumsal yapıyı oluşturmak adına eğitime önemli bir rol biçmişti. Harf İnkılabı ile birlikte uygulamaya konan Millet Mektepleri de, eğitimin toplumsal rolüne uygun olarak Cumhuriyet rejiminin yeni kimliğini kazanması ve yapılanmasında önemli katkılar sağladı. Okuma-yazma savaşımına sağladığı büyük katkılardan dolayı, Millet Mektepleri Türk eğitim tarihinde önemli bir yere sahiptir.¹²⁵

Sonuç

Uzun zamandan beri devam eden alfabe tartışmaları 1 Kasım 1928’de yapılan Harf İnkılabıyla sonuçlandırıldı ve Türkiye’de Latin harflerine dayanan yeni bir alfabe kabul

120 *BCA*, 30-18-1-2-21-46-19.

121 *BCA*, 490-1-0-0-1- 3 – 12 (Millet Mektepleri Talimatnamesi ve Tatbikine Rehberlik Edecek Dahili Talimatnameler, 3. Bölüm, Köy Yatı Dersaneleri, Ankara, Köy Hocası Matbaası, 22 Eylül 1929, s.3-7)

122 *T.C. Maarif Vekilliği, Amerikan Heyeti Raporundan: Maarif İşleri, T.C. MV Ana Programı Hazırlıklar, Seri: B, No:6*, 1939, İstanbul, Devlet Basımevi, s.32.

123 *T.C. Resmi Gazete*, Sayı:1321, 7 Ekim 1929, s.8398.

124 *BCA*, 490-1-0-0-1-3-12.

125 Selçuk Duman, *Modern Türkiye'nin İnşasında Halkevleri ve Sivas Halkevi Örneği*, Ankara, Berikan Yayınları, 2013, s.49.

edildi. Bu inkılabı bağlı olarak açılan Millet Mektepleriyle halkın yeni alfabeı öğrenmesi, okuryazar oranının arttırılması ve halka bazı temel bilgilerin kazandırılması amaçlandı. Basının da desteğiyle Millet Mektepleri büyük bir coşkuyla tanıtıldı ve halkın büyük ilgisiyle yoğun propaganda faaliyetleri karşılığını buldu.

Millet Mektepleriyle ilgili yaygın kanı ilk yıllar büyük başarı elde ettiği ve bu başarının giderek azaldığı yani sürdürülemediği yönündedir. Durum böyle olsa da Millet Mektepleri tarih kitaplarındaki yerine de bakılarak bir kilometre taşı olarak görölmektedir. Millet Mekteplerinin Halk eğitimi konusunda ilk doruk noktası olduğu söylenebilir.

Millet Mekteplerinin sağladığı en önemli katkının Harf İnkılabının kolayca benimsenmesini sağlaması olduğu düşünölmektedir. Yeni alfabenin tanıtılmasına Sarayburnu nutku sonrası gazetelerde yer verilmekteydi, Atatürk de alfabeı öğretmek için yurt gezilerine çıkmıştı. Ancak Millet Mektepleriyle beraber tüm ölkede aynı anda halkın da rol alacağı okuma yazma seferberliği başlamış oldu.

Millet Mektepleri katılım oranı her yıl düşmüş olsa da okuma yazma oranının artmasına yardımcı olmuştur. Sonuçta resmi olarak yaklaşık bir buçuk milyon kişi bu kurumlar aracılığıyla okuma yazma öğrenmiştir ve bu rakam o dönemki nüfus göz önünde bulundurulursa hatırı sayılır bir rakam olarak görölebilir.

Millet Mektepleri hakkında pek çok rapor hazırlanmış, bu sayede eğitim alanında pek çok veri de toplanmıştır. Hazırlanması istenen raporlarla eğitim konusunda önemli ve derin bilgi edinilmesi sağlanmıştır. Eğitim konusundaki eksiklikler ve ihtiyaçlar belirgin şekilde ortaya konmuştur.

Halka okuma yazma öğretilirken sağlık, vatandaşlık, tarih, devletin işleyişi gibi temel konularda da vatandaşların bilgilendirilmesi sağlanmış, eğitim içeriğiyle vatandaşın kendisine verilen bilinçli vatandaş rolünü algılaması amaçlanmıştı. Halk anayasa, meclis, cumhurbaşkanı, başbakan, bakanlıklar, seçim, yerel yönetimler, devlete dilekçeyle başvuru vb. konular aracılığıyla halkın devlet kurumlarını yakından tanınması hedeflenmişti.

Millet Mekteplerinin açılışından bir süre sonra, halk odaları ve köy yatı dershaneleri açılarak halk eğitimi konusundaki örgütlenme derinleştirildi. Bu örgütlenme 1932 yılında da açılacak Halkevleri ve Halkodaları için de tecrübe ve altyapı olarak görölebilir. Bunların yanında yeni cumhuriyet kimliğine katkısı da küçümsenmeyecek derecededir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri¹²⁶

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2. Süreli Yayınlar¹²⁷

Cumhuriyet

İkdam

Milliyet

Son Saat

3. Resmî Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

T.C. Resmî Gazete

Maarif 1928-1934 Millet Mektepleri Faaliyeti İstatistiği, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No:51, İstanbul, Devlet Matbaası, 1934.

T.C. Maarif Vekilliği, Amerikan Heyeti Raporundan: Maarif İşleri, T.C. MV Ana Programa Hazırlıklar, Seri: B, No:6, 1939, İstanbul, Devlet Basımevi, 1939.

4. Araştırma Eserler

Akyüz, Yahya: *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 – M.S. 2015*, Ankara, Pegem Akademi, 2015.

Atay, Falih Rıfkı: *Çankaya*, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2009.

Avcı, Cemal: “Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri”, *Mediterranean Journal of Humanities Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, Akdeniz Üniversitesi, III/1, 2013, s.43-60.

¹²⁶ Faydalanılan arşiv kaynaklarına ait detaylı bilgiler dipnotlarda belirtilmiştir.

¹²⁷ Faydalanılan süreli yayınların sayısı, makale/haber başlığı ve sayfa numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

- Başgöz, İlhan: *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, 3. Baskı, İstanbul, Pan Yayıncılık, 2004.
- Berkes, Niyazi: *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 7. Baskı, YKY, İstanbul, YKY, 2005.
- Çiftçi, Ali: “Türkiye'nin Nüfus Bilgileri Işığında Kazım Karabekir'in Aile ve Nüfus Politikalarına İlişkin Görüşleri ve Bugünkü Durum”, *Aile ve Toplum*, Yıl:11, C.5, S.19, Kasım-Aralık 2009, s.25-39.
- Duman, Selçuk: *Modern Türkiye'nin İnşasında Halkevleri ve Sivas Halkevi Örneği*, Ankara, Berikan Yayınları, 2013.
- İlgürel, Mücteba: *Millet Mektepleri (Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan)*, Ayrı basım, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1981.
- Kılıç, Fahri: *Yeni Türk Alfabesinin Kabulü ve Öğretimde Kullanılan Yöntemler-Araçlar* Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011.
- Kıroğlu, Yasemin: *Harf İnkılabı'nın Atatürk Devrimlerinin Yayılmasına Etkisi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.
- Köse, Mustafa: *1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2010.
- Lewis, Bernard: *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, 7. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- Muhittin Celal: *Millet Mektepleri ile Halk Dershanelerine Mahsus Sağlık Bilgisi*, İstanbul, Şirketi Mürettebiye Matbaası, 1930.
- Ortak, Şaban: *Atatürk Dönemi Eğitim Politikalarında Yabancı Uzman Raporlarının Etkileri*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2004.
- Şahin, Mustafa: “Bir Halk Eğitim Çalışması Örneği Olarak Millet Mektepleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.2, Ocak 1992, s.213-234.
- Turan, Şerafettin: *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (Birinci Bölüm) Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923- 1938)*, 3. Baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2013.
- Uluskan, Seda Bayındır: *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2010.
- Yalçın, Durmuş vd.: *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, 9. Baskı, Ankara, Atatürk Araştırma Merkez, 2012.

- Yorulmaz, Hüseyin (yay. haz.): *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Alfabe Tartışmaları*, İstanbul, Kitabevi, 1995.
- Yüceer, Saime: "Türkiye'nin Aydınlanma Sürecinde Bir Kültür Devrimi Millet Mektepleri", *Atatürkçü Bakış Dergisi*, Uludağ Üniversitesi, C.1, S.1, 2002, s.13-32.

Çanakkale Zaferi'nden Sonra Batı Anadolu'da Havacılık Faaliyetleri (1915-1918)

Aviation Activities in Western Anatolia Following the Victory at Gallipoli (1915-1918)

Davud KAPUCU¹

ÖZ

Osmanlı Devleti, Kafkasya'dan Irak'a, Süveyş Kanalı'ndan Çanakkale'ye kadar birçok cephede aktif olarak mücadele etmiştir. Bu cephelerin dışında Osmanlı kuvvetleri, etkin olarak savaşılmayan bölgelerde de aktif/pasif savunma tedbirleri almak suretiyle faaliyet göstermiştir. Bu çerçevede, Batı Anadolu sahillerinin İngiliz ve Fransız donanmasının tehdidi altında bulunması, ayrıca İtilaf unsurlarının uçak gemileri ile istedikleri yerde hava harekâtı düzenleme kabiliyetine sahip olması, Osmanlı Başkomutanlık Vekâleti'nin ilgili bölgede hava birlikleri konuşlandırmasına neden olmuştur. İtilaf kuvvetlerinin Çanakkale Muharebeleri'nden sonra Gelibolu veya İzmir üzerinden bir çıkarma yapma ihtimaline karşı Çanakkale'deki hava birlikleri ile hem başkent İstanbul'un güvenliğini sağlamak ve hem de olası çıkarma harekâtına karşı önlem almak hedeflenmiştir. Bu çalışmada, Çanakkale Zaferi sonrasında Batı Anadolu Bölgesi'nde gerçekleştirilen havacılık faaliyetleri, arşiv belgelerine dayalı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, İzmir, Havacılık, Tayyare, Batı Anadolu

ABSTRACT

The Ottoman Empire actively fought on many fronts from the Caucasus to Iraq, from the Suez Canal to Çanakkale. Apart from these fronts, the Ottoman forces were also active in areas where there was no effective fight by taking active/passive defense measures. Being under the threat of the British and French navy just off the Western Anatolia coast, and also having the assistance of the Allied Forces to carry out air operations with aircraft carriers wherever they wanted, led to the deployment of aviation units by the Ottoman Commander-in-Chief in the relevant regions. The aim was both to ensure the security of the capital Istanbul and to take measures against possible landing operations with the air troops in Gallipoli against the possibility that the

¹Dr., Ankara, Türkiye

ORCID: D.K. 0000-0002-5278-9846

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Davud Kapucu,
Ankara, Türkiye
E-posta/E-mail:
dkapucu@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 08.03.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
09.04.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
17.04.2020

Kabul/Accepted: 17.04.2020

Atıf/Citation: Kapucu, D. (2020). Çanakkale Zaferi'nden Sonra Batı Anadolu'da Havacılık Faaliyetleri (1915-1918). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 37: 151-180.
<https://doi.org/10.26650/YTA2020-006>

Allied forces would make a landing over Gallipoli or Izmir after the Battle of Gallipoli. Using archival documents, this study examines the aviation operations carried out in Western Anatolia after the Çanakkale Victory.

Keywords: Gallipoli, İzmir, Aviation, Airplane, Western Anatolia

Extended Abstract

The Ottoman Empire, which joined the First World War on the side of the Central Powers, had to fight actively on many fronts due to its strategic and geopolitical position. These fronts stretched from the Caucasus to Iraq, from the Suez Canal to the Dardanelles. In addition, Ottoman forces also operated in areas that were not actively involved in conflict, taking active or passive defensive measures. The Ottoman Empire's Deputy Commander-In-Chief in Thrace carried out military operations in case of a military landing by the Allied forces and as such took various measures in the Black Sea, Marmara, western Anatolia and around Iskenderun.

The Ottoman Empire's Western Anatolian coasts being under the threat of the British and French Navy, and having the assistance of the Allied Forces to carry out air operations with aircraft carriers wherever they wanted, led to the deployment of aviation units by the Ottoman Commander-in-Chief in the relevant regions.

The Ottoman Empire entered the First World War with six aircraft at the beginning of the war. After some time, the Ottoman Empire was in active at the front with 1500 personnel and 450 aircraft which were received from its ally Germany. At the beginning of the war, the Ottoman Deputy Commander-in-chief sent two aircraft to the Dardanelles and one plane to Izmir, taking into account the strategic and geopolitical situation of the Dardanelles and Izmir region. Over time, air troops were deployed in the region with aircraft from Germany and the amount of aircraft was increased.

At the beginning of the First World War, measures were taken by sending planes around Çanakkale and Izmir, and in 1915, also to the Dardanelles Front battles began with the offensive of the Allied Forces. On March 18, 1915, the Allies did not succeed in their naval operation, followed by a landing on the Gallipoli peninsula on April 25, 1915. However, the Entente forces withdrew from the region at the beginning of 1916, failing to achieve any success as a result of the joint defence of the Turkish land, air and naval forces.

After the victory of the Turkish forces in the Dardanelles, the Allied forces carried out operations until the end of the war in the western Anatolia region with the air and

naval forces they had gathered in the islands . The Allied tactical operation was aimed at maintaining the control of the Straits and preventing entry and exit from there. Consequently, the region was constantly supervised by both sea and air elements due to its strategic importance. In addition, from time to time western Anatolian coasts, cities and ports were harassed and bombed by Allied naval and air elements.

The activity of the Allied forces was marked by the formation of 1st and 6th divisions in and around Çanakkale, which included the Western Anatolia region, and 5th and 12th divisions around Izmir, in order to follow, explore, monitor and report the situation to the command levels as quickly as possible. The possibility and expectation that the Entente forces would make a landing over Gallipoli or Izmir after the battles of the Dardanelles made the formation of the air defense forces mandatory in addition to the precautionary measures of the Ottoman State. The aim was to secure the capital Istanbul with air troops from the relevant regions in the Dardanelles and to advance against the Allied Air Forces. It was also intended to preempt possible landings into the region with the air forces in Izmir.

The Aegean Sea and the islands were monitored by the units and platoons established, and from time to time the allied bases there were bombed. Air battles took place with the aircraft of the Allied forces. From the point of view of the opposing forces, the strategic importance of the Ottoman territory led to Allied aircraft carrying out aerial attacks on Istanbul and Izmir from time to time. Although these aerial attacks did not affect the outcome of the war, they played their part in terms of psychological effects. The Allied elements demonstrated effectiveness, particularly by bombing strategic public institutions, air bases and warships.

The headquarters of the British Air Force in the Mediterranean was assembled and directed at a command post in Malta. The air operations against Istanbul and Izmir were carried out by the air units based at Mondros, under the command of Colonel Gordon. After the battles of the Dardanelles, 34 French and British aircraft based on the islands in the Aegean Sea operated on Western Anatolia. French aircraft served in Bozcaada, and a Greek aircraft station that was under the supervision of the Greek Ministry of War, was located in Mondros. Meanwhile, a base between Thasoz and Lesbos served the Entente aircraft. All these squadrons were managed under the command of the commander at Mondros.

Turkish coasts were blockaded from 1915. French naval forces were completely under the control of Beirut, Iskenderun, and the Antalya coasts. The French, assisting their

naval forces, began to conduct aerial reconnaissance from the Egyptian ports and the small islands of Ruad and Meis between Cyprus and Syria. Upon the increase of enemy activities in the Aegean Sea and Izmir region, the 5th Airborne Division was assigned the task of reconnaissance and control against the Entente activities in the region. In this context, flights were made from the islands of Chios, Sisam, Rhodes, Lesbos and Kösten (Uzunada), and mobility in the region was monitored.

From all academic studies carried out on behalf of the history of aviation thus far, it can be seen based on archival documents that no studies have been conducted on the topic of the air operations carried out in the western Anatolia region after the Gallipoli victory. Having remedied this with this study, aviation activities realized in the said region have now been examined in the light of archival documents.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı, revizyonist ve antirevizyonist güçlerin dünya sömürgelerinden pay almak adına giriştikleri o güne kadar görülmemiş ilk büyük savaş olmuştur.¹ Almanya ve İtalya'nın yayılcı politikaları ve İngiltere ile Fransa'nın benzer faaliyetleri savaşın başlamasındaki etkenler olarak belirmiştir. Neticede diğer ülkelerin kendi politik hedefleri de savaşın şekillenmesinde etkili olmuştur.² Bütün bu gelişmeler olurken Osmanlı Devleti, savaşın başında tarafsızlığını ilan etmesine rağmen gelişen süreç içerisinde çeşitli sebeplerle Almanya ile yakınlaşarak 2 Ağustos 1914'te gizli bir ittifak antlaşması imzalamıştır.³ Sonuçta Osmanlı Devleti, kendisine sığınan Alman savaş gemilerinin Rus limanlarını bombalaması üzerine Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir.⁴

Birinci Dünya Savaşı'na İttifak devletleri saflarında giren Osmanlı Devleti, jeopolitik konumu sebebiyle birçok cephede aktif olarak savaşmak durumunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin hedefleri ile müttefiki Almanya'nın istekleri cephe sayısının artmasına neden olmuştur. Aktif olarak merkeze uzak coğrafyalarda görev yapan Osmanlı kuvvetleri, savaş dışı bölgelerde de savunma ağırlıklı stratejiler uygulamıştır. Özellikle Çanakkale Zaferi sonrasında İtilaf kuvvetlerinin Batı Anadolu sahillerine denizden ve havadan icra edebilecekleri muhtemel bir harekâtı önlemek adına bölgede tedbirler alınmıştır. İtilaf unsurlarının uçak gemileri ile istedikleri yer ve zamanda hava harekâtı düzenleme imkânına sahip olması, Osmanlı hava unsurlarına önemli görevler düşmesine neden olmuştur. Bu yönüyle uçaklar düşman donanmalarının takibi, izlenmesi ve durumun hızlı bir şekilde komuta kademelerine rapor edilmesi açısından önem arz etmiştir. İtilaf güçlerinin uçaklar aracılığıyla İstanbul'a yönelik yaptıkları psikolojik eksenli hava saldırıları ve İzmir üzerinden İtilafların bir çıkarma yapma ihtimal ve beklentisi, Osmanlı Devleti'nin almış olduğu muhtelif tedbirlere ilave olarak tayyare bölükleri ve hava savunma birliklerinin teşkilini zorunlu kılmıştır. Bu nedenle bölgede kurulan tayyare bölükleri tarafından Batı Anadolu sahilleri ile Ege Denizi izlenmiş, zaman zaman bombalama ve hava muharebesi görevleri icra edilmiştir. Bu çalışmada, Çanakkale Zaferi sonrasında Batı Anadolu bölgesinde icra edilen tayyare bölüklerinin faaliyetlerine bütüncül bir yaklaşımla, arşiv belgeleri çerçevesinde bakılmıştır.

1 Necdet Aysal, "Çanakkale Savaşlarında Hukuk İhlalleri: Kimyasal Gaz ve Domdom Kurşunu Kullanımı" 4. Uluslararası Gelibolu Sempozyumu, İstanbul-Çanakkale, 15-18 Mart 2015, s.10-15.

2 Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), İstanbul, 11. Baskı, Alkım Yayınevi, s.19-26;

3 Erdal Korkmaz, "Çanakkale Muharebeleri Ekseninde Tarafların Hava Güçlerinin Analizi", On Beşinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri "100'üncü Yıl Dönümünde Çanakkale Muharebeleri" 21-27 Mart 2015-İstanbul, Genelkurmay Basımevi, 2017, s.141-174.

4 Veli Yılmaz, 1'inci Dünya Harbi'nde Türk Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar, İstanbul, Cem Ofset Matbaası, 1993, s.57-59.

1. Batı Anadolu'nun Keşfi İçin Kurulan Hava Birlikleri

İtilaf devletleri, Çanakkale bölgesine çıkarma harekâtına karar verdikten sonra, dönemin koşulları içerisinde yeni savaş aracı olarak nitelendirilen kırk sekiz uçak getirmiştir. Ayrıca harekâtını bölgeye getirdiği iki uçak gemisi ile desteklemiştir.⁵

Çanakkale Savaşı'nın başlangıcında on iki uçağa sahip İtilaf devletlerinin, uçak sayısı zamanla artmıştır. Fransız kuvvetlerinin de bölgeye gelmesiyle Çanakkale'de İtilaf devletlerinin hava gücü Türk kuvvetlerinin çok üstünde bir sayıya ulaşmıştır. Öyle ki, müttefiklerin Anafartalar çıkarması öncesinde toplam uçak sayısı elli beşe yükselmiş, bunun yanı sıra sabit balonlardan faydalanılmış ve kuvvetler hiçbir zaman lojistik destek ve personel sıkıntısı çekmeden faaliyetlerine devam etmiştir. 16 Şubat 1915'te Çanakkale'ye gelen dünyanın ilk uçak gemisi olan Arc Royal; bir Short, iki Wight, üç Sopwith uçağı getirmiştir.⁶ Bu uçak gemisi, Türk topçu mevzilerini keşif ile görevlendirilmiştir.⁷ 17 Şubat 1915'te Arc Royal uçak gemisi, keşif için ilk uçağını denize indirmiştir. Mart 1915'te ise Binbaşı Samson'un komutasında on sekiz uçaklık yeni bir birlik daha bölgeye ulaşmıştır. İtilaf devletleri, uçakları için Bozcaada'da on altı uçaklık bir hava alanı yapmış; Seddülbahir'de de dört uçaklı bir hava alanı kurmuştur.⁸

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve 2 Ağustos 1914 günü seferberliğin ilan edilmesi üzerine elde bulunan toplam altı uçaktan birisi Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı emrine verilmiştir.⁹ Savaş süresince Çanakkale bölgesinde; 1'inci ve 6'ncı Tayyare Bölükleri kurularak Beşinci Ordu emrine verilmiştir. Bunun yanında beş uçaklı bir Deniz Tayyare Bölüğü de Çanakkale'de Boğazlar Genel Komutanlığı emrinde görev yapmıştır.¹⁰ 1'inci ve 6'ncü Tayyare Bölükleri ile Deniz Tayyare Bölüğü İtilaf kuvvetlerinin 18 Mart 1915 tarihindeki deniz çıkarmasında ve

5 Fahri Belen, *Çanakkale Savaşı*, İstanbul, Harp Akademisi Matbaası, 1935, s.15; Karl Stirling Schneide, "Aviation in The Dardanelles Campaign March 1915-January 1916", *Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu*, Çanakkale, 14-17 Mart 1990, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993, s.91.

6 Davud Kapucu, "Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Ordusunda Hava Gücü", *M5 Ulusal Güvenlik, Savunma ve Strateji Dergisi*, Yıl: 44, Sayı: 337, Ağustos 2019, s.72-79.

7 Davud Kapucu, *Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'nde Hava Harp Gücü ve Faaliyetleri (1914-1918)*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019, s.63.

8 Yavuz Kansu, Sermet Şensöz, Yılmaz Öztuna, *Havacılık Tarihinde Türkler 1*, Ankara, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, 2006, s.190-192; Cenk Avcı, *Çanakkale Cephesi'nde Hava Savaşları*, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2009, s.18-19.

9 Cemal Anadol, *Türk Havacılık Tarihi*, İstanbul, 1990, s.97; Fikret Alasya, "Türklerde Havacılık", *Türk Kültürü*, Sayı: 34, (Ağustos 1965), s.728.

10 İhsan Göymen, *Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı*, 9. Cilt, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1969, s.69.

Çanakkale Zaferi'nden sonra da bölgede görev yaparak ordunun gözetleme ve keşif faaliyetlerini icra etmiştir.¹¹

1915 yılından itibaren Türk sahilleri abluka altına alınmıştır. Fransız deniz kuvvetleri, Beyrut, İskenderun, Antalya sahillerini tamamen kontrol altında tutmuştur. Bu nedenle Alman denizaltıları da bölgede faaliyet göstermeye başlamıştır. Fransızlar, deniz kuvvetlerine yardımcı olarak, Mısır Limanları ve Kıbrıs'ın doğusu ile Suriye arasındaki Küçük Ruad ve Meis adalarında yaptıkları hava meydanlarından keşif yapmaya başlamıştır. Ege Denizi'nde ve İzmir bölgesinde düşman faaliyetlerinin artması üzerine 5'inci Tayyare Bölüğüne bölgede düşman faaliyetlerine karşı keşif ve kontrol görevi verilmiştir. Bölüğün başlangıçta İkinci Ordu emrine verilmesi düşünülmüş olsa da, sonrasında Beşinci Ordu emrine verilmesi uygun görülmüştür. Birliğin yeri Seydiköy/İzmir olup, avcı uçakları Sarsallı'da konuşlanmıştır. 1916 yılında Beşinci Ordu Tayyare Kıtaat Komutanı Binbaşı Schueler von Kreiken olup, Bölük Komutanlığı görevini Şubat-Mayıs aylarında Pilot Yüzbaşı Hasan Tahsin, Haziran-Aralık ayları arasında da Pilot Mülazım Evvel Faller yürütmüştür. 1916 yılında bölükte ayda ortalama dört faal uçak görev yapmıştır. Bölüğün mevcudu dört pilot, beş rasit, üç yer destek personeli, beş bakımcı personel ile yüz yetmiş er olarak teşkilatlanmıştır.¹² Bu görev için birlikte dört Gotha ve bir de silahlı Albatros Av tayyaresi bulunmuştur. Gotha uçakları Sakız, Sisam ve Rodos'ta; Albatros uçakları Midilli ve Kösten Adası (Uzunada) dolaylarında keşif ve gözetleme yapmışlardır. Ancak Gotha uçakları sık sık arızalandıklarından sınırlı şekilde faydalanılmıştır.¹³

1916 yılında İzmir'de görev yapması için 1'inci Deniz Tayyare Bölüğü Eylül 1916 yılında teşkil edilmiştir. Bölüğün görevleri Batı Anadolu sahillerinin ve Ege adalarının gözetleme ve kontrolü, düşman deniz kuvvetlerinin ve mayın dökülmesi ihtimali olan bölgelerin sürekli olarak takip edilmesi olarak planlanmıştır. 7 Eylül 1916'da Gotha WD2 deniz uçakları İstanbul'dan uçarak İzmir'e gelmiştir.¹⁴ Çanakkale'den bölgeye gelen üç numaralı uçak gelirken düşmüştür. Bölük Küllük'de konuşlanmış ve Beşinci Ordu emrinde görev yapmıştır. 1916 yılında Bölük Komutanı Pilot Yüzbaşı Savmi olup, Bölükte dört bakımcı personel ve otuz iki bahriye neferi görev yapmıştır.¹⁵

11 Deniz Kurt, Erdal Korkmaz, *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)*, c.I, Ankara, Hava Basımevi, 2019, s.10-14.

12 Ajun Kurter, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi*, c.IV, Ankara, Hava Basımevi, 2009, s.386.

13 İhsan Göymen, *Birinci Dünya...*, s.89-91.

14 Mazlum Keyüsk, *Türk Havacılık Tarihi (1912-1923)*, Ankara, Hava Basımevi, 2012, s.116.

15 Yavuz Kansu vd., *Havacılık Tarihinde...*, s.247.

1917 yılında Batı Anadolu sahillerindeki İtilaf kuvvetlerinin faaliyetlerinin artması üzerine, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın emriyle, 12'nci Tayyare Bölüğü kurulmuştur.¹⁶ 11 Nisan 1917 tarihinde kurulan 12'nci Tayyare Bölüğü, Sarsallı, Menemen ve Ayvalık'ta konuşlanmıştır. Bu bölüğün kumandası Alman Mülazım Evvel Neuman'a verilmiştir. Bölükte; Fokker E.III, Albatros C.III, Halberstadt DV ve Albatros D.II uçakları görevlendirilmiştir.¹⁷

2. Çanakkale Zaferi Sonrası Batı Anadolu'da Havacılık Faaliyetleri

İtilaf güçleri bozguna uğrayarak Çanakkale'den çekilmesine rağmen Batı Anadolu Bölgesinde hava faaliyetlerini artırmıştır. Bu sırada İtilaf güçleri, bölgedeki hava harekâtını hem uçak gemileri hem de adalarda konuşlu tayyareleri ile şekillendirmiştir. Bu uçaklara Türk kıyılarını gözetleme, bölgedeki hava meydanları, demiryolları ve stratejik noktaları bombalama görevi verilmiştir.

2.1. 1916 Yılında Havacılık Faaliyetleri

20 Mart 1916 tarihinde 6'ncı Tayyare Bölüğü pilotlarından Teğmen Croneiss Fokker uçağıyla ile Seddülbahir üzerinde yaptığı hava muharebesi sonucu bir uçak düşürmüştür.¹⁸ Batı Anadolu Bölgesinde 1916 Şubat ayından Nisan ayı başına kadar Çanakkale'deki Müstahkem Mevkii Komutanlığı emrinde olan Alman Deniz Tayyare Müfrezesi yirmi sekiz sorti üretmiş, Gökçeada, Limni, Taşoz ve Bozcaada civarında İtilaf kuvvetlerinin durumunu keşfederek uygun yer hedeflerini ve askerî tesisleri bombardıman etmiştir. Bu bombardımanların ondokuzunda hedeflere tam isabet sağlanmıştır. Müfrezede WD1, WD2, WD12 tipinde dört Gotha uçağı bulunmakta olup, sonraları makineli tüfekli üç deniz uçağı daha bölgeye gelmiştir.¹⁹

29 Nisan 1916 tarihinde sabah saat 08.30 civarında Üsteğmen Fetullah Efendi AK9 numaralı Albatros uçağıyla iki yüz metre yükseklikten Adalar bölgesinde (Ege Denizi) yaklaşık on beş dakika uçmuştur. Ancak uçağın havada arızalanması nedeniyle geri dönüş yapmak zorunda kalmıştır. Üsteğmen Fetullah Efendi yere inmek istediği zaman gazı çok geç kestiğinden standart iniş yapamamıştır. Bu durum uçağının kırım

16 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1422, Dos.: 155, Fih.: 12-2; ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1422, Dos.: 155, Fih.: 12-3.

17 Mazlum Keyüsk, *Türk Havacılık Tarihi...*, s.40.

18 Mülazım Croneiss savaş sürecince toplam yedi uçak düşürmüştür. 1- 7/1/1916'da Farman tayyaresini Seddülbahir'de, 2- 4/2/16'da B.E. olup Kabatepe'de, 3 ve 4- 26/5/18'de bir Avro çift satırlı ve diğer bir üç satırlı tayyare olup Gökçeada'da, 5- 14/4/18'de Sopwith çift satırlı olup Anafarta'da, 6- 23/1/18'de E.E. Tayyaresini Kabatepe'de, 7- 23/5/18'de Sopwith bir kişilik tayyare olup Yalova ve Anafarta arasında düşürmüştür. Bkz.: ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1437, Dos.: 228, Fih.: 006-01.

19 İhsan Göymen, *Birinci Dünya*, s.86.

geçirmesine, kendisinin de ağır yaralı olarak hastaneye kaldırılmasına yol açmıştır. Yapılan inceleme sonucunda kazanın pilotaj hatası olduğu, uçağın tamirinin mümkün olmadığı, motorunun ise on beş bin marklık bir tamir masrafından sonra kullanılabileceği bildirilmiştir.²⁰

8 Mayıs 1916 tarihinde Rodos'un keşfi için Pilot Üsteğmen Hayrettin Bey ve Rasit Teğmen Kamil Bey Söke'ye gitmiştir. 9 Mayıs 1916 tarihinde sabah saat 05.30'da hareket edilmesi planlanan uçuşa hava muhalefeti nedeniyle saat 06.00'da çıkmıştır. Hareket öncesinde yanlarına fotoğraf makinesi, makineli tüfek, dört büyük ve sekiz küçük bomba alınmıştır. GIII numaralı Gotha uçağı ile Rodos Adası'na silahlı bir keşif görevi yapılmış ve Rodos'a bomba atılmıştır. Dönüş sırasında, üst kanadın kaplama bezlerinin açılması üzerine mecburi iniş yapılması gerektiğinden, iniş yapılan yerin uygun olmaması yüzünden uçak kapotaj olmuş ve kırılarak elden çıkmıştır.²¹

Bölgede görev yapamaz durumdaki uçak sayısının fazlaşması nedeniyle yaşanan sorunlar İzmir'deki 5'inci Tayyare Bölük Komutanı tarafından 11 Mayıs 1916 tarihinde Dördüncü Kolordu Komutanlığına resmi bir yazı ile bildirilmiştir. Bölük Komutanı bu yazıda;

“Ansızın zuhur eden bir vazife için elde mevcut hazır tayyare bulunmamasından dolayı Tayyare Müfrezesi Heyetinin pek acı bir surette eleştirildiği haber alınmıştır. Pek büyük bir muvaffakiyetle dokuz ayı mütecaviz bir şekilde Çanakkale Harbi'nde vazifesini ifa etmiş bulunan tayyareci zabitan, İzmir'de kendisinden beklenen hizmeti ifa etmiyorsa, bunun sebebini zabitanın vukuksuzluğunda değil, sevk ve idaresine mecbur buldukları tayyarelerin iyilik ve fenalığında aramak gereklidir. Bugün iyi uçmak ve yahut dolayısıyla iyi iş görebilmek için Alman veya hut Türk olmaktan ziyade iyi bir tayyareye sahip olmak kâfidir. Tayyarelerimizin kabiliyetini ve bunlarla esaslı bir iş görülemeyeceğini İstanbul'dan ayrılmadan evvel Birinci Ordu Kumandanı Esad Paşa hazretlerine ve İzmir'e geldikten sonra da fırsat oldukça yazılı ve sözlü olarak Erkân-ı Harbiye Heyetine arz ettim. Bugüne kadar herhangi bir vazifeyi bilâ-arıza görerek geri dönmüş tayyarelerimiz enderdir. Uzun müddet Macaristan'da her türlü kötü hava şartlarına maruz kalmış, bütün havâs ve özelliklerini kaybetmiş bu tayyarelerden ve bâ-husus her an bozulmağa mahkûm bulunan motorların fenalığından mütevellit mesuliyetin tayyarecilerle istinadı haksızlıktır. Havada kanadı yırtılan, durduğu yerde pervanesi çatlayan ve eğrilen tayyarelerden daha ziyade hizmet beklemek mümkün değildir. Her tayyare motorunun 30-40 saat çalıştıktan sonra muayene, bakım ve temizliği icap ederken bizim tayyarelerimizin 4-5 saat muntazaman çalıştığı her türlü itinaya rağmen görülmemiştir. Tayyarecilerin devamlı ve esaslı vazife görebilmeleri ancak mükemmel vasıtalara uçaklara sahip olmakla kabildir. Bundan dolayı, mevcut tayyareler değiştirilmedikçe bu gibi intizamsızlıkların olması tabidir. Fakat Cenâb-ı Hak nasip eder de buradaki Türk tayyarecileri iyi vesait (uçaklara) malik

20 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1427, Dos.: 178, Fih.: 001-02.

21 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1427, Dos.: 178, Fih.: 1; ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1427, Dos.: 178, Fih.: 1-1.

olursa mevcut kanaatin pek az bir zamanda ortadan kaldırılacağını arz ederim. Kullanmakta bulunduğumuz tayyarelerin bir kere teftişi için âlilerinizi istirhama ihtiyar eylerim.”

demıştır.²² İlgili yazı havacıların ne kadar zor şartlar altında görevlerini ifa etmeye çalıştıklarını göstermesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

17 Mayıs 1916 tarihinde öğleden sonra 06.30'da Bozcaada istikametinden gelip, boğaz girişi üzerinde ve boğaz açıklarında çok alçak irtifaada uçan İtilaf devletlerine ait iki kara uçağı Türk topçularının ateşleriyle uzaklaştırılmıştır. 18 Mayıs 1916 tarihinde öğleden önce saat 08.00'de Midilli Adası'ndan gelen torpil arama gemisi Akçay iskelesine altı mermi atmış ve limanı kısmen tahrip etmiştir. Öğleden sonra yine Midilli istikametinden gelen keşif gemisi Süvarice iskelesine tesirsiz on beş mermi atmıştır. Öğleden önce 11.10'da Kösten (Uzunada) Adası'ndan uçan bir kara tayyaresi Karaburun açıklarında bulunan bir monitöre altı mermi atmış ise de Türk uçaksavar ateşi sonucunda uçak Midilli istikametine geri gitmiştir.²³

19 Mayıs 1916 tarihinde sabah saat 10.00'da Hekim Adası'na Türk topçuları tarafından ateş açılmıştır. Aynı gün akşam bir monitör Gökçeada önünde Karacaoğlu Tepesi civarına tesirsiz dört mermi atmıştır. Seddülbahir üzerinde uçan bir kara, bir deniz uçağı Osmanlı topçularının açtığı ateş sonucunda Gökçeada'ya geri dönmek zorunda kalmıştır.²⁴

20 Mayıs 1916 günü öğleden sonra 15.00'da Kösten Adası'nda olan bir uçak bölgede keşif faaliyetinde bulunmuştur. 17.30'da Kuşadası'nın dokuz kilometre güneyine sokulmak isteyen arkasında iki kayık olan bir kruvazöre Türk topçuları tarafından açılan ateş bacası ile ön ve arka direklerine isabet etmiş ve direği kırılmıştır. Kruvazör dört mermi ile karşılık vererek Sisam adası istikametine çekilmiştir. Öğleden sonra 21.00'de bir monitör Gökçeada açıklarından Seddülbahir'e tesirsiz altı mermi atmıştır.²⁵

20 Mayıs 1916 tarihinde Kösten Adası'ndan İngiliz uçakları ve gemilerinin uzaklaştırılması için Karaburun'a uzun menzilli topların götürülmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bunun kara yolu üzerinden götürülmesi mümkün olmadığı yalnız deniz yolu ile sevk edilebileceği belirtilmiştir. Bunun için Gülbahçe Körfezi'nin güneyine bir iskele inşa edilip geceleyin sandallara yüklenerek toplar Karaburun'a götürülmüştür.²⁶

22 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1405, Dos.: 70, Fih.: 1.

23 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 22, Dos.: 104, Fih.: 33.

24 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 22, Dos.: 104, Fih.: 33-1.

25 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 22, Dos.: 104, Fih.: 33-5.

26 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 22, Dos.: 104, Fih.: 10.

23 Mayıs 1916 tarihinde öğleden önce Küçük Kemikli'ye yaklaşmak isteyen bir torpidobot Türk topçularının ateşiyle uzaklaştırılmıştır. Öğleden sonra 13.30'da bir torpidobot Bozcaada açıklarından Kumburnu ve Taşköprü civarlarına tesirsiz yirmi mermi atmıştır. 24 Mayıs 1916 tarihinde öğleden önce iki İtilaf kara tayyaresinden biri Üçtepeliler ve Tuzla üzerinde, diğeri ise Gülbahçe üzerinde dolaşmıştır.²⁷ Bu gelişmeler Başkumandanlık Vekâletine rapor edilmiştir.²⁸

24 Mayıs 1916 tarihinde öğleden önce 05.45'te dört Fransız kara uçağı Sisam istikametinden gelerek Söke şimendifer istasyonu ve civarına on altı bomba atmış, atılan bombalardan altısı istasyona isabet etmiştir. Bombardıman sonunda bir süvari eri şehit, beş hayvan yaralı, üç otomobil harap olmuş, bir bina yıkılmış ve istasyonun bir metrelik kısmı zarar görmüştür. Öğleden önce 09.15'den 11.30'a kadar Türk topçuları tarafından Kösten Adası'ndaki İtilaf devletlerine ait tayyare hangarları ve Hekim Adası şiddetli bombardımana tabi tutulmuştur. Bombalanan yerlerde ciddi hasarlar meydana gelmiştir. Kösten Adası'nın kuzeybatısında bulunan İtilaf kuvvetlerine ait iki monitörden yirmi beş mermi atılmıştır. Yine aynı gün öğlen saatlerinde gayet yüksekte bir tayyare bölgede dolaşıp keşif yapmıştır.²⁹

29 Mayıs 1916 tarihinde, sabah 03.30'da üç İtilaf uçağı İzmir'in çeşitli bölgelerine otuz üç bomba atmıştır. iki asker, iki polis, halktan yirmi üç kişi yaralanmıştır. İstasyonda bulunan beş vagon hafif hasara uğramıştır. Çanakkale'de önemli bir gelişme olmamıştır.³⁰ 30 Mayıs günü öğleden sonra 18.15'te bir düşman uçağı Midilli istikametinden gelerek Sarımsaklı ve Köprü karakolları üzerinde alçalarak karakollara makineli tüfekle ateş açmıştır. Sarımsaklı karakolundan ateş ile karşılık verilmesi üzerine İtilaf uçağı Midilli yönüne geri kaçmıştır.³¹

6 Haziran 1916 tarihinde düşman uçaklarından atılan bir mektupla, Uzunada ve İzmir Körfezi'ndeki İngiliz gemilerine Türkler tarafından ateş edilirse, onların da İzmir şehrini bombalamaya devam edecekleri tehdidinde bulunulmuştur.³²

14 Temmuz 1916 tarihinde Osmanlı havacıları Gotha G6 ile keşif yaparken uçakları, Gören köyü civarında düşmüştür. Bu kazada Alman rasıt Fuehrmann hayatını

27 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 22, Dos.: 104, Fih.: 33-6.

28 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 22, Dos.: 104, Fih.: 33-7.

29 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 22, Dos.: 104, Fih.: 33-10.

30 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 22, Dos.: 104, Fih.: 48-5.

31 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 22, Dos.: 104, Fih.: 48-7.

32 İhsan Göymen, *Birinci Dünya*, s.91.

kaybetmiş, Pilot Üsteğmen Hüseyin Avni Efendi ise yaralanmıştır.³³ Kösten Adası'ndaki (Uzunada) hava üssü İzmir'i taciz ettiğinden, gece Urla sahillerine adanın karşısına gelecek şekilde uzun menzilli toplar yerleştirilmiş, sabah olunca adadaki hava meydanı ve uçaklar ateş altına alınmıştır. Sonunda İngilizler adayı tahliye etmiş, Osmanlı birlikleri tarafından ada 24 Ağustos'ta ele geçirilmiştir. Kösten Adası'nın (Uzunada) ele geçirilmesinden sonra burada bulunan hava üssündeki tesis ve hangarlar sökülerek İzmir'de kurulmakta olan Deniz Tayyare Bölüğüne verilmiştir. Bu arada Midilli ve Sakız'daki İngiliz uçakları Osmanlı sahillerini gözetleyerek İzmir ve civarındaki tren istasyonlarını bombalamış, av ve keşif uçaklarına saldırmıştır.³⁴

30 Temmuz 1916 tarihinde, Osmanlı uçakları tarafından sabah 11.42'de Sisam Adası karşısında bulunan Dib Burnu civarına keşfe gidilmiştir. Burada kayık, gemi, nakliye vapuru gibi deniz taşıtlarına rastlanmamıştır. Dib Burnu açıklarında Sisam şehrinin güneyinde bir küçük nakliye gemisi, bir kruvazör ve bir monitör görülmüştür. Atılan bir bomba monitöre isabet etmiştir. Keşif sırasında bir nakliye gemisinin Vathy Limanı'ndan kuzeye doğru gittiği, bir geminin ise Vathy Limanı'na girdiği görülmüştür.³⁵

5 Ağustos 1916 tarihinde sabah saat 05.50'de Sakız Adasıyla Sisam sahillerine hava keşfi yapmak amacıyla gidilmiştir. Sakız limanında iki küçük nakliye gemisinden başka gemi görülmemiştir.³⁶ Ertesi gün öğleden sonra 01.25'de 5'inci Tayyare Bölüğü'nden Üsteğmen Zekeriya Efendi ile Üsteğmen İzzettin Efendi Sisam Adasıyla İstanköy arasında ve bu iki adanın arasındaki adalarda düşman savaş gemisi görülmesi durumunda bombalamak üzere bir keşfe çıkmıştır. Sisam Adası'nın Vathy Limanı'nda bir monitör ve bir torpidobottan başka birşey olmadığı görülmüştür.³⁷

13 Ağustos 1916 tarihinde 5'inci Tayyare Bölüğü'nden Tayyareci Faller ile Rasit Rapski tarafından Midilli üzerinde bir keşif uçuşu yapılmıştır. Bu uçuşta körfezde iki kruvazör, iki monitör, yedi torpidobot ve bir uçak gemisi görülmüştür. Uçak hangarlarının dışında uçak olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca daha önceden görülen çadırılı ordugâhın azaldığı belirlenmiştir. Dönüş sırasında Foça önlerinde dolaşan bir kruvazöre bomba atılmış, ancak isabet etmemiştir.³⁸ Aynı gün saat 18.00'da Limni Adası yönünden gelen bir denizaltı Kefaloz'a girmiştir. Saat 19.30'da Kefaloz'dan çıkan büyük bir nakliye

33 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 3450, Dos.: 69, Fih.: 16.

34 Yavuz Kansu vd., *Havaçılık Tarihinde...*, s.247.

35 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1448, Dos.: 280, Fih.: 1.

36 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1448, Dos.: 280, Fih.: 1-1.

37 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1448, Dos.: 280, Fih.: 1-14.

38 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1448, Dos.: 280, Fih.: 1-2.

gemisi Semadirek istikametine gitmiştir. Saat 23.00-24.00 arasında beş İtilaf uçağı ayrı ayrı Gelibolu'ya on yedi bomba atmıştır. Gelibolu halkından bir erkek ve bir kadın şehit olmuş, sivil halktan bir erkek ve beş kadın ile bir asker yaralanmış, dört ev hasar görmüştür.³⁹ Gökçeada'da gece farklı zamanlarda kırmızı ve beyaz havai fişek atıldığı görülmüştür. Öğleden sonra saat 12.20'de Gökçeada'nın kuzeyinden gelen bir nakliye gemisi Eşek Adası'na gitmiş, öğleden sonra saat 05.00'da Limni Adası yönünden gelen bir monitör Kefaloz Limanı'na gitmiştir. Gökçeada ve Eşek Adası arasında muhtelif zamanlarda birkaç torpidobot görüldüğü bildirilmiştir.⁴⁰

Yine aynı gün öğleden önce saat 05.30'da Foça açıklarında bir uçak gemisi ile bir kruvazör görülmüş, öğleden sonra saat 17.30'da iki nakliye gemisi Midilli'den gelip Çanakkale'ye gitmiş, saat 18.00'da bir torpidobot Sakız Adası yönünden Midilli'ye geçmiştir. Ayrıca öğleden sonra saat 18.00'a kadar Foça açıklarında bir torpidobot dolaşmıştır. 14 Ağustos 1916 tarihinde sabah saat 06.30'da iki direkli, bir bacalı, siyah renkli bir İtilaf gemisi Sisam sahilindeki dar boğaza gelerek Muratlı istikametine gitmiştir.⁴¹ Öğleden sonra saat 08.30'da Eşek Adası'ndan Teke Burnu'na birkaç dakika projektör tutulmuştur. Saat 10.00'da ise Gökçeada'dan iki beyaz ve bir kırmızı fişek atılmıştır. Saat 10.45'te ikisi çift ve biri tek satırlı üç İtilaf uçağı Kösten Adası üzerinde uçarak çeşitli bölgelere altı bomba atmıştır. Atılan bu bombaların üçü tayyare hangarı yakınına düşmüştür. Osmanlı piyadelerinin makineli tüfek ateşi ile karşılık vermesi sonucunda uçaklar Midilli istikametine gitmiştir.⁴² İlgili faaliyetler, İtilaf hava ve deniz unsurlarının bölgede sürekli taciz faaliyetlerinde bulunduğunu göstermektedir. Buna karşın, Türk tarafının yerden havaya makineli tüfek veya topçu ateşi açarak ya da uçaklarla önleme yapması sürekli teyakkuz halinde olduğunu göstermektedir.

15 Ağustos 1916 tarihinde sabah saat 09.00'da Gökçeada'dan havalanan bir İngiliz uçağı Anafartalar üzerinden Eşek Adası istikametine gitmiştir. Gökçeada ve Eşek Adası arasında muhtelif saatlerde birkaç torpidobot ile torpil arama-tarama gemisi görülmüştür.⁴³ Öğleden sonra saat 07.10'da Gökçeada'nın batısından on dakika süren büyük bir ateş görülmüştür. Saat 07.30'da Gökçeada'nın kuzey burnundan iki nakliye gemisi biri güneye diğeri batıya gitmiştir. 16 Ağustos 1916 tarihinde sabah saat 05.30 ve 07.10'da Gökçeada'dan iki uçak havalanmıştır. Uçaklardan ilki boğaz üzerinde uçtuktan sonra

39 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 3406, Dos.: 27, Fih.: 1.

40 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 3406, Dos.: 27, Fih.: 1-1.

41 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 3406, Dos.: 27, Fih.: 2-3.

42 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 3406, Dos.: 27, Fih.: 3-4.

43 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 3406, Dos.: 27, Fih.: 2; ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 3406, Dos.: 27, Fih.: 2-1.

Gökçeada'ya dönmüş, diğeri Seddülbahir üzerinde uçarken Türk uçaksavar ateşi sonucunda Gökçeada'ya dönmek zorunda kalmıştır. 16 Ağustos 1916 tarihinde sabah saat 09.25'te bir nakliye gemisi Kefaloz'dan Eşek Adası'na, saat 12.20'de ise bir nakliye gemisi ile bir denizaltı Kefaloz'dan Limni Adası'na gitmiştir.⁴⁴

16 Ağustos 1916 tarihinde öğleden sonra 03.00'de Urla mıntıkasında üç monitörle bir kruvazör, uçak tarassudatı ile Foça sahilini üç saat bombardıman etmiş ve İtilaf uçağı Osmanlı uçağının önleme yapması sonucu Midilli'ye kaçmıştır. Öğleden sonra 05.15'te Ayvalık mıntıkasında cinsi belirlenemeyen bir İtilaf gemisi Sakız istikametinden Midilli istikametine, saat 05.30'da diğeri bir nakliye gemisi Çanakkale istikametinden Midilli istikametine gitmiştir.⁴⁵ Türk topçuları tarafından atılan 20 mermi sonucunda uzaklaşan monitör ve kruvazör öğleden sonra 06.00'da Oğlak Adası'nı 30 dakika kadar bombardıman etmiştir.⁴⁶

17 Ağustos 1916 tarihinde, öğleden sonra saat 04.00'da bir İtilaf savaş gemisi Kuşadası-Menderes sahiline yaklaşmak istemiş, Osmanlı birlikleri tarafından açılan ateş sonucunda bölgeden uzaklaşmıştır. Menderes sahilinde iki direkli ve bir bacalı keşif gemisinin dolaştığı görülmüştür. Yine aynı gün Karaburun açıklarında bir torpidobot görülmüştür.⁴⁷

20 Ağustos 1916 tarihinde, sabah 02.15'te bir düşman uçağı Kilya civarına tesirsiz dört bomba atmıştır. Öğleden sonra 02.15'te Babakale'nin kuzeyinde bulunan Aklıman sahiline yaklaşmak isteyen bir kayık, Osmanlı birliklerince açılan piyade ateşi sonucu Bozcaada istikametine gitmeye mecbur edilmiştir.⁴⁸ Saat 04.00'de Semadirek yönünden gelen bir nakliye gemisi, saat 09.00'da bir denizaltı ile öğleden sonra 14.30'da bir gambot Kefaloz Limanı'na gitmiştir.⁴⁹ Yine aynı gün saat 15.00'te bir İtilaf uçağı Enez'in batısında bulunan Lalaköy'ün kuzeyine üç tesirsiz bomba atmıştır.⁵⁰

21 Ağustos 1916'da, sabah 06.30'da Ayvalık bölgesinde düşmanın bir savaş gemisi Midilli sahilinde görülmüştür. 10.15'te bir keşif gemisi Çanakkale'den Midilli, bir diğeri de Midilli'den Çanakkale istikametine giderken gözlenmiştir. Öğleden sonra saat 15.00'te, çift satırlı bir düşman uçağı Midilli istikametinden gelerek Karaburun ve Çeşme üzerinde dolaşmak istemişse de Türk topçularının ateşiyle uzaklaştırılmıştır. Öğleden sonra saat

44 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 3406, Dos.: 27, Fih.: 3-9.

45 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 3406, Dos.: 27, Fih.: 4-1.

46 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 3406, Dos.: 27, Fih.: 4.

47 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 3406, Dos.: 27, Fih.: 4-2.

48 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 3406, Dos.: 27, Fih.: 7.

49 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 3406, Dos.: 27, Fih.: 7-2.

50 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 3406, Dos.: 27, Fih.: 8.

16.00'da havalanan bir uçak Yeniköy civarında dolaşmış, bir nakliye gemisi ise Semadirek yönünden Gökçeada'ya gitmiştir. Gökçeada ile Eşek Adası arasında birkaç torpidobot ile torpil olduğu görülmüştür. Saat 18.00'da Gökçeada'nın kuzeyinde bulunan bir kruvazörden gözetleme maksadıyla Gökçeada yönüne bir balon uçurulmuştur. Saat 20.00'de bir torpil Çeşme sahiline uzaktan on yedi mermi atmış, ancak hasar verememiştir. Saat 21.45'te İtilaf güçlerine ait keşif gemisi ile Gökçeada arasında ışıkla iletişim başlamıştır.⁵¹

22 Ağustos 1916 tarihinde, sabah saat 06.10'da üç gemi Karaburun açıklarından Midilli'ye gitmiştir. Foça sahilinde bir kruvazör ile bir torpidobot görülmüştür. Saat 07.15'te ise bir nakliye gemisi Bozcaada açıklarından Limni Adası yönüne gitmiştir. Saat 07.20 ile 09.45 arasında bir İngiliz uçağı Arıburnu, Kemikli ve boğaz üzerinde uçarak tekrar Gökçeada'ya gitmiştir. Gökçeada ile Eşek Adası arasında günün farklı saatlerinde muhtelif gemiler görülmüştür.⁵²

Aynı gün öğleden sonra saat 02.20'de bir kruvazör ve bir nakliye gemisi Kefaloz'a girmiştir. Kuşadası mıntıkasında ise saat 13.00'te Sisam Adası istikametinden gelen iki büyük yelkenlinin hareket halinde olduğu belirlenmiştir. Urla mıntıkasında da saat 15.00 itibarıyla düşmanın çift satırlı bir tayyaresinin, Midilli istikametinden Karaburun ve Çeşme üzerine geldiği tespit edilmiştir. Bunun üzerine yerden açılan topçu ateşi sonucu uçak, Sakız Adası istikametinde uzaklaşmıştır. Yine aynı gün saat 16.30'da bir tarassut gemisinin, saat 17.45'te iki yelkenlinin, 18.50'de iki bacalı büyük bir kruvazörün, İzmir civarına geldiği görülmüştür.⁵³

23 Ağustos 1916 tarihinde, öğleden önce saat 07.00'da bir İngiliz uçağı Kabatepe üzerinde dolaşarak Gökçeada'ya dönmüştür. Öğleden sonra Bozcaada ile Eşek Adası arasında dolaşan bir torpidobot Anadolu Tabyasından açılan ateşle bölgeden uzaklaştırılmıştır.⁵⁴

26 Ağustos 1916 ve bunu takip eden gecelerde düşmanın Sisam güneyindeki kıyılarından çıkarma yapacağı bilgisi alınmıştır. Bunu doğrulamak üzere Midilli, Sakız, Sisam, İstanköy ve Rodos adaları dolaylarında yapılan aralıklı keşif sonucunda, düşmanın bölgede çıkarma yapacağına dair bir emare tespit edilmemiştir.⁵⁵

2 Eylül 1916'da Alman havacılar Schoeman ve Reisky, AK14 numaralı Albatros uçağı ile Midilli Adası'nı keşfederek hava meydanında bir değişiklik olmadığını,

51 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 3406, Dos.: 27, Fih.: 8-1.

52 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 3406, Dos.: 27, Fih.: 10-3.

53 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 3406, Dos.: 27, Fih.: 10; ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 3406, Dos.: 27, Fih.: 10-1.

54 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 3406, Dos.: 27, Fih.: 11.

55 Ajun Kurter, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi...*, s.335.

meydanda sekiz uçak olduğunu, Yera Körfezi'nde iki kruvazör, bir monitör, üç torpidobotun bulunduğunu tespit etmiştir. 11 Eylül'de yapılan bir keşif sırasında Midilli'de iki kruvazör, iki monitör ve altı torpidobot ile bir nakliye gemisi görülmüştür.⁵⁶

18 Eylül 1916 tarihinde, öğleden sonra 15.15'te bir kruvazör Ayvalık'ın batısında bulunan büyük bir sandalı tahrip etmiş ve aynı saatte Ayvalık'ın güneyinde Küçükköy civarına gelen bir çift satırlı İtilaf uçağı tesirsiz iki bomba atmıştır. Osmanlı topçularının karşılık vermesi üzerine bu uçak Midilli yönüne kaçmıştır. Çıplak Adası batısına gelen bir keşif gemisine topçu ateşi açılmış, aynı gün saat 06.20'de bir kruvazör Kuşadası'nın kuzeyine tesirsiz beş bomba atmıştır. Aynı gün öğleden sonra 17.30'da Gökçeada'dan gelip Seddülbahir üzerinde dolaşan bir kara uçağı Osmanlı topçu ateşi sonucu Gökçeada istikametine gitmiştir. Bir diğer uçak ise Arıburnu ve Anafartalar üzerinde dolaştıktan sonra Gökçeada'ya dönmüştür.⁵⁷

20 Eylül 1916'da Alman havacılar Schoeman ve Reisky, Albatros uçağı ve Astsubay Vendot'ta Fokker uçağı ile Midilli üzerinde yaptıkları keşif sırasında bölgeye bir bomba atmıştır. Atılan bomba bir depoya isabet etmiştir. Bu keşif sırasında Yera'da altı torpidobot ve bir monitör görülmüştür. Bu sıralarda Yunan Başbakanı Venizelos'un adada halkı Türklere karşı tahrik ettiği öğrenilmiştir.⁵⁸

25 Eylül 1916 tarihinde 5'inci Tayyare Bölüğü'nden bir pilot Alman nefer ile rasit Mehmet Efendi tarafından LVG tipi uçakla Midilli üzerinde bir keşif uçuşu yapılmıştır. Bu uçuş sırasında Yera Körfezi'nde iki büyük kruvazör, on dört torpidobot, bir büyük nakliye gemisi, iki büyük monitör görülmüştür. Midilli Limanı'nda ise; çok büyük iki nakliye gemisi, Yera Körfezi ağzında küçük mavnalardan oluşan bir mânia hattı tespit edilmiştir. Ayrıca, körfez girişinde iki torpidobot, Sakız'dan Midilli'ye doğru gelen bir büyük nakliye gemisi, Candarlı Körfezi açıklarında bir kruvazör ve bir torpidobot görülmüştür. Bir bomba Midilli Limanı'na, iki bomba Yera Körfezi'nde bulunan savaş gemisine ve bir bomba da Yera Körfezi sahilinde bulunan ikmal depolarına atılmıştır.⁵⁹

7 Ekim 1916'da Sisam Adası'nın bombalanması amacıyla üç uçak gönderilmiştir. Pilot Üsteğmen Zekeriya ve Rasit Üsteğmen İzzettin Beyler idaresindeki Gotha uçağı ile üç saat süren uçuşta adada bir torpidobot ve bir monitör tespit edilmiştir.⁶⁰ Bu görev

56 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 3406, Dos.: 27, Fih.: 31.

57 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 22, Dos.: 104, Fih.: 33-12.

58 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1448, Dos.: 280, Fih.: 1-14.

59 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1448, Dos.: 280, Fih.: 1-16.

60 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1448, Dos.: 280, Fih.: 1-14.

sırasında, Astsubay Schoeman ve Üsteğmen Fisher'in keşif uçağı arızalanarak düşmüş ve havacılar hayatlarını kaybetmiştir. 8 Ekim 1916'da 5'inci Tayyare Bölük Kumandanı Üsteğmen Faller tarafından Midilli'ye yapılan keşif uçuşunda bayraklarla donatılmış bir yat görülmüştür. Bu geminin Venizelos'un yatı olduğu tahmin edilmiştir. Uçak; Midilli Limanı'na iki, Yera Körfezi'ndeki gemilere ve depolara birer bomba atmıştır.⁶¹ 6 Kasım'da Foça'yı keşfe çıkan bir Fransız tayyaresi, Alman pilot Vendot'un kullandığı Fokker avcı uçağı ile düşürülmüştür.⁶²

2.2. 1917 Yılında Havacılık Faaliyetleri

Beşinci Ordu'nun Çanakkale'deki 1'inci Deniz Tayyare Bölüğü adalardaki keşif görevlerini 1917 yılında da sürdürmüştür. Bölük, uçar durumda iki keşif, bir av uçağı ile görevlerine devam etmiştir. Bu bölük ortalama 3-4 uçakla görev yapmıştır. Gotha, Hansa Brandenburg, Friderischaffen ve Rumpler 6B-1 deniz av tipi uçaklar bu bölükte görev almıştır. Bu dönemde 6'ncı Fokker Av Bölüğü Çanakkale'de bulunmaya devam etmiş, uçar durumda üç uçakla hem uçuşları himaye etmiş, hem de düşman bombardıman uçuşlarını önlemeye çalışmıştır.⁶³

Bu dönemde İtilaf devletleri, Umum Akdeniz Hava Kuvvetleri Komutanlığı adı altında General Foyyen komutasında Malta Adası'nda teşkilatlanmıştır. Bu komutanlığa bağlı olmak üzere Albay Gordon komutasındaki tayyare birlikleri, merkezi Limni Adası'ndaki Mondros'ta olmak üzere yüz uçak ile yerini almıştır. Bozcaada'da bir tayyare meydanı Fransızların işgali altında faaliyet göstermiştir. Ayrıca Mondros kasabası civarında, Yunan Harbiye Nezaretinin emrinde bir Yunan Tayyare İstasyonu görev yapmıştır. İstanbul'a yapılan hava taarruzlarına sadece İngilizlerin katıldığı öğrenilmiştir. Sonuç olarak İtilaf kuvvetleri hava birliklerinin; Taşoz, Limni, Gökçeada ve Midilli adalarında faaliyet gösterdiği belirlenmiştir.⁶⁴

12 Ocak 1917 tarihinde, Karargâhi Umumi tarafından Bahrisefid (Akdeniz) bölgesinde düşmanın kabili sevk balonlarının görüldüğü bildirilmiştir. Bu balonlardan birisinin tayyare bölükleri civarında görülmesi durumunda, uçak ile hücum etmek için 5'inci Tayyare bölüğünden bir uçağın devamlı surette uçuşa hazır bir şekilde bekletilmesi istenmiştir.⁶⁵

61 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1448, Dos.: 280, Fih.: 1-16.

62 Ajun Kurter, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi*, s.337.

63 Mazlum Keyüsk, *Türk Havacılık Tarihi*, s.35.

64 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1441, Dos.: 251, Fih.: 26.

65 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 12.

4 Şubat 1917 tarihli keşifte Mondros Limanı'nda yirmi beş gemi tespit edilmiştir.⁶⁶ 6 Şubat 1917 tarihinde, saat 13.05'te bir İngiliz tayyaresi Gökçeada ile Çanakkale Boğaz'ı girişi arasında dolaşmıştır. 14.35'te dört İngiliz uçağı Gökçeada'dan boğaz girişi üzerine uçuştur. Kumkale iskelesine iki, iskelenin gerisine dört, Kalafatlı İskelesine iki ve vapur iskelelerine müteaddit bombalar atıp Gökçeada'ya dönmüştür.⁶⁷ 7 Şubat 1917'de İngiliz tayyarelerinin Çanakkale'deki karargâh kışlasına yaptığı taarruz sonucu dört kişi şehit olmuş, otuz üç kişi de hafif yaralanmıştır. Aynı gün Osmanlı havacılarından Alman Üsteğmen Eilmer, görev dönüşü uçağının motorunun durması sonucu kırım geçirmiştir. Bu kaza sonucunda Alman Üsteğmen Eilmer ve yanında bulunan rasıt yaralanmıştır.⁶⁸

11 Şubat 1917 tarihinde 653 numaralı deniz uçağı saat 12.24'te torpil tahribatı için havalanıp 14.00'te dönmüştür. Çift satırlı İngiliz uçaklarının taarruzuna uğramış, kanatlarına mermiler isabet etmiş, gergi halatlarından birinin kopması sonucunda mecburi iniş yapmak zorunda kalmıştır. 753 numaralı diğer bir deniz uçağı saat 12.15'te hareket edip 14.00'de dönmüştür. Bir düşman uçağına ateş etmiş ise de hasar verdirememiştir. 13.30'dan 14.00'e kadar çift satırlı bir İngiliz uçağı Çanakkale ve Nara üzerinde uçuştur. Gökçeada'dan gelen çift satırlı üç İngiliz uçağı saat 15.00'de Müstahkem Mevkii üzerinde uçuştur. Kısa süreliğine tekrar Gökçeada'ya döndükten sonra saat 17.00'ye kadar Gökçeada ve Bozcaada arasında uçuştur.⁶⁹

14 Şubat 1917 tarihinde hava muhalefet nedeniyle hava keşfi yapılamamıştır.⁷⁰ 15 Şubat 1917 tarihinde sabah saat 08.50'de bir İngiliz tayyaresi boğaz girişinde dolaştıktan sonra Gökçeada'ya gitmiştir. Bir Osmanlı deniz uçağı sabah saat 08.25'te Limni Adası üzerinde keşif yapmıştır. Burada önemli bir hareketlilik görülmemiştir. Dönüşte Midilli Adası'ndan Mondros'a giden yaklaşık dokuz bin tonluk nakliye gemisi görülmüştür. Bu gemiye yaklaşık dört bin metre yükseklikten makineli tüfek ile taarruz edilmiştir. Limni Adası ile Bozcaada arasında iki muhrip görülmüştür.⁷¹ 16 Şubat 1917 tarihinde bir İngiliz uçağı saat 11.10'da boğaz girişi üzerinde uçuştur, bunun dışında önemli bir olay olmamıştır.⁷²

25 Şubat 1917 tarihinde sabah saat 11.15'te çift satırlı bir İngiliz uçağı Gökçeada ile Bozcaada arasında beş dakika uçtukten sonra Gökçeada'ya dönmüştür. Öğleden sonra

66 Mazlum Keyüsk, *Türk Havacılık Tarihi*, s.24.

67 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 119, Dos.: 560, Fih.: 1.

68 Yavuz Kansu vd., *Havacılık Tarihinde*, s.303-304.

69 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 119, Dos.: 560, Fih.: 6.

70 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 119, Dos.: 560, Fih.: 9.

71 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 119, Dos.: 560, Fih.: 8-1.

72 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 119, Dos.: 560, Fih.: 11; ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 119, Dos.: 560, Fih.: 11a.

ise saat 16.50'de Gökçeada'dan havalanan bir İngiliz uçağı havanın uçuşa elverişli olmaması nedeniyle Çanakkale üzerinde on beş dakika uçtuktan sonra tekrar Gökçeada'ya dönmüştür.⁷³ 26 Şubat'ta Limni keşfinden dönen Alman Astsubay Pilot Schubert bir İngiliz kara uçağıyla Gökçeada ve Limni arasında harp gerçekleştirmiş, hava muharebesi sonucunda İngiliz uçağı denize düşmüştür.⁷⁴

15 Mart 1917 tarihinde devriye uçuşunda Meinecke, Croneiss ve Yüzbaşı Buddecke, Halberstadt HK1, HK4 ve Fokker F-9 ile filo halinde düşmanla çarpışarak kaçırmışlardır. İtilaf güçlerinin uçakları avcı uçaklarının başarıları nedeniyle gündüz faaliyetlerine son verip gece uçuşlarına başlamışlardır. Bu sırada İtilaf uçakları gündüzleri deniz üzerinden gelerek kısa uçuşlar yapmıştır.⁷⁵ 18 Mart 1917 tarihinde İngiliz deniz uçakları, Deniz Tayyare Bölüğünün karargâhını tespit ettiğinden, Osmanlı On Yedinci Kolordusu, Tayyare Bölüğünün naklini istemiştir.⁷⁶

30 Mart 1917'de, Yüzbaşı Buddecke iki İngiliz uçağı ile Buca üzerinde harp etmiş, Buddecke her iki uçağı da düşürmüştür. Nieuport uçağının mürettebatı ölmüş, Farman uçağının Pilotu Üsteğmen Alfred Bertham Fraechman ile Johns esir edilmiştir.⁷⁷ Bölgede Nisan ve Mayıs aylarında keşif uçuşları devam etmiştir. 2 Nisan 1917 tarihinde Bozcaada'ya hava keşfi yapılmıştır. Bu keşifte bölgedeki İtilaf güçlerinin durumunda bir değişiklik olmadığı tespit edilmiştir.⁷⁸ 9 Nisan'da ve 13 Nisan'da birer uçak adalar üzerinde keşif uçuşları yapmış, hava meydanı ve düşman karargâhı bombalanmıştır.⁷⁹

Haziran ayında düşmanın faaliyeti Ege Denizi üzerinde oldukça artmıştır.⁸⁰ 28 Haziran 1917 tarihinde Pilot Üsteğmen Zekeriya Bey tarafından yapılan keşifte, Sakız Limanı'nda bir monitör, bir torpidobot, bir nakliye gemisi tespit edilmiştir. Ayrıca keşif sırasında, torpidobotun uçağı görünce dışarıya çıktığı, Sakız'ın güneyinde sahile yakın bir torpidobot ve bir kruvazör ile bir nakliye gemisinin kuzeye doğru hareket ettiği belirlenmiştir. Bunlara üç bomba atıldığı ancak isabet etmediği ifade edilmiştir. Sakız civarını kaplayan bulutlar sebebiyle, adanın iç kısımlarının tam anlamıyla keşfedilemediği bilgisi verilmiştir.⁸¹

73 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 119, Dos.: 560, Fih.: 18.

74 Yavuz Kansu vd., *Havacılık Tarihinde*, s.303-304.

75 Ajun Kurter, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi*, s.15-19.

76 Yavuz Kansu vd., *Havacılık Tarihinde*, s.303-304.

77 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1424, Dos.: 163, Fih.: 7; ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1424, Dos.: 163, Fih.: 7-2.

78 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1405, Dos.: 70, Fih.: 7.

79 Yavuz Kansu vd., *Havacılık Tarihinde*, s.303-304.

80 İhsan Göymen, *Birinci Dünya*, s.155-156.

81 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1448, Dos.: 280, Fih.: 1-62.

1 Temmuz 1917 tarihinde Pilot Üsteğmen Zekeriya ile Rasıt Üsteğmen Hayri Bey tarafından Midilli Adası'nda bulunan Kolonya Körfezi'nin keşfi sırasında, bir düşman av uçağı ile karşılaşılması sebebiyle keşif yapılamadığı ve Foça üzerinden geri döndüğü belirtilmiştir. Uçuş sırasında Midilli Adası'nın güneyinde büyük bir nakliye gemisi görüldüğü ve önünde bir torpidobot olduğu belirtilmiştir.⁸²

9 Temmuz 1917 tarihinde, öğleden sonra saat 11.00'de Çekmeceler-Ayastefanos istikametine gayet yüksekte iki düşman tayyaresi Makriköy üzerinden İstanbul istikametine geçmiştir. Saat 12.00'de mezkûr uçaklardan biri Rami-Alibeyköy istikametiyle Davutpaşa kışlası üzerinden, diğeri Makriköy istikametinde Çekmecelere dönmüştür. İngiliz uçakları Makriköy civarında tarlalara birkaç bomba atmıştır. Uçakların İstanbul üzerindeki faaliyeti esnasında Baruthane mıntıkasında mantelli bataryasından şarapnel ve piyade ateşi, Sarayburnu mantelli topçu takımından üç şarapnel atılmıştır. İki düşman uçağı İstinye Vadisi boyunca gelerek İstinye limanındaki savaş gemilerine taarruz etmiştir.⁸³

İngilizler, İzmir halkının moralini bozmak için 1917 yılının Ağustos ayı içinde 7-9 uçaklık kollarla hücum etmişlerdir. Bu kapsamda 1 Ağustos 1917 tarihinde yedi İngiliz uçağından oluşan bir filo İzmir'e taarruz ederek, Halkapınar dolaylarına sekiz bomba atmıştır. Bu bombardımanda, yirmi iki vagon ile demiryolu ve haberleşme hatları zarar görmüştür. Ayrıca saldırı sırasında iki kişi ölmüş, dört kişi de yaralanmıştır. Hava saldırısı sonrası İngiliz uçaklarından birisi, yerden açılan ateş sonucu düşürülmüştür. Uçağın düştüğü yerde yapılan incelemede İngiliz pilot ve rasıtın öldüğü tespit edilmiştir.⁸⁴

6-7 Ağustos 1917 tarihindeki keşifler sırasında Osmanlı uçakları, Sakız Adası'ndaki Kastron'a yapılan topçu atışını tanzim etmiştir.⁸⁵ 20 Ağustos 1917 tarihinde Alman Karargâhı Başkumandanlığına Enver Paşa tarafından gönderilen yazı ile İtilaf uçaklarının daimi surette boğaz ve İzmir'e taarruz etmekte olduğu belirtilerek, altı adet Albatros D.III tayyaresi istenmiştir. Aynı yazıda son sistem düşman uçaklarına karşı, tek kişilik uçaklarla savunma yapmanın mümkün olmadığı belirtilmiştir.⁸⁶ 30-31 Ağustos 1917 gecesi altı düşman uçağı İzmir şehri üstünde Alsancak ve Darağacı mevkiileri ile Gaziemir dolaylarına yirmiden fazla bomba atmıştır. Bu bombalama sırasında dört kişi hayatını kaybetmiş, iki kişi yaralanmıştır.⁸⁷

82 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1448, Dos.: 280, Fih.: 1-64.

83 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1405, Dos.: 70, Fih.: 23.

84 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1422, Dos.: 155, Fih.: 18.

85 İhsan Göymen, *Birinci Dünya*, s.157.

86 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1405, Dos.: 70, Fih.: 41.

87 Yavuz Kansu vd., *Havaçılık Tarihinde*, s.309.

4-5 Eylül 1917 gecesini Albatros C.III uçağına ilaveten Çanakkale'den gönderilen üç uçakla birlikte toplamda dört uçaklık bir kuvvetle Midilli'ye baskın yapılmış, hava muhalefeti nedeniyle sadece iki uçak adaya ulaşabilmiştir. Hava meydanı ve tesislere altı bomba atılmıştır. İzmir'de bulunan 5'inci Tayyare Bölüğünde av uçağı olarak sadece Albatros C.III bulunduğundan son sistem uçak talep edilmiştir. Düşmanın artan hava taarruzları karşısında takviyeye ihtiyaç duyulmuştur.⁸⁸

25 Eylül 1917 tarihinde İzmir Tayyare Müfrezeleri Grup Kumandanlığı tarafından gönderilen emirle bölgede görev yapan tayyare bölüklerinin sorumlu oldukları alanlar tespit edilmiştir. Buna göre tayyare bölüklerinin; kuzeyde Edremit Körfezi'nin kuzey sahili ile batıda ise Midilli, Sakız, Sisam, Limpo, Lodos, Kalimnos, İstanköy, Tijiros, Yitalos ve Rodos adalarının batı sahillerinden geçen hattan sorumlu olduğu emredilmiştir. Aynı emir ile güneyde Rodos adasının güney sahili ile doğuda ise Edremit Körfezi'nden Rodos adasına kadar olan bölgeden sorumlu olduğu ifade edilmiştir. İlave olarak, Rodos adasının daha batısının keşfine ihtiyaç hâsıl olursa, Tayyare Müfrezeleri Grup Kumandanlığı tarafından ayrıca değerlendirileceğı aynı yazı ile ortaya konulmuştur. Bu görevleri Seydiköy'de bulunan 5'inci Kara Tayyare Bölüğü ile Yenikale'de bulunan 1'inci Bahri Tayyare Bölüğünün yerine getireceğı vurgulanmıştır. Müfereze komutanlığınca emir verilmediğı müddetçe bölüklerin keşif yapmayacağı ifade edilmiştir. 1'inci ve 5'inci bölüklerin savaşın gidişatına göre kendi uçaklarını düşman uçaklarına karşı korumak için 12'nci Harp Tayyare Bölüğünden bir uçağın refakatini isteyebilecekleri de beyan edilmiştir. 12'nci Harp Tayyare Bölüğünün vazifesinin; İzmir'in düşman uçaklarına karşı korunması, Ayvalık, Akhisar, Manisa, İzmir, Aliğa ve Ayvalık sınırında düşman uçaklarının keşfine ve bombardımanına karşı koruma, Müfereze Komutanlığından verilecek emre göre adalar bölgesinde keşif yapmak ve keşif uçaklarını düşman uçaklarına karşı korumak olduğu belirtilmiştir. Böylece bu emirle bölgedeki tayyare bölüklerinin görev sahaları, yapacakları faaliyetler ve bunların sınırları ortaya konmuştur.⁸⁹

1 Kasım 1917 tarihinde öğleden sonra 16.00'da Gökçeada'dan kalkan çift satırlı üç kara uçağı Küçük Kemikli üzerinden Galata'ya gelerek yer hedeflerine taarruz kapsamında on bomba atmıştır. Bombardıman neticesinde bir asker şehit olmuş, buradaki binalarda küçük hasar meydana gelmiştir. Saat 15.40'ta Gökçeada istikametinden gelen iki kara uçağı Küçük Beşige üzerinde bir süre uçtukten sonra tekrar Gökçeada'ya dönmüştür.⁹⁰

88 İhsan Göymen, *Birinci Dünya*, s.158.

89 *ATASE Arşivi*, Kol.: *BDH*, Kls.: 1422, Dos.: 155, Fih.: 24; *ATASE Arşivi*, Kol.: *BDH*, Kls.: 1422, Dos.: 155, Fih.: 24a.

90 *ATASE Arşivi*, Kol.: *BDH*, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 14.

İzmir, Güllük, Yenikale'de konuşlu Yüzbaşı Savmi komutasındaki 1'inci Deniz Tayyare Bölüğü Kasım ayında ortalama iki faal Gotha uçağı ile görev yapmıştır. 16 Kasım'da uçaklardan birinin kanadı hasar görmüş, 4 Aralık'ta da diğer deniz uçağı kırım geçirmiştir.⁹¹

2 Aralık 1917 tarihinde Gökçeada'ya giden üç Osmanlı kara uçağı Kaleköy yakınındaki hava meydanına yirmi bir bomba atmıştır. Bombaların çoğu barut binaları ile hangarlarına isabet etmiştir. Bu taarruza katılan üç deniz uçağı da onar kilogramlık dokuz bomba atmıştır. Bu sırada Osmanlı uçakları, Kefaloz'da bulunan Spad sisteminde iki savaş uçağının taarruzuna uğramış ancak salimen geri dönmüşlerdir.⁹² 31 Aralık 1917 tarihinde İzmir Grup Komutanlığının emri olmadıkça düşman arazisi üzerine bomba atmak yasaklanmıştır.⁹³

2.3. 1918 Yılında Havacılık Faaliyetleri

1918 yılı başında İngilizlerin Çanakkale Boğazı'na yönelik önemli bir aktiviteleri olmamıştır. Sadece Gökçeada'da üslendirdikleri monitörlerini Gelibolu Yarımadası ve Çanakkale Boğazı ağzına doğru yaklaştırarak, bazı zamanlarda topçu bombardımanı yapmışlardır. Boğaz ağzında devriye ve karakol görevi yapan birkaç kruvazör ve muhrip dışında, büyük savaş gemilerini buradan çekmişlerdir.⁹⁴ Bununla birlikte Çanakkale ve Ege'de hava faaliyetleri devam etmiştir. Ruslar ile 1918 yılının Mart ayında anlaşma yapılması sonucunda Akdeniz'de harekât yapma olanağı çok daha olası hale gelmiştir. Bu sırada Türk donanmasına Alman General Wilhelm Anton Souchon'un yerine Alman Amirali Hubert von Rebeur-Paschwitz komuta etmekte olup, Türk donanması ile Kefaloz koyundaki düşman deniz ve hava gücüne taarruz planlanmıştır. Bu baskınla İngilizlerin telaşa düşeceği, Çanakkale'ye deniz gücü göndereceğı, denizden sıkıştırılan Filistin Cephesi'nin yükünün böylece hafifletileceğı, Kudüs'ün kaybının manevi etkilerinin telafi edileceğı planlanmıştır. Baskında Yavuz muharebe kruvazörü ile Midilli kruvazörü, Numune-i Hamiyet, Muavenet-i Milliye, Basra ve Samsun muhripleri görev yapmıştır. 19 Ocak tarihinde Marmara'dan hareket eden filo, 20 Ocak 1918 günü kılavuz rehberliğinde boğazın ağ ve mayın manilerini geçmiş, Yavuz'un 07.42'de Kefaloz Limanı'nda bulunan telsiz istasyonuna ateş açarak tahrip etmesiyle taarruz başlamış, sonrasında da aynı yerde bulunan bir nakliye gemisi batırılmıştır. Midilli'nin üç İngiliz harp gemisini ateş altına alması sonucunda, bunlar ateş sahasından uzaklaşmıştır. Saat sekiz olmadan Yavuz ve Midilli tarafından iki düşman monitörü batırılmıştır.⁹⁵

91 Ajun Kurter, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi*, s.21-23.

92 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 17.

93 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 11.

94 Ajun Kurter, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi*, s.88.

95 Yavuz Kansu vd., *Havacılık Tarihinde*, s.374.

08.45'de Yavuz, Kefaloz koyunda bulunan bir nakliye gemisini, Midilli'de hava alanındaki yakıt depolarını tahrip etmiştir. Başka hedef görülmediğinden filo komutanı tarafından geri dönülme emri verilmiştir. Bu sırada Gökçeada havaalanından kalkan uçaklara Yavuz'un uçaksavarları tarafından ateş açılabilmesi için Midilli'nin yer değiştirerek öne geçmesi gerekmiştir. Öne geçmek için manevraya başlayan Midilli, bu sırada mayınlara çarparak batmıştır. Yavuz da düşman uçaklarının arka arkaya saldırılarıyla boğaza yaklaşmayı başarsa da üçüncü mayına çarparak Boğaza girmiştir. Düşman uçakları sekizli ve onlu kollarla taarruza devam etmiştir. Çanakkale'deki meydanlardan kalkan uçaklar düşman uçakları ile şiddetli hava muharebesine girişmiş, biri yanarak denize düşmüş, diğeri aldığı mermi isabeti nedeniyle denize zorunlu iniş yapmıştır. Yavuz zırhlısı Boğazda ilerlerken bu kez de Nara'da karaya oturmuştur. Bu sırada düşman uçak ve denizaltıları ile Saroz Körfezi'nden İngiliz gemilerinin ateşine maruz kalmıştır. Kurtarma faaliyeti kapsamında Beşinci Ordu ve Boğazlar Komutanlığı bütün uçakları ve uçaksavar toplarını Nara'da toplamıştır. Yavuz, beş gün ve beş gece boyunca Turgut Reis zırhlısının ve birçok yardımcı gemilerin çalışmalarıyla yüzdürülmeye çalışılmıştır. Kurtarma faaliyetleri devam ederken düşman uçaklarının gemiye taarruzları gece ve gündüz devam etmiştir. Kilya Tepesi'ndeki gözetleme yerinden düşman uçaklarının yaklaştığı haber verilince Yavuz'u kurtarma işleri duruyor, herkes sınırları gerilmiş halde bombaların atılmasını ve taarruzun geçmesini bekliyordu. Kurtarma süresince 276 çıkış yapan düşman uçakları, ortalama 180 bomba atmıştır. Atılan bombalardan sadece ikisi gemiye isabet etmiş ise de önemli bir etki yapmamıştır.

26 Ocak 1918 tarihinde Yavuz yüzdürülerek İstanbul'a hareket etmiştir. Aynı gün İngiliz E-14 denizaltısı Yavuz'un bulunduğu mevki aramış ancak bulamamıştır. Denizaltı 28 Ocak 1918 tarihinde Nara'da Türk topçusunun başarılı atışları sonucu batırılmış, bir İngiliz uçağı da düşürülmüştür.⁹⁶

Mart ayı içerisinde yapılan keşiflerde, İtilaf güçlerinin Midilli dışında Sisam Adası ve İzmir'in kuzeyinde meydana gelen düşman faaliyetinde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Sakız Adası'nda bulunan liman ve körfezlerde gerek harp ve gerekse nakliye seferleri miktarlarının fazlaştığı, ayrıca bölgede bir ordugâh kurulduğu belirlenmiştir. İtilaf kuvvetlerinin tayyare faaliyeti Türk sahil kentlerine herhangi bir saldırı ile ön plana çıkmamıştır. Yalnız yakın keşif mıntıkası dâhilinde bir defaya mahsus olmak üzere İzmir ve civarında keşfiyatta bulunmuşlardır.⁹⁷

96 İhsan Göymen, *Birinci Dünya*, s.222.

97 *ATASE Arşivi*, Kol.: *BDH*, Kls.: 1431, Dos.: 199, Fih.: 6-6.

Mart 1918 tarihinde 12'nci Tayyare Bölüğünün görevi İzmir ve dolaylarına taarruz eden düşman uçaklarını önlemek olarak devam etmiştir. Fakat görevin yerine getirilebilmesi için elde faal uçak bulunmuyordu. Dolayısıyla 1918 yılının Mart-Ekim aylarında birliğin önemli bir harekâtı olmamıştır. Ağustos ayından itibaren de bölüğün elinde hiç uçak kalmamıştır. Düşman uçakları ise 1918 Ocak ayından Temmuz ayına kadar Dikili, Ayvalık, Foça, İzmir, Çeşme, Kuşadası ve dolaylarında keşif, gözetleme ve bombardıman faaliyetleri yapmış, taarruzî hareketlerini arttırmışlardır.⁹⁸ Bu sırada Beşinci Ordu Komutanlığı; Sisam, Kos ve Rodos Adaları'nın batı taraflarında keşif yapılmasını talep etmiştir.⁹⁹ Ancak 12'nci Tayyare Bölüğü, ilgili adaların keşfi için kuvvetli ve süratli tayyarelere ihtiyaç olduğunu belirterek, elde bulunan kara tayyareleri ile emrin yerine getirilemeyeceğini belirtmiştir.¹⁰⁰

4 Mart 1918 tarihinde, sabah 11.40'da Midilli'den iki düşman uçağı gelip İzmir Körfezi-Foça-Arslan Burnu üzerinde dolaşmıştır. Uçaklar, mayın engellerini keşif amacıyla gelmiştir. Ardından Midilli yönünde uzaklaşmışlardır.¹⁰¹

6 Mart 1918'de bir düşman uçağı Midilli'den gelerek öğleden önce 10.30'dan 11.00'e kadar Dikili-Ahurlu-Küçükbahçe üzerinde uçmuş ve Sakız Adası istikâmetinde uzaklaşmıştır. 21 Mart 1918, sabah saat 11.30'da üç düşman uçağı Foça yönünden gelerek öğleden sonra saat 14.30'da Sarsallı, Gaziemir, Seydiköy civarında Urla-Foça üzerinde dolaşp, Midilli istikâmetinde uzaklaşmıştır. 24 Mart 1918, öğleden önce saat 11.30'da iki düşman uçağı Midilli'den gelip Çeşme üzerinde dolaşmış ve Midilli istikâmetine gitmiştir. 25 Mart 1918'de İtilaf güçlerinin bir uçağı Sakız'dan gelerek Kösten Adası üzerinde keşif tayyarelerimizden birinin takibine koyulmuş ve Çeşme'ye kadar gelip, buradan Sakız'a dönmüştür.¹⁰²

Bu sırada 4, 12 ve 24 Mart 1918 tarihlerinde İzmir Müdafaa-i Havaiyesi tarafından Sakız ve Samos Adaları üzerinde beş hücum uçuşu, 3, 10, 13, 19 ve 25 Mart 1918 tarihlerinde de keşif faaliyetleri yapılmıştır.¹⁰³ Aynı dönemde 6, 21 ve 24 Mart 1918 tarihlerinde İtilaf uçakları tarafından İzmir ve çevresinde hava keşif faaliyetinde bulunulmuştur. Bu durum İtilaf devletlerinin bölgedeki gelişmeleri yakından takip ettiklerini göstermektedir.

98 İhsan Göymen, *Birinci Dünya*, s.229-230.

99 *ATASE Arşivi*, Kol.: *BDH*, Kls.: 1431, Dos.: 199, Fih.: 6-8.

100 *ATASE Arşivi*, Kol.: *BDH*, Kls.: 1431, Dos.: 199, Fih.: 6-10.

101 *ATASE Arşivi*, Kol.: *BDH*, Kls.: 1431, Dos.: 199, Fih.: 6.

102 *ATASE Arşivi*, Kol.: *BDH*, Kls.: 1431, Dos.: 199, Fih.: 6-1.

103 *ATASE Arşivi*, Kol.: *BDH*, Kls.: 1431, Dos.: 199, Fih.: 6-4.

Mayıs ayı başında, 6'ncı Harp Tayyare Bölüğüne İstanbul'dan üç yeni Halberstadt D.V. av uçağı gönderilmiştir. Gelen uçaklarla bölüğün muharebe kabiliyeti artmış görünse de, Halberstadt D.V.'ler, İngiliz tayyareleri ile baş edebilecek kabiliyete sahip değillerdi.¹⁰⁴

4 Mayıs 1918 Cumartesi günü iki İngiliz tayyaresinin Arıburnu istikametine doğru geldiği bildirilmesi üzerine, öğleden sonra saat 18.32'de Teğmen Emil Meinecke ve Astsubay More Halberstadt model tayyarelerine binerek havalanmıştır. Ancak İtilaf tayyarelerini görememiş, Astsubay More Efendi saat 18.55'de, Teğmen Emil Meinecke saat 19.00'da Çanakkale'ye geri dönmüştür.¹⁰⁵

6 Mayıs 1918 Pazartesi günü iki İngiliz tayyaresinin Galata Hava Meydanı yönünde uçtuğu bilgisi verilmiştir. Bunun üzerine sabah saat 05.40'da Üsteğmen Croneiss Albatros uçağı ile Teğmen Emil Meinecke Halberstadt tayyaresiyle havalanmıştır. İngiliz uçaklarını Galata civarında görememiş, Anafarta üzerine gelindiğinde iki İngiliz uçağının Gökçeada'ya doğru gitmekte oldukları görülmüştür. Uçaksavar birlikleri tarafından ateş açılmıştır. Aynı gün öğleden sonra saat 14.00'de İstanbul'da İstinye üzerine iki İngiliz uçağının geldiği haberi alınmıştır. Bunların dönüş yollarını kesebilmek amacıyla Üsteğmen Croneiss Albatros uçağı ile Teğmen Emil Meinecke Halberstadt uçağıyla uçmuş ise de, bu uçakları görememiştir. İki Osmanlı uçağı saat 14.20'de Galata Hava Meydanına iniş yapmıştır. Akşama doğru saat 18.15 sıralarında, Kabatepe yönünde iki uçağın yaklaşmakta olduğu haberi alınmıştır. Croneiss ve Meinecke bir defa daha uçmuş, Fakat uçakları bulamamıştır. 18.45'te Çanakkale'ye inmişlerdir. 10 Mayıs 1918 tarihine kadar uçuş olmamıştır.¹⁰⁶

15 Mayıs 1918 Çarşamba günü, saat 13.35'te Teğmen Meinecke Halberstadt tayyaresiyle devriye için havalanmış ve saat 14.00'de Galata'ya inmiştir. Saat 17.09'da Galata'dan kalkıp Saros Körfezi yönünde uçmuş, saat 17.30'da Çanakkale'ye inmiştir. 18 Mayıs 1918 tarihine kadar uçuş yapılmamıştır.¹⁰⁷

26 Mayıs 1918 tarihinde Alman Üsteğmen Croneiss ve Teğmen Meinecke, bütün gün sırayla devriye uçuşu yapmıştır. 27 Mayıs 1918 tarihinde iki İngiliz tayyaresinin Kilya yönünden yaklaşmakta olduğunun bildirilmesi üzerine Teğmen Meinecke ve Astsubay More, Halberstadt uçaklarıyla karşılamaya çıkmıştır. Ancak havacılar, yaptıkları aramalarda İngiliz uçaklarına rastlamamıştır.¹⁰⁸

104 Ajun Kurter, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi*, s.83.

105 *ATASE Arşivi*, Kol.: *BDH*, Kls.: 1437, Dos.: 228, Fih.: 5-3.

106 *ATASE Arşivi*, Kol.: *BDH*, Kls.: 1437, Dos.: 228, Fih.: 5-4.

107 *ATASE Arşivi*, Kol.: *BDH*, Kls.: 1440, Dos.: 246, Fih.: 5-3.

108 *ATASE Arşivi*, Kol.: *BDH*, Kls.: 1411, Dos.: 95, Fih.: 1-21.

3 Haziran 1918 Pazartesi günü, öğleden sonra Arıburnu istikametine iki düşman uçağının geldiği bilgisi verilmiştir. Yüzbaşı Croneiss Albatros harp uçağıyla, Teğmen Meinecke ve Astsubay More Efendiler Halberstadt uçağıyla hemen havalandırılmıştır. İngiliz kollarına ait uçakların Gökçeada'ya doğru gittiklerini pek uzak mesafeden görüp yetişemeyeceklerini anlamışlar ve saat 19.10'da Çanakkale Hava Meydanına iniş yapmışlardır.¹⁰⁹

8 Haziran 1918, akşamüzeri saat 19.45'te İngiliz uçağının Akbaş üzerinde olduğu bilgisi verilmiştir. Bunun üzerine Yüzbaşı Croneiss Albatros II savaş uçağı ile Astsubay More Helberstadt uçağı ile bu uçakları takip etmek için Çanakkale Hava Meydanı'ndan kalkmıştır. Türk pilotları Anafarta ile Kabatepe arasında İngiliz tayyarelerini görmüş, Türk uçaklarını fark eden İngiliz tayyareleri Gökçeada'ya kaçmıştır. Yüzbaşı Croneiss ile Astsubay More saat 20.00'de Çanakkale Hava Meydanı'na inmiştir.¹¹⁰ 27 Haziran 1918 tarihinde, saat 07.30'da dört düşman uçağı Gelibolu üzerine gelerek iki bomba atmış, ancak zayıt ve hasar olmamıştır.¹¹¹

13 Temmuz 1918 tarihinde bir AEG keşif uçağı ile keşfe giden Rasıt Üsteğmen Hüseyin Hüsnü ve Pilot Teğmen Orhan keşif sırasında Yunan topçusunun ateşi ile Sakız Adası açıklarında denize düşürülmüştür. Kendileri ile ilgili ilk anda bir haber alınamaması üzerine çıkarılan bir uçak ile Midilli üzerinde uçularak araştırma yapılmıştır. Ancak bir sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine Kolonya ve Midilli şehirlerine birer mektup atılmışsa da bir malumat alınamamıştır.¹¹² Daha sonra yapılan araştırmada Rasıt Üsteğmen Hüseyin Hüsnü Bey'in yüzerek kurtulduğu, fakat Çanakkale'de ilk Osmanlı hava zaferinin kazanılmasında etkili olan İbrahim Orhan Bey'in şehit olduğu öğrenilmiştir.¹¹³

20-24 Eylül 1918 tarihlerinde 6'ncı Tayyare Bölüğü tarafından uçuş yapılmamıştır. 25 Eylül 1918 tarihinde Arıburnu istikametine doğru iki düşman uçağının geldiği bilgisi alınmıştır. Bunun üzerine sabah saat 06.15'de Altıncı Ordu Tayyare Kıtaatı Kumandanı Yüzbaşı Schüz ve Üsteğmen Croneiss Albatros savaş uçakları ile Üsteğmen Koslick Efendi ise Halberstadt savaş uçağıyla hemen havalandırılmıştır. Ancak, düşman uçaklarını göremeyip saat 07.50'de dönmüşlerdir. Aynı gün öğleden sonra Kabatepe istikametine doğru iki adet düşman uçağının yaklaştığı bilgisi verilmiştir. Yüzbaşı Schüz Albatros

109 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1437, Dos.: 228, Fih.: 5-9.

110 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1437, Dos.: 228, Fih.: 5-9.

111 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 393, Dos.: 1555, Fih.: 30; ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 393, Dos.: 1555, Fih.: 30a.

112 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1431, Dos.: 199, Fih.: 12.

113 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1438, Dos.: 234, Fih.: 10-11.

savaşıyla saat 17.45’de verilen emir üzerine takip etmek üzere havalanmıştır. Yapılan takip sonucu düşman uçaklarını göremeyip saat 18.15’de dönmüştür.¹¹⁴

26 Eylül 1918 tarihinde Çanakkale’ye doğru iki düşman uçağının geldiği bilgisi alınması üzerine alarm verilmiştir. Sabah saat 05.30’da Yüzbaşı Schüz ve Üsteğmen Croneiss hemen havalanmıştır. Fakat İngiliz uçaklarını bulamadıklarından, bir temas olmamış ve 06.20’de karargâha dönmüştür. Öğleden sonra, mayın aramaya çıkan iki Alman deniz uçağının saldırıya uğradığı haberi gelmiştir. Bu defa Yüzbaşı Schüz tek başına havalanmıştır. Kilitbahir ve Maydos (Eceabat) arasında İngiliz uçaklarıyla karşılaşmıştır. Ancak uçağının aldığı isabetler nedeniyle, muharebeyi keserek, Çamburnu mevkiine mecburi inişe yapmak zorunda kalmıştır. Yüzbaşı Schüz’ün ustalığı sayesinde önemli bir hasar olmamıştır. Kendisi de yara almadan kurtulmuş, uçak Çanakkale Meydanına taşınmış ve hemen onarıma alınmıştır.¹¹⁵

29 Eylül 1918 tarihinde, öğleden sonra saat 17.30’da Yüzbaşı Schüz ile Üsteğmen Croneiss ve Teğmen Klotz Efendi Albatros savaş uçağıyla Arıburnu’na doğru gelen iki düşman uçağına önleme yapmak üzere uçmuş, ancak düşman uçaklarını göremeyip saat 06.10’da Çanakkale Hava Meydanına inmişlerdir.¹¹⁶

1 Ekim 1918 tarihinde, sabah saat 06.10’da Üsteğmen Theo Croneiss ile Teğmen Klotz Efendi Albatros savaş uçağı ile Astsubay More Efendi Helberstadt savaşuçağı ile Anafarta istikametine doğru gelen üç İngiliz uçağını takip etmek üzere Çanakkale Hava Meydanı’ndan havalanmıştır. Ilgardere ile Galata arasında hava muharebesine girmiştir. Üsteğmen Theo Croneiss iki İtilaf uçağıyla çarpışıp birini alçak bir mesafeye kadar indirmeyi başarmıştır. Daha sonra Üsteğmen Croneiss’in makineli tüfeği tutukluk yaptığından muharebeyi keserek meydana dönmek zorunda kalmıştır. Teğmen Klotz ile Astsubay More, diğer bir İtilaf uçağıyla muharebeye girişmiştir. Astsubay More, hava muharebesi sırasında düşman ateşi sonucu beş kurşun ile ağır yaralanmıştır. Bu yüzden muharebeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Bu sırada tek başına kalan Teğmen Klotz’da, bir sonuç alamayacağını anlayarak, saat 07.30’da Çanakkale’ye geri dönmüştür.¹¹⁷

3 Ekim 1918 tarihinde bir Yunan uçağı Çanakkale sahiline düşmüştür. Bunun üzerine bölgedeki Türk birliklerinin müdahalesi ile uçakta bulunan iki Yunan havacı

114 ATASE Arşivi, Kol.:BDH, Kls.: 1411, Dos.: 95, Fih.: 1-75.

115 ATASE Arşivi, Kol.:BDH, Kls.: 1411, Dos.: 95, Fih.: 1-75.

116 ATASE Arşivi, Kol.:BDH, Kls.: 1411, Dos.: 95, Fih.: 1-76.

117 ATASE Arşivi, Kol.:BDH, Kls.: 1411, Dos.: 95, Fih.: 1-76.

yakalanarak, esir alınmıştır.¹¹⁸ Çanakkale Muharebeleri sonrasında devam eden hava faaliyetleri 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla sona ermiştir.

Sonuç

Çanakkale Muharebeleri ekseninde başlayan İtilaf devletlerinin hava harekâtı, bölgeye Osmanlı Başkumandanlık Vekâletinin tayyare birlikleri konuşlandırması ile karşılıklı hava muharebelerinin yaşandığı bir alana dönüşmüştür. Osmanlı ordusunun desteklenmesi adına Çanakkale'de 1'inci ve 6'ncı Tayyare Bölükleri kurulmuş ve faaliyet göstermiştir. 18 Mart Deniz Zaferi'nin ve kara muharebelerinin kazanılmasında havacıların büyük bir önemi ve katkısı olmuştur. Bölgede başarılı olamayan İtilaf kuvvetlerinin hava faaliyetleri, 1916 Ocak ayından itibaren Adalar bölgesinde yoğunlaşmıştır. Bu durum İzmir ve çevresinin korunması amacıyla, 5'inci ve 12'nci Tayyare Bölüklerinin oluşturulmasına yol açmıştır.

Farklı ve uzak coğrafyalarda savaşmak zorunda kalan Osmanlı kuvvetleri, Çanakkale ve İzmir çevresinin stratejik öneminden dolayı savaşın başından sonuna kadar bölgede teyakkuz halinde bulunmuştur. İtilaf devletlerinin Çanakkale veya İzmir üzerinden bir çıkarma yapma ihtimali bölgenin özellikle Adalar denizinin gözetlenmesini zorunlu kılmıştır. Bu yüzden Çanakkale Muharebeleri sırasında bölgede 1'inci ve 6'ncı Tayyare Bölükleri, Çanakkale zaferinden sonra da İzmir'de 5'inci ve 12'nci tayyare bölükleri kurulmuştur. Bu hava bölükleri vasıtasıyla İtilafların olası çıkarma harekâtı gözlenmiş, bütün gelişmeler kurulan istihbarat ve haberalma ağı sayesinde Başkomutanlık Vekâletine bildirilmiştir.

Savaşın seyri içerisinde Batı Anadolu'da görev yapan havacılar, tüm malzeme ve yedek parça yokluklarına rağmen olağanüstü koşullar dâhilinde görevlerini yerine getirmek suretiyle ön plana çıkmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin uçak teknolojisine sahip olmaması, uçakların Osmanlı'nın müttefiki Almanya'dan temin edilmesi ve ayrıca tüm yedek parça konusunda dışa bağımlı olunması handikap sahaları olarak ön plana çıkmıştır. Uçak teknolojisinin hızla değişmesi, daha etkin ve suratlı tayyarelerin ortaya çıkması, ancak Osmanlı Devleti'nin bu yeni araçlara hemen ulaşamaması büyük sorun teşkil etmiştir. Bunun yansımaları Batı Anadolu sahillerinde icra edilen hava harekâtı sırasında da kendini göstermiştir.

Savaşın başından itibaren Karadeniz'de Rus tehdidi, Adalar Denizinde ve Marmara'da Fransız ve özellikle İngiliz tehdidi nedeniyle her iki tarafta hava

118 ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 393, Dos.: 1555, Fih.: 47-53.

faaliyetlerine devam etmiştir. Savaşın sonuna doğru Rusların savaştan çekilmesiyle Karadeniz’de hava unsurları ile donanmanın faaliyeti son bulmuştur. Bununla birlikte Ege Denizi’nde ve Marmara’da İngilizlerin hava faaliyeti devam etmiştir. Hatta İngilizler savaşın sonuna doğru Ege kıyı şehirlerinde ve daha da önemlisi devletin başkenti ve merkezi olan İstanbul’da hava harekâtının yoğunluğunu artırarak bir psikolojik baskı kurmayı amaçlamıştır. İstanbul ve İzmir’de kayıplar olmakla birlikte, bu durumun halkın ve ordunun üzerinde önemli bir psikolojik etki yaratmadığı görülmüştür. Neticede, bölgede görev yapan Alman ve Türk havacılar savaşın başından sonuna kadar kendilerine verilen görevleri cansiparane bir şekilde yerine getirmiş, ancak savaşın sonucu üzerinde etkili olamamıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları¹¹⁹

ATASE Arşivi

2. Araştırma Eserler

Alasya, Fikret: “Türklerde Havacılık”, *Türk Kültürü*, Sayı: 34, (Ağustos 1965).

Anadol, Cemal: *Türk Havacılık Tarihi*, İstanbul, 1990.

Aysal, Necdet: “Çanakkale Savaşlarında Hukuk İhlalleri: Kimyasal Gaz ve Domdom Kurşunu Kullanımı” 4. *Uluslararası Gelibolu Sempozyumu*, İstanbul-Çanakkale, 15-18 Mart 2015.

Armaoğlu, Fahir: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, 11. Baskı, İstanbul, Alkım Yayınevi, ty.

Avcı, Cenk: *Çanakkale Cephesi’nde Hava Savaşları*, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2009.

Belen, Fahri: *Çanakkale Savaşı*, İstanbul, Harp Akademisi Matbaası, 1935.

¹¹⁹ Faydalanılan arşiv kaynaklarına ait detaylı bilgiler dipnotlarda belirtilmiştir.

- Göymen, İhsan: *Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı*, 9. Cilt, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1969.
- Schneide, K. Stirling: "Aviation In The Dardanelles Campaign March 1915-January 1916", *Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu*, Çanakkale, 14-17 Mart 1990, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
- Kansu, Y., Şensöz, S., Öztuna, Y.: *Havacılık Tarihinde Türkler 1*, Ankara, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, 2006.
- Kapucu, Davud: "Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Ordusunda Hava Gücü", *M5 Ulusal Güvenlik, Savunma ve Strateji Dergisi*, Yıl: 44, Sayı: 337, Ağustos 2019.
- Kapucu, Davud: *Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'nde Hava Harp Gücü ve Faaliyetleri (1914-1918)*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019.
- Keyüsk, Mazlum: *Türk Havacılık Tarihi (1912-1923)*, Ankara, Hava Basımevi, 2012.
- Korkmaz, Erdal: "Çanakkale Muharebeleri Ekseninde Tarafların Hava Güçlerinin Analizi", *On Beşinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri "100'üncü Yıl Dönümünde Çanakkale Muharebeleri" 21-27 Mart 2015-* İstanbul, Genelkurmay Basımevi, 2017.
- Kurt, D. ve Korkmaz, E.: *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)*, c.I, Hava Basımevi, Ankara, 2019.
- Kurter, Ajun: *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi*, c.IV, Ankara, Hava Basımevi, 2009.
- Yılmaz, Veli: *1'inci Dünya Harbi'nde Türk Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, İstanbul, Cem Ofset Matbaası, 1993.

Bir Propaganda Aracı Olarak Türkiye’de Sinema: Atatürk Dönemi

Cinema as a Propaganda Means: Ataturk Cycle

Meltem TEKEREK¹

¹Dr., Ankara, Türkiye

ORCID: M.T. 0000-0001-5212-5313

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Meltem Tekerek,
Ankara, Türkiye
E-posta/E-mail:
meltemtekerek@gmail.com

Başvuru/Submitted: 05.03.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
07.05.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
20.05.2020

Kabul/Accepted: 20.05.2020

Atıf/Citation: Tekerek, M. (2020). Bir Propaganda Aracı Olarak Türkiye’de Sinema: Atatürk Dönemi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 37: 181-204.
<https://doi.org/10.26650/YTA2020-007>

ÖZ

İlk olarak Osmanlı’nın son zamanlarında Türkiye’ye giren sinema, Cumhuriyet ilan edilinceye kadar olan süreçte bazı ilklerini yaşadı. Birinci Dünya Savaşı sırasında propaganda gücü fark edilen sinema; uzun savaş yıllarından sonra Türkiye’de Cumhuriyet ilan edildiğinde oldukça iptidai bir mirasa sahipti. Buna rağmen Cumhuriyet’in ilk yıllarında sinemanın propaganda ve telkin gücü konusunda farkındalık yüksekti. Ekonomik ve teknik sınırlılık sinemadan ancak belli bir ölçüde faydalanmayı mümkün kılabildi. Ancak başlangıçta edinilen bazı tecrübeler 1930’lu yıllardan itibaren Türkiye’de sinemanın alt yapısını oluşturmaya başladı. Sinema mevzuatı da bu dönemde oluşurken, sinemanın kitleler üzerindeki etkilerinden daha çok faydalanma yoluna gidildi. Atatürk’ün cumhurbaşkanlığı döneminde sinemadan faydalanma konusunda gösterilen bu çabanın amacı niteliği ve yansımaları araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Araştırma yapılırken; önce Türkiye’deki sinema alt yapısına değinilmiş, daha sonra sinemanın gelişimi konusundaki bu ilk süreç Atatürk’ün ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin konuya yaklaşımı da göz önünde bulundurularak analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Cumhuriyet Halk Partisi, Propaganda, Sinema, Film

ABSTRACT

Cinema which entered Turkey in the last period of the Ottoman Empire experienced some of its preliminaries until the Republic of Turkey was declared. The propaganda power of cinema had been noticed from the First World War. After long years of war when the Republic had been proclaimed in Turkey, cinema had an embryonic heritage. However, in the early years of the Republic, there was a heightened awareness of the propaganda properties and inspirational power of the cinema. Economic and technical limitations made it possible to benefit from cinema only to a certain extent. But as these initial limitations waned, the Republic started to build the infrastructure of cinema in Turkey from the 1930s. While cinema legislation was formed in this period, it aimed to benefit

more from the effects of cinema on the masses. The purpose, the quality, and the reflections of this effort which brought about the benefit from cinema in Atatürk's Presidency period, is the goal of this research. While research has been conducted previously, it primarily referred to the cinema infrastructure in Turkey. Later research focused on the impact that Atatürk and the Republican People's Party had on the development process of cinema in Turkey.

Keywords: Atatürk, Republican Party, Propaganda, Cinema, Film

Extended Abstract

Cinema is considered an effective propaganda tool during times of war and peace. The use of cinema for propaganda became known at the beginning of the 20th century in Turkey. There was also an awareness of this tool during the Ottoman period. Upon the request of Enver Pasha, the Central Army Cinema Department was established in 1915 for the use of cinema for propaganda in the Ottoman Army. So, experience was gained from previous history.

When the Republic was declared, it was decided that cinema should be used for propaganda and indoctrination. Because Turkey had been affected by the inter-war period, propaganda was used effectively to create a new world order. Among the main goals were the introduction of the new state inside and outside the country, the adoption of the new regime by the people, and the creation of the type of people that the new regime envisioned.

The developments regarding propaganda in the field of cinema during Atatürk's Presidency form the subject of this study. The significant strides made in this area and their reflections on socio-economic and political spheres were addressed within the scope of the study. Documents in the Presidency of State Archives, the minutes of Grand National Assembly of Turkey, and other published materials were used for research and analysis. These documents proved important in terms of revealing the state's approach to the issue.

The Republican People's Party, which ruled the country, did not completely ignore the use of cinema for propaganda in the 1920s. However, as the party's rule matured conditions changed, and more comprehensive and targeted studies were carried out in the early 1930s. As a result of these studies, a report was prepared by the party through the responsible bodies and it provided important data about the use of cinema for propaganda purposes in Turkey during this period. The report included detailed information such as comparative data about the cinema, the effects of cinema on the public, a project that could be carried out for dissemination of propaganda and the cost of this. It is noteworthy that providing alternative solutions for the financial burden of cinema

production was a condition in those days. Turkey was influenced by the example of Soviet Russia, where good relations had developed during the Armistice years, in using cinema propaganda in educating the people.

Of course, during this period the lack of technical and economic opportunities was an obstacle in popularizing cinema. However, the lack of the cinema for propaganda and indoctrination purposes did not discourage Atatürk and the Party. Atatürk showed an interest in the subject of cinema, watched various movies from time to time, was involved in the filmmaking process with his image, criticized the films he watched, and gave instructions for making certain films.

Some of the films which have propaganda features of this period were *Shirt of Fire* (1923), *Ankara Post* (1929), *A Nation Awakes* (1932), *Ankara, the Heart of Turkey* (1934), *Aysel, the Girl From the Swampy Roof* (1935), and *Forward Steps in the Turkish Revolution* (1937).

After the first experiences of the 1920s in the field of cinema, one of the most significant developments in the 1930s was the formation of cinema legislation because cinema had become a sector that needed regulation. Therefore, the formation of legislation was studied in detail in the study. Cinema was an important tool even in printed media, which could be used for the party and thereby the state. The need for cinema to establish the national economy in general and to increase exports in particular was observed during the examination of the legislation studies. In explanations in the minutes of the Turkish parliament neither the Soviets nor Turkey were unique in the ability to benefit from using cinema for educating the public about economic developments. Generally, it was the chosen way of reducing the high tax rates that were contributed to public education and instruction by popularizing the cinema during legislative making. Since cinema should not pose a danger to the state or regime, the first censorship law was enacted to prevent the emergence of any undesirable effects of cinema during those years.

Thus, these developments in Atatürk's period were a formation process that prepared the infrastructure of cinema in all aspects after a preparatory period in Turkey. This process, which was created by making use of world experience, is a reservoir that will constitute a resource for later periods.

Giriş

Propaganda genel bir ifadeyle; bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma, yay-maca olarak tanımlanmaktadır.¹ Kitlelere yönelik bir dil olan propagandada; basın, radyo, sinema gibi araçlarla kitlelere ulaştırılan çeşitli simgeler kullanır. Propagandacının amacı, propagandanın kapsamına alınan konularda kitlelerin tutumunu etkilemektir. Sinema, belgesel değeri için kullanılsa da tiyatro gibi eski bir efsaneden, tarihsel bir konudan veya çağdaş bir senaryodan yararlanarak bazı görüşleri yaymak için kullanılsa da etkili bir propaganda aracıdır.²

Sinema, savaş ve barış zamanlarında sadece siyasi alanda değil; ticaret, din, ırk, eğitim gibi konularda da propaganda aracı olduğunu gösterdi. Birinci Dünya Savaşı esnasında Amerikan filmleri, Amerika'da ve başka ülkelerde propaganda için kullanıldı. Hollywood'un, resmî propaganda ve sansür dairesi olan Committe of Public Information adlı kurumun yönetiminde yaptığı filmler, Almanya aleyhine bir nutkun, kitabın veya gazetenin yapamayacağı yaptı.³

Fakat sinemanın halk kitleleri üzerine yaptığı etki, barış zamanında savaş zamanından daha önemliydi. Barış zamanındaki filmin etkisi siyasi otoriteleri, propagandacıları, hatta eğitimden sorumlu yetkilileri birçok önemli konuyla karşılaştırdı. Batı ülkelerinde, gazete gibi sinema da halkın günlük hayatta siyaset, iktisat, din ve ırkla ilgili konulardaki görüşlerini etkilemekle kalmadı, sosyal kurum ve kuruluşları korumakla yükümlü olan birçok kişiyi endişelendiren büyük değişiklikler meydana getirdi. Bu yüzden sadece ticari amaçlarla başlayarak gelişen ve oldukça büyük bir ticaret ve sanayi kolu haline gelen filmin başka amaçlarla kullanılabilceği fark edildi ve bu konuda birçok tecrübe yaşandı.⁴

Propagandayı etkili kullanmak konusunda akla gelen iki önemli liderden biri olan Lenin, Bolşevizmi büyük ölçüde propaganda ile yerleştirirken; Hitler, iktidarı ele geçirmesinden 1940'a kadar bütün zaferlerini propaganda sayesinde kazandı. Lenin "*Önemli olan bütün toplum katmanlarında kargaşa çıkarmak, propaganda yapmaktır.*" derken; Hitler, "*Propaganda iktidarı elde tutmamızı sağladı, dünyayı fethetme olanağını da bize yine propaganda verecek.*" diyordu.⁵

1 "Türk Dil Kurumu Sözlükleri", (Çevrimiçi), sozluk.gov.tr, 17 Aralık 2019.

2 Jean-Marie Domenach, *Politika ve Propaganda*, Çev. Tahsin Yücel, İstanbul, Varlık Yayınları, 2003, s. 17-18, 54.

3 Niyazi Berkes, *Propaganda Nedir?*, Ankara, Recep Ulusoğlu Basımevi, 1942, s. 172.

4 Niyazi Berkes, *Propaganda...*, s. 172-173.

5 Jean- Marie Domenach, *Politika ve...*, s. 15.

Bolşevik rejimde Troçki ve Lunaçarski, sinemanın propaganda silahı olarak etkisini iyi saptamışlardı. 1918’de bizzat Lunaçarski, aydın burjuva ile işçi sınıfı arasındaki yakınlaşmanın zorunluluğunu gösteren bir film yaptı. Bununla birlikte, entelektüel Bolşeviklerin görüntüden çok konuşma ve metin çözümleyicileri olarak birer papaz gibi davrandıklarından söz ediliyordu. Aslında sinema gerçek anlamıyla Bolşeviklerin uğraş alanı içine girmiyor, eğitici filmler yapılmasından yana olan Lenin’in zihninde sınırlı bir yer işgal ediyordu. Bolşevikler, film üretimini ancak 1927-1928’e doğru Stalin’in, Troçki’nin isteğini gerçekleştirmesiyle sahiplenmişlerdi. Hatta Pravda’nın sinemayı ele alan ilk başyazısı 1934’te Çapaev’in gösterime girmesi üzerineydi. Film bir propaganda aracı olduğu kadar bir saygınlık nesnesi haline gelmeye başlamıştı.⁶

Naziler için ise sinema, iktidarı ele geçirmelerinden sonra yalnızca bir propaganda aracı olmadı. Aynı zamanda bir enformasyon aracı haline geldi ve Nazileri paralel bir kültürle donattı. Goebbels ve Hitler’in bütün günlerini sinemada geçirdikleri oluyordu. Goebbels, Lunaçarski gibi senaryoculukla yetinmedi, bir filmin yapımının bütün aşamalarında aktif rol aldı.⁷

1. Sinemanın Türkiye’ye Girişi

1895 yılında Lumi re kardeşlerin operatörleri, çekim çalışmaları yapmak üzere çeşitli ülkelere gitmişlerdi. Bu operatörlerden Türkiye’ye gelen Promio, İstanbul ve İzmir dolaylarında kısa filmler çekmişti. Halka açık ilk film gösterisi ise 1896-1897 yıllarında Sigmund Weinberg tarafından Sponek denilen yerde gerçekleştirildi. Türkiye’de ilk yerleşik sinema salonunu aan da yine 1908’de Weinberg oldu. Path  adlı Fransız film kumpanyasının Türkiye’deki ilk temsilcisi olan Weinberg’in kurduğu Path  Sineması’nı daha sonra halka açılan diğer sinemalar izledi. 1910 yılında sinemanın okullarda kullanımı İstanbul Sultanisi’nde dâhiliye şefi olan Fuat Uzkınay sayesinde oldu. Fuat Bey, Path  Sineması’nın makinistinden film göstermeyi öğrenmiş, sonra okulun müdürü Eb lmuhsin Bey’i teşvik ederek okulda film gösterilmesini sağlamıştı ⁸

Daha XIX. yüzyılın sonlarından itibaren, kişileri ve olayları, özellikle de hükümdar ailelerini ilgilendiren gelişmeleri filme alan kameralar bulunmaktaydı. XX. yüzyılın

6 Marc Ferro, *Sinema ve Tarih*, Türkçesi: Turhan İlğaz-Hülya Tufan, İstanbul, Kesit Yayıncılık, 1995, s. 55.

7 Marc Ferro, *Sinema ve...*, s. 56.

8 Zahir Güvemli *Sinema Tarihi*, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1960, s. 231; Ağah  zg , *Başlangıcından Bugüne Türk Sinemasında İlkler*, İstanbul, Yılmaz Yayınları, 1990, s. 7-10.

başında ise kamera ilk siyasal eylemi yakalamış ve film siyasal amaçlarla kullanılmaya başlanmıştı. Propaganda türünden böyle filmler, 1914-1918 yıllarındaki savaşla beraber, ordularda görevli film çekme birimlerinin de etkisiyle çoğaldı.⁹

Osmanlı Devleti'nde ise 1914 yılında İtilaf Devletleri'ne karşı savaşa girilmesiyle, Ayestefanos'ta dikili, 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'nın izlerini taşıyan anıt bombalandı ve bu olay Fuat Uzkınay tarafından kameraya alınarak 14 Kasım 1914 günü *Ayestefanos'taki Rus Abidesi'nin Yıkılışı* adıyla sinema tarihine geçen ilk belge filmi gerçekleşti.¹⁰

Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'ya seyahat eden Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa Alman ordusunda bulunan sinema kolunun savaşla ilgili belge filmleri çektiğini, savaş propagandası yaptığını ve askerlerin eğitiminde faydalandığını görmüştü. Enver Paşa'nın Osmanlı ordusunda da propaganda konusunda çalışacak böyle bir kolun kurulmasını emretmesi üzerine 1915 yılında Merkez Ordu Sinema Dairesi (MOSD) kuruldu. Faaliyeti 1918 yılında sona eren MOSD, bu süre içinde belge filmi alanında pek çok film çekti.¹¹ Bu yıllarda Merkez Ordu Sinema Dairesi'nden başka Müdafaa-i Millîye Cemiyeti'nin de bir stüdyosu vardı. Bazı savaş sahneleri, Boğaziçi'nden sahneler ve daha sonra konulu film çekme girişimleri bu cemiyet aracılığıyla gerçekleştirildi. Mütareke ilan edilince Ordu Film Merkezi ortadan kalktı ve donanımı Malul Gaziler Cemiyeti'ne (MGC) devredildi. Malul Gaziler Cemiyeti, sinema çalışmalarına 1919 yılında başlayarak, İzmir'in işgali üzerine İstanbul'da yapılan mitingi filme aldı¹²

1920-1921 yıllarında belge filmi adına kayda değer bir çalışma olmadı. 1922 yılında Başkumandanlık Meydan Muharebesi filme alındı. Ordunun İzmir'e gelişi sırasında yapılan çalışmalar da önemlidir. TBMM Ordu Film Çekme Merkezi ile Kemal Film ekibinin çalışmaları sonucu elde edilen film parçaları daha sonraki yıllarda kullanıldığı gibi, kurgu filmleri için de kaynak oldu. 1922 yılının belge filmleri alanında en önemli çalışması Fuat Uzkınay tarafından Kemal Film adına yapılan *Zafer Yollarında* adlı belge filmiydi. Ordu Foto Film Merkezi elemanları da *İzmir Zaferi*, *Dumlupınar Vekayii*, *İzmir Nasıl İstirdad Edildi*, *İzmir'in İşgali*, *İzmir'deki Yunan Fecayii*, *İzmir Yanyıyor*, *Gazi'nin İzmir'e Gelişi ve Karşılıklı* gibi bazı kısa filmleri çekti. Cezmi Ar tarafından çekilen *İşgal Ordularının İstanbul'u Terki* adlı belge filmi savaşla ilgili çekilen son film olarak nitelendi.¹³

9 Marc Ferro, *Sinema ve...*, s. 54.

10 Alim Şerif Onaran, *Türk Sineması*, C. 1, Kitle Yayınları, s. 12-13; Rekin Teksoy, *Rekin Teksoy'un Sinema Tarihi*, C. 1, İstanbul, Oğlak Yayıncılık, 2009, s. 66-67.

11 Erman Şener, *Kurtuluş Savaşı ve Sinemamız*, Dizi Yayınları, 1970, s. 12-17.

12 Zahir Güvemli, *Sinema...*, s. 232-234; Erman Şener, *Kurtuluş Savaşı...*, s. 18-19; Alim Şerif Onaran, *Türk...*, s. 12-13.

13 Erman Şener, *Kurtuluş Savaşı...* s. 22-28.

1919 yılında savaş devam ederken ticari amaçlı ilk Türk film şirketini kuran Kemal ve Şakir kardeşler, başlangıçta sadece işletmecilik yaparken 1922’de bir stüdyo kurmuş, Kemal Film adıyla yapımcılığa geçerek rejisörlüğe Muhsin Ertuğrul’u getirmişti.¹⁴ Yeni kurulan bu şirketin, konulu filmler yanında asıl önemli çalışması haber filmi alanında yaptığı 47 adet filmidir. Bu filmlerin içinde *Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın İzmit Cephesi’ni Teftişi* adlı film önemlidir.¹⁵

2. Cumhuriyeti’n İlk Filmlerinde Propaganda ve Telkin

Türkiye’nin sinema yolculuğu Osmanlı’nın son dönemleri ve savaş yıllarındaki bu deneyimlerle Cumhuriyet’in ilanına kadar geldi. Cumhuriyet’in ilanı ile başlayan dönemde ise halka gösterilmesi istenen filmler genel olarak eğitsel nitelikli belgesel veya aktüalite filmleri idi.

Cumhuriyet’in ilan edildiği yıl olan 1923, 1914’te başlayan filmcilik anlayışının adeta bir devamı niteliğinde, sinema açısından uzun ve kısa belge filmlerinin çekildiği, günlük olaylardan yararlandığı bir yıl oldu. *İstanbul’un İtilaf Devletleri Tarafından Tahliyesi*, *İstanbul’a Ordunun Gelişi* gibi filmler 1923 yapılmıştı.¹⁶

Belge filmi niteliğinde olmayan 1923 yapımı *Ateşten Gömlek*; Muhsin Ertuğrul’un sinema kariyerinde Türkiye Cumhuriyeti’nin ilan edildiği yıl yapılan ilk film ve Türk kadınının rol almasına izin verilen ilk film olma özelliğini taşımaktadır. Ertuğrul’un Kemal Film adına çevirdiği filmler içinde en önemlisi olan bu film, ulusal duyguların yoğun yaşandığı bir zamana rastlamasından dolayı iyi karşılandı. Ertuğrul, ulusal bir konusu olan bu filmin kadın kahramanlarını Bedia Muvahhit ve Neyyire (Münire) Neyir adlı Türk oyuncuların canlandırması için çabaladı.¹⁷

Sovyetler Birliği’nden Türkiye’ye dönen Ertuğrul, 1928 yılında *Ankara Postası* adlı filmi yapmaya başladı. Bu film ertesi yıl tamamlandı. Ertuğrul’un Kurtuluş Savaşı’nı canlandırmak için kullandığı eser François de Curel’in Alman Fransız çatışmasına dayanan *La terre inhumaine* adlı oyunuydu. Reşat Nuri Güntekin, bu oyunu *Bir Gece Faciası* adıyla Kurtuluş Savaşı’na uygulamıştı.¹⁸ 1929 yılında gösterilen film, Millî Mücadele yıllarında işgal altındaki Anadolu’da Adapazarı’nda Kuvayı İnzibatiye mensupları ile vatanın kurtarılmasına çalışan Türkler arasında geçen bir olayı konu almıştı. Filmin bazı

14 Zahir Güvemli, *Sinema...*, s. 235-236.

15 Erman Şener, *Kurtuluş Savaşı...* s. 23.

16 Nijat Özön, *Türk Sineması Kronolojisi*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1968, s. 57.

17 Nijat Özön, *Türk Sineması Tarihi*, İstanbul, Ekicigil Matbaası, 1962, s. 78-79; Ağah Özgüç, *Başlangıcından Bugüne...*, s. 38.

18 Nijat Özön, *Türk Sineması Tarihi*, s. 91-92.

eksikleri olmasına rağmen perde karşısına ilk defa geçen sanatçıların başarısı ümit verici bulundu. *Vakit* gazetesinin haberine göre; daha önce birkaç film yapımı denenmiş olsa da bu yeni sanat ve sanayi dalının gelişmesine iktisadi buhran izin vermedi.¹⁹ Aynı yıl bir belge filmi için CHP tarafından gönderilen yazıya göre; Gazi'nin işlenmemiş haliyle satın aldığı çiftliğin hangi aşamalardan geçerek mamur hale getirildiğinin, nüfusunun çoğunluğu çiftçi olan halka sağlayacağı fayda düşünülerek gösterilmesi isteniyordu.²⁰

1931 yılında yabancı filmlere yerli sahneler eklemek suretiyle yerlileştirme denemesi gerçekleştirildi ve *Çanakkale Geçilmez* adlı film yapıldı. Filmin yapımı için Anthony Asquith'in *Tell England* (1930) filmine yerli sahneler eklenmişti.²¹

1932 yılında çevrilen *Bir Millet Uyaniyor* adlı film, Muhsin Ertuğrul'un Kurtuluş Savaşı konulu en iyi filmi ve Türk sinema tarihindeki ilk başarılı filmlerden biri olarak tanımlandı. Filmin senaryosu, Nizamettin Nazif tarafından yazılan orijinal film hikâyesine dayanıyordu.²² Film 1918 yılında Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihten başlayarak İzmir'in işgali, Atatürk'ün Samsun'dan Erzurum'a gitmesi, Erzurum ve Sivas kongreleri, Atatürk'ün Ankara'ya gelmesi, Mebusan Meclisi'nin açılışı gibi Kurtuluş Savaşı'na ait pek çok gelişmeyi içeriyordu.²³ Atatürk, bu filmin senaryosunu incelemiş ve filmin bir bölümünde kullanılmak üzere kendi görüntüsünün çekilmesine onay vermiş, siyah bir perde önünde dünya ve ülke sorunlarıyla ilgili bir konuşma yapmıştı.²⁴

1934 yılında Halil Kamil (HA-KA) *Türk İnkılabında Terakki Hamleleri* adlı uzun belge filmini hazırlatmaya başladı. Filmin çekimleri 1937 yılında tamamlandı. 1934 yılında ayrıca, Sovyet yönetmenler Sergey Yutkeviç ve Lev Arnştam Cumhuriyet'in 10. yıldönümü için hazırladıkları *Ankara Türkiye'nin Kalbidir* adlı belge filmini tamamladı.²⁵ Bu film 1970 yılında Ankara'da televizyonda gösterilirken, Rus heyetinin ekranda fazla yer aldığı düşünülmesi üzerine yasaklanacaktır.²⁶

1922 yılında yapımına başlanan *Zafer Yollarında* adlı film ilk şekliyle Uzkinay'ın kendi çektiği belge filmlerinden meydana getirdiği bir kurgu filmiydi. Zaferden sonra

19 "Yerli Film Ankara Postası Dün İlk Olarak Davetlilere Gösterildi", *Vakit*, 30 Eylül 1929, s. 2.

20 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 490100/139 (Gazi hazretlerinin çiftliklerinin durumunu gösteren film ile ilgili 06/10/1929 tarihli yazı).

21 Nijat Özön, *Türk Sineması Kronolojisi*, s. 66.

22 Nijat Özön, *Türk Sineması Tarihi*, s. 96.

23 Nizamettin Nazif Tepedenlioğlu, *Bir Millet Uyaniyor*; İstanbul, Kanaat Kütüphanesi, 1933(?), s. 5-34.

24 Atilla Dorsay, *Sinema ve Çağımız*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1998, s. 16.

25 Nijat Özön, *Türk Sineması Kronolojisi*, s. 70-71,74.

26 Erman Şener, *Kurtuluş Savaşı...* s. 33.

Uzkınay, Film Çekme Merkezi Laboratuvar Grup Amirliği'ne atanınca filmi genişletme çalışmalarına başlandı. *Dumlupınar Vekayii*, *İzmir İstirdadı*, *Gazi'nin İzmir'e Gelişi ve Karşılığı* gibi parça filmlerle genişletilen film, 1930'dan sonra daha da zenginleşti. Film 1934 yılında tekrar izleyen Atatürk'ün 3 bölümden ibaret filmi tatminkâr bulmaması üzerine, filmin genişletilmesi için bir heyet kurularak çalışmalara başlandı ve film 12 bölüme çıkarıldı. 1937 yılında Atatürk, filmin tamamlanıp tamamlanmadığını sorduğunda, kendisine ait sahnelerin çoğunun hareketsiz resimlerden ibaret olması nedeniyle tamamlanamadığını öğrendi. Bunun üzerine Atatürk'ün böyle bir teklifi memnuniyetle kabul edeceğini, filmde rol alarak hatıraları canlandıracağını söylediği belirtilmektedir. Çünkü Türk gençliğine bu mücadelenin nasıl kazanıldığını göstermek, hatıra bırakmak bu filmle mümkün olacaktı.²⁷

Sovyet köy filmlerine öykünme, yabancı film aktarması gibi eğilimlerin görüldüğü 1935 yılında, 1934 yılında çevrilmeye başlanan *Aysel*, *Bataklı Damın Kızı* adlı film tamamlandı. Filmin tanıtım yazısından, hikâyenin Hasan Cemil (Çambel) tarafından yazıldığı anlaşılmıştır. Ama Özön'ün belirttiğine göre aslında Selma Lagerlöf'ün *Tösen fran stormtorpet* adlı öyküsünden alınmıştır. Filmin konusu o zamana kadar çevrilen filmlerden farklı olup, şehrin ve şehirlilerin dar yaşayışlarını değil, köylünün yaşantısını konu edinmişti. Özön'ün ifadesiyle Ertuğrul'un Türk sinemasına ilk kırsal dramasını sunduğu bu film, Sovyet sinemasından izler taşımaktaydı.²⁸

Bu dönemde Atatürk'ün de sinemayla yakından ilgilendiğini görüyoruz. Yerli ve yabancı bazı filmleri Elhamra, Opera, Glorya gibi sinemalarda izleyerek yerinde tetkik ettiğini, sinemanın insanlar üzerinde bırakacağı muhtemel etkileri görerek bizzat film çekilmesini sağlamak için girişimde bulunduğunu görmekteyiz.²⁹ Cemal Granda'nın anlarında belirttiğine göre Atatürk'ün izlediği ilk Türk filmi, Türk filmciliğinin yeni parlamaya başladığı yıllarda gösterime giren Muhsin Ertuğrul'un *İstanbul Sokaklarında* adlı filmiydi.³⁰

Ocak 1932'de İstanbul'da Opera Sineması'nda film izleyen Atatürk'ün dikkatini çeken bu film, *Çanakkale Harbi* adlı filmi. Cemil Filmer'in aktardığına göre İngilizler filmde tarafgir davranmamışlar, hakikati olduğu gibi göstermişlerdi. Türk ordusunun Çanakkale'de gösterdiği kahramanlık, filme olduğu gibi yansımıştı. Yanında Maliye

27 Erman Şener, *Kurtuluş Savaşı...* s. 31-32; Atilla Dorsay, *Sinema ve...*, s. 16.

28 Nijat Özön, *Türk Sineması Tarihi*, s. 100-101.

29 "Gazi Hazretleri Dün Elhamra Sinemasına Giderek Bazı Filmleri Temaşa Ettiler", *Akşam*, 5 Kanunievvel 1930, s. 1-2; Giovanni Scognamillo, *Cadde-i Kebir'de Sinema*, İstanbul, Metis Yayınları, 1991, s. 35-41.

30 Turhan Gürkan, *Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri*, İstanbul, Fer Yayınları, 1971, s. 134.

Bakanı Fuat Ağralı ile filmi görmeye gelen Atatürk'e burada sinema ücretlerinden bahsedilmiş, Atatürk de sinemanın çok faydalı bir icat olduğunu, halkın bundan gerektiği gibi faydalanmasını, sinemacılığın gelişmesini, bu nedenle de alınan vergilerin düşürülmesini istemişti. Filmler'in anılarında aktardığına göre Ankara'ya döndükten bir süre sonra gerçekten de alınan vergiler %10'a indirilmişti.³¹

Ayrıca Atatürk'ün bu yıllarda bir filmin yapılması için bir direktif verdiği TBMM antetli bir belgeden anlaşılmaktadır. Bu direktifte Münir Hayri'nin film çevirme işi ile bizzat meşgul olacağı, hemen Almanya'ya giderek senaryoyu işleyeceği, Hasan Rıza'nın gereken masrafları kendisinden karşılayacağı belirtilmektedir.³² Münir Hayri Egeli de anılarında, bu filmle ilgili olduğunu düşündürecek şekilde, Atatürk'ün kendi hayatına dair bir film yaptırmaya karar verdiğinden, filmin esaslarını kendisine dikte ettirdikten sonra iki defa tashih ettiğinden söz etmektedir.³³

1937 yılında sinema dışından bir isim olarak Nazım Hikmet Ran'ın da bu türden bir film denemesi olmuştu. *Güneşe Doğru* adını taşıyan filmin rejisörü, Ertuğrul'un yanında senaryoculuk, rejisör yardımcılığı yapan Ran'dı. Filmin konusu Mütareke Dönemi'nde hafızasını kaybeden bir gencin, 17 yıl boyunca kendisini hep o yıllarda yaşıyor sandıktan sonra iyileşmesi ve kendisini Cumhuriyet Türkiyesi'nde bulmasıydı.³⁴

3. Cumhuriyet Halk Partisi ve Bir Sinema Raporu

Propagandanın devletlerin iç ve dış politikalarını gerçekleştirmek amacıyla yaygın olarak kullanıldığı iki savaş arası dünya düzeninde, Cumhuriyet'in ilk hükümetleri de sinemayı propaganda yapmak ve halkı eğitmek amacıyla kullanmak istemişlerdi. Bununla beraber 1930'ların sonuna yaklaşırken Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Sekreterliği tarafından yapılan bir araştırma sonucu hazırlanan rapor, dönemin sinema ile ilgili gelişmelerinin istenen durumda olmadığını gözler önüne sermektedir. Rapor, iktidarın sinemaya yaklaşımını ve sinemayı rejim lehine kullanabilmek için ayrıntılı önerileri içermesi bakımından önemli bulunmuştur.

31 "Reisicumhur Hazretleri Sinemada", *Hakimiyet-i Millîye*, 24 İnkincikanun, 1932, s. 1; Cemil Filmer, *Hatıralar*, İstanbul, Emek Matbaacılık ve İlançılık, 1984, s. 149-150.

32 Söz konusu filmin "Ben Bir İnkılap Çocuğuyum" adlı film olduğu düşünülmektedir. Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'e Ait Bir Direktif*, 1936(?).

33 Münir Hayri Egeli, *Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları*, İstanbul, Yenilik Basımevi, 1954, s. 20.

34 Nijat Özön, *Türk Sineması Tarihi*, s. 102-103; Burçak Evren, *100 Years Of Turkish Cinema*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2014, s. 97.

Atatürk döneminde CHP Genel Sekreterliği VIII. Büro'nun görevi propaganda ve duyuktu. Propaganda sinema, radyo ve basın kanalıyla yapılacaktı. CHP Genel Sekreterliği, halkevleri ve parti teşkilatının radyo ve sinemadan faydalanması konusunu ilk defa 1932 yılı sonlarında incelemeye başlamış ve bu inceleme sonunda Genel Yönetim Kurulu tarafından 27 Şubat 1933 tarihli toplantıda bazı kararlar verilmişti. Alınan kararlara istinaden bazı halkevi ve parti salonlarının sesli gösterici sinema makineleriyle, hiç sineması olmayan bazı yerlerin de sessiz sinema gösterici makineleriyle donatılması ve bu konuda araştırma yapılması ilgili bürolara havale edilmişse de 1936 yılı başına kadar bu alanda hiçbir çalışma yapılmamıştı.³⁵

CHP'nin 1936 yılındaki bu raporu hazırlanmadan hemen önce, aynı yılın ocak ayında CHP Genel Sekreteri tarafından Halkevi Başkanlığı'na bir yazı gönderildi. Halkevlerinde sinema olup olmadığı, kim tarafından ve ne suretle işletildiği, sinemadan ne suretle faydalandığı, hangi filmlerin kaç gün aralıklarla gösterildiği, bu filmlerin nasıl tedarik edildiği gibi sorularla durum tespiti yapılmak isteniyordu.³⁶

Genel Yönetim Kurulu 27 Şubat 1936 tarihinde yeniden toplandığında, büyük stüdyo ve senaryo işleri partinin gücü dışında görülüyordu. Partinin istediği şekilde propaganda ve kültür filmleri yaptırmak için var olan kuruluşlarla temasa geçilmesi; siyasî, ziraî ve kültür filmleri yapan, satan ve kiralayan kuruluşlarla temasa geçilerek faydalı filmlerin gösterilmesi için hazırlanması konusunda karar alındı. Planlanan bu film gösterimlerinin yapılabilmesi için halkevlerinin projeksiyon (sinema) makineleri ile donatılması, elektrik olmayan yerlerde ise sinema göstermeye uygun portatif sinema makinesinin satın alınması hususunda karar verildi. Halkevlerinde projeksiyon makinesi alınması için etüt yapılacak, bu işlerin takibinden CHP VIII. Büro sorumlu olacaktı. VIII. Büro, bu işi başarmak üzere teknik bir komisyon oluşturdu ve bu işlerin tetkikini bu komisyona havale etti.³⁷

Alınan bu karar ile ilgili olarak 25/08/1936 tarihinde CHP Genel Sekreterliği tarafından yayınlanan bir tamimle parti tarafından toptan bir miktar seyyar sesli sinema makinesi alınacağı, ülkenin ihtiyacına en uygun makineyi seçmek için oluşturulan komisyonun karara varmasından önce satın alma yapılmaması istenecekti. Komisyonun tespit

35 *BCA*, 490100/1221562 (Parti propagandası için kullanılacak sinema üzerine yazılmış yazılar ve CHP'nin 27/02/1936 tarihli raporu).

36 *BCA*, 490100/3121 (Halkevlerinde radyo, sinema ve toplantı salonları ile ilgili 03/01/1936 tarihli yazı).

37 *BCA*, 490100/1221562 (Parti propagandası için kullanılacak sinema üzerine yazılmış yazılar ve CHP'nin 27/02/1936 tarihli raporu).

edeceği tip belirlendikten sonra sadece belirtilen tipte makineler alınacaktı.³⁸ Birkaç aylık inceleme ve tecrübenin ardından, komisyon tarafından elde edilen sonuç, Şubat 1937 başlarında bir rapor halinde Genel Sekreter'e ve ardından incelenmek üzere Nafia Vekâleti'ne gönderilecekti.³⁹

CHP VIII. Büro'nun birçok bakımdan kayda değer bu raporunda uzun zaman ciddiye alınmayan; aşağı tabakaya mahsus, kıymetsiz bir eğlence vasıtası olarak kabul edilen sinemanın etkileri itibariyle matbaacılıktan daha önemli bir keşif olduğu belirtiliyordu. 1935 yılının sonlarında dünyada toplam 62.000 sinema salonu vardı. Sovyet Rusya, Fransa, Almanya, İngiltere ve Türkiye'nin 1933 yılına ait sesli ve sessiz sinema sayıları karşılaştırıldığında, en az sinemaya sahip ülke Türkiye idi. Sinemanın uyandırdığı genel ilgi hakkında bir fikir edinilmesi için sadece Fransa'da, Paris hariç, bir haftada 5.000.000 kişinin sinemalara gittiği belirtilmekteydi. Diğer temsil araçlarına göre çok önemli bir yer tutan sinemalar herkesin devam ettiği bir tür gece okulları halini almıştı.⁴⁰

Söz konusu rapora göre sinema gerçek hayatı andıran bir dünya yaratmak konusunda başarılıydı. İnsanlar sinemada gördüklerine önem veriyorlardı ve gördüklerini benimsemeye meyilliydiler. Böylece toplumun dörtte üçü isteyerek veya istemeyerek sinemanın etkisinde kalıyordu. Özellikle ortalama kadın seyirci, sinema salonlarında davranış, görgü ve nezaket kuralları dersleri almaktaydı. Bu insanların günlük hayatta özellikle tereddütlü oldukları durumlarda hareket tarzlarını belirlemede sinemada gördükleri sahneler etkili olmuştu. İnsanlar sinemanın yarattığı dünyaya benzemeye çalışıyordu. Bu nedenle film, en etkili millî propaganda aracı olmuştu. Adetler ve politika alanında, sanayi-i nefise alanında, toplumsal konular gibi pek çok alanda iyi yönetilen bir sinema mücadelesi, barışçı bir etkileme yöntemi olmaktaydı. Bu şekilde bir mücadele, pedagojik ve kesin hükümlerle asla uygulanamazdı. Propaganda ifadesi kullanıldığı takdirde filmin etkisi aşağı yukarı sınırlanacaktı.⁴¹

Özellikle halkın bilinçlenmesi ve eğitilmesi konularında Sovyet sinemacılığı örneği, kapitalizmin kanunlarına tabi olmayan yegâne sinemacılık numunesi olarak görüldü. Millî sanayi, öğretim ve propaganda aracı olan Sovyet ürünleri kapitalist devletlerin ürünleri ile karşılaştırılmazdı. Bazı filmlerin yapılmasında özellikle Almanya'da devletin büyük

38 *BCA*, 490100/31317 (CHP'nin tespit edeceği sinema makinelerinden alınması ile ilgili 25/08/1936 tarihli yazı).

39 *BCA*, 490100/1221562 (Parti propagandası için kullanılacak sinema üzerine yazılmış yazılar ve CHP'nin 27/02/1936 tarihli raporu).

40 *BCA*, 490100/1221562 (Parti propagandası için kullanılacak sinema üzerine yazılmış yazılar ve CHP'nin 27/02/1936 tarihli raporu).

41 *BCA*, 490100/1221562 (Parti propagandası için kullanılacak sinema üzerine yazılmış yazılar ve CHP'nin 27/02/1936 tarihli raporu).

nakdi yardımları olmuşsa da Rusya'dan başka hiçbir yerde devlet sineması yoktu. Sovyetler'den başka bütün ülkelerde sinemacılık özel sermayenin elindeydi.⁴²

Raporda *Memleket İçinde ve Dışında Sinema ile Yapılacak Propaganda Projesi* hakkında da bilgi veriliyordu. Proje kapsamında yapılacak başlıca iş, filmi araştırıp bulmak ve filmin ülkenin her yerinde gösterilmesini sağlamaktı. Filmleri araştırıp bulmak aşamasında, Türkiye'deki prensiplere benzer prensipleri yaymak amacıyla yurt dışında yapılan filmleri kiralayıp göstermek, yöntemlerden biriydi. Bu suretle gösterilecek filmler iki kısma ayrılmıştı:

Birinci kısımda yer alan filmler:

- Artistik, sosyal değeri olan dram, komedi, operet ve saire gibi büyük eserlerdi. Bunlar kültür seviyesi yüksek olan halk tabakasına özgü olacaktı. Bu tür filmlerle yapılacak propaganda, seyircilerin üstünde bir propaganda filmi etkisi yapmayacak kadar ince işlenmiş olmalıydı.

İkinci kısımda yer alan filmler:

- Köylüler için filmler, köylünün kültür seviyesi göz önünde tutularak onun anlayabileceği kadar basit ve konuları köy hayatından alınmış olmalıydı. Bunlarda propaganda fikri gayet açık olmalıydı.
- Dokümanter filmler, ülkede Cumhuriyet rejiminin yaptığı büyük bayındırlık işlerini, mevcut tarihi eserleri ve yurdun doğal güzelliğini yurt içinde ve dışında tanıttakları filmlerdi. Bunlar ülke içinde ve dışında her yerde gösterilmeliydi.
- Aktüalite filmleri ile ülkedeki önemli olaylar tespit edilerek hem ülke içinde hem de yurt dışında gösterilmeliydi.
- Çocuklar için filmlerin mevzuları çocuk hayatından alınmalıydı. Bu filmlerle çocuklara vatan sevgisi, yeni rejimin iyilikleri ve ahlaki prensipler telkin edilebilirdi.
- Eğitici-öğretici filmlerle köylülere rasyonel ziraat yöntemlerinin faydaları ve çalışma tarzları öğretilmeliydi.⁴³

42 BCA, 490100/1221562 (Parti propagandası için kullanılacak sinema üzerine yazılmış yazılar ve CHP'nin 27/02/1936 tarihli raporu).

43 BCA, 490100/1221562 (Parti propagandası için kullanılacak sinema üzerine yazılmış yazılar ve CHP'nin 27/02/1936 tarihli raporu).

Köylüler için filmler, dokümanter filmler ve aktüalite filmleri diğerlerine göre daha az masraflı filmlerdi. Parti ticari bir amaç gütmeyeceği için, ancak bu tür filmler parti tarafından yapılabilecekti. Diğer filmlerin özel kuruluşlara gösterilecek bazı kolaylıklar karşılığında yaptırılmasının mümkün olabileceği düşünülmüştü. Örneğin propaganda ve kültür filmlerini gösteren sinemaları bu filmleri gösterdikleri sürece vergilerden muaf tutmak mümkündü. Bu kolaylık karşılığında filmi yapan ve filmi gösterecek olan kuruluşlar, partinin yönergesiyle film çevirmeyi ve göstermeyi kabul edebilecekti.⁴⁴

Proje kapsamında partinin çevireceği filmler için bir teşkilat yapılması gerektiğinden de söz edilmiştir. Böylece temin edilen filmler sinemalarda, halk evlerinde, subay yurtlarında ve özellikle gezici sesli film gösterici makineleri ile en ufak köylerde bile gösterilmeliydi. Bu seygar sesli sinema teşkilatı parti tarafından yapılmalı ve bunun için bir miktar sesli seygar sinema makinesi alınarak bunlar Kırklareli, Balıkesir, Kocaeli, Denizli, Afyon, Konya, Ankara, Kayseri, Sivas, Adana, Elaziz, Erzurum, Siirt, Erzincan, Kars, Giresun, Samsun, Sinop ve Zonguldak gibi bölgelere dağıtılmalıydı. Bu sinemalar, bu iller ve çevresinde en küçük köylere kadar giderek partinin yapmış veya yaptırmış olduğu propaganda filmlerini göstermeli ve bu suretle köylünün aydınlatılmasına hizmet etmeliydi. Bu gezgin sinema işinde gereken teşkilat projesi için de bir miktar masraf yapılması lazımdı. Bu şekilde bir teşkilat yapılmasının, bütün yurttaşlara partinin prensiplerini anlatmak ve benimsetmek bakımından büyük yardımcı olacağına kesin gözüyle bakılmıştı.⁴⁵

Rapordan anlaşılmaktadır ki parti, sinemanın insanlar ve toplum üzerindeki etkilerinin dolayısıyla sinemanın rejimin benimsenmesindeki ve halkın eğitim-öğretimindeki potansiyelinin farkındadır. İlgi ve ihtiyaçlara göre tasnifleri yapılan ve hangi tür filmlerin yapılması ile izletilmesi gerektiği konusunda da araştırma inceleme sonuçlarını paylaşan raporda, doğal olarak bütün bu işlerin yapılabilmesinin sınırlarını mali imkânlar belirlemektedir. Ancak yeni Türkiye'nin yeni sinema salonları açılması, film yapımı ve gösterilmesi gibi konuların bilgi ve deneyim eksikliği yanında ekonomik engellere takılabileceği öngörülebilir. Bu durumda partinin yöneticileri film yapımına odaklanmayıp, ucuza mal edilebilen ve parti için önemi olan filmlerin özellikle yetişkin eğitimi merkezleri olan halkevleri aracılığıyla gösterilmesini sağlayacaktır.

Sonuç olarak halkevleri istatistiğine göre 1935 yılına kadar hiç film gösterimi yapılmadı. 1935 yılından itibaren halkevlerinin sayısının artmasıyla da orantılı olarak film

44 *BCA*, 490100/1221562 (Parti propagandası için kullanılacak sinema üzerine yazılmış yazılar ve CHP'nin 27/02/1936 tarihli raporu).

45 *BCA*, 490100/1221562 (Parti propagandası için kullanılacak sinema üzerine yazılmış yazılar ve CHP'nin 27/02/1936 tarihli raporu).

gösterim sayısı yükseldi. 1938 yılında sayıları 209 olan halkevlerinde 1.760 film gösterimi yapıldı. 1.760 filme 804.153 kişi geldiğine göre, film başına seyirci sayısı 490 olarak hesaplandı.⁴⁶ Ayrıca 1933 yılında Ankara- Samsun arasında 1.002 km'lik mesafede 44 günlük bir çalışma programı uygulayan *Seyyar Terbiye Sergisi* girişiminde film gösterileri yapılmıştı.⁴⁷

Halkevlerinde en yaygın olarak gösterilen filmler arasında Sovyetler tarafından çekilen iki film olduğu söylenmektedir. Sergey Yutkevich ve Lev Arnshtam yönetmenliğindeki *Ankara, Türkiye'nin Kalbi* filmi 1933 yılında Cumhuriyetin 10. Yıl kutlamaları sırasında ve sonrasında gösterildi. Diğeri Esther Schub tarafından çekilen *Türk İnkılabında Terakki Hamleleri* adlı belgeseldi.⁴⁸

Daha sonra halkevlerindeki film gösterimleri ile ilgili bir çerçeve belirleme ihtiyacı duyan CHP, halkevlerindeki sinema faaliyetlerinde amacın sinema aracılığıyla halkın fikir ve zevkini yükseltmek olduğunu, bütün çalışma kollarında olduğu gibi ticari bir amaç güdümediğini belirtti. Bunun yanında halkevlerinde; partinin göndereceği filmler, hükümetin göndereceği filmler, halkevi idare heyeti tarafından halkın yetişmesi amaçları doğrultusunda sağlanacak filmler gösterilebilecekti.⁴⁹

Bu dönemde CHP her ne kadar sinema konusunda Sovyet Rusya ile iş birliği yapılıyor izlenimi verse de başka ülkelerle de temasta bulundu. Örneğin 1931 yılında Amerikan sinema piyesleri yazarlarından birinin Türkiye'nin dünkü ve bugünkü hayatını gösterir bir film çekmek için yaptığı başvuruya gerekli izin verildi. Türkiye'nin masrafsız olarak tanıtılmasına katkı sağlayabilecek olan filmin senaryosu önce bir komisyon tarafından incelenecek, film çekimleri bittikten sonra da sansüre tabi olacaktı.⁵⁰ Yine Amerika Ziraat Bakanlığı Öğretici Filmler Bürosu tarafından hazırlanan filmlerden, Ziraat Bakanlığı tarafından satın alınmak istenen koleksiyonun alınması onandı.⁵¹ Yurt dışı kaynaklı sakıncalı bulunan filmlerden biri Almanya'ya aitti. Berlin Film Kumpanyası'nın yapmak istediği filmin tadilat yapılarak dahi olsa çekilmesi uygun görülmediğinden Alman Propaganda Nezareti nezdinde temasta bulunuldu ve filmin yapılmaması hakkında kesin talimat verildi.⁵²

46 *CHP 1939'da Halkevleri*, Ankara, Recep Ulusoğlu Basımevi, 1939, s. 6, 28.

47 Nilgün Abisel, *Türk Sineması Üzerine Yazılar*, Ankara, Phoenix Yayınları, 2005, s. 51.

48 Savaş Arslan, *Cinema in Turkey*, New York, Oxford University Press, 2011, s. 42.

49 *CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi*, y.y., Zerbamat, 1940, s. 14-15.

50 *BCA*, 301812/18161 (Bir Amerikan şirketine film çekme izni verilmesi ile ilgili 11/03/1931 tarihli yazı).

51 *BCA*, 301812/84781 (Amerika'dan satın alınacak zirai öğretici filmlerin dövizi ile ilgili 02/09/1938 tarihli yazı).

52 *BCA*, 301000/8656724 (Abdülhamit isimli filmin yapımı ile ilgili 05/05/1935 tarihli yazı).

Nitekim Türkiye 1940'ların sonuna kadar öncelikle ithal film tüketimine odaklandı. Birinci Dünya Savaşı sırasında ittifakın devam etmesi nedeniyle Alman filmlerinin Türkiye'deki kısa süreli bir üstünlüğünden sonra Amerikan filmlerinin, 1925'ten sonra Batı Avrupa ve Sovyet filmleri de ithal ediliyor olmasına rağmen, Türk film pazarında etkili olduğu belirtilmektedir.⁵³

4. Sinemada Mevzuat

CHP ülkede sinemacılığın 1920'li yıllardaki tecrübelerinin ardından sinemayı propaganda amaçlı kullanmaya yönelik projeler geliştirip uygulamaya çalışırken, bir taraftan da yasal düzenlemelerle sinemanın kurumsallaşmasına yönelik adımları 1930'lardan itibaren atmaya başladı.

İlk olarak 1920'li yıllarda belli bir yaşın altındaki çocukların sinemaya girişlerinin engellenmesi konusunda meclise verilen kanun tekliflerinin içeriği 1930 yılında görüşülen Umumi Hıfzısıhha Kanunu kapsamında değerlendirildi. Böylece on iki yaşın altındaki çocukların sinema, tiyatro, dans salonu ve bar gibi mahallere kabul edilmesi 1930 yılında yasaklandı. Altı yaşından büyük çocukların gündüz terbiyesi veya hususi mahiyette olan sinema ve tiyatrolara gitmesine izin verildi.⁵⁴

Bu dönemde eğitsel filmler hükümetin en çok üzerinde durduğu film türlerindendi. Cumhuriyet tarihinde eğitsel filmlerin kullanılmasının gündeme gelmesi 1923 yılına kadar uzanmaktadır. İlk iktisat kongresi olan İzmir İktisat Kongresi'nde ziraat ve maarif meseleleri ile ilgili olarak "ahlaka aykırı olmamak kaydıyla yeni bir iletişim aracı olan sinemadan yararlanılması" düşünülmüştü.⁵⁵ Bundan sonra yine 1923 yılında Kazım Karabekir tarafından TBMM'ye getirilen bir tezkerede, ibret yerleri kurulması söz konusu olmuştu. Sinema filmlerinin etkisinin güçlü olması nedeniyle kurulacak ibret yerleri aracılığıyla halka ilmi, fenni, sınaî sinema filmlerinin gösterilmesi öngörülmüştü. Mekteplerin ve halkın anlayış ve kavrayışını açmak için; ilmi, fenni, sınaî filmlerin halka gösterilmesi ne kadar lüzumlu ise, ahlaka aykırı filmlerin kontrol altına alınmasında gecikilmesi de o kadar tehlikeli idi. Fakat yeni sinemaların açılabilmesi için bütçe yetersizdi.⁵⁶

1930 yılına gelindiğinde *Uluslararası Terbiyevi Sinema Enstitüsü* tarafından terbiyevî nitelikteki filmlerin ülkeler arasında gümrük resminden muaf tutulması için

53 Savaş Arslan, *Cinema in...*, s. 42.

54 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 18, İnikat: 48, 17/04/1930; *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 18, İnikat: 51, 24/04/1930.

55 Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 22.

56 *BCA*, 301000/146435 (Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir'in 22/08/1923 tarihli tezkeresi).

düzenlenecek konferansa katılım söz konusu oldu. Ülkede henüz esaslı bir şekilde disiplin altına alınmamış olan sinema işinin, uluslararası ve karşılıklı usullerle düzenlenmesi faydalı olacaktı. Bu sebeple ilerde uluslar arasında kabul edilecek ortak ve karşılıklı esasların düzenlenmesinde, ülkenin çıkarları aleyhine bir yol izlenmesinin önüne geçmek için ilgililerle iletişime geçilmesi düşünüldü.⁵⁷ 1933 yılında Terbiyevi Mahiyeti Haiz Filmler Hakkındaki Sözleşme Projesi'ni görüşmek üzere Cenevre'de gerçekleştirilecek toplantıya katılımı için delege gönderilmesine karar verildi.⁵⁸

1938 yılı haziran ayında mecliste, *Terbiyevi Mahiyeti Haiz Filmlerin Milletler Arasında İntişarını Kolaylaştırmak İçin Cenevre'de Akdolunan Beynelmilel Mukavelenameye İltihakımız Hakkında Kanun* tasarısı görüşüldü. Tasarıda belirtilen gerekçeye göre; 11 Ekim 1933 tarihinde Cenevre'de imzalanan bu sözleşmeye katılımı durumunda, eğitimle ilgili filmler imal ve ihraç eden ülkeler arasında bulunulmadığından, sözleşmeye fiilen bağlanmak ekonomik açıdan faydalı olmayacağı gibi dışardan getirilecek bu tür filmler için bir pazar haline gelinebilecekti. Ama kanunda ithali istenecek bu tür filmlerin niteliğinin tespiti denetim komisyonları aracılığıyla her ülkenin kendi resmî makamları tarafından sağlanacağından bu sakınca ortadan kaldırılabilirdi. Bu durumda sözleşmeye katılımı halinde başlıca ihracat ürünlerinin dışarda propagandasını sağlamak için filmler yaptırılması düşünüldüğünden bu tür filmlerin gümrük resmi ödenmeden ithali mümkün olabileceğinden, önemli bir fayda sağlanacağı hesaplanarak kanun kabul edildi.⁵⁹

Bu konuyla ilgili olarak Öğretici ve Teknik Filmler Hakkında İktisat Vekâleti tarafından hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından 1935 yılında tadil edilerek meclise sunulması kararlaştırılan kanun tasarısının gerekçesinde, tasarının aslında ülkenin iktisat mücadelesine katkısı nedeniyle gündeme getirildiği anlaşıyordu. Gerekçeye göre, kurulmaya çalışılan millî iktisat yapısı ve ülkenin kalkınma savaşında önemli olan ihracat işi en önemli millî meseleydi. Rasyonel bir ihracatı gerçekleştirmek için teşkilat, pozitif bilgi, ekme, yetiştirme, iyileştirme, toplama, ayırma, nakletme, muhafaza etme, kredi bulma ve piyasalara planlı şekilde sevk etme tekniğine dayanan bir ihracat yapılmalıydı. Ülkede ekonomik anlamda ilerlemek ve sürekli bir kalkınma oluşturabilmek için sadece söz ve yazı kullanmak yeterli değildi. Alınan tedbirlerin ve gösterilen yolların uygunluğunun halka canlı bir şekilde gösterilmesi gerekiyordu. Bu konuda tecrübeli

57 BCA, 301000/1464316 (Roma'daki Uluslararası Terbiyevi Sinema Enstitüsü tarafından düzenlenecek konferans ile ilgili 29/07/1930 tarihli yazı).

58 BCA, 301812/374815 (Cenevre'de terbiyevi mahiyeti haiz filmlerle ilgili toplantı hakkında 24/06/1933 tarihli yazı).

59 TBMM Zabıt Ceridesi, C. 26, İnikat: 82, 28/06/1938; *Resmî Gazete*, 15 Temmuz 1938, S. 3960.

olan İtalya, Kanada, Avustralya, Almanya, İngiltere gibi ülkelerin ilerleme safhalarının incelenmesi gerekiyordu.⁶⁰

Öğretici ve Teknik Filmler Hakkında kabul edilen 3122 sayılı kanuna göre; devlet daireleri tarafından getirilen teknik ve öğretici filmler ve bu filmleri göstermeğe özgü parlör amplifikatörlü ve sesli film tesisatlı otomobiller, sessiz sinema ve projeksiyon makinaları ve sinema filmi almağa ve yapmağa yarayan makina ve aletler ile boş filimler her türlü vergi ve resimlerden muaf olarak ülkeye sokulacaktı. En önemlisi, sinemalarda esas filmlerle beraber teknik ve öğretici filmlerin gösterilmesi de mecburi hale getirildi. Devlet daireleri tarafından ülke içinde yaptırılan veya ülke dışından getirilen bu türden filmlerden uygun görülenlerini hükümet, sinemacılara ücretsiz vermeye yetkili olacaktı. Sinemacılar bunları teknik ve öğretici filmler yerine geçmek üzere göstermeye mecburdu.⁶¹

Hükümet, sinemanın gelişmesinin önündeki mali engelleri ortadan kaldırmak için de birtakım çalışmalar yapıyordu. Örneğin 1930 yılında halkı aydınlatacak araçlardan olan sinemanın ülkenin uzak köşelerine kadar ulaştırılmasını sağlamak için, Maarif Vekâleti'nin 1930 yılı bütçesine söz konusu olan ödenekle satın alınması kararlaştırılmış olan seyyar sinemanın kambiyo kararından hariç olarak 5.000 liraya kadar satın alınması konusunda yetkilendiren bir kararname kabul edildi.⁶²

Sinemada vergi indirimleri ile ilgili olarak ise 1930 yılında tiyatro ve sinema biletlerinden yalnız %10 oranında vergi alınması hakkındaki kanun teklifi meclise havale edilen evraklar arasında yer almıştı. Söz konusu kanun teklifine ait 1931 yılında kabul edilen Dâhiliye, Maarif, Maliye ve Bütçe encümenleri mazbataları gerekçesinde sinemanın eğitsel yönüne vurgu yapılarak şöyle deniyordu:

"...Tiyatro ve sinemalar medeniyete ve özellikle halkın sosyal eğitimine ve ahlakını düzeltmeye hizmet etmektedirler. Eğitime katkıları ise Harf İnkılabında sinemaların matbuatın hizmetlerinin önüne geçtiği zaman görülmüştür: Gazeteler günlük kırk elli bin kişiye ulaşırken, sinemalar tüm Türkiye'de günlük en aşağı yarım milyon halka yeni harflerin okunmasını öğretmişlerdir. İlmî, fennî, siyasi, içtimai büyük bir propaganda vasıtası olan tiyatro ve sinemalara hükümetin de daha çok önem vermesi gerekmektedir. Bundan dolayı tiyatro ve sinemalar eğitim-öğretimin bir şubesi sayılarak eğitim-öğretime verilen destek kadar tiyatro ve sinemalara da destek vermek farzdır... Oysa Türkiye'de tiyatro ve sinemalar dünyanın hiç bir ülkesinde alınmayan yüksek vergilerin ağırlığı altında ezildiklerinden gerilemektedirler... Beş altı sene evvel İstanbul'da

60 TBMM Zabıt Ceridesi, C. 16, İnikat 32, 03/02/1937.

61 TBMM Zabıt Ceridesi, C. 16, İnikat 32, 03/02/1937; Resmi Gazete, 18 Şubat 1937, S. 3537.

62 BCA, 301812/135110 (Maarif Vekaleti bütçesinden ödenmek üzere getirtilecek seyyar sinema ile ilgili 24/07/1930 tarihli yazı).

sayıları yüz otuza varan tiyatro ve sinemalardan ancak kırk tane kalabilmesi bunu ispat etmektedir... Türkiye’de bir sinema ve tiyatro irili ve ufaklı 24 adet vergi vermeğe mecburdur...”

Kanunun gerekçesinde bazı Avrupa ülkelerinin sinema vergilerinden örnekler verildikten sonra Türkiye’deki %47 oranında verginin dayanabilecek düzeyden fazla olduğu, eğitim-öğretimin bir şubesi olduğu kadar aynı zamanda bir ticari kuruluş kabul edilen sinema ve tiyatroların bu şartlar altında Türkiye’de gelişemeyeceği vurgulanıyordu.⁶³

Meclisteki bu çalışmayla eş zamanlı olarak bir TBMM Kararı da *Resmî Gazete*’de yayımlandı. Ülkeye getirilecek sinema filmlerinin inkılabın amaçlarına, toplumsal yapıya uygun olmasını ve özellikle çocukların ve gençlerin terbiyesine ve aydınlanmasına hizmet eden filmler hazırlayacak kuruluşların daha fazla “müsaadeye mazhar edilmelerini” sağlayacak surette hükümet tarafından bir kanun layihası hazırlanmasına karar verildi.⁶⁴

1932 yılında faaliyetlerine başlayan halkevleri, sinemanın rejimin propagandasında kullanılması için en ideal yerlerdi. Bunun için 1933 yılında halkevleri adına ithal edilecek radyo ve sinema makineleri hakkında bir kanun teklifi gündeme getirildi. Kanun teklifinde ifade edildiği üzere; belirli düşüncelerin genelleştirilmesi ve halkın aydınlanması için radyo ve sinemalardan sağlanacak fayda önemliydi. Birer kültür kuruluşu olan halkevlerinin herkese yaymakla yükümlü oldukları düşüncelerin halk arasında genelleştirilmesini sağlamak için bu araçlardan faydalanılması gerekiyordu. Ülkenin hemen her tarafında kurulan fakat bu imkândan mahrum olan halkevlerinin bu araçlara sahip olmaları, sadece halkevlerinin amaçlarının gerçekleşmesi açısından değil, gerektiği her durumda bu araçlardan faydalanmak gibi daha genel bir fayda sağlayacaktı. Bu nedenle halkevleri teşkilatının bu araçlarla donatılmalarını sağlamak ve özendirme için devletçe bazı izinler verilmesi uygundu. Ancak bu fedakârlıklar halkevlerinin ihtiyaçları ile sınırlı kalacaktı. Sunulan teklif yasalaştı. Halkevleri için ithal edilecek alıcı ve verici radyo makineleri, bunların cihazları ile parçaları, sinematograf ve projeksiyon cihazları, inikas fenerleri ile bunların parçalarından gümrük ve muamele vergileri ile oktruva resmi alınmayacaktı. Bu kapsama girecek ürünler ihtiyaca göre Maarif Vekâleti’nden verilecek listelere uygun olarak ithal edilecekti.⁶⁵

Kısa bir süre sonra halkevleri tarafından getirilecek sinema ve radyo makinelerinin gümrük muafiyeti hakkındaki 27 Nisan 1933 tarih ve 2154 sayılı kanunun ikinci

63 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 17, İnikat: 35, 13/03/1930; *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 24, İnikat: 21, 15/01/1931, 32; *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 24, İnikat: 22, 19/01/1931.

64 *Resmî Gazete*, 27 Kanunusani 1931, S. 1710.

65 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 14, İnikat: 39, 20/04/1933; *Resmî Gazete*, 27 Nisan 1933, S. 2386.

maddesine göre Maarif Vekâleti'nden verilecek listelere göre gümrük ve muamele vergilerinden muaf olarak ithal edilecek alet ve cihazların, 120.000 liraya kadar İktisat Vekâleti'nin izni ile sınırlama harici ülkeye sokulmasına izin verilmesine ilişkin tezkerre, 10/06/1933 tarihinde kabul edildi.⁶⁶ Daha sonra halkevleri için ithal edilecek radyo ve sinema makinelerinin muamele vergisi, gümrük ve oktruva resimlerinden istisnası hakkındaki 2154 numaralı kanunun birinci maddesine bir tefsir fıkrası kabul edildi. Buna göre halkevleri için getirilecek seyyar sinema ve radyo makinelerine mahsus ve bunlarla cihazlanacak otomobil ve nakil vasıtaları, bu sinema ve radyo makinelerinin teferruatından sayılacaktı.⁶⁷

Vergi indirimleri yoluyla ülkede sinemanın yaygınlaştırılması ile ilgili yaklaşım Sovyetler'den ithal edilecek sinema makinelerine de yansdı. 22/12/1934 tarihinde kabul edilen kanuna göre Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'ne armağanı olan sesli sinema makinesi ile parçaları ve teferruatı vergi ve resimsiz olarak gümrükten geçecekti. Hükümetin bu kanunla ilgili gösterdiği gerekçeye göre; iktisat ve tasarruf ülkelerini halka yaymakta Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin çok büyük hizmeti vardı. Sesli sinemalar bu hizmeti başarmanın en kıymetli araçlarından biriydi. Bunun için Rusya'dan gelip cemiyete armağan edilen bir sesli sinema film makinesi ile parçaları ve teferruatının gümrük resmi ile başka vergi ve resimlerden muaf tutulması uygun görüldü.⁶⁸

1938 yılı ortalarında tekrar tiyatro ve sinemaların gelişmesine katkı sağlayacak olan başkaca vergi indirimleri ile ilgili yasal düzenlemeler de oldu. Önce *Plajlardan, Panayır ve Sergilerdeki Tiyatro, Sinema, Sirk ve Konserlerden Alınmakta Olan Duhuliye Biletlerinden Tayyare Resmî Alınmayacağına Dair Tamim, Resmî Gazete*'de yayımlandı.⁶⁹ Ardından *Tiyatro ve Sinemalardan Devlet ve Belediyelerce Alınmakta Olan Damga, Tayyare ve Belediye Resimleri ile Darülaceze Hissesinin Miktarına ve Sureti İstifasına Dair Kanun* teklifi meclise geldi. Kanun teklifi ile ilgili Bütçe, Dâhiliye ve Maliye encümenlerinin mazbatasında yer alan bilgiler, devletin konuya aynı bakış açısını ortaya koyuyordu. Tasarı, tiyatro ve sinemaların bilet bedelleri üzerinden çeşitli yerlere göre değişen, %21 ilâ %28 oranında alınmakta olan damga, tayyare ve belediye resim ve vergileri ile darülaceze hissesinin her yerde seyyanen %10'a indirilmesini ve bunların tahsil ve kontrol usullerinin düzenlenmesini içeriyordu. Hükümet, halkın ihtiyaçları arasında önemli bir yer tutan, sosyal alandaki etkileri bakımından da devleti yakından ilgilendiren tiyatro ve sinemalara daha

66 *BCA*, 301812/374320 (Halkevleri tarafından ithal edilecek sinema ve radyo makineleri ile ilgili 10/06/1933 tarihli yazı).

67 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 5, İnikat: 43, 11/10/1935; *Resmî Gazete*, 14 Teşrinievvel 1935, S. 3131.

68 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 25, İnikat: 22, 22/12/1934; *Resmî Gazete*, 29 Kanunuevvel, 1934, S. 2892.

69 *Resmî Gazete*, 10 Haziran 1938, S. 3930.

çok ilgi göstermeliydi. Halkın her tabakasının bu yerlerden faydalanmasını sağlamanın yolunun buralara giriş ücretlerini her keseye elverişli bir hale getirmekle mümkün olacağını gören hükümet meseleyi incelemişti. Gelir olarak bu ücretler üzerinden şimdiye kadar alınmakta olan çeşitli vergi, resim ve hisselerden ne kadar fedakârlık yapılabileceğini ve bu verginin bir elden idare ve denetim usulünü getirerek vergi masraflarının azalmasını, buna karşılık da sinemacıların masraf ve kârlarını kontrol ederek gereken indirimini yaptırmak yetkisinin belediyelerin görevleri arasına konulmasını sağlayan hükümleri bu tasarı ile tespit edilmişti. Tasarı esas itibariyle encümen tarafından kabul edildi ve yasalaştı.⁷⁰

Ardından halkın seviyesini yükseltmekte büyük etkileri olan sinemaların daha fazla halkın hizmetine tahsis edilmesini sağlamak amacıyla hariçten getirilen filmlerin boş ve dolularının kilosundan alınmakta olan gümrük resimlerinin %75 oranında indirilmesine dair bir kararname onandı.⁷¹

Ülkede sinemanın gelişmesini isteyen devlet için sinemanın toplum üzerinde yaratabileceği istenmeyen etkileri engellemek de bir o kadar önemli idi. Bunun için 1932 yılında sinema filmlerinin kontrolüne dair düzenlenen talimatnamenin uygulamaya konulması kabul edilerek, *Resmî Gazete*'de yayınlandı. Talimatnameye göre gerek dâhilde yapılan gerek hariçten getirilen filmler halka gösterilmeden önce genel olarak kontrole tabi olacaktı. Film kontrolü bir defaya mahsus olmak üzere İstanbul'da üç üyeden oluşan bir komisyon tarafından incelenecekti. Bu inceleme sırasında il polis müdürü ve emniyet müfettişi veya kendisine vekâlet eden bir memur da hazır bulunacaktı. Din propagandasını hedef alan ve askerlik şerefini lekeleyen konuları içeren ve toplumsal terbiye ve adaba ve genel emniyet ve düzene olumsuz etkisi olan ve ülkenin aleyhine iftira içeren ve dost devletlerle olan siyasî ilişkileri bozan filmlerin Türkiye'de gösterilmesine izin verilmeyecekti. Filmleri inceleyen komisyon üyesi arasında anlaşmazlık oluşursa, gösterilmesine izin verildiği halde bunun sakıncalı olduğuna ilgili bakanlık ve makamlar tarafından başvurularak bilgi edinilirse veya film hakkında verilecek kararı sahibi onaylamazsa veya kanaat etmezse film ikinci derecede incelenmek üzere Ankara'ya gönderilecekti. Film burada da yine bir komisyon tarafından incelenecek ve nihaî karar verilecekti.⁷² 1933 yılı sonunda çıkarılan bir kararname ile bu kanunda yer alan yasakların kapsamını biraz daha genişletecek bir fıkra eklendi.⁷³

70 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 26, İnikat: 83, 29/06/1938; *Resmî Gazete*, 16 Temmuz 1938, S. 3961.

71 *BCA*, 301812/847515 (İthal filmlerden alınan gümrük vergisinin indirilmesi ile ilgili 19/08/1938 tarihli yazı).

72 *BCA*, 301812/294516 (Sinema filmlerinin kontrolü için hazırlanan yönetmelik ile ilgili 09/06/1932 tarihli yazı); *Resmî Gazete*, 19 Temmuz 1932, S. 2153.

73 *BCA*, 301812/41917 (Sinema filmlerinin kontrolü hakkında yönetmelik ile ilgili 26/12/1933 tarihli yazı); *Resmî Gazete*, 9 Kanuni sani 1934, S. 2600.

1936 yılına gelindiğinde sinema filmlerinin kontrolüne dair olan 9/6/1932 tarih ve 12979 sayı ve 26/12/1933 tarih ve 15489 sayılı talimatnamelerin hükümleri yeni bir kararname ile kaldırıldı. Yeniden hazırlanan talimatnamede birçok hususun titizlikle düşünülüp ayrıntılara yer verdiği görülüyor. Talimatnamenin “Yasaklar” bölümünde; herhangi bir devletin Türkiye’de siyasî propagandasını yapan, Doğu milletleri aleyhinde propaganda yapan, din propagandası yapan filmlerin gösterilmesine izin verilmeyeceği yönünde propagandaya yönelik yasaklar yer aldı.⁷⁴

1934 yılında artarda yayımlanan iki kanunla sinemada denetimin kapsamı genişletildi. Önce radyo, film ve tiyatro gibi kamuoyu ile ilgili olan araçları denetlemek görevi Matbuat Umum Müdürlüğü’nün görevleri arasında sayıldı.⁷⁵ Ardından sinemalar otel, gazino, kahve, içki yerleri, bar, tiyatro, hamam ve plaj gibi umuma mahsus dinlenme ve eğlence yerleri arasında sayıldı. Böylece sinemaların açılması önce polis araştırması üzerine o yerin en büyük mülkiye amirinin vereceği izne bağlandı.⁷⁶

Sonuç

Sinema XIX. yüzyılın sonunda Batılı ülkelerden çok kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti’ne de girmiştir. Başlangıçta sinema filmi gösterimi, sinema salonları açılması, sinema filmi çekilmesi gibi sinemaya ait işler yabancılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında yabancı ülke örneklerinden de etkilenilerek sinema filmi yapımının ilk örnekleri orduda başlamıştır. Bu yıllarda fark edilen sinemanın insanlar üzerindeki etkisi Cumhuriyet’in ilk yıllarında büyük oranda göz önünde bulundurulmuştur.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında bilgi ve tecrübe eksikliği yanında, ekonomik engeller nedeniyle sinemadan istenildiği kadar faydalanılamamıştır. Özellikle 1920’li yıllar bu konuda bir arayış, gözlem ve taklitten öteye gidememiştir. Cumhuriyet’in kuruluşuyla ilgili gelişmelerin yaşandığı 1920’li yıllarda sinema alanında da hazırlık aşaması diyebileceğimiz bir süreç yaşanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının ve Atatürk’ün de sinemaya gösterdiği ilginin sonucunda 1920’li yılların tecrübeleri 1930’lu yıllara aktarılabilmektedir. Gerek yerli yapım gerek ithal filmlerde eğitim-öğretim yoluyla ülkenin iktisadi ve sosyal kalkınması hedeflenmiştir. Cumhuriyet rejiminin tanınması ve benimsemesi için yapılan veya yaptırılan filmlerin gösterimi de sinemanın propaganda aracı olarak kullanıldığı kayda değer bir alandır. Bu dönemde oluşturulan sinema mevzuatı da sinemanın ekonomik, sosyal ve siyasal gelişim hedeflerinin amaç ve kapsamına yönelik bir çerçeve sunar.

74 *Resmî Gazete*, 13 Ağustos 1936, S. 3381.

75 *Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1934, S. 2713.

76 *Resmî Gazete*, 14 Temmuz 1934, S. 2751.

Böylece Cumhuriyet'in ilk yılları sinemanın bir endüstri ve sanat dalı olarak gelişmesine yönelik değil, propaganda amaçlı kullanımına yönelik çabalara sahne olmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları⁷⁷

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

TBMM Arşivi

2. Süreli Yayınlar⁷⁸

Akşam

Hâkimiyet-i Millîye

Resmî Gazete

Vakit

3. Araştırma Eserler

CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, Zerbamat, 1940.

CHP 1939'da Halkevleri Ankara, Recep Ulusoğlu Basımevi, 1939.

Atatürk, Mustafa Kemal: *Atatürk'e Ait Bir Direktif*, 1936 (?).

Abısel, Nilgün: *Türk Sineması Üzerine Yazılar*, Ankara, Phoenix Yayınları, 2005.

Arslan, Savaş: *Cinema in Turkey*. New York, Oxford University Press, 2011.

Berkes, Niyazi: *Propaganda Nedir?*, Ankara, Recep Ulusoğlu Basımevi, 1942.

Domenach, Jean-Marie: *Politika ve Propaganda*, Çev. Tahsin Yücel, İstanbul, Varlık Yayınları, 2003.

Dorsay, Atilla: *Sinema ve Çağımız*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1998.

Egeli, Münir Hayri: *Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları*, İstanbul, Yenilik Basımevi, 1954.

⁷⁷ Faydalanılan arşiv kaynaklarına ait detaylı bilgiler dipnotlarda belirtilmiştir.

⁷⁸ Faydalanılan süreli yayınların sayısı, makale/haber başlığı ve sayfa numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

- Evren, Burçak: *100 Years of Turkish Cinema*. Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2014.
- Ferro, Marc: *Sinema ve Tarih*, Türkçesi: Turhan Ilgaz, Hülya Tufan, İstanbul, Kesit Yayıncılık, 1995.
- Filmer, Cemil: *Hatıralar*, İstanbul, Emek Matbaacılık ve İlançılık, 1984.
- Gürkan, Turhan: *Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri (Cemal Granda)*, İstanbul, Fer Yayınları, 1971.
- Güvemli, Zahir: *Sinema Tarihi- Başlangıcından Bugüne Türk ve Dünya Sineması*, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1960.
- İnan, Afet: *İzmir İktisat Kongresi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- Onaran, Âlim Şerif: *Türk Sineması*, C. 1, Kitle Yayınları, 1994.
- Özgüç, Ağâh: *Başlangıcından Bugüne Türk Sinemasında İlkler*, İstanbul, Yılmaz Yayınları, 1990.
- Özön, Nijat: *Türk Sineması Tarihi (Dünden Bugüne 1896-1960)*, İstanbul, Ekicigil Matbaası, 1962.
- Özön, Nijat: *Türk Sineması Kronolojisi (1895-1966)*, Ankara, Bilgi Yayınevi. 1968.
- Öztürk, Serdar: “Erken Cumhuriyet Yıllarında Sinema Konusunda Başarısız Kalmış İki Girişim: Çekilemeyen İki Propaganda Filmi (1939) ve İbret Yerleri Projesi (1923)”, *Selçuk İletişim*, 3-3, 2004, ss. 77-82.
- Scognamillo, Giovanni: *Cadde-i Kebir 'de Sinema*, İstanbul, Metis Yayınları, 1991.
- Şener, Erman: *Kurtuluş Savaşı ve Sinemamız*, Dizi Yayınları, 1970.
- Teksoy, Rekin: *Rekin Teksoy'un Sinema Tarihi*, C. 1, İstanbul, Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık, 2009.
- Tepedenioğlu, N. Nazif: *Bir Millet Uyanıyor*, İstanbul, Kanaat Kütüphanesi, 1933(?).

4. Elektronik Kaynaklar

“Türk Dil Kurumu Sözlükleri”, (Çevrimiçi), sozluk.gov.tr, 17 Aralık 2019.

Between Tsarism and Ottomans: Russian/ Caucasian Muslims in the Writings of M. E. Resulzade During the First World War

Çarlık ve Osmanlılar Arasında: M. E. Resulzade'nin I. Dünya Savaşı Yazılarında Rusya/Kafkasya Müslümanları

Vügar İMANBEYLİ¹

¹Assoc. Prof., İstanbul Şehir University,
Department of Political Science and
International Relations, İstanbul, Turkey

ORCID: V.I. 0000-0001-8053-3381

Corresponding author/Sorumlu yazar:

Vügar İmanbeyli,
İstanbul Şehir University, Department of
Political Science and International Relations,
İstanbul, Turkey

E-mail/E-posta:

vugarimanbeyli@sehir.edu.tr

Submitted/Başvuru: 04.02.2020

Revision Requested/Revizyon Talebi:
20.04.2020

Last Revision Received/Son Revizyon:
26.04.2020

Accepted/Kabul: 14.05.2020

Citation/Atıf: İmanbeyli, V. (2020). Between
Tsarism and Ottomans: Russian/Caucasian
Muslims in the Writings of M. E. Resulzade
During the First World War. *Yakın Dönem
Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish
Studies*, 37: 205-224.
<https://doi.org/10.26650/YTA2020-008>

ABSTRACT

This article explores the war-time writings of Mehmet Emin Resulzade (1884-1955), a famous Azerbaijani journalist/intellectual and politician. Participating before in the Russian (1905) and Iranian (1906) revolutions as well as the Young Turk Movement and being a highly experienced journalist, Resulzade was especially influential in the media during the Great War in Baku, and later he became one of the principal founders of Azerbaijani Democratic Republic (1918-1920). In this sense, it is important to analyse Resulzade's writings to understand the concerns and feelings of Muslim intellectuals in the Caucasus and the issues that they discussed during WWI. Humanitarian aid to the desperate Muslim people in Elviye-i Selase (Kars, Ardahan and Batum), fund-raising campaigns organised by the local Muslim charity organisations for the Ottoman war prisoners, Tsarist authorities' suspicious approaches towards the Muslim minorities, discussions about the future of Russia or the status of the Straits were some of issues that Resulzade discussed in his writings. This article argues that Resulzade's writings reveal the latent oscillation among Muslim minorities between Tsarism and the Ottomans and their implied orientation/sympathy towards the latter.

Keywords: The WWI, Russian Muslims, Azerbaijanis, M. E. Resulzade, Ottomans

ÖZ

Bu yazı, meşhur Azerbaycanlı gazeteci/aydın ve politikacı Mehmet Emin Resulzade'nin (1884-1955) savaş zamanındaki yazılarını incelemektedir. Daha önce 1905 Rus Devrimi ile 1906 İran Meşrutiyeti'nin yanı sıra Genç Türkler Hareketi'ne de katılan Resulzade, tecrübeli bir gazeteci olarak özellikle Büyük Harp zamanı Bakü basın hayatında etkili olmuş ve daha sonra da Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin (1918-1920) başlıca kurucularından biri haline

gelmiştir. Bu bağlamda, Resulzade'nin yazılarını incelemek, I. Dünya Savaşı esnasında Kafkasya'daki Müslüman aydınların endişelerini/duygularını ve tartıştıkları konuları anlamak açısından önemlidir. Sözgelimi, Elviye-i Selase'deki (Kars, Ardahan ve Batum) çaresiz İslam ahalisine yapılan insani yardımlar, yerli Müslüman hayır cemiyetleri tarafından Osmanlı savaş esirlerine yönelik yardım kampanyaları, Çarlık otoritelerinin Müslüman azınlıklara karşı kuşkulu yaklaşımları, cephelerde ve muharip ülkelerdeki gelişmeler, savaş sonrası Rusya'nın geleceği veya Boğazlar'ın statüsüyle ilgili tartışmalar, Resulzade'nin yazılarındaki konulardan bazılarıdır. Bu makale, onun bu yazılarından yola çıkarak Müslüman azınlıkların Çarlık ve Osmanlılar arasında örtük bir tereddüde düştüklerini ve Osmanlılar lehine zımnî bir sempati beslediklerini ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Rusya Müslümanları, Azerbaycanlılar, M. E. Resulzade, Osmanlılar

Introduction

At the beginning of the First World War, the Russian Muslims¹ defended Tsarism by organising their own military units, gathering material sources and praying for the success of the Tsar. But when the Ottoman Sultan declared jihad against Russia, they faced a dilemma: to continue to defend Russian Tsarism against the Muslim Ottomans or to pursue their communal desires for equality, freedom, and even independence. In this sense, it is worthwhile examining how the Russian Muslim intellectuals formulated their attitudes and ideas during the war and how they found a solution to the above-mentioned dilemma.

This article aims to explore within this framework the writings of Mehmet Emin Resulzade (1884-1955), a famous Azerbaijani journalist/intellectual and politician who participated in the Russian (1905) and Iranian (1906) revolutions as well as the Young Turk Movement. Resulzade was especially influential in the local press during the Great War in Baku, and later became one of the principal founders of the Azerbaijani Democratic Republic (1918-1920). Living throughout the First World War in Baku, Resulzade was able to observe and to write about events which took place in the Caucasus and whole of Tsarist Russia. As a highly experienced journalist, Resulzade produced a number of articles and comments which were published in local journals and newspapers.

By examining Resulzade's writings, this article attempts to analyse the issues which were important to the Muslim intellectuals in the Caucasus and the subjects which they discussed in general during the First World War. Such subjects like humanitarian aid to the desperate Muslim people in *Elviye-i Selase* (Kars, Ardahan and Batum), fund-raising campaigns for the Ottoman war prisoners, and the Russian authorities' suspicious approach towards the Muslim minorities, discussions about the future of Russia or the status of the Straits are some points in question. It can be argued that Resulzade's writings reveal the latent oscillation among Muslim minorities between Tsarism and Ottomans and their implied sympathy/orientation towards the latter.

Mehmet Emin Resulzade: Life of Revolutionary Azerbaijani

Before going on to analyse Resulzade's writings, it may be suitable to briefly highlight his political life and activities in order to better understand his role and contribution in/to the Russian/Caucasian Muslim community. Mehmet Emin Resulzade

---

1 In this article, "the Russian Muslims" refer to all communities including Turks, Caucasians etc. living in the Tsarist Russia.

(1884-1955) was a well-known intellectual and politician at the beginning of the 20th century in Northern Azerbaijani society. After graduation from secondary school, he actively participated in the socio-political life of Caucasian Muslims by contributing regularly to the local press and organising local socio-political forces. In 1904, Resulzade was among the founders of *Himmet*, the first Muslim Social-Democrat group in Baku. As a passionate supporter of the first Russian Revolution in 1905, he established close relations with Russian Social-Democrats as well as one of their local activists, Joseph Stalin (1878-1953). Though Resulzade did not have a university degree, he proved himself as a professional journalist and able organiser in a short amount of time, and became a chairman of one of the mainstream charity foundations of that time, *Nijat* (Salvation), when he was 25 years old.² In 1909, in order to avoid persecution by the Tsarist police, Resulzade had to move to Iran and work there as a special correspondent for the Baku newspaper, *Terakki*, whose editor was Ahmet Ağayev (Ağaoğlu). For a long time, Resulzade reported on Iranian affairs from Tehran.³ In addition to this, he founded the first European style Iranian daily, *Iran-e Nov*, which was the main organ of the *Demokrat* Party, one of the most powerful political groups in the Iranian Revolution. As a member of the Central Committee of the *Demokrat* Party, Resulzade became very active in the Iranian Constitutional Movement. However, his activism in Iranian politics and especially his opposition to the Russian colonialism in Tehran drew reaction in Petersburg. Under pressure from the Russian authorities, he left for Istanbul in 1911. For approximately two years (from May 1911 to March 1913), Resulzade lived in Istanbul. Here he kept in touch with various representatives of the Young Turk Movement as well as Turkish intellectuals such as Ziya Gökalp. His articles were published in *Türk Yurdu* and *Sebilürreşat* journals. In 1913, upon the declaration of the amnesty on the occasion of the Romanov dynasty's 300 years anniversary, Resulzade could return to Baku. During the pre-war period he did not suspend his journalistic activities and even in October 1915 he established his own newspaper, *Açık Söz*. As a prolific journalist and politician, Resulzade was quite influential in the local press and society during WWI. Simultaneously he was secretly involved in the efforts of organising the

2 There are many biographical pieces about M. E. Resulzade, see: Mövsüm Aliyev, "Azerbaycan Ruhü: Mehmet Emin Resulzade'nin Ömür Yolu", *Azerbaycan*, No: 269 (July-August-September), Ankara, 1989, p. 5-18; Aydın Balaev, *Mamed Emin Rasulzade (1884-1955)*, Moscow, Flinta, 2009; Müsteqil Ağayev, *Mehammed Emin Resulzade*, Bakü, Nurlan, 2006; Sabahattin Şimşir, *Mehmet Emin Resulzade: Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2012; Nesiman Yaqublu, *M. E. Resulzade Ensiklopediyası*, Bakü, Kitab Klubu, 2013. Recently, Balaev has produced an extended version of his work on Resulzade, see: Aydın Balaev, *Mamed Emin Rasulzade: Politicheskii Portret* [M. E. Resulzade: A Political Portrate], Bakü, TEAS, 2018.

3 Resulzade's reports from Tehran can be found in Mehmed Emin Resulzade, *Eserleri 1903-1909*, Vol: 1, ed. Şirmemmed Hüseyinov, Bakü, Azereşr, 1992, p. 295-443.

Müsavət Party which would grow to be one of the main political organisations after the war in the Northern Azerbaijan.

Rezulzade was also highly active in the “interim period” between February and October in 1917. During that period, the future structure of the Russian state was intensively discussed in many places and representatives of local nations formulated their own demands. In this context, Rezulzade actively participated in the First Congress of the Caucasian Muslims in Baku (April 1917) and then the Fifth Congress of Russian Muslims in Moscow (May 1917) and in both congresses defended the idea of territorial autonomy for Russian Muslims. His thesis was supported by the majority of deputies. In this sense, he became well-known not only among Azerbaijanis, but also Russian Muslims. After the October *coup d’etat* he sought to consolidate efforts at a regional level and to organise the Transcaucasian Democratic Federative Republic composed of local nations. Nevertheless, upon the failure of the federation, he became one of the founders and leaders of the independent Azerbaijani Democratic Republic (1918-1920)⁴ and after the occupation of this republic by the Red Army in April 1920, he had to live in exile.

As can be seen, Rezulzade was well experienced in revolutionary political movements and participated in the Russian (1905), Iranian (1906) and Turkish (1908) constitutional revolutionary processes. Until WWI, he was active in the key socio-political events in Baku, Tehran and Istanbul and worked closely with local political groups. At the beginning of his political life, he was influenced by the social democratic ideas in Baku. He later adopted an anti-colonialist democratic stance in Tehran and afterwards became mingled with Turkish nationalists in Istanbul. It should be noted that Rezulzade was a living witness of the Ottoman-Italian War and the First Balkan War which resulted in military and civil catastrophes for the Ottomans. When he came back to Baku just before WWI, he had already gained great experience in the politics and social life of the Ottomans. During WWI, his daily *Açık Söz* became one of the most influential national press organs where Rezulzade together with other intellectuals attempted to formulate a distinct Azerbaijani identity. Thus, it can be said that he had a representative voice/power. Also, it should be noted that during the Great War, Rezulzade was actively organizing local cells of the *Müsavət* Party. Considering all the above-mentioned points, it can be assumed that he was not a marginal figure in Baku, and even it can be said that he was a voice of the main segments of Azerbaijani society.

4 For more details about the rise of Azerbaijani national movement and establishment of ADR see: Halil Bal, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu*, İstanbul, İdil Yayıncılık, 2010.

Content of His Writings

As Resulzade had a representative voice, his war-time writings might be examined to decipher the local attitudes and latent discussions in the society. All his war-period writings were recently published in three volumes in Baku thanks to the efforts of Şirmemmed Hüseyinov, a professor of Baku State University.⁵ In this article, references are given to these publications with the original titles and dates.

As to Resulzade's writings, it should be noted that within the scope of this article pieces published only between April 1913 and April 1918 have been examined. They were published partly in the *Şelale* journal, *İkbal* (and *Yeni İkbal*) newspaper and mainly in *Açık Söz*.⁶ Up until the February 1917 Revolution, there was official censorship. It can be said that there was also self-censorship, otherwise, the newspapers/journals might be closed in a short time. And one can easily notice the difference between writings published before and after the February Revolution. Lastly, from his writings one cannot make an inference that Resulzade was provincial. Subjects discussed in his comments ranged from local to regional and to world issues: the problems of education in Muslim communities, political representation of non-Russians in city *dumas*, election procedures to provincial *zemstvos*, a political crisis in Iran, internal situation in Turkestan, international affairs in Europe and Asia, etc. It seems that he was well-informed about both daily local politics and world issues.

Pre-war Attitude towards Ottomans

Resulzade's sympathetic attitude towards the Ottoman Turks can be easily noticed in his pre-war period writings. Generally saying, he extensively presented the life and politics of the Ottomans, and in many cases praised the progress recorded in Turkey during the Constitutional Period. Nevertheless, he sometimes criticised the inability of Ottoman officials. His third comment written just after returning from Istanbul in June 1913 was devoted to the failures of the Ottomans in the Balkan wars.⁷ It appears that local Muslim people sympathised towards the Ottomans in this war, but they asked why the Ottomans could not consolidate themselves before the external threat. Resulzade tried to explain that moral reasons (like inactivity and a decline in education and culture etc.) rather than

5 Mehmed Emin Resulzade, *Eserleri 1909-1914*, Vol: 2, ed. Şirmemmed Hüseyinov, Baku, Şirvanneşr, 2001; Mehmed Emin Resulzade, *Eserleri 1915-1916*, Vol: 3, ed. Şirmemmed Hüseyinov, Baku, Elm, 2012 and Mehmed Emin Resulzade, *Eserleri 1917-April 1918*, Vol: 4, ed. Şirmemmed Hüseyinov, Baku, Qanun, 2013.

6 For a brief information about the national press in Azerbaijan see: İbrahim Yüksel, *Azerbaycan'da Fikir Hayatı ve Basın*, İstanbul, Acar Yayınları, 1989 and Akif Aşırılı, *Azerbaycan Matbuatı Tarihi (1975-1920)*, Baku, Elm ve Tahsil, 2009.

7 "İbret Günleri", *İkbal*, No: 377, 5 June 1913, Vol: 2, p. 183-186.

material ones played important roles in the failures of Islamic societies before Europeans. His fourth article was also about the new Ottoman cabinet headed by Said Halim Pasha but mainly organised by Talat Pasha.⁸ He made a detailed presentation about the new cabinet and especially praised Talat Pasha and his political assertiveness. According to Resulzade, “Talat Bey” was “a great organiser” and he had, to some extent, a political determination and will which was required for the Ottoman politicians.

In subsequent comments Resulzade touched on the Armenian issue and demands of the Arabs in Ottoman provinces.⁹ He also criticised the attitude of the Ottoman press, affirming that when domestic problems were discussed, writers always stated that there was a foreign instigation (*ecnebi tahriki*) in every event. After a month, he returned to the (second) Balkan war theme and commented on a new situation on the front and suggested the Ottoman government should participate in the war in order to restore its prestige and self-respect.¹⁰

Language was another issue in Resulzade’s writings.¹¹ He supported the efforts of the simplification of vocabulary and grammar in the Turkish language and appreciated the works of the *Yeni Lisan* movement. At the same time, he complained that Ottoman writers almost always described life and people living only in Istanbul, not mentioning Anatolia, which was the main base of the Turkish nation. In this sense, his favourite poet was Mehmet Emin (Yurdakul), who depicted the natural landscape and the ordinary people of Anatolia in his poems.

To illustrate his enthusiasm towards language issues, one comment should be especially mentioned here. In February 1914, Resulzade was very excited when he received “some very important news” from Istanbul newspapers that the Ottoman army would use a simplified alphabet and orthography in its military schools, textbooks and army communication.¹² Enver Pasha had developed his own version of the new Ottoman alphabet and now this was the first official effort to implement the alphabet reform. There was no doubt that this reform in the Ottoman military, if it succeeded, would be fulfilled by the other state organisations and at the end, it would be disseminated to the Islamic countries. Enver Pasha was known as a hero of freedom and nation, and now if he was

8 “Yeni Osmanlı Kabinesi ve Talat Bey”, *İkbal*, No: 379, 7 June 1913, Vol: 2, p. 186-190.

9 “Ermeni Meselesinden Bir Az”, *İkbal*, No: 380, 9 June 1913, Vol: 2, p. 190-195; “Bir Az da Arap Meselesinden”, *İkbal*, No: 384, 13 June 1913, Vol: 2, p. 195-198.

10 “Balkanlarda Harp”, *İkbal*, No: 392, 23 June 1913, Vol: 2, p. 216-219.

11 « Asan Dil – Yeni Lisan », *Şelale*, No: 19, 22 June 1913 and No: 20, 22 June 1913, Vol: 2, p. 219-225; “Yeni Lisancılar ve Türkçüler”, *Şelale*, No: 24, 20 July 1913 and No: 25, 27 July 1913, Vol: 2, p. 226-232.

12 “Mühim Bir Haber Münasebetiyle”, *İkbal*, No: 607, 23 March 1914, Vol: 2, p. 315-319.

successful in his alphabet reforms, he would deserve to be called as a combatant for renovation (*mücahid-i teceddüd*). These words also demonstrate Resulzade's latent sympathy towards Enver Pasha and other Turkish reformers.

The advance position of Turkish women was also praised in Resulzade's writings. In a series of articles, he sheds light on the position of Turkish women in Ottoman society. He gave many details about women's participation in daily and social life, their clothing styles, and the emergence of women writers.¹³ In terms of clothing styles, according to Resulzade, Ottoman women might have been an example for all Muslim women. After comparing Iranian and Caucasians with Ottoman women, he concluded that in general the latter ones had more rights and were even a bit modernised having extensive educational opportunities and contributed more to society.

The last account in the pre-war period regarding the Ottomans was about the Turkish pilots, Fethi Bey and Nuri Bey, whose plane crashed while flying from Istanbul to Cairo in May 1914. Resulzade indirectly appreciated the creation of the Ottoman/Turkish air force, and also praised the pilots who tried to raise the glorious crescent in the air of Egypt. He fully cited a poem devoted to the martyr Nuri Bey. It seems that local Caucasian Muslims were also unhappy with this plane accident. However, new pilots Salim Bey and Kemal Bey could successfully complete their missions. Resulzade interpreted this as "a great success of Turks" and stated that their success was not an ordinary one because they restored the self-confidence of Muslims. At the end he added: "May God increase much their progress and successes".¹⁴

To conclude Resulzade's pre-war writings, it can be said that the accounts indicated above demonstrate that he was not alone in sharing common feelings with the Ottoman Muslims in their successes in many areas of social, economic and cultural life. It seems that before the Great War, like Resulzade many Russian Muslims, full of sympathy towards the Ottomans, were interested in the life of the Ottomans and the reforms conducted by the Young Turks.

13 "Türkiye'de Kadınlar", *İkbal*, No: 397, 28 June 1913; No: 398, 30 June 1913; No: 403, 5 July 1913; No: 420, 25 July 1913 and No: 422, 28 July 1913, Vol: 2, p. 236-247.

14 "Türklerin Muzafferiyeti", *İkbal*, No: 657, 20 May 1914, Vol: 2, p. 350-353.

The War for the “Motherland Russia”¹⁵

When the Great War began in August 1914, Russian Muslims unhesitatingly defended the Tsarism by condemning “enemies” and organising various meetings to support the government, gathering money for the needs of the army and praying for the success of the Tsar.¹⁶ Also, there was an attempt to organise a voluntary military division composed of Muslims. Historically, Muslims had not been recruited for the regular army in Tsarist Russia. Nevertheless, some members of the old Muslim aristocracy (*khans, beys*) and their children had been serving in the Tsarist army and there were even a few generals and high-ranking officers.¹⁷

Meanwhile, Resulzade had not made any comments for a long time, from July to September in 1914 to be exact. Notwithstanding, he began to write intensively on the war in October 1914. His first comment about WWI concerned the “Belgium’s catastrophe”.¹⁸ According to him, although the Belgium army was crushed and some regions were occupied by the Prussian/German cavalry, the Belgians in fact, were not defeated. Because of their heroic resistance, they gave inspiration to the people who wanted to defend their motherland. This small nation pursued the following principle: “For the sake of the motherland, we can die, but there is no way back”.¹⁹ Here it may be felt that by this comment, Resulzade indirectly supported Russia’s struggle or perhaps gave a message about patriotism to his own nation.

One of the important themes for Russian Muslims at the beginning of the war was to prove their loyalty to the Tsarist administration. In this sense, Resulzade included this topic in the agenda of his comments. For example, on 5 October 1914, he published a

15 One can find many references in Resulzade’s writings at the beginning of the Great War where he refers to Russia as a motherland (*vatan*) or common motherland (*müşterek vatan*). In this sense, he underlined the importance of the defence of the motherland or support for the armed forces given by Russian Muslims (*Rusya İslamları*).

16 For a brief information about the attitudes of Russian Muslims towards the WWI see: S. M. Iskhakov, “Pervaia Mirovaia Voina Glazami Rossiiskikh Musul’man” [WWI in the eyes of Russian Muslims], *Rossia i Pervaia Mirovaia Voina* [Russia and the WWI], Petersburg, Dmitrii Bulanin, 1999, p. 419-431 and S. M. Iskhakov, “Otnoshenie Rossiiskikh Musul’man k Pervoi Mirovoi Voine” [Attitude of Russian Muslims towards the World War I], *Rossiiskaia Istoriia*, No: 5, 2014, p. 109-121.

17 For brief information about the participation of Turks-Muslims into the Russian army see: S. M. Iskhakov, “Tiuurki-Musul’mane v Rossiiskom Armii (1914-1917)” [Turks-Muslims in the Russian Army 1914-1917], *Tiuurkologicheskii Sbornik 2002: Rossia i Tiuurkskii Mir*, Petersburg, Vostochnaia Literatura, 2003, p. 245-280. For an English version of this article see: S. M. Iskhakov, “Turkic Muslims in the Russian Army: From the Beginning of the First World War to the Revolutions of 1917”, *Combatants of Muslim Origin in European Armies in the Twentieth Century*, eds. Xavier Bougarel, Raphaëlle Branche, Cloé Drieu, London, Bloomsbury, 2017, p. 95-120.

18 “Belçika’nın Felaketi”, *İkbal*, No: 753, 2 October 1914, Vol: 2, p. 369-371.

19 “Vatan yolunda ölmek var, dönmek yok!”, *İkbal*, No: 753, 2 October 1914, Vol: 2, p. 371.

letter to Petrograd Muslims in which they called to gather money for the building of a mobile military hospital.²⁰ In this context, Resulzade underlined that the donations should be fitting to the prestige and the current and future position of the nation (that is, Russian Muslims) within Russia, which was “the common motherland”. Also, while mentioning the Russian retreat from the fronts in Polish lands upon the German advance movement in October 1914, he stated this retreat was not compulsory, but it stemmed from military purposes and suggested waiting for good news from the fronts.²¹

In mid October 1914, when Muslims celebrated the Festival of Sacrifice (*Kurban Bayramı*), Resulzade wrote that “our common motherland” was also giving sacrifices on the fronts and even maybe they would not see “those non-Muslim neighbours who had so far congratulated us in the Festive of Sacrifice. Where were they? Who knows their fates?”²² He concluded that Muslims should not forget the defenders of the motherland during this festival and should donate peltry for the sake of the victims of the war, wounded soldiers and their families. *Açık Söz* also published the proclamation of the *Kadı* of Baku in this regard.

Here it is useful to state that after the war began, thousands of Muslims were conscripted into the Russian Army. It was estimated that between 1 and 1.5 million Muslims engaged in the Russian army throughout the war. Even a Special Caucasian Cavalry Division, *Dikaya Diviziya* (the Iron Division)²³ was organised in 1914 to recruit Russian Muslims. While Muslims were recruited, some problems relating to their life also aroused. For instance, at the end of December 1914, Resulzade touched on the mullah issue in military units.²⁴ He became aware of the fact that there was no special mullahs in the Caucasian military divisions. Therefore, generals allocated 15 Rubles and 5 yards cotton material for one mullah to fulfill the required procedures to bury Muslim soldiers who were killed in battle. But Resulzade thought that the army would not be able to afford this expenditure because 10-15 Muslim soldiers died every day. Only at the beginning of 1916, did Tsar Nikolay II order the army to recruit mullahs for every division in order to implement burial procedures as well as to raise the spiritual mood of Muslim soldiers.

20 “Petrograd Müslümanlarının Müracaatı”, *İkbal*, No: 755, 5 October 1914, Vol: 2, p. 373-375.

21 “Muharibe Gedişi”, *İkbal*, No: 758, 8 October 1914, Vol: 2, p. 379-383.

22 “Kurban Münasebetiyle”, *İkbal*, No: 766, 17 October 1914, Vol: 2, p. 390-392.

23 Some translate it literally as “the Wild Division”, but the correct translation reflecting also heroism of this military unit and its unbreakable fighting will should be “the Iron Division”.

24 “Dikkat Olunacak İki Mesele”, *İkbal*, No: 820, 22 December 1914, Vol: 2, p. 512-514.

Attitudes of Muslims after the Ottomans Declared War against Russia

At the end of October, Baku newspapers received news telegrams that the Ottoman army composing of one hundred thousand soldiers, mostly Arabs, was ready to fight in the Nile delta against the British. Resulzade also commented on this news. Giving a long history of how the British occupied Egypt and controlled the Suez Canal, he stressed that the British would defend the arable lands around the Nile by all means.²⁵ But when it became clear that the Ottomans would participate in the war on the side of Germany and Austria-Hungary, Russian Muslims declared their loyalty to Russia. Especially the official Muslim clergy stated that Ottoman Empire's involvement in the war on behalf of Germany was not convenient to religious principles. It seems that the Russian authorities expected a Muslim mutiny; therefore, some Russians were surprised by the patriotic ovation of Muslims.

Meanwhile, Resulzade, on the one hand, tried to eliminate suspicious approaches by the Russian authorities and public opinion against Muslims. On the other hand, he reminded Muslims together with other minorities (Jewish, Polish etc.) to not forget about their national needs while fighting on the fronts for the motherland they felt sorry for, because of the lack of some fundamental rights.²⁶ Giving two examples of Russian citizens who participated in the war, he illustrated how ethnically non-Russians lacked the same elementary rights. One of these citizens was a German, whose children could not study German language in primary school, another one was a Jew, whose family fled to the internal regions from the German occupation in the Baltics, but was later forced to return to the same place because Jews could only live in certain areas on the periphery of the Russian Empire.

Resulzade hoped that Russia would protect the rights of all minorities as well as Muslims. After four months of battles, in November 1914 he stated that the war demonstrated the civil maturity of Russian citizens. All nations in Russia proved their loyalty to their motherland by going to serve in the army or supporting it materially. For this reason, it was now a right time to talk about reforms and making conditions equal between the internal regions and the periphery. Especially, Caucasians, who were more distrusted, vitally needed *zemstvo*, regional self-government councils.²⁷ He returned several times to the *zemstvo* issue for the Caucasus in the next year.

25 "Mısır Tarihinden Bir Sayfa", *İkbal*, No: 774, 27 October 1914; No: 775, 28 October and No: 776, 29 October, Vol: 2, p. 396-405.

26 "Müharibe ve Milletler", *İkbal*, No: 782, 5 November 2014, Vol: 2, p. 420-422.

27 "İslahat Ümidinde", *İkbal*, No: 794, 21 November 1914, Vol: 2, p. 447-449.

Humanitarian Aid to the Ottoman Civil and Military Victims of the War: *Qardaş Kömeği*

At the end of December 1914, Resulzade for the first time mentioned the civil victims of the war who fled from the neighbouring areas next to the Caucasian front.²⁸ According to Resulzade, before there were Armenians, but now Muslims, *Molokans*²⁹, and Greeks were among these victims. He called people to help these victims irrespective of their nationalities. Resulzade also drew attention to the poor conditions of Muslim victims and urgently proposed to establish a special unit within the Muslim Charity Organization (*Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*) to deal with the victims who ran away from the front lines. At the beginning of January 1915, he published the letter of Kars Governor-General (Zuyev) addressed to the Baku Muslim Charity Organization in which the governor-general described the difficulties faced by local Muslims and called for help.³⁰ Resulzade believed that the Muslim community which had already fulfilled its patriotic duties to Russia and the tsar would extend its hand to Kars, too. He appealed to all Muslims to help “their brothers” who became victims of the war. It seemed that some Christians (probably, Armenians) tried to take advantage of the war situation and made civil Muslims suffer. Resulzade warned them that the war was temporary but neighbourhood was permanent; therefore, neighbourhood rights should not be violated.³¹

However, according to the report prepared by the Kars Governor-General Zuyev, some armed Christians were attacking civil Muslims, killing or wounding them and many Muslim villages were looted and for the last twenty days these kind of revenge attacks could not be prevented.³² Winter circumstances exacerbated the conditions of Muslim war victims. Hence, Resulzade called Muslims to demonstrate solidarity with their co-religionists and compatriots in the border regions, namely, Sarıkamış, Kars and Ardahan; and to mobilise all their efforts to help.³³ He always kept this issue on the agenda of his writings. In March 1915, during the *Nevruz* holiday, Resulzade, reminded his readers several times to donate to this year’s holiday expenditures for the charity organisations so that these organisations could provide the required help for the Muslim victims of the war.³⁴ He called to turn the *Nevruz* festival to the aid campaigns for then

28 “Dikkat Olunacak İki Mesele”, *İkbal*, No: 820, 22 December 1914, Vol: 2, p. 512-514.

29 Russian settlers who were settled in Kars district after the 1877-1878 Ottoman-Russian War.

30 “Milli Bir Vazife Karşısında”, *İkbal*, No: 838, 13 January 1915, Vol: 3, p. 40-43.

31 “Tarihi Vakalar Karşısında Komşuluk Münasebeti”, *İkbal*, No: 839, 14 January 1915, Vol: 3, p. 44-47.

32 “Endişeli Alametler”, *İkbal*, No: 843, 20 January 1915, Vol: 3, p. 58-60.

33 “Bayramın Yakınlaşması Münasebetiyle”, *İkbal*, No: 869, 19 February 1915, Vol: 3, p. 78-80.

34 “Nevruz”, *İkbal*, No: 884, 9 Mart 1915, Vol: 3, p. 88-90;

internally displaced people. Massive killings and mistreatment of Muslim civilians around Kars were one of the frequent topics in Resulzade's writings. He defined crimes conducted in Kars and its neighbouring region as a national catastrophe. This catastrophe encouraged local press members to establish a newspaper which would call attention to this issue. Through the joint efforts of local journalists as well as Resulzade, *Qardaş Kömeyi* (Brother's help) was published in March 1915. It had unprecedented circulation, that is, 10,000 copies, and its price was 10 piastre (*kopeks*).³⁵ The youth organised "a special day" and disseminated this newspaper in Baku. All proceeds were sent to Kars to meet the needs of local Muslims. In May, Resulzade gave notification of the success of the *Qardaş Kömeyi* project in which not only men but also Muslim women participated in the gathering of material funds.³⁶ Resulzade, returned to the humanitarian aid issue many times in his war-time writings.³⁷ Lastly, along with the humanitarian aid, some doctors and medical servants were mobilised to be sent to places to meet the needs of war victims.³⁸

Apart from this, many theatre performances were conducted to collect money for the sake of Muslim war victims. For example, on 18 January 1915, "Leyla and Medjnun" national opera was performed in the Zeynel Abidin Tagiyev Theatre.³⁹ Several operas were performed for charity purposes in February and March 1915.⁴⁰ It seems that many segments of the Muslim community were involved in humanitarian aid campaigns to support war victims.

Meanwhile, one can find many calls to organise fund-raising campaigns for the Ottoman war prisoners in Resulzade's war-time writings. As it is known, just after the war began, a number of Ottoman war prisoners were taken hostage and sent to the internal districts of the Russian Empire.⁴¹ Many of them suffered from malnutrition and diseases. It seems that local Caucasian Muslims tried to gather humanitarian aid to these

35 "Qardaş Kömeyi Neşri Münasebetiyle", *İkbal*, No: 885, 13 March 1915, Vol: 3, p. 91-93.

36 "Qardaş Kömeyî'nin Muvaffakiyeti", *Yeni İkbal*, No: 11, 10 May 1915, Vol: 3, p. 159-162.

37 For example, "Bayram Teessürlerinden", *İkbal*, No: 890, 19 March 1915, Vol: 3, p. 94-96; "İkbal İdaresi Tarafından", *Yeni İkbal*, No: 4, 1 May 1915, Vol: 3, p. 146; "Qardaş Günü!", *Yeni İkbal*, No: 8, 6 May 1915, Vol: 3, p. 155-156; "Bu Gün", *Yeni İkbal*, No: 9, 7 May 1915, Vol: 3, p. 157-158.

38 "Tabib Kömeği Gerek", *Yeni İkbal*, No: 12, 11 May 1915, Vol: 3, p. 163-164.

39 "Harbzedede Müslümanlar Üçün", *İkbal*, No: 841, 18 January 1915, Vol: 3, p. 52-53.

40 "Tanrıquliyevin Benefisi", *İkbal*, No: 865, 15 February 1915, Vol: 3, p. 77 and "Müslim Beyin Benefisi", *İkbal*, No: 881, 5 March 1915, Vol: 3, p. 84.

41 For an excellent work about the war-prisoners see: V. V. Poznakhirev, *Turetskie Voennoplennnye i Grazhdanskije Plennnye v Rossii v 1914-1924* [Turkish Civil and War Prisoners in Russia 1914-1924], Petersburg, Nestor-Istoriia, 2014. By the way, thousands of Ottoman war prisoners were sent to the Nargin Island near Baku. For more information see: Akif Aşırılı, *Nargin Adasında Türk Esirleri*, Baku, Elm ve Tahsil, 2011.

war prisoners. Once they applied to the government to get permission to open a hospital for Ottoman war prisoners, but their application was declined. In order not to attract the wrath of the Russian official authorities, aid campaigns were not large-scale until February 1917. And even when the Muslim press sometimes cited news about the poor living conditions of prisoners from the Russian newspapers, they were accused of being sympathetic towards Turks.⁴² However, Resulzade, tried to always keep this issue on the agenda of local Muslims. After the February Revolution, when the Russian Muslims organised their fifth congress in Moscow in May 1917, one of the issues that Resulzade mentioned in the sessions was the condition of Ottoman/Turkish war prisoners. He noted that because of massive mistreatment, which was a violation of international laws, thousands of Turkish war prisoners died in the Samara and Syzran *gubernias*. By saying that “we cannot accept this kind of violation and enforcement towards people who belong to our nation (*millettaşlarımız*)”, Resulzade proposed to give more attention to such cases and to organise aid to prisoners. His proposal was unanimously accepted by the participants of the Congress.⁴³ Later, Resulzade two times called local Muslim people to help the Turkish war prisoners who were kept on Nargin Island, located in the Baku bay.⁴⁴ Under winter conditions, more than 3900 Turkish war prisoners needed warm clothes and food. For their needs, one charity foundation (*Muhtaclara Kömek Cemiyeti*) twice organised a campaign in Baku.

“The Straits Issue” and Sympathy towards the Ottomans

It can be said that during the war, the Straits issue may have been seen as a clear demonstration of sympathy towards the Ottoman Turks. After the Ottoman state became involved in the war, the Russian government warned the Allies that Istanbul and its surroundings should be declared an international zone in case of a victory. When the Allies started the Gallipoli operations, all the Russian newspapers claimed that in the case of victory, Istanbul and the Straits had to be surrendered to Russia. It was interesting that Resulzade devoted a long and exclusive article on this topic during the Gallipoli operations. Written just after the first Gallipoli defeat of the Allies, it is an illustrative piece, demonstrating the feelings of (as later reactions indicated after the February Revolution 1917) probably most Russian Muslims. He made a historical evaluation of the struggle for the Straits among the great powers. The Russians especially, tried to capture Istanbul

42 “Delil ve Sübut Arkasında”, *İkbal*, No: 900, 31 March 1915, Vol: 3, p. 104-107.

43 “Dokuzuncu Meclisin Devamı”, *Açık Söz*, No: 491, 7 June 1917, Vol: 4, p. 212.

44 “Hamiyyet Günü”, *Açık Söz*, No: 636, 24 December 1917, Vol: 4, p. 411 and “Esirler Günü”, *Açık Söz*, No: 659, 19 January 1918, Vol: 4, p. 432.

and the Straits because they were believed to be “the doors to Russia” and “keys to these doors should be owned by Russians.⁴⁵ Resulzade highlighted many turning points in history in which Russians were on brink of capturing Istanbul, but it never materialised as a result of the other great powers’ involvements. Also, regardless of the massive campaign by the Russian press in propagating the idea that the Straits should be given to Russia, Resulzade stressed the difference between the attitudes of the Russians (who demanded the capitulation of Istanbul) and the other Allies (who thought that the Straits should be declared an “international free-zone”). In this sense, he was trying to say that the struggle for the Straits would be on going and it was not guaranteed that the Russians would be the new owners. It can be assumed that in his comment Resulzade could not clearly express his feelings because of military censorship but one can think that even writing a comment after the first defeat of the Allies was also a “positive reaction” made by the author. Though some Muslim intellectuals thought that the Ottomans had made a strategic mistake in allying with Germany, it seems that the Straits and Istanbul issue was a very sensitive one for many Russian Muslims.

After the February Revolution 1917, when censorship was almost eliminated and a more flexible atmosphere arrived, the Straits issue again returned to the agenda of Russian Muslims. Pavel Milyukov, a foreign minister of the Provisional Government and the leader of Cadet Party, made Russia’s new war aims clear, among which was capturing Istanbul and the Straits. The reaction given to Milyukov’s declaration by the Russian Muslims was severe. Resulzade openly criticised the Cadet Party’s position several times.⁴⁶ He called the Cadet Party “imperialist” and stated that while defending the idea of the freedom of nations the Cadets had double standards towards Asian nations, especially Turkey. He openly declared that Russian Muslims could not welcome the victory resulting from the capture of Istanbul and the Straits. It was contrary to the idea of the freedom of nations. According to him, many Russian Muslims sacrificed themselves in the battles to defend the independence of Russia. And in doing this, they did not want to bring humiliation and defeat to other nations, no matter if these nations were located in Asia or Africa. Therefore, in internal politics, Russian Muslims would ally with political parties which had democratic equality ideas and respect for freedom of other nations whether these nations lived in Europe, Asia and Africa. This was the unanimous stance of all Russian Muslims, stated Resulzade. This common attitude could be seen in the

45 “Boğazlar Meselesi”, *İkbal*, No: 904, 5 April 1915, Vol: 3, p. 112-115.

46 For example, “Kadet Fırkası ve Müslümanlar”, *Açık Söz*, No: 440, 3 April 1917, Vol: 4, p. 127-128; “Milyukov Hakkında”, *Açık Söz*, No: 440, 3 April 1917; “Maksudov’un Faciası”, *Açık Söz*, No: 441, 4 April 1917, Vol: 4, p. 130-131 and “Rus Emperyalizmi Hakkında”, *Açık Söz*, No: 485, 31 May 1917, Vol: 4, p. 226-228.

protests of delegates towards the speech of the Cadet Party representative Prince Dolgorukov in the Fifth Congress of Russian Muslims, held in Moscow in May 1917.⁴⁷

Sympathy towards the Ottomans could be found in many other writings of Resulzade during the war. Though until February 1917, he could not freely express his feelings and ideas because of official censorship, but one can detect some points in his comments. For instance, in August 1916, Resulzade stated that although aid campaigns were organised for the victims of war around Kars, Batum and their surroundings, there were also many people who were sent into exile to Siberia, therefore, he warned that they should not forget the fate of these people who thoroughly lacked support from charity foundations.⁴⁸ In November of the same year Resulzade conveyed a letter sent from the Anatolian front, probably written by an officer or a soldier. The letter described a poor situation in occupied Anatolian cities, thousands of homeless children suffering from hunger and starvation. After conveying a message written in the letter, Resulzade again called Caucasian Muslims to expand and intensify their aid to Anatolian Muslims. The title of the comment was also instructive demonstrating the feelings of local Muslims: “The Anatolia’s Appeal for Help” (*Anadolu’nun İstimdadı*).⁴⁹

Besides this, it should be noted that several times in 1915, Resulzade cited the name of the Ottoman Minister of Defence, Enver Pasha as “Turkey’s Napoleon”.⁵⁰ Though these were not direct citations, they may show latent sympathy towards Ottoman officials. Another example, which can be interpreted as a sign of latent sympathy was a detailed memoir written during Ramadan in Istanbul.⁵¹ Not being a pious Muslim⁵², Resulzade liked the cultural and spiritual atmosphere of Ramadan in Turkey. In this sense, he described almost all details of daily life of Istanbulites: fasting, the solidarity of people, *iftars* in the streets, *namaz* prayings attended by thousands of people in the mosques, theatre performances, speeches given by clergy and intellectuals, culturally lively Ramadan nights etc. One can find many interesting points in his memoir pieces like the names of Turkish intellectuals Mehmet Akif (Ersoy), Rıza Tevfik (Bölükbaşı),

47 “Altıncı Meclis”, *Açık Söz*, No: 485, 31 May 1917, Vol: 4, p. 195-205.

48 “Unudulmuş Sürgünler”, *Açık Söz*, No: 251, 5 August 1916, Vol: 3, p. 489-490.

49 “Anadolu’nun İstimdadı”, *Açık Söz*, No: 318, 3 November 1916, Vol: 3, p. 550-551.

50 “Qurama”, *İkbal*, No: 837, 12 January 1915, Vol: 3, 36-39 and “Qurama”, *Yeni İkbal*, No: 19, 19 May 1915, Vol: 3, p. 165-168.

51 “Oruçluk Hatıratı: İstanbul’da Ramazanlık”, *Açık Söz*, No: 220, 24 June 1916, Vol: 3, p. 471-473 and *Açık Söz*, No: 221, 26 June 1916, Vol: 3, p. 474-476.

52 This might be an ambitious claim considering that his father was a member of local clergy in Baku. Nevertheless, Resulzade’s biographers, who underline generally his nationalist and secular ideas, have not yet mentioned about his religious practice.

Mehmet Emin (Yurdakul), Hamdullah Subhi (Tanrıöver) who were giving speeches in which solidarity and patriotism were propagated. Even Resultzade cited the caliph (*halife hazretleri*) who came to the Ayasofya Mosque to pray together with people. Admiring the Ramadan days in Istanbul, he might have given latent messages to local Muslims and might have revived their minds and feelings. It should not be forgotten that these short memoir pieces were published under censorship in June 1916, that is, during the war, when the Russian army fought against Turkey. Lastly, it is noteworthy to state that Resultzade did not directly call the Ottomans enemies in his war-time writings whereas in some places he defined Germans and Austrians as “enemies”.

After the February Revolution, Resultzade defended the immediate end of the war and the conclusion of peace without indemnity and territorial gains. He welcomed the February Revolution by defining it as “a great revolution”.⁵³ Also, he intensified his criticism against Russian imperialism. According to him, non-Russian nations especially, together with Turks-Tatars and Muslims (*Rusya Türk-Tatarları, Müslümanlar*), had suffered the most from the old Russian regime. He stated that “in the old Russia there were no citizens, only subjects. If all the Russian nations were the subjects of blind tsars, non-Russian nations were subjects subordinated to subjects (*reayanın reyası*). To be a slave for slaves: that was the tragedy of Muslims, Jewish, Armenians, Georgians and other “*inorodets*” (non-Russian) nations living in Russia”.⁵⁴

However, here it should be noted that regardless of all the sympathetic messages regarding the Ottomans and criticism against the Russian regime, he did not adopt any separatist stance even at the end of 1917. In this sense, he looked for a joint future together with Russians as well as other subjects of the former Russian Empire. But as a representative of people who had suffered from Russian colonialism, he demanded the reconstruction of Russia in accordance with the modern circumstances. He called all Muslim intellectuals to support the Russian progressive forces because these forces would guarantee their existence as a nation. According to Resultzade, there was not a big disagreement among Muslims to be considered Russians (*Rusyalı*) and to live in Russia. Muslims wanted to live in and to be part of a great and powerful Russia, provided that their national and religious characteristics and individual freedoms would be protected.⁵⁵ After the February Revolution, a democratic federal republic recognising territorial autonomous rights for nations was the principal demand of Russian Muslims.

53 “Büyük İnkılap”, *Açık Söz*, No: 418, 5 March 1917, Vol: 4, p. 73-74.

54 “Bir Büyük Bayram Daha”, *Açık Söz*, No: 433, 26 March 1917, Vol: 4, p. 110-111.

55 “Bazı Yazılar Münasebetiyle”, *İkbal*, No: 891, 20 March 1915, Vol: 3, p. 97-99.

Concluding Remarks

Taking into account all of the points mentioned above, several concluding remarks can be made. First of all, Resulzade's writings revealed the continuing interest of Russian Muslims towards the Ottomans. This interest ranged from open or latent sympathy with the changes in Turkey to concerns regarding the future of the Ottomans. Secondly, before the Great War, they were excited by the news about the modernisation efforts and successes of the Young Turks. Thirdly, during the war, regardless of the fact that the Russian army was fighting against the Ottomans, Russian Muslims were not indifferent to the problems that arose in the occupied Anatolian cities or the mistreatment of Ottoman war-prisoners. For these purposes they organised many aid campaigns. Fourthly, though Russian Muslims were loyal to Russia, they were not happy about fighting against the Ottomans or their possible humiliating defeat. Before the February Revolution, because of censorship, it was almost impossible to openly defend this position, but one can find indirect messages in Resulzade's writings in this regard. After the February Revolution, Russian Muslim intellectuals openly supported a peaceful end to the war. The reaction given to the Straits issue was illustrative in this sense. Also, peace should be accomplished without indemnity and territorial annexations. This indirectly meant that the Ottoman state would survive. Lastly, it should be noted that during the war years despite the latent sympathy towards the Ottomans and concerns about their future as well as criticism against the old Russian regime and imperialism, Russian Muslims looked for a joint future together with the Russians as well as other subjects of the former Russian Empire. In this context, they demanded their equal rights and the immediate democratic reconstruction of Russia after the war.

Of course, it is impossible to give a full account of the voluminous writings of Resulzade in one article. In this sense, this article does not claim to cover all the topics and issues mentioned in Resulzade's war-time writings. It just tried to touch on his attitude towards the Ottomans and the Russians. One can find more insights with further inquiry. Also, it will be interesting to make an inquiry into the writings by other (Russian) Muslim intellectuals to compose a comprehensive view.

Acknowledgement: The author thanks to anonymous reviewers for their valuable comments and appreciates meticulous proofreading made by Eric W. Gilbert.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

1. Periodical Publications⁵⁶

Açık Söz

İkbal

Yeni İkbal

Şelale

2. Scientific Research Works

Aliyev, Mövsüm: “Azerbaycan Ruhu: Mehmet Emin Resulzade’nin Ömür Yolu”, *Azerbaycan*, No: 269 (July-August-September), Ankara, 1989, pp. 5-18.

Ağayev, Müsteqil: *Mehemmed Emin Resulzade*, Bakü, Nurlan, 2006.

Aşırılı, Akif: *Azerbaycan Matbuatı Tarihi (1975-1920)*, Bakü, Elm ve Tehsil, 2009.

Bal, Halil: *Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu*, İstanbul, İdil Yayıncılık, 2010.

Balaev, Aydin: *Mamed Emin Rasulzade (1884-1955)*, Moscow, Flinta, 2009.

Balaev, Aydin: *Mamed Emin Rasulzade: Politicheskii Portret* [M. E. Resulzade: A Political Portrate], Bakü, TEAS, 2018.

Iskhakov, S.M.: “Pervaia Mirovaia Voina Glazami Rossiiskikh Musul’man” [WWI in the eyes of Russian Muslims], *Rossiia i Pervaia Mirovaia Voina* [Russia and the WWI], Petersburg: Dmitrii Bulanin, 1999, pp. 419-431.

Iskhakov, S. M.: “Tiurki-Musul’mane v Rossiiskom Armii (1914-1917)” [Turks-Muslims in Russian Army, 1914-1917], *Tiurkologicheskii Sbornik 2002: Rossiia i Tiurkskii Mir*, Petersburg, Vostochnaia Literatura, 2003.

Iskhakov, S. M.: “Otnoshenie Rossiiskikh Musul’man k Pervoi Mirovoi Voine” [Attitude of Russian Muslims towards the World War I], *Rossiiskaia Istoriia*, No: 5, 2014, pp. 109-121.

⁵⁶ The number, article/news title and page numbers of the periodical publications used are indicated in the footnotes.

- Iskhakov, S. M.: “Turkic Muslims in the Russian Army: From the Beginning of the First World War to the Revolutions of 1917”, *Combatants of Muslim Origin in European Armies in the Twentieth Century*, eds. Xavier Bougarel, Raphaëlle Branche, Cloé Drieu, London, Bloomsbury, 2017.
- Poznakhirev, V. V.: *Turetskie Voennoplennye i Grazhdanskie Plennye v Rossii v 1914-1924* [Civil and War Prisoners in Russia 1914-1924], Petersburg, Nestor-Istoriia, 2014.
- Resulzade, Mehemed Emin: *Eserleri 1903-1909*, Vol: 1, ed. Şirmemmed Hüseyinov, Baku, Azərneşr, 1992.
- Resulzade, Mehemed Emin: *Eserleri 1909-1914*, Vol: 2, ed. Şirmemmed Hüseyinov, Baku, Şirvanneşr, 2001.
- Resulzade, Mehemed Emin: *Eserleri 1915-1916*, Vol: 3, ed. Şirmemmed Hüseyinov, Baku, Elm, 2012.
- Resulzade, Mehemed Emin: *Eserleri 1917-April 1918*, Vol: 4, ed. Şirmemmed Hüseyinov, Baku, Qanun, 2013.
- Şimşir, Sabahattin: *Mehmet Emin Resulzade: Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2012.
- Yaqublu, Nesiman: *M. E. Resulzade Ensiklopediyası*, Baku, Kitab Klubu, 2013.
- Yüksel, İbrahim: *Azerbaycan'da Fikir Hayatı ve Basın*, İstanbul, Acar Yayınları, 1989.

AMAÇ VE KAPSAM

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies, yılda iki defa yayınlanan (Aralık-Haziran) bilimsel, açık erişimli ve hakemli bir dergidir. Dergi, yakın dönem Türk ve Dünya Tarihini ilgilendiren tarih, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Osmanlı Tarihi, sosyoloji, edebiyat, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, iktisat disiplinlerinden özgün araştırmalara dayanan çalışmaları yayınlanmakta, bu sayede ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyası ile akademisyenler arasında bir köprü görevi görmektedir.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies dergisinin amacı Türkçe ve İngilizce araştırma makaleleri ve inceleme yazıları yayınlamak suretiyle bilime katkı sağlamaktır.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies dergisinin kapsamını yakın dönem Türk ve Dünya Tarihini ilgilendiren tarih, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Osmanlı Tarihi, sosyoloji, edebiyat, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, iktisat disiplinleri oluşturur. Dergi odaklandığı alanlarda boşluğu dolduracak özgün araştırmalara dayanan makaleler; incelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları yayımlar. Alanla ilgili çeviriler ve durumun belirtilmesi koşulu ile daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş ancak yayınlanmamış bildirilerin metinleri; Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetlerin tanıtım yazıları da dergide yayınlanır.

EDİTÖRYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır. Dergi, orijinal araştırma niteliğindeki yazıları yayınlamaya öncelik vermektedir.

Genel İlkeler

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirilmeyen ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.

Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.

Bilimsel toplantılarda sunulan özet bildiriler, makalede belirtilmesi koşulu ile kaynak olarak kabul edilir. Editör, gönderilen makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifte bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Devir Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirilmedi olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak plagiarizm için taranır. Plagiarizm kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu

açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

TELİF HAKKINDA

Yazarlar Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies, dergisinde yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır. Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

AÇIK ERİŞİM İLKESİ

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies, tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies makaleleri açık erişimlidir ve Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) olarak lisanslıdır.

ETİK

Yayın Etiği İlke ve Standartları

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığını beyan etmelidir. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya

büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirilmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

ARAŞTIRMA ETİĞİ

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- İnsan denekler ile yapılan deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, “yöntem” bölümünde katılımcılardan “bilgilendirilmiş onam” alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi online olarak ve <http://rpts.istanbul.edu.tr> adresinden erişilen <http://dergipark.gov.tr/login> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili detayları içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) kapak sayfası; editöre mektup, yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı Telif Hakkı Devir Formu eklenerek gönderilmelidir.

1. Çalışmalar, A4 boyutunda, sol taraftan 4 cm, üst, alt ve sağ taraftan 2,5 cm. boşluk bırakılarak, 12 punto Times New Roman harf karakterleriyle ve 1,5 satır aralık ölçüsü ile ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır. Dipnotlar var ise, bu sınırlar içinde kalmalıdır ve 10 punto ile yazılmalıdır. Paragraflardan önce ve sonra 6 punto boşluk bırakılmalıdır.
2. Makalenin çeşitli, kısım, bölüm, altbölümlerinin başlıkları 14 punto ile yazılmalıdır. Birinci derece başlıktan önce 71 punto, sonra 18 punto boşluk bırakılmalıdır. İkinci derece başlıklardan önce 18 punto, sonra 12 punto, üçüncü ve dördüncü derece başlıklardan önce 12 punto, sonra 6 punto boşluk bırakılmalıdır.
3. Başlık ve alt başlıklar sayfanın son satırı olarak yazılmamalıdır; sonraki sayfada yer almalıdır. Bir paragrafın ilk satırı sayfanın son satırı, paragrafın son satırı sayfanın ilk satırı olarak yazılmamalıdır.
4. Kısaltmalar, tablo, şekil ve sembol listeleri, önsöz, özetler, kaynaklar, ekler, metin içindeki tablo ve şekillerin isim ve açıklamaları ve dipnotlar 1 satır aralık ölçüsü ile yazılmalıdır.
5. Yazar/yazarların adları çalışmanın başlığının hemen altında sağa bitişik şekilde verilmelidir. Ayrıca yıldız dipnot şeklinde (*) yazarın unvanı, kurumu ve e-posta adresi ve telefonu sayfanın en altında dipnotta belirtilmelidir.
6. Giriş bölümünden önce 100-150 kelimelik çalışmanın kapsamını, amacını, ulaşılan sonuçları ve kullanılan yöntemi kaydeden Türkçe ve İngilizce öz ile 600-800 kelimelik İngilizce genişletilmiş özet yer almalıdır. Çalışmanın İngilizce başlığı İngilizce özün üzerinde yer almalıdır. İngilizce ve Türkçe özlerin altında çalışmanın içeriğini temsil eden, 5 adet Türkçe, 5 adet İngilizce anahtar kelime yer almalıdır.
7. Çalışmaların başlıca şu unsurları içermesi gerekmektedir: Makale dilinde başlık, öz ve anahtar kelimeler; İngilizce başlık öz ve anahtar kelimeler; İngilizce genişletilmiş özet, ana metin bölümleri, kaynaklar, tablolar ve şekiller.

8. Araştırma makalesi bölümleri şu şekilde sıralanmalıdır: “Giriş”, “Amaç ve Yöntem”, “Bulgular”, “Tartışma ve Sonuç”, “Kaynaklar”. Derleme ve yorum yazıları için ise, çalışmanın önemini belirtildiği, sorunsal ve amacın somutlaştırıldığı “Giriş” bölümünün ardından diğer bölümler gelmeli ve çalışma “Tartışma ve Sonuç”, “Kaynaklar” ve “Tablolar ve Şekiller” şeklinde bitirilmelidir.
9. Çalışmalarda tablo, grafik ve şekil gibi göstergeler ancak çalışmanın takip edilebilmesi açısından gereklilik arz ettiği durumlarda, numaralandırılarak, tanımlayıcı bir başlık ile birlikte verilmelidir. Demografik özellikler gibi metin içinde verilebilecek veriler, ayrıca tablolar ile ifade edilmemelidir.
10. Yayınlanmak üzere gönderilen makale ile birlikte yazar bilgilerini içeren kapak sayfası gönderilmelidir. Kapak sayfasında, makalenin başlığı, yazar veya yazarların bağlı oldukları kurum ve unvanları, kendilerine ulaşılabilecek adresler, cep, iş ve faks numaraları, ORCID ve e-posta adresleri yer almalıdır (bkz. Son Kontrol Listesi).
11. Dergide yayınlanan yazıların tüm sorumluluğu ve belirtilen görüşler yazarlara aittir; İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü bir sorumluluk yüklenmez.
12. Yayın kurulu ve hakem raporları doğrultusunda yazarlardan, metin üzerinde bazı düzeltmeler yapmaları istenebilir.
13. Dergiye gönderilen çalışmalar yayınlansın veya yayınlansın geri gönderilmez.

Alıntılar

Makalede, başka kaynaklardan yapılan alıntılar, ya aynen aktarılır veya yazarın kendi cümleleriyle özetlenerek yahut yorumlanarak verilir. Her iki durumda da, alıntı yapılan kaynağa (metin, resim, tablo, şekil vb. dâhil) mutlaka atıfta bulunulmalıdır.

Kaynaktan aynen alınan bilgiler, çift tırnak içinde “.....” ve *italik* gösterilirler. Yazarın özetlediği alıntılar ise, çift tırnak arasına alınmadan metin içinde gösterilirler. Her iki alıntı türünde de, ilgili kaynağa mutlaka dipnot şeklinde atıf yapılır ve atıfların (dipnotların) her birine birbirini izleyen numaralar verilir. Alıntıda, kaynaktan aynen aktarılan bilgilerin tamamı verilebileceği gibi, örneğin cümle, paragraf veya sayfalar halindeki bilgilerin sadece belli kısımları da verilebilir. Bu durumda, belli kelimelerin, çeşitli cümlelerin, paragraf ve sayfaların atlanarak verildiğini göstermek üzere, atlanan yerler üç nokta “...” ile belirtilir. Kaynaklardan aynen yapılan alıntılar, bir cümleyi aşmayacak uzunluktaysa, makale metni içinde verilirler. Daha uzun alıntılarda, alıntının ilk ve son satırları ile makale metni arasında çift aralıklı boşluk bırakılarak, alıntı ile metnin ayırt edilmesi sağlanır. Bu tür alıntılar için, makale metninde kullanılan puntodan (12 punto) daha küçük punto olan *italik* 11 punto kullanılır.

Referans Dipnotları İle İlgili Kurallar

Referans dipnotlarında, ilgili kaynağa ilk kez referans veriliyorsa, eserle ilgili mevcut bibliyografik bilgiler aşağıdaki örnek şablonlara göre verilebilir:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992, s. 25.

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, çev. Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1977, s. 97-98.

Eğer referans dipnotlarında, aynı kaynağa ikinci veya daha fazla atıfta bulunuluyorsa, yukarıdaki bilgiler uygun şekilde kısaltılarak verilir:

Aynı yapıta izleyen şekilde ikinci kez referans:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, s. 97.

Aynı yapıta, fakat farklı sayfasına referans:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, s. 150.

Araya başka referanslar girildiğinde, Tanör'ün kitabına yeniden referans:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk...*, s. 22.

Editörlü kitapta yazarın makalesine/kitap bölümüne referans:

İlk referans:

Cemal Kafadar, “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 30.

Sonraki referans(lar):

Cemal Kafadar, “Osmanlı Siyasal...”, s. 54.

Sürelî yayında makaleye referans:

İlk referans:

Ernst E. Hirsch, “İktidar ve Hukuk,” çev. Hayrettin Ökçesiz, *Hukuk Araştırmaları*, C.II, No: 3 (Eylül-Aralık 1987), s. 44.

Sonraki referans(lar):

Ernst. E. Hirsch, “İktidar ve Hukuk”, s. 45.

Gazete makaleleri veya haberlerine referans:

“Şehremini mi? Müfettiş mi?”, *Son Telgraf*, 17 Haziran 1924, s. 2.

“Çiftçi Fırkası”, *İkdam*, 22 Kanun-i sani 1336 (22 Ocak 1920), s. 2.

Arşiv belgelerine referans:

BOA, BEO, 3733/236781 (Sadaret'ten Harbiye Nezareti'ne gönderilen 1 Teşrin-i Sâni 1326 [14 Kasım 1910] tarihli tezkire).

Elektronik/internet kaynağa referans:

John N. Berry , “Educate Library Leaders,” *Library Journal*, February 15, 1998 (Çevrimiçi), <http://www.epnet.com/ehost>, 3 Nisan 2019.

Bill Crowley-Bill Brace, “A Choice of Futures: Is It Libraries Versus Information?” (Çevrimiçi), <http://www.epnet.com/ehost>, 30 Mart 2019.

Kaynakça

Kaynakça olarak aşağıdaki şablon kullanılmalıdır:

Homans, George C.: “Social Behavior as Exchange”, *Small Groups*, ed. by A. Paul Hare, Edgar R. Bogotta, Robert F. Bales, New York, Alfred A. Knopf, 1962, s. 170-183.

Kaboğlu, İbrahim: Düşünce Özgürlüğü: Avrupa Ölçütleri ve Türkiye”, *İnsan Hakları Yıllığı*, C.XV, 1993, s. 45-53.

Sartori, Giovanni: *Demokrasi Kuramı*, çev. Deniz Baykal, Ankara, Siyasi Bilimler Türk Derneği Yayınları, [t.y.].

Tanör, Bülent: *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992.

Ek/Ekler

Makalenin ek kısmında, metinle ilgili resimler, tablolar, formlar, anket sorularının listeleri, önemli belgelerin kopyaları, fotoğraf, harita vb. gibi malzemeler bulunur. Bu tür tek bir malzeme için sadece bir ek, birden çok malzeme için de, gerekli görülürse, birden çok ek yer alır. Ekler, birbirinden ayırt edilmesi gerekecek sayıda ise Ek-1, Ek-2 vb. şekilde birbirini izleyecek biçimde numaralanır. Her numaranın karşısına, Ek'in içeriğini belirten bir başlığın konulması önerilir.

Ek'te yer alan bilgiler, başka kaynaklardan aktarıldığı takdirde, bu kaynaklara ilişkin referanslar dipnotta mutlaka belirtilmelidir.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Editöre mektup
  - ✓ Makalenin türü
  - ✓ Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu bilgisi
  - ✓ Sponsor veya ticari bir firma ile ilişkisi (varsa belirtiniz)
  - ✓ Kaynakların derginin kullandığı referans sistemine uygun düzenlendiği
  - ✓ İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
  - ✓ Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Telif Hakkı Devir Formu
- Daha önce basılmış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
  - ✓ Makalenin kategorisi
  - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
  - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte)
  - ✓ bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi de yer almalıdır), e-posta adresleri
  - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks nosu
  - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
- Makale ana metni
  - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
  - ✓ Özetler: 100-150 kelime makale dilinde ve 100-150 kelime İngilizce
  - ✓ Anahtar Kelimeler: 5 adet makale dilinde ve 5 adet İngilizce
  - ✓ İngilizce olmayan makaleler için İngilizce genişletilmiş Özet (Extended Abstract) 600-800 kelime
  - ✓ Makale ana metin bölümleri
  - ✓ Teşekkür (varsa belirtiniz)
  - ✓ Son notlar (varsa belirtiniz)
  - ✓ Kaynaklar
  - ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, tanım ve alt yazılarıyla)

İLETİŞİM İÇİN:

Baş Editör: Prof. Dr. Mustafa Budak

rpts@istanbul.edu.tr

Tel: + 90 212 440 00 00 / 10626/10437

Adres: İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Süleymaniye Mahallesi, Süleymaniye Caddesi, No:17/1, Fatih, İstanbul - Türkiye

AIM AND SCOPE

Recent Period Turkish Studies – Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları is a scientific, open-access and peer-reviewed journal published biannually (June & December). The journal publishes original articles and studies from the disciplines of history, History of the Republic of Turkey, Atatürk's Principles and History of Turkish Reforms, Ottoman History, sociology, literature, art history, law, political science and economics within the framework of Modern Turkish and World History. Thus it serves as a bridge between the world of science and academicians at the national and international levels.

The objective of the journal is to contribute to science by publishing research articles and reviews in Turkish and English.

Recent Period Turkish Studies – Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları has a scope that covers the disciplines of history, History of the Republic of Turkey, Atatürk's Principles and History of Turkish Reforms, Ottoman History, sociology, literature, art history, law, political science and economics within the framework of Modern Turkish and World History.

The journal publishes, research articles and reviews evaluating and criticizing the studied subjects and presenting new and remarkable opinions on the basis of a rich bibliography. Translations related to the field and texts of unpublished papers that were previously presented at a scientific congress; introductory letters about treatises, personalities and scientific activities about the Turkish National Campaign and Republic of Turkey are included in the journal as well.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the Journal. The Journal gives priority to original research papers submitted for publication.

General Principles

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

Short presentations that took place in scientific meetings can be referred if indicated in the article. The editor hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims. Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors. Refused manuscripts and graphics are not returned to the author.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the Copyright Transfer Form. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor-in-Chief to provide retractions or corrections of mistakes.

Responsibility for the Editor, Reviewers and Review Process

Editor evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors. Editor provides a fair double-blind peer review of the submitted articles for publication and ensures that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing.

Editor is responsible for the content and overall quality of the publication and must publish errata pages or make corrections when needed.

Editor does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only editor has the full authority to assign a reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the Editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the Editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. Unless the authors and editor permit, the reviews of referees cannot be published or disclosed. The anonymity of the referees is important. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

COPYRIGHT NOTICE

Authors publishing with Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları retain the copyright to their work, licensing it under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work.

OPEN ACCESS STATEMENT

Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/

her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. The articles in Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları are open access articles licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>)

ETHICS

Standards and Principles of Publication Ethics

Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

RESEARCH ETHICS

Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

MANUSCRIPT ORGANIZATION AND FORMAT

All correspondence will be sent to the first-named author unless otherwise specified. Manuscript is to be submitted online via <http://dergipark.gov.tr/login> that can be accessed at <http://rpts.istanbul.edu.tr> It must be accompanied by a title page specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist), and cover letter. Manuscripts should be prepared in Microsoft Word 2003 and upper versions. In addition, Copyright Transfer Form that has to be signed by all authors must be submitted.

1. The manuscripts should be in A4 paper standards: having 4 cm margin from left and 2.5 cm margins from right, bottom and top, Times New Roman font style in 12 font size, line spacing of 1.5 and “justify align” format. If there are footnotes, they must remain within these limits and be written in 10 font size. Before and after paragraphs, 6 point space should be left.
2. The headings of sections and subsections of the article should be in 14 font size. The space before and after the first heading should be 71 and 18 point respectively. The space before and after the second level heading should be 18 and 12 point and the third and fourth level heading should be 12 and 6 point respectively.
3. Headings and subheadings should not be in the last line of a page; in such a case they should be on the next page. The first line of a paragraph should not be the last line of a page and the last line of a paragraph should not be the first line of page.
4. Abbreviations, table, figure and symbol list, preface, abstract, references list, appendix and explanations of tables and captions of figures should be written in 1 line spacing.
5. The name(s) of author(s) should be given just beneath the title of the study aligned to the right. Also the affiliation, title, e-mail and phone of the author(s) must be indicated on the bottom of the page as a footnote marked with an asterisk (*).
6. Before the introduction part, there should be an abstract of 100-150 words both in Turkish and in English. An extended abstract in English between 600-800 words, summarizing the scope, the purpose, the results of the study and the methodology used is to be included following the abstracts. Underneath the abstracts, 5 keywords that inform the reader about the content of the study should be specified in Turkish and in English.
7. The manuscripts should contain mainly these components: title, abstract and keywords; extended abstract, sections of article, references and tables and figures.
8. Research article sections are ordered as follows: “Introduction”, “Aim and Methodology”, “Findings”, “Discussion and Conclusion” and “References”. For review and commentary articles, the article should start with the “Introduction” section where the purpose and the method is mentioned, go on with the other sections; and it should be finished with “Discussion and Conclusion” section followed by “References” and “Tables and Figures”.
9. Tables, graphs and figures can be given with a number and a defining title if and only if it is necessary to follow the idea of the article. Otherwise features like demographic characteristics can be given within the text.
10. A title page including author information must be submitted together with the manuscript. The title page is to include fully descriptive title of the manuscript and, affiliation, title, e-mail address, postal address, phone, fax number of the author(s) and ORCIDs of all authors (see The Submission Checklist).

11. Authors are responsible for all statements made in their work published in the Journal; Istanbul University Institute of Atatürk's Principles and Reforms has no responsibility in this regard.
12. The author(s) can be asked to make some changes in their articles due to peer reviews.
13. The studies that were sent to the journal will not be returned whether they are published or not.

Quotations

In the article, excerpts from other sources are either exactly quoted or summarized or interpreted in the author's own sentences. In both cases, reference should be made to the cited source (including text, illustration, table, figures, etc.).

The information exactly received from the source is shown in double quotes "...." and in *italics*. Citations summarized by the author are shown in the text without double quotes. In both citation types, the relevant source is referred to in a footnote and each of the references (footnotes) is given consecutive numbers. In the quote, all of the information transmitted exactly from the source can be given as well as only certain parts of the information in sentences, paragraphs or pages. In this case, the omitted places are indicated with ellipses "... " to indicate that certain words, various sentences, paragraphs and pages are omitted in the excerpt. If the exact quotations from the sources are not exceeding one sentence, they are given in the text of the manuscript. In longer excerpts, the first and last lines of the citation and the text of the article are separated by double spacing. For such quotations, *italic* 11 points are used, which are smaller than the font used in the article text (12 pt.).

Rules for Reference Footnotes

In reference footnotes, if the reference is given to the relevant source for the first time, the current bibliographic information about the work can be given according to the following sample templates:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992, p. 25.
Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, trans. Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1977, pp. 97-98.

If the reference footnotes are referred to the same source as the second or more, the above information is abbreviated accordingly:

The second consecutive reference to the same source:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, p. 97.

Reference to the same source but different page:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, p. 150.

When other references are inserted, reference to Tanör's book again:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk...*, p. 22.

Reference to author's article / book section in an edited book:

First reference:

Cemal Kafadar, "Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler", *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, p. 30.

Later references:

Cemal Kafadar, "Osmanlı Siyasal...", p. 54.

Reference to the article in the periodical:

First reference:

Ernst E. Hirsch, "İktidar ve Hukuk," trans. Hayrettin Ökçesiz, *Hukuk Araştırmaları*, Vol. II, No: 3 (September-December 1987), p. 44.

Later references:

Ernst. E. Hirsch, "İktidar ve Hukuk", p. 45.

Reference to newspaper articles or news

"Şehremini mi? Müfettiş mi?", *Son Telgraf*, 17 June 1924, p. 2.

"Çiftçi Fırkası", *İkdam*, 22 January 1920, p. 2.

Reference to archival documents:

BOA, BEO, 3733/236781. (Note dated 1 Teşrîn-i Sâni 1326 [14 November 1910]) from the Grand Vizierate to the Ministry of War).

Reference to electronic/internet source:

John N. Berry, "Educate Library Leaders," *Library Journal*, February 15, 1998 (Online), <http://www.epnet.com/ehost>, 3 April 2019.

Bill Crowley-Bill Brace, "A Choice of Futures: Is It Libraries Versus Information?" (Online), <http://www.epnet.com/ehost>, 30 March 2019.

Bibliography

The following template should be used as the bibliography:

Homans, George C.: "Social Behavior as Exchange", *Small Groups*, ed. by A. Paul Hare, Edgar R. Bogotta, Robert F. Bales, New York, Alfred A. Knopf, 1962, p. 170-183.

Kaboğlu, İbrahim: Düşünce Özgürlüğü: Avrupa Ölçütleri ve Türkiye", *İnsan Hakları Yıllığı*, Vol. XV, 1993, pp. 45-53.

Sartori, Giovanni: *Demokrasi Kuramı*, çev. Deniz Baykal, Ankara, Siyasi Bilimler Türk Derneği Yayınları, [t.y.].

Tanör, Bülent: *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992.

Appendix/Appendices:

The appendix section of the manuscript contains pictures, tables, forms, lists of questionnaire questions, copies of important documents, photographs, maps, etc. Only one annex for such a single material and if deemed necessary, multiple ones for more than one material are included. Annexes are numbered to follow each other in the form of "Appendix-1, Appendix-2", and so on, if they need to be distinguished from each other. It is recommended that each number be followed by a title indicating the content of the each appendix.

If the information in the appendix is transferred from other sources, references to these sources should be indicated in the footnote.

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- Cover letter to the editor
  - ✓ The category of the manuscript
  - ✓ Confirming that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
  - ✓ Including disclosure of any commercial or financial involvement.
  - ✓ Confirming that last control for fluent English was done.
  - ✓ Confirming that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
  - ✓ Confirming that the references cited in the text and listed in the references section are in line with notes and bibliography system.
- Copyright Transfer Form
- Permission of previous published material if used in the present manuscript
- Title page
  - ✓ The category of the manuscript
  - ✓ The title of the manuscript both in Turkish and in English
  - ✓ All authors’ names and affiliations (institution, faculty/department, city, country),
  - ✓ e-mail addresses
  - ✓ Corresponding author’s email address, full postal address, telephone and fax number
  - ✓ ORCIDs of all authors.
- Main Manuscript Document
  - ✓ The title of the manuscript both in Turkish in English
  - ✓ Abstracts (100-150 words) both in the language of article and in English
  - ✓ Key words: 5 words both in the language of article and in English
  - ✓ Extended Abstract (600-800 words) in English for the articles which are not in English
  - ✓ Acknowledgement (if exists)
  - ✓ References
  - ✓ All tables, illustrations (figures) (including title, description, footnotes)

CONTACT INFO:

Editor in Chief: Prof. Mustafa Budak

rpts@istanbul.edu.tr

Phone: + 90 212 440 00 00 / 10626/10437

Address: İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Süleymaniye Mahallesi, Süleymaniye Caddesi, No:17/1, Fatih, İstanbul-Türkiye

TELİF HAKKI ANLAŞMASI FORMU / COPYRIGHT AGREEMENT FORM

Istanbul Üniversitesi
Istanbul University

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Telif Hakkı Anlaşması Formu
Copyright Agreement Form

Sorumlu yazar Responsible/Corresponding author	
Makalenin başlığı Title of manuscript	
Kabul Tarihi Acceptance date	
Yazarların listesi List of authors	

Sıra No	Adı-Soyadı Name - Surname	E-Posta E-mail	İmza Signature	Tarih Date
1				
2				
3				
4				
5				

Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, Kısa bildiri, v.b.) Manuscript Type (Research Article, Review, Short communication, etc.)	
--	--

Sorumlu yazarın, Responsible/Corresponding author's,	
--	--

Çalıştığı kurum	(University/company/institituton)	
Posta adresi	(Address)	
e-posta	(e-mail)	
Telefon no; GSM	(Phone / mobile phone)	

Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder:
Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını, Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını, Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını, Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayınlamasına izin verirler. Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere ve orijinal atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir. Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif dâhil patent hakları, yazar(lar)ın gelecekte kitaplarında veya diğer çalışmalarında makalenin tümünü ücret ödemesiz kullanma hakkı makaleyi satmamak koşuluyla kendi amaçları için çoğaltma hakkı gibi fikri mülkiyet hakları saklıdır. Yayımlanan veya yayıma kabul edilmeyen makalelerle ilgili dokümanlar (fotoğraf, orijinal şekil vb.) karar tarihinden başlamak üzere bir yıl süreyle İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nce saklanır ve bu sürenin sonunda imha edilir. Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslara vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz. Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsur veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılırken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz. Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kanıtlanabilir şekilde onaylı olması gerekir.

The author(s) agrees that:
The manuscript submitted is his/her/their own original work and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. İSTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work. The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights; to use, free of charge, all parts of this article for the author's future works in books, lectures, classroom teaching or oral presentations, the right to reproduce the article for their own purposes provided the copies are not offered for sale. All materials related to manuscripts, accepted or rejected, including photographs, original figures etc., will be kept by İSTANBUL UNIVERSITY for one year following the editor's decision. These materials will then be destroyed. I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements and does not contain material or instructions that might cause harm or injury. This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Sorumlu yazarın; Responsible/Corresponding author's;	İmza/Signature	Tarih/Date
		...../...../.....

